

Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Sīlakkhandhavaggaṭṭikā

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 08

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka   ခ kha   ဂ ga   ဃ gha   င ṇa
 ဇ ca   ခ cha   ဇ ja   ဈ jha   ဠ ña
 တ ta   ဠ tha   ဒ da   ဝ dha   န na
 ပ pa   ဖ pha   ဗ ba   ဘ bha   မ ma
 ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ la   ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā   ိ = i   ိ = ī   ဣ = u   ဣ = ū   ဧ = e   ဩ = o
 က ka   ကာ kā   ကိ ki   ကိ kī   ကု ku   ကု kū   ကေ ke   ကေ ko
 ခ kha   ခါ khā   ခိ khi   ခိ khī   ခု khu   ခု khū   ခေ khe   ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဠ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဠ lya
က kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ဠ bbha	ဠ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဠ bya	ဠ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဠ sya
ဇ gga	ခ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	န ddha	န nha	ဈ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဠ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဠ mha	ဠ hma
ဠ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ဠ hva
ဠ ṅkha	ဠ ḍḍa	ဠ dva	ဈ pya	ဠ yha	ဠ lha
ဠ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Āṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.

Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.

Paṭipattiyam ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamasati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṃ samrakkhimsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesam saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyam **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesam sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnam vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahasseehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasase pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhinārāmaṇvāsītipīṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaṇaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādīsaṅgītimāropitākāreṇeva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu panādhunikapotthakesu saṃvijjamānehi kehici pamādalekhādīsaṅgītakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādīno suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanāṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissamsayaṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṃ yuttisampanno, tadanñño pana pamādalekhaṇapāṭhoyeva, tādīsā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyāmānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyūṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṛājūnāmanuggahenā” ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayimsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsanaṃ anuggaṇheyyāma” ti, atha te sabbe pi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin** vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī* yeva **U Thein Maung** vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanītivēdimahāmantī. Bhaṇḍuppadako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebhīpākāṭaḡaṇasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekhaṇā ca nirākariyissanti, visodhitaṇca suparisuddhaṃ
pāvacaṇamūlaṃ labhivā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṇca sabbaṃ
bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavattānādikiccaṃ
tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaṇālakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṇca ruciṇca samādāya ovādaṇca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapaṇinibbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānamupadḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃ yeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṅghassa sukhassannisaṃjattamaṃ sannipātapaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārapitaṃ tibhūmakam pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasamvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṃca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃ viya khāyati. Tassa panāvidūre adḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṅghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitaṃ mettha ovādadāyakaṃ saṅghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhiḍḍhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvaṇīyādiguṇaḡaḡasamaḡṇinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasamghanāyakaṃ sabhaṃ” nāmekam padhānamahāsaṅghasabhaṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadanaratanākarapāraḡe vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni samvidahitum. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā āsītivassikaṃ upasampadāya saṭṭhivassaṃ “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanāṃ suparisuddhattaṃ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakāṃsu yathā taṃ porāṇakasaṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṃvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṃ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṃvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamatṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṃ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapāṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupāṇḍitehi ca anekavāraṃ parisodhitaṃ osānasodheyyapattaṃ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṃ saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā chasattativassikaṃ upasampadāya chappaññāsavassaṃ “Bhadantasūriyābhivaṃsaṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭṭa honti.

Icevamevapi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribhayaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
Pariyattippamāṇa hi, ciraṃ saddhammasaṇṭhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vaṭṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussantaṃ, ratanattayamāmakam.

8. Sannissāya mahātherā, thirasilā guṇākārā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipetakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuḥkam gantha-suddhikam sāsanaṇyukam.
Yamṇūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṇyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppaṭiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgama**m.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahattāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyāte, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣṣavidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiram.
Āvāsādiṇca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanam dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākamsu, satimantā punappunam.
23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānam, nimmalattam supāpitaṃ.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitaṃ Piṭakattayaṃ.
Yathā muddāpitaṃ āsi, sāsanattham Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathāvaṇṇanā ... 1

Nidānakathāvaṇṇanā

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā ... 19

1. Brahmajālasutta

Paribbājakakathāvaṇṇanā ... 34

Cūḷasīlavaṇṇanā ... 62

Majjhimasīlavaṇṇanā ... 125

Mahāsīlavaṇṇanā ... 129

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā ... 132

Ekaccasassatavādavaṇṇanā ... 152

Antānantavādavaṇṇanā ... 160

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā ... 162

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā ... 166

Aparantakappikavādavaṇṇanā ... 170

Saññīvādavaṇṇanā ... 170

Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā ... 172

Ucchedavādavaṇṇanā ... 173

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā ... 176

Paritassitavipphanditavāravaṇṇanā ... 180

Phassapaccayavāravaṇṇanā ... 181

Netamṭhānamvijjativāravaṇṇanā ... 182

Diṭṭhigatīkādiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā ... 182

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Vivattakathādivaṇṇanā	...	...	185
Pakaraṇanayaṇṇanā	...	...	188

Soḷasahāraṇṇanā

Desanāhāraṇṇanā	...	...	190
Vicayahāraṇṇanā	...	...	191
Yuttihāraṇṇanā	...	...	192
Padaṭṭhānahāraṇṇanā	...	...	193
Lakkhaṇahāraṇṇanā	...	...	193
Catubyūhahāraṇṇanā	...	...	194
Āvattahāraṇṇanā	...	...	197
Vibhattihāraṇṇanā	...	...	198
Parivattahāraṇṇanā	...	...	199
Vevacanahāraṇṇanā	...	...	200
Paññattihāraṇṇanā	...	...	200
Otaṇahāraṇṇanā	...	...	201
Sodhanahāraṇṇanā	...	...	202
Adhiṭṭhānahāraṇṇanā	...	...	203
Parikkhārahāraṇṇanā	...	...	203
Samāropanahāraṇṇanā	...	...	204

Pañcavidhanayaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayaṇṇanā	...	...	204
Tipukkhalanayaṇṇanā	...	...	205
Sīhavikkīḷitanayaṇṇanā	...	...	205
Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā	...	...	207
Sāsanapaṭṭhānayaṇṇanā	...	...	207

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccaḥāvaṇṇanā	...	...	208
Komārabhaccajīvakathāvaṇṇanā	...	...	214
Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā	...	...	217
Pūraṇakassapavādavaṇṇanā	...	...	221
Makkhaligosālavādavaṇṇanā	...	...	222
Ajitakesakambalavādavaṇṇanā	...	...	225
Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā	...	...	229
Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā	...	...	229
Saṇcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā	...	...	230
Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	230
Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	232
Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	232
Cūḷa-majjhima-mahāsīlavaṇṇanā	...	...	241
Indriyasamvarakathāvaṇṇanā	...	...	242
Satisampajaññakathāvaṇṇanā	...	...	242
Santosakathāvaṇṇanā	...	...	254
Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā	...	...	255
Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	262
Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	263
Tatijajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	263
Catutthajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	264
Vipassanāñānakathāvaṇṇanā	...	...	265
Manomayiddhiñānakathāvaṇṇanā	...	...	267
Iddhividhañāṇādikathāvaṇṇanā	...	...	267
Āsavakkhayañānakathāvaṇṇanā	...	...	269
Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanānakathāvaṇṇanā	...	...	273
Saraṇagamanakathāvaṇṇanā	...	...	277

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā	...	...	286
Pokkharasātivatthuvaṇṇanā	...	...	288
Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā	...	...	291
Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	297
Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	299
Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	299
Dāsiputtavādavaṇṇanā	...	...	300
Ambaṭṭhavaṁsakathāvaṇṇanā	...	...	303
Khattiyasetṭhabhāvaṇṇanā	...	...	304
Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā	...	...	305
Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā	...	...	306
Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā	...	...	307
Dvelakkhaṇadassanaṇṇanā	...	...	309
Pokkharasātibuddhūpasāṅkamanavaṇṇanā	...	...	310
Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	311

4. Soṇadaṇḍasutta

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	313
Buddhaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	316
Soṇadaṇḍaparivittakavaṇṇanā	...	...	318
Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā	...	...	318
Sīlapaññākathāvaṇṇanā	...	...	319
Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	320

5. Kūṭadantasutta

Mahāvijitarājyaññakathāvaṇṇanā	...	...	322
Catuparikkhāraṇṇanā	...	...	324

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Aṭṭhaparikkhāraṇaṇā	...	...	325
Catuparikkhārādivaṇṇanā	...	...	326
Niccadāna-anukulayaññaṇṇanā	...	...	330
Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	335

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavatthuvaṇṇanā	...	...	337
Oṭṭhaddhalicchavīvatthuvaṇṇanā	...	...	337
Ekamśabhāvitasamādhivaṇṇanā	...	...	339
Catu-ariyaphalavaṇṇanā	...	...	340
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	340
Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā	...	...	343

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā	...	...	344

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavatthuvaṇṇanā	...	...	347
Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā	...	...	350
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	352
Tapopakkamakathāvaṇṇanā	...	...	352
Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā	...	...	354
Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā	...	...	355
Sīhanādakathāvaṇṇanā	...	...	356
Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā	...	...	358

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā	...	...	361
Abhisāññānirodhakathāvaṇṇanā	...	...	363

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ahetukasaññuppādanīrodhakathāvaṇṇanā	...	...	365
Saññā-attakathāvaṇṇanā	...	...	373
Cittahatthisārīputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā	...	...	376
Ekāṁsīkadhammavaṇṇanā	...	...	377
Tayoattapaṭilābhavaṇṇanā	...	...	378

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā	...	...	384
Sīlakkhandhavaṇṇanā	...	...	386
Samādhikkhandhavaṇṇanā	...	...	387

11. Kevaṭṭasutta

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā	...	...	388
Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	389
Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	389
Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	390
Bhūtanīrodhesakavatthuvaṇṇanā	...	...	391

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā	...	...	395
Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā	...	...	395
Tayocodanārahavaṇṇanā	...	...	396
Nacodanārahasatthuvaṇṇanā	...	...	397

13. Tevijjasutta

Maggāmaggākathāvaṇṇanā	...	...	399
Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā	...	...	401
Saṁsandanākathāvaṇṇanā	...	...	403
Brāhmalokamaggadesanāvaṇṇanā	...	...	404

Sīlakkhandhavaggaṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Samvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattam, tam pana dhammasamvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanattam, tam sammadeva tesam uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattam. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi sammācaritabhāvato¹, āyatim paresam diṭṭhānugati-āpajjanato ca samvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattam, tam attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppādānattham, antarā ca tassa asaṅkocanattam, tadubhayaṃ anantarāyena Aṭṭhakathāya parisamāpanattam. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino -pa- tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamkilesaviddhamśanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Yathāha—

“Pūjārahe pūjayato, Buddhhe yadi va sāvake”ti-ādi²,
Tathā—

“Ye bhikkhave Buddhhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti”ti-ādi³,

1. Samācaritabhāvato (Ka)

2. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

3. Am 1. 343; Khu 1. 254, 255 piṭṭhesu.

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.
Dhammoti -pa-. Saṃghoti -pa- dīpassā”¹,

Tathā—

“Yasmiṃ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati,
nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa-
namohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”²ti-ādi²,

“Araññe rukkhamūle vā -pa-
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomahaṃso na hessatī”³ti³ ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa
guṇātisayayogasandassanatthaṃ “**karuṇāsītalahadayan**”^{ti-ādinā}
gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca
katā vandanā yathādhīppetappayojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya
saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi
abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti
tadubhayappadhānameva tāva Sammāsambuddhassa thomaṇaṃ kātuṃ
taṇhāmūlakattā sesaratanānaṃ “karuṇāsītalahadayan”^{ti-ādi} vuttaṃ.

Tattha kiratīti karuṇā, paraḍukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā
kiṇatīti karuṇā, paraḍukkhe sati kāruṇikaṃ himsati vibādhatīti attho,
paraḍukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā.
Atha vā kamīti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi
paraḍukkāpanayanakāmatālakkaṇā, attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ
sukhaṃ rundhati vibandhatīti. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ,
karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ
karuṇāsītalahadayaṃ. Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādi-
aparīhānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca
sattasāntānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmoditānampi
cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati,

1. Dī-Ṭṭha 1. 54 piṭṭhe. 2. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu. 3. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

tathāpi dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsābhūtā karuṇā visesena Bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītībhāvanimittanti vuttaṃ **“karuṇāsītalahadayan”**ti, karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbāṃ.

Atha vā asādhāraṇāñāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ niravasesaṇca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva Bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **“karuṇāsītalahadayan”**ti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītībhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva Bhagavato hadayasītalabhāvakāraṇaṃ vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi Buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasamsāradukkhasantāpassa hi Bhagavato paradukkāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītībhāvassaññathattamahosīti. Etasmiṇca atthavikappe tīsupi avatthāsu Bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbāṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto, savāsanappahānato visesena hataṃ samugghātitaṃ vihataṃ, paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavihataṃ, muyhanti tena, sayāṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjāndhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi, paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena Sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāppahānena Bhagavantāṃ thomento āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ
 avijjāndhakāravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññutāya, balesu ca
 vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca
 dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā Bhagavāva
 visesato mohatamavigamena thometabboti āha
“paññāpajjotavihatamohataman”ti. Imasmiñca atthavikappe
“paññāpajjoto”ti padena Bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi
 sāmāññaniddesena ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā Bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā
 sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇaṇāṇasaṅkhātena
 paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvavacchādakassa mohandhakārassa
 vidhamitattā anaññasādhāraṇo Bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ
“paññāpajjotavihatamohataman”ti. Ettha ca mohatamavidhamanante
 adhigatattā anāvaraṇaṇāṇaṃ kāraṇūpacārena sakasantāne
 mohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiya
 savāsanappahānameva hi kilesānaṃ “ñeyyāvaraṇappahānaṃ”ti, parasantāne
 pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇaṇāṇaṃ
“mohatamavidhamanaṃ”ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāvigghātōyeveko pahānasampattivasena
 Bhagavato thomaṇānimittaraṃ gayhati, na pana
 sātisayaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya
 sakalasamkilesagaṇasamugghātajotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi,
 yo niravasesa-avijjāppahānena na pahīyatīti. Atha vā vijjā viya
 sakalakusaladhammasamuppattiyaṃ niravasesākusaladhammanibbattiyaṃ,
 saṃsārappavattiyaṃ ca avijjā padhānakāraṇanti tabbigghātavacanena
 sakalasamkilesagaṇasamugghāto vuttōyeva hotīti vuttaṃ
“paññāpajjotavihatamohataman”ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro
 ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ
sanarāmaralokagaruṃ. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi
 yathārahaṃ guṇavisesāvahato Bhagavato

upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāpadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā “sarājikāya parisāyā”¹. Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”²ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho loka-saddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā ceti sanarāmarā, tesaṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “Satthā devamanussānaṃ”³ti². Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya, aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo Bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “**sanarāmaralokagaruṇ**”⁴ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti **Sugato**. Bhagavato hi vencyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇā⁵ nubyāñjana⁴paṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭīkakuṭīlākulatādidosarahitaṃ vilāsita⁵rājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ ca vipulanimmalakarūṇasativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhuñṇaṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena pariṇānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **Sugato**. Tathā

1. Apadāna-Ṭṭha 1. 132 piṭṭhe.

2. Dī 1. 46 piṭṭhe.

3. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

4. Jinālaṅkāraṭikāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

5. ...rahitamavahasita (bahūsu)

lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti **Sugato**. Lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **Sugato**. Lokanirodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **Sugato**. Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti **Sugatoti**-ādinā nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ nibbānameva vā gato adhigatoti **Sugato**. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti **Sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ **Sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā, tāhi sakalassāpi bhavagāmikammasa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā Bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha “**gativimuttan**”ti. Etena Bhagavato katthacipi gatiyā aparīyāpannataṃ dasseti, yato Bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenevāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṃca abbaje.

Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti¹.

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi Bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva Bhagavā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi superimutto, taṃ **gativimuttaṃ**. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā Bhagavantam thometi. Ettha hi dvīhākārehi Bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito, parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. Parahitapaṭipatti

---

1. Am 1. 348 piṭṭhe.

lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanāto, viruddhesupi niccam hitajjhāsayato, nāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karuṇāsītalahadayan”ti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanatthena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimuttan”ti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena, “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena ca sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tihākārehi Bhagavato thomanā veditabbā hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena nidassitā. **Phalaṃ** catubbidham nāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu nāṇappahānasampadā dutiyapadena saccappaṭivedhatthena ca Sugata-saddena pakāsītā honti. Ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena Sugata-saddena lakkhaṇa¹ nubyañjana²pāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** antaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā, so sammā gadanatthena Sugata-saddena pakāsito hotīti veditabham.

Tattha “karuṇāsītalahadayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsaṅcoditamānaso hi Bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohataman”ti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṃhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṃ anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti. Sammā gadanatthena Sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapaṭiṭṭhā-nāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya

1. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

2. Jinālaṅkāraṭikāya Vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedam payojanam dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṇhettha padhānam payojanam, tadaññamappadhānam. Tesu padhānena parahitappaṭipattim dasseti, itarena attahitasampattim, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu¹ catūsu puggalesu Bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato Bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāggahaṇena sabbaññutaññānapadaṭṭhānamaggaññāpādīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādinā vipaṇcīyatīti. Karuṇāggahaṇena ca upagamanam nirupakkilesam dasseti, paññāggahaṇena apagamanam. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṃ Bhagavato pavattim dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāggahaṇena samaññāyānatidhāvanam. Sabhāvānavabodhena hi dhammānam samaññam atidhāvitvā sattādīparāmasanam hotīti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāram dasseti, paññāggahaṇena tisu kālesu appaṭihataññānam catusaccaññānam catuppaṭisambhidāññānam catuvesārajjāññānam. Karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññānassa gahitattā sesāsādhāraṇaṇāṇi cha abhiññā aṭṭhasu parisāsu² akampanāññāṇi dasa balāni³ cuddasa Buddhaññāṇi soḷasa ñāṇacariyā aṭṭhārasa Buddhadhammā⁴ catucattārīsa ñāṇavatthūni sattasattati ñāṇavatthūnīti⁵ evamādīnam anekesaṃ paññāppabhedānam vasena ñāṇacāram dasseti.

Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampattim, paññāggahaṇena vijjāsampattim. Karuṇāggahaṇena sattādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakāribhāvo, paññāggahaṇena

1. Abhi 3. 109, 162 piṭṭhesu vitthāro.

2. Ma 1. 104, 128, 132 piṭṭhesu vitthāro.

3. Ma 1. 99 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭi 2. 2 piṭṭhesu vitthāro.

5. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

kataññutā. Tathā karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā Buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena Buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāggahaṇena sayāṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti. Sabbesaṃca Buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato. Paññā pariyosānaṃ tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe Buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāggahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānaṃhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlaṃca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti. Evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe Buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato Buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samatto Bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā”¹.

Teneva ca āyasmataṃ Sāriputtattherenāpi Buddhaguṇaparicchedanaṃ² pati anuyuttana “no hetam bhante”³ paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”³ vuttaṃ.

Evam saṅkhepena sakalasabbaññugūṇehi Bhagavantaṃ abhithavivā idāni saddhammaṃ thometuṃ **“Buddhopi”**ti-ādimāha. Tattha **Buddhoti** kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā, sacchikatvāti ca** pubbakālakiriyāniddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyāniddeso. **Vandeti** kiriyāniddeso.

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha-305;

Buddhavaṃsa-Ṭṭha-163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9. 324; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.

2. Buddhaguṇaparicchedaṃ (?)

3. Dī 2. 70 piṭṭhe.

Tanti niyamanam. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammaniddeso.
Gatamalam, **anuttaranti** ca tabbisesanam.

Tattha Buddha-saddassa tāva “bujjhita saccānīti Buddho, bodhetā pajāyāti Buddho”ti-ādinā¹ niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasiabhāvato Buddhavāti **Buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti Buddhavāti Buddho yathā “dikkhito na dadātī”ti, atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññūtaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno Buddho. Yathāha—

“Buddhoti yo so Bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṇi saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutam patto, balesu ca vasībhāvan”ti².

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma Bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanam dīpeti.
Buddhabhāvanti sammāsambodhim. **Bāvetvāti** uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā. **Upagatotipatto**, adhigatoti attho. Etassa “Buddhabhāvan”ti etena sambandho. **Gatamalanti** vigatamalam, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahitam, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo.

Ayañhettha saṅkhepattho—evaṃ vividhaguṇasamannāgato Buddhopi Bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātam dhammam bhāvetvā phalanibbānasaṅkhātam pana sacchikatvā anuttaram sammāsambodhim adhigato, tametaṃ Buddhānampi Buddhabhāvahetubhūtam sabbadosamalarahitam attano uttaritarābhāvena anuttaram paṭivedhasaddhammam namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Khu 9. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ bhāvetvā adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca Aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassāpi sacchikiriyaśammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vuttoyevāti daṭṭhabbo. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā, sacchikatvā”ti ca vuttattā Buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatapaṭipakkhatāya vigatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniśsaraṇāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmālānaṃ dānadamasāññaṃādīnaṃ uttamadhammānaṃ sataśaśāsādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesaṃ bhāvanāpaccakkhakarāṇehi kammādisu adhigatavasābhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīla-adhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto Bhagavā paccayākāre catuvīsati koṭisatasahasamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayaññaṇabhāvena, dutiyena anuppādaññaṇabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiya, dutiyena nirodhasampattiya. Tathā paṭhamena niyyānaṇabhāvena, dutiyena niśsaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanaṇabhāvena, dutiyena vivekaṇabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā Buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi.

“Gatamalan”ti iminā saṅkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttaraṃ”ti etena aññaśa viṣiṭṭhaśa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo

yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātaṃ hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā honti,”sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontīti.

Evam saṅkhepeva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhithhavitvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometum **“sugatassā”**ti-ādimāha. Tattha **sugatassāti** sambandhaniddeso, tassa “puttānaṃ”ti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso, tena kilesappahānameva Bhagavato orasaputtabhāvakāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Atthannanti** gaṇanaparicchedaniddeso, tena ca satipi tesam sattavisesabhāvena anekasatasahassasaṅkhyabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyaśaṅghanti** guṇaviśiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso, tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato. Tattha urasi bhavā jātā, saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātātāya pitusantakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evameteṇi ariyapuggalā Sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātātāya Bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā Bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā, okkantā ca ariyasāvakā Bhagavato urovāyāmajanitābhijātātāya¹ nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbataṃ Arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā Bhagavato “dhammadesanā” icceva vuccati taṃmūlakattā, lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye Bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tehi

vimathitā eva nāma hontīti āha “**mārasenamathanānan**”ti. Imasmim panatthe “māramārasenamathanānan”ti vattabbe “mārasenamathanānan”ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbam. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassāpi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāma te paṭhamā senā”ti-ādi¹. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā, viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvaka. Etena tesam Bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena “saraṇan”ti araṇīyato upagantabbato, upagatānaṃca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṃghoti ariyasamgho, ariyo ca so saṃgho cāti vā ariyasamgho, taṃ **ariyasamgham**. Bhagavato aparabhāge Buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṃgharatanādhīnoti assa ariyasamghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “**sirasā vande**”ti vuttanti daṭṭhabbam.

Ettha ca “Sugatassa orasānaṃ puttānan”ti etena ariyasamghassa pabhavasampadaṃ dasseti. “Mārasenamathanānan”ti etena pahānasampadaṃ sakalasamkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena nāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyasamghan”ti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasamghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā “Sugatassa orasānaṃ puttānan”ti ariyasamghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ, “mārasenamathanānan”ti sammā-ujuṇāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ, “aṭṭhannampi samūhan”ti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ, “ariyasamghan”ti anuttarapuñṇakkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā “Sugatassa orasānaṃ puttānan”ti etena ariyasamghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te Bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanānan”ti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā māraṃ mārapariśaṃ vā abhivijjanti. “Aṭṭhannampi samūhan”ti

1. Khu 1. 342; Khu 7. 73, 135, 259; Khu 8. 114 piṭṭhesu.

etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. “Ariyasamghan”ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanaṇca sāvakanānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasamghaguṇā pakāsitā honti.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “**iti me**”ti-ādimāha. Tattha ratijjananaṭṭhena **ratanam**, Buddhadhammasaṃghā. Tesaṃhi “itipi so Bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha—

“Yasmiṃ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti Tathāgataṃ ārabba. Ujugatacitto kho pana Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi¹.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṇhetam—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaṇṇasādhāraṇā Buddhādīsu eva labbhantīti. Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā “dānamayaṃ sīlamayan”ti³. Vandanā cettha kāyavācācittēhi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomaṇā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puṇṇam**, attano santānaṃ puṇātīti vā. **Suvihatantarāyoti** suṭṭhu vihatantarāyo, etena attano pasādasampattiyaṃ,

1. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhasu.

3. Dī 3. 182; Khu 1. 230; Khu 10. 43 piṭṭhesu.

ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghāta-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvāti** pubbakālakiriya, tassa “atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena sambandho. **Tassāti** yaṃ ratanattayavandanāmayāṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenāti** balena.

Evāṃ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhithavanavasena upaṇṇāpanatthaṃ “**dīghassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dīghasuttaṅkitassāti** dīghappamāṇasuttalakkhitaṃ, etena “dīgho”ti ayaṃ imassa āgamaṃ atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāyapaṇṇatto āgamo. Yathā hi atthabyañjanasamudāye “suttan”ti vohāro, evaṃ suttasamudāye “āgamo”ti vohāro.

Paṭiccasamuppādādinipuṇatthasabbhāvato **nipuṇassa**. Āgamiṃsanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparatthādayoti āgamo, āgamo ca so varo cāti **āgamavaro**, āgamasammatehi vā varoti **āgamavaro**, tassa. Buddhānaṃ anubuddhā **Buddhānubuddhā**, Buddhānaṃ saccappaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasaṃvādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇitaṃ. Atha vā Buddhā ca anubuddhā ca **Buddhānubuddhā**ti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā “pakiṇṇakadesanā”ti vuccati, tato saṅgāyanādivasena sāvaṃhīti ācariyā vadanti.

Saddhāvahagūṇassāti Buddhādīsu pasādāvahasampattikassa. Ayañhi āgamo Brahmajālādīsu¹ sīladiṭṭhādīnaṃ anavasesaniddesādivasena, mahāpadānādīsu² purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, Pāthikasuttādīsu³ titthiye nimadditvā appaṭivattiyasīhanādanādivasena, Anuttariyasuttādīsu⁴ ca visesato Buddhagūṇavibhāvanena ratanattaye sātisaṃyappasādaṃ āvahati. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃ taṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaṃgūṇakittanena thomaṇā. Tathā hi **papañcasūdanīsārathappakāsinīmanorathapūraṇīsu Aṭṭhasālīnī**-ādīsu ca yathākkamaṃ “paravādamathanassa

1. Dī 1. 3, 11 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 2 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 2 piṭṭhādīsu.

4. Am 2. 251 piṭṭhādīsu.

ñāṇappabhedajananassa dhammakathikapuṇḍavānaṃ
vicittappaṭibhānajanana tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiñhaso
nānāyavicittassa abhidhammassā”ti-ādinā thomanā katā.

Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **Aṭṭhakathā** ttha-kārassa tṭha-
kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho”ti¹. **Āditoti**-ādimhi
paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena
samannāgatattā, jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato **ca vasino**, therā
Mahākassapādayo. Tesāṃ **satehi pañcahi**. **Yāti** yā Aṭṭhakathā. **Saṅgītāti**
attham pakāsetum yuttatṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti
saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā** ca Yasattherādīhi **pacchāpi**
dutiyaṭṭhiyaṃsaṅgītiṃsu, iminā attano samvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sīhassa lānato gahaṇato **Sīhaḷo**, Sīhakumāro. Tamvaṃsajātātāya
Tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesāṃ nivāsātāya Tambapaṇṇidīpassa ca
Sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā.
Aparabhāge hi asaṅkarattham Sīhaḷabhāsāya Aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tenassa
mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṇaṃ ekantena
karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti**
jambudīpavāsīnaṃ. **Dīpavāsīnanti** vā Sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya
sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

Apanetvānāti kaṇcukasadisāṃ Sīhaḷabhāsāṃ apānetvā. **Tatoti**
Aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsanti**
Māgadhabhāsāṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manam ramayātīti.
Tenevāha “**tantinayānucchavikan**”ti, Pāḷigatiyā anulomikaṃ
Pāḷibhāsāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti**
asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

Samayaṃ avilomentoti siddhantaṃ avirodhento, etena
atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti.
Theravaṃsapadipānanti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā,
Mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso,

---

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu.

tappariyāpaṇṇā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjаланato **theravaṃsapadipā**, Mahāvihāravāsino therā, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**, etena Mahākassapāditheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṇhasukhumo Mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ jambudīpavāsīnaṃ eva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcāti dasseti, tena ca Tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyāti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-attham, ciraṭṭhitatṭhitiyāti attho. Idañhi atthappakāsaṇaṃ aviparītabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetam Bhagavato—

“Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asamosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhitañca padabyañjanaṃ, attho ca sunīto”¹.

Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitum **“sīlakathā”**ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha **“na taṃ idha vicārayissāmī”**ti. Atha vā yaṃ Aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena Visuddhimaggo ca gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti **“sīlakathā”**ti-ādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlavitttharakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo² terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti Pāliyaṃ āgatāni aṭṭhatimsa, Aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni,

1. Am 1. 60 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 57; Theragāthā-Ṭṭha 2. 322 piṭṭhesu vitthāro.

samāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni**, samāpajjanavasībhāvappattiya **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**.
Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādīnā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṃhasukhumā, nikāyantaraḷaddhisāṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha “**suparisuddhanipuṇanayā**”ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvā vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

Iti pana sabbanti iti-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhāti** imissā Aṭṭhakathāyaṃ. **Na vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “**majjhe Visuddhimaggo**”ti-ādimāha. Tattha “**majjhe ṭhatvā**”ti etena majjhebhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā Visuddhimaggo, na Sumaṅgalavilāsini-ādayo viya asādharmāṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti idaṃ vinayābhidhammānampi Visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hotiyevāti katvā vuttaṃ.

Icevāti iti eva. **Tampīti** Visuddhimaggampi. **Etāyāti** Sumaṅgalavilāsiniyā. Ettha ca “Sīhaḷadīpaṃ ābhatā”ti-ādīnā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthaṃ dhammassā”ti etena payojanaṃ, avasiṭṭhena karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamam tāva vaggasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ **“tattha dīghāgamo nāma”**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti “dīghassa āgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī”ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmim vacane. Yassa atthaṃ pakāsayissāmīti paṭiññātaṃ, so **dīghāgamo nāma** vaggasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho. Atha vā **tatthā**ti “dīghāgamanissitaṃ atthan”ti etasmim vacane. Yo dīghāgamo vutto, so vaggādivasena edisoti attho. Attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhattānukkameneva pavattabhāvadassanattāraṃ **“tassa vaggesu -pa- vuttaṃ nidānamādi”**ti āha. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamam saṅgīto, tattha ca Sīlakkhandhavaggo ādito nikkhitto, tasmīṃca Brahmajālanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati, api ca saddhāvahaguṇato Dīghanikāyo paṭhamam saṅgīto. Saddhā hi kusaladhammānaṃ bījaṃ. Yathāha “saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhī”ti¹, saddhāvahaguṇatā cassa dassitāyeva. Kiṃca katipayasuttasaṅgahato, appaparimāṇato ca gahaṇadhāraṇādisukhato. Tathāhesa catuttimsasuttasaṅgaho catusatṭhibhāṇavāraparimāṇo ca. Sīlakathābhāhullato pana Sīlakkhandhavaggo paṭhamam nikkhitto. Sīlañhi sāsanaassa ādi sīlapatiṭṭhānattā sabbaguṇānaṃ. Tenevāha “tasmā tiha tvaṃ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalanāṃ dhammānaṃ? Sīlaṃca suvisuddhan”ti-ādi², etena cassa vaggassa anvatthasaññatā vuttā hoti. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana Suttantapiṭakassa niravasesadiṭṭhivibhajanaṃ Brahmajālaṃ paṭhamam nikkhattanti daṭṭhabbaṃ. Tepiṭake hi Buddhavacane Brahmajālasadisaraṃ diṭṭhigatāni niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vibhattasuttaṃ natthīti.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Yassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhattānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, taṃ, tassā ca tanti-āruḷhāya idha vacane kāraṇam dassento **“paṭhamamahāsaṅgīti -pa- veditabbā”**ti āha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha

---

1. Saṃ 1. 175; Khu 1. 291 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

desitattā, paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā
 gāyanaṃ kathanāṃ saṅgīti, etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānaṃ
 ādipariyosānesu, antaranāra ca sambandhavasena ṭhapitaṃ
 saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā, pūjanīyattā ca mahatī
 saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā
 pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmim **paṭhamamahāsaṅgītikāle**.
Nidānanti ca desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti
 nidānaṃ. Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtasu
 vijjamaṇāsopi aññāsu Bhagavato kiriyāsu “Buddho bodheyyan”¹ti paṭiññāya
 anulomato veneyyānaṃ maggaphalupattīnaṃ hetubhūtā kiriyā
 nippariyāyena Buddhakiccanti āha **“dhammacakkappavattanaṃhi ādim
 katvā”**ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti
dhammacakkaṃ. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammaṃ
 taṃ cakkāñcāti **dhammacakkaṃ**, dhammena nāyena cakkantipi
dhammacakkaṃ. Yathāha—

“Dhammaṃ pavatteti cakkāñcāti dhammacakkaṃ, cakkāṇa
 pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti
 dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavatteti dhammacakkaṃ”²ti-ādi².

“Katabuddhakicce”ti etena Buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ
 dasseti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā Bhagavatāyeva vinītā honti, yato
 sāvakabhāsitaṃ suttaṃ “Buddhavacanaṃ”³ti vuccati, sāvakavineyyā ca na
 tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesaṃ vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā.
 Tenevāha—

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā
 bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā -pa-
 uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā
 sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti”³ti-ādi³.

“Kusinārāyaṇa”ti-ādi Bhagavato parinibbutadesakālavisessadassanaṃ
 “aparinibbuto Bhagavā”³ti gāhassa micchābhāvadassanattham, loke

1. Buddhavaṃsa-Ṭṭha 12; Cariyapitaka-Ṭṭha 274 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 87; Saṃ 3. 228; Khu 1. 153 piṭṭhesu.

jātasamvaddhabhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhavē dārapariggahādīnipi karontīti. Upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisāṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyāṃ anossattho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossattho nissesitoti ayaṃ **anupādisesā**, nibbānadhātu. **Nibbānadhātū**ti cettha nibbutimattaṃ adhippetāṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **“Dhātubhājanadivase”**ti idaṃ na “sannipatitānaṃ”ti etassa viśesaṃ, ussāhajanāssa pana viśesaṃ “dhātubhājanadivase bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti. Dhātubhājanadivasato hi purimapurimataradivasesu bhikkhū samāgatāti. Atha vā dhātubhājanadivase **sannipatitānaṃ** kāyasāmaggīvasena sahitānanti attho. Saṃghassa therō **saṃghatthero**, so pana saṃgho kiṃ parimāṇānanti¹ āha **“sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ”**ti. Niccasāpekkhatāya hi edisesu samāso hotiyeva yathā “Devadattassa garukulaṃ”ti.

Āyasmā Mahākassapo puna dullabhabhāvaṃ maññamāno bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho. “Dhātubhājanadivase sannipatitānaṃ”ti idaṃ “bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti ettha “bhikkhūnaṃ”ti imināpi padena sambandhanīyaṃ. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho. Tattha **anussaranto** dhammasaṃvegavasenāti adhippāyo. “Saddhammaṃ antaradhāpeyyuṃ saṅgāyeyyaṃ -pa- ciraṭṭhitikaṃ tassa kimaññaṃ āṇaṃ bhavissatī”ti etesaṃ padānaṃ “īti cintayanto”ti etena sambandho. Tathā “yañcāhaṃ”ti etassa “anuggahito pasaṃsito”ti etena sambandho. **Yaṃ pāpabhikkhū**ti ettha **yanti** nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho, **addhaniyanti** addhānamaggagāmi, addhānakkhamanti attho.

Yañcāhanti ettha **yanti** yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito pasaṃsito”ti ettha anuggaṇhanaṃ pasaṃsanañca parāmasati. **“Cīvare sādharmaṇaparibhogena”**ti ettha “attanā samasamaṭṭhapanenā”ti idha attanā-saddaṃ ānetvā cīvare

---

1. Parimāṇoti (?)

attanā sādharmaṇaparibhogenāti yojetabbaṃ. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa tanti. Atha vā Bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogena Bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ, etassāpi hi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavato. **Yāvade**ti yāvadeva, yattakaṃ kālāṃ, yattake vā samāpattivihāre, abhiññāvihāre vā ākaṅkhanto viharāmi ceva voharāmi ca, tathā Kassapopīti attho. Idañca navānupubbavīhārachaḷabhiññābhāvasāmaññena thutimattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā Mahākassapo Bhagavā viya devasikaṃ catuvīsati koṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷaṇjetīti. Tenevāha “navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhede”ti. **Tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati** aññatra dhammavinayasāṅgāyanāti adhippāyo. “**Nanu maṃ Bhagavā**”ti-ādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti.

Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato parato. **Pure adhammo dīppatī**ti apināma dibbati, yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne anicchite hi ayaṃ pure-saddo. **Dīppatī**ti ca dīppissati. Pure-saddasanniyogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo yathā “purā vassati devo”ti.

“**Sakalanavaṅga -pa- pariggahe**”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyaṃ ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahūpakārataṃ dasseti. **Idaṃ vuttaṃ** saṅgītikkhandaḥ¹ **apaccakkhaṃ nāma natthi** paṇḍappavattibhāvato, **samantapāsādikāyaṃ** pana “asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthi”ti² vuttaṃ, taṃ “dve sahasāni bhikkhuto”ti vuttampi Bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttaṃ. **Caturāsītisahasānī**ti dhammakkhandaḥ sandhāyāha. **Pavattinoti** paṇḍāni. Ānandattherassa navappāyāya parisāya vibbhamanena Mahākassapatthero evamāha “**na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**”ti. Tattha **mattanti** pamāṇaṃ. Chanda āgamaṇaṃ viyāti padavibhāgo. “**Kiñcāpi sekkho**”ti

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 1. 6 piṭṭhe.

idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṃ eva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyantīti. **“Abhabbo -pa- agatim gantun”**ti ca dhammasaṅgītiyā tassa yogyabhāvadassanena vijjamānaguṇakathanāṃ. **Pariyattoti** adhīto.

Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya **gocaro**, bhikkhācaranaṭṭhānaṃ. **Visabhāgapuggalo** Subhaddasadiso. **Sattipaṇjaranti** sattikhaggādihatthehi purisehi Mallarājūnaṃ Bhagavato dhātu-ārakkhakaraṇaṃ sandhāyāha. **Taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotūti** saṅgāhakena chinditabbaṃ chinditvā ekantakaraṇīyaṃ karotūti attho. **Mahājananti** bahujaṇaṃ. **Gandhakuṭim vanditvā** paribhogacetiyaabhāvatoti adhippāyo. **Yathā tanti** yathā aññopi yathāvuttasabhāvo, evanti attho. **Samvejesīti** “nanu Bhagavatā paṭikacceva akkhātāṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo’ti”adinā¹ samvegāṃ janesi. **Ussannadhātukanti** upacitadosaṃ. **Bhesajjamattāti** appakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattā-saddo “mattā sukhariccāgā”ti-ādisu² viya. **Dutiyadivaseti** devatāya samvejītadivasato, Jetavanavihāraṃ pavīṭṭhadivasato vā dutiyadivase. Āṇava cakkāṃ **āṇācakkāṃ**.

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṃ niddeso. **Yadidanti** ca yo ayaṃ, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. “Paṭhamāṃ āvuso Upāli pārājikaṃ kattha paññattan”ti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto Bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni Bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **“Vatthumpi pucchi”**ti-ādi “kattha paññattan”ti-ādinā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. **Paṭhamapārājiketi** paṭhamapārājikapāliyaṃ³. Tenevāha **“na hi Tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti”**ti.

1. Dī 2. 99, 129; Saṃ 3. 141; Aṃ 3. 325; Vi 4. 480 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

3. Vi 1. 13 piṭṭhe.

Jātakādiḷe Khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise Abhidhammapiṭake saṅgaṇhitum yuttam, na pana Dīghanikāyādippakāre Suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte Vinayapiṭaketi Dīghabhāṇakā “Jātakādīnam Abhidhammapiṭake saṅgaho”ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṁsānañcettha aggahaṇam jātakagatikattā. Majjhimbhāṇakā pana aṭṭhuppattivasena desitānam Jātakādīnam yathānulomadesanābhāvato tādise Suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādharmasāsane Abhidhammapiṭaketi Jātakādīnam Suttantapiṭakapariyāpannataṁ kathayanti. Tattha ca yuttam vicāretvā gahetabbam.

Evam nimittapayojanakāladesakāraḷakaraṇappakārehi paṭhamam saṅgītiṁ dassetvā idāni tattha vavattāpitasiddhesu dhammavinayesu nānappakāraḷosallattham ekavidhādibhede dassetuṁ “**evametan**”ti-ādimāha. Tattha **vimuttirasanti** vimuttiguṇam, vimuttisampattikam vā aggaḷhalanipphādanato, vimuttikiccam vā kilesānam accantam vimuttisampādanato. Keci pana “vimutti-assādan”ti vadanti.

Kiñcāpi avisesena sabbampi Buddhavacanam kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretum “**tattha Vinayapiṭakan**”ti-ādimāha. **Avasesam Buddhavacanam dhammo** khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayopi pariyattiyādibhāvato, vinaya-saddasannidhāne pana bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantividhuraṁ tantim dīpeti yathā “puññañāṇasambhārā, gobalibaddhan”ti ca.

“**Anekajātisaṁsāran**”ti ayam gāthā Bhagavatā attano sabbaññutaññānapadaṭṭhānam arahattappattiṁ paccavekkhantena ekūnavīsatiṁ paccavekkhaṇaṇassa anantaram bhāsītā, tenāha “**idam paṭhamabuddhavacanam**”ti. Idam kira sabbabuddhehi avijahitam udānam. Ayamassa saṅkhepattho—aham imassa attabhāvagehassa kāraḷam taṇhāvaḍḍhakim **gavesanto** yena ñāṇena tam daṭṭhum sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya Dīpaṅkarapādamūle

katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ **anekajāṭisaṃsāraṃ**
 anekajāṭisatasahassasaṅkhyāṃ saṃsāraṇaṇṇaṃ **anibbisāraṃ** taṃ ñāṇaṃ
 avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ. Yasmā
 jarābyādhimaraṇamissatāya **jāti** nāmesā punappunaṃ upagantum **dukkhā**, na
 ca sā tasmim̐ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.
Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna**
gehanti puna **imaṃ** attabhāvasaṅkhātāṃ mama gehāṃ. **Na kāhasi** na
 karissasi. Tava **sabbā** avasesakilesa**pāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā
 katassa attabhāvagehassa **kūṭaṃ** avijjasaṅkhātāṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ
visaṅkhataṃ viddhamsitāṃ. **Visaṅkhāraṃ** Nibbānaṃ
 ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama cittaṃ, ahaṅca
 taṇhānaṃ khayasaṅkhātāṃ Arahattamaggaṃ **ajjhagā** adhigato pattosmīti.
 Ayaṃ manasā vavatthitadhammānaṃ ādi. “**Yadā have pātubhavanti**
dhammā”¹ti ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādīti vadanti.
 Anto jappanavasena kira Bhagavā “anekajāṭisaṃsāraṇaṃ”²ti-ādi²māha.
 “**Pāṭipadadivase**”³ti idaṃ “sabbaññubhāvappattassā”⁴ti na etena
 sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”⁴ti etena pana
 sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi Bhagavā paccūsasamaye
 sabbaññutaṃ pattoti.

Vayadhammāti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi
 saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ,
 tadanattā”³ti vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadārammaṇaṃ
 vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ Buddhāveṇikaṃ
 catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminippaṭipadaṃ
 pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṃ niyojeti
 “**appamādena sampādethā**”⁴ti. Atha vā “**vayadhammā saṅkhārā**”⁴ti etena
 saṅkhepena saṃvejetvā “**appamādena sampādethā**”⁴ti saṅkhepeneva
 niravasesaṃ sammāpaṭipattim̐ dasseti. Appamādapadañhi
 sikkhattayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsaṇaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti.

Paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ

saṅgītikkhandhakakathāvatthupakaraṇādi. Keci pana “Subhasuttampi⁴
 paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ”⁴ti vadanti, taṃ na yujjati.

1. Khu 1. 78 piṭṭhe Udāne.

2. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

3. Saṃ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 217; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

4. Dī 1. 188 piṭṭhe.

Paṭhamasaṅgītito puretarameva hi āyasmatā Ānandena Jetavane viharantena Subhassa māṇavassa bhāsitanti.

Dalīkammāsithilakaraṇappayojanā yathākkamaṁ pakatisāvajjapaṇṇattisāvajjesu sikkhāpadesu. **Tenā**ti vividhanayattādinā. **Etanti** “vividhavisesanayattā”ti gāthāvacanaṁ. **Etassā**ti vinayassa.

Attatthaparattādhedeti yo taṁ suttaṁ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti ca, suttena saṅgahito sīlādi-attho tassāpi hoti, tena parassa sādhetabbato parassāpi hotīti tadubhayaṁ taṁ suttaṁ **sūceti** dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikaṁ lokiyalokuttarañcāti evamādhedeti atthe **ādi-**saddena saṅgaṇhāti. **Attha-**saddo cāyaṁ hitapariyāyavacanaṁ, na bhāsitatthavacanaṁ, yadi siyā, suttaṁ attanopi bhāsitatthaṁ sūceti, parassāpīti ayamatto vutto siyā. Suttana ca yo attho pakāsito, so tasseva hotīti na tena parattho sūcito hoti, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attaggaṇaṇca na kattabbaṁ, attatthaparattādhaviniṇṇatassā bhāsitatthassa abhāvā ādiggaṇaṇca na kattabbaṁ. Tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparattā vuttā.

Atha vā suttaṁ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā vuttā “na haññadatthatthipasaṁsalābhā”ti etassa padassa niddese¹ “attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramattho”ti, te suttaṁ sūceti attho. Ismiṁ atthavikappe **attha-**saddo bhāsitatthaparipariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhiḡamatāya vibhāvane aladdhagādho **gambhīro**. Na vivaṭṭo **gūḷho**. Mūludakādayo viya paṁsunā akkharasannivesādinā tirohito

---

1. Khu 7. 131; Khu 8. 175 piṭṭhesu.

paṭicchanno. Niddhāretvā ñāpetabbo **neyyo.** Yathārutavaseneva veditabbo **nīto.** **Anavajjanikkilesavodānā** pariyāyavasena vuttā,
 kusalavipākakiriyādhammavasena vā. **Paramattho** Nibbānaṃ, dhammānaṃ
 aviparītasabhāvo eva vā. Atha vā “attanā ca appiccho hotī”ti attatthaṃ,
 “appicchākathañcaparesaṃ kattā hotī”ti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca
 pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-ādi¹ suttāniyojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca
 visesetvā sutta-saddassa attho vattabbo. Tasmā
 veneyyajjhāsaya vasappavattāya desanāya attahitaparahitādīni sātisaṃ
 pakāsītāni honti tapparabhāvato, na āṇādhammāsabhāvavasappavattāyāti
 idameva ca “**atthānaṃ sūcanato suttan**”ti vuttaṃ.

Sutte ca āṇādhammāsabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na
 Vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsaya āṇādhammāsabhāve. Tasmā
 veneyyānaṃ ekantahitapaṭipattilābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti
 “**suvuttācethā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pasavatīti** phalati. “**Suttāṇā**”ti etassa atthaṃ
 pakāsetuṃ “**suṭṭhu ca ne tāyati**”ti vuttaṃ. Attatthādividhānesu ca suttassa
 pamāṇabhāvo, attatthādīnañca saṅgāhakattaṃ yojetabbāni
 tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesanañca
 yojetabbāni. **Etanti** “atthānaṃ sūcanato”ti-ādikaṃ atthavacanāni. **Etassāti**
 suttassa.

Abhikkamantīti ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ
 atirekatthaṃ dīpeti, **abhiññātā abhilakkhitā**ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ
 supākaṭatāvisesaṃ, **abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhatanti
 yuttaṃ kiriyāvisesaṃ upasaggassa. **Abhirāja abhivinayeti** pana
 pūjita-paricchinnesu rājavinayesu **abhi**-saddo pavattatīti kathametaṃ
 yujjeyyāti? Pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi
 rājavinayānaṃ yuttattā. Ettha hi atimālādīsu atī-saddo viya abhi-saddo yathā
 saha sādhanena kiriyāṃ vadatīti abhirāja-abhivinaya-saddā siddhā, evaṃ
 abhidhammasadde abhi-saddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyāṃ dīpetīti
 ayamattho dassitoti daṭṭhabbo.

---

1. Am 1. 412, 576 piṭṭhesu.

Bhāvanāpharaṇavuddhīhi **vuddhimantopi dhammā vuttā**.
Ārammaṇādīhiti ārammaṇasampayuttakammadvārappaṭipadādīhi.
Avisiṭṭhanti aññamaññaviṣiṭṭhesu Vinayasuttābhidhammesu avisiṭṭhaṃ
 samānaṃ. Taṃ Piṭakasaddanti attho. **Yathāvuttenāti** “evaṃ
 duvidhatthenā”ti-ādinā vuttappakārena.

Kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ
 pabodhanaṃ **desanā**. Sāsītabbapuggalagatena
 yathāparādhādisāsītabbabhāvena anusāsaṇaṃ vinayaṇaṃ **Sāsaṇaṃ**.
 Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathaṇaṃ
 vacanapaṭibaddhataṅkaraṇaṃ **kathā**. ¹Kathiyati vā etthāti **kathā**.
 Saṃvarāsaṃvarassa kathā **saṃvarāsaṃvarakathā**. Esa nayo itaresupi¹.
Bheda-saddo visuṃ visuṃ yojetabbo “desanābhedaṃ sāsaṇabhedaṃ
 kathābhedaṇca yathārahaṃ paridīpaye”ti, **bhedanti** ca nānattanti attho.
 Sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca **sikkhāppahānagambhīrabhāvaṃ**,
 taṇca paridīpaye. Ettha **yathāti**
 upārambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇaṇaṃ suppaṭipatti
 duppaṭipattīti etehi pakārehi. Āṇaṃ paṇetum arahatīti **āṇāraho**
 Sammāsambuddhattā. Vohāraparamatthānampi sabbhāvato āha
 “**āṇābhūllato**”ti. Ito paresupi eseva nayo. **Pacurāparādhā** seyyasakādayo.
Ajjhāsayo āsayova, atthato diṭṭhi, ñāṇaṇca. Vuttañcetaṃ—

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtaṇca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasadditaṃ”ti².

Anusayā kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānavijjāvasena
 satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tattheva vuccanti. Na hi
 kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyāti** cha mūlacariyā,
 antarabhedenā anekavidhā, saṃsaggavasena tesatṭhi honti. Te pana amhehi
Asammohantaradhānasuttaṭikāyaṃ vibhāgato dassitā, atthikehi tato
 gahetabbā. Atha vā **cariyāti** caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ.
Adhimutti nāma sattānaṃ pubbacariyavasena abhiruci, sā duvidhā
 hīnapaṇītabhedena. Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṇhāvasena “**ahaṃ**
mama”ti **saññino**. Mahanto saṃvaro **asaṃvaro**. Buddhi-attho hi aya’makāro
 yathā “asekkhā dhammā”ti³.

1-1. Adhikapaṭho viya dissati.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 239; Sārattha-Ṭī 1. 75 piṭṭhesupi.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha tanti-attho tantidesanā tanti-atthapaṭivedho ca tantivisayā hontīti Vinayapiṭakādīnaṃ atthadesanāpaṭivedhādhārābhāvo yutto, piṭakāni pana tantiyevāti tesāṃ dhammādhārābhāvo kathaṃ yujjeyyāti? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārābhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārābhāvena vuccati yathā “rukkhe sākhā”ti. Dhammādīnaṃca dukkhogāhabhāvato tehi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnaṃca catubbidho gambhīrābhāvo vutto. Tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṃ samukhena, visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrābhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesāṃ visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarābhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarābhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetum asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇupattiyā ca dukkarābhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

“Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ ñātābhoti? **“Dhammapaṭisambhidā”**ti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena **“hetumhi ñāṇaṃ”**ti vuttattā. **“Dhamme paṭisambhidā”**ti ettha hi **“dhamme”**ti etassa atthaṃ dassentena **“hetumhi”**ti vuttaṃ, **“paṭisambhidā”**ti etassa ca atthaṃ dassentena **“ñāṇaṃ”**ti. Tasmā hetudhamma-saddā ekatthā, ñāṇapaṭisambhidā-saddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo, atthassa hetuphalābhāvo ca evameva daṭṭhabbo.

Yathā dhammanti cettha **dhamma**-saddo hetum hetuphalaṃca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathā dhammanti** yo yo avijjāsāṅkhārādiddhammo, tasmim tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā **yathā dhammaṃ**. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītasavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, yato **“aviparītābhilāpo”**ti vuccati. **Dhammābhilāpo**ti atthabyañjanako aviparītābhilāpo, etena **“tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā”**ti¹ ettha vuttaṃ sabhāvadhammaniruttim dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi

---

1. Abhi 2. 307 piṭṭhādīsu.

niruttipaṭṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo

Paṭṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ¹ vutto. **Atthakathāyañca** “taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”ti-ādinā² saddārammaṇatā dassitā. “Imassa atthassa ayaṃ saddo vācako”ti vacanavacanīye vavatthapetvā taṃtaṃvacanīyavibhāvanavasena pavattito hi saddo desanāti. **“Anulomādivasena vā kathanan”**ti etena tassā dhammaniruttiyā abhilāpaṃ kathanam tassa vacanassa pavattanaṃ dasseti. **“Adhippāyo”**ti etena “desanāti paññattī”ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhihāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tabbinimuttaṃ paññattiṃ sandhāyāti dasseti.

Nanu ca “dhammo tantī”ti imasmim pakkhe dhammassa saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ viseso na siyāti? Na, tesam tesam atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto, uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho dhammo, pacchā paresam avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo desanāti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo desanā musāvādādayo viya. “Vacanassa pavattanaṃ”ti ca yathāvuttacittuppādavasena yujjati. So hi vacanaṃ pavatteti, tañca tena pavattiyati desiyati. “So ca lokiyalokuttaro”ti evaṃ vuttaṃ abhisamayaṃ yena pakārena abhisameti, yaṃ abhisameti, yo ca tassa sabhāvo, tehi pakāṇaṃ kātum **“visayato asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesū”**ti-ādimāha. Tattha hi visayato atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho avijjādidhammasaṅkhārādi-atthadubhayapaññāpanārammaṇo **lokiyo abhisamayo**, asammohato atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhamasano **lokuttaro abhisamayoti**. Abhisamayato aññampi paṭivedhatthaṃ dassetuṃ **“tesaṃ tesaṃ vā”**ti-ādimāha. Paṭivedhanaṃ paṭivedhoti iminā hi vacanatthena abhisamayo, paṭivijjhīyatīti paṭivedhoti iminā taṃtaṃrūpādidhammānaṃ aviparītasabhāvo ca “paṭivedho”ti vuccatīti.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ **“idāni yasmā etesu piṭakesū”**ti-ādimāha. **Yo cetthāti** etesu taṃtaṃpiṭakagatesu dhammādīsu yo paṭivedho, etesu ca piṭakesu tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ yo aviparītasabhāvoti vojjetabbaṃ. Dukkhogāhatā ca

1. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 370, 371 piṭṭhesu.

avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya, tesam paññāpanassa dukkarabhāvato taṃdesanāya, paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayikaraṇānaṃ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa duviññeyyatāya eva veditabbā.

Yanti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthanti** bhāsitatthaṃ payojanatthaṃ. **Na upaparikkhantīti** na vicārenti. **Na nijjhānaṃ khamantīti** nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Itīti** evaṃ etāya pariyattiyā. **Vādappamokkhānisamsā** attano upari parchi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti, **vādappamokkhā** vā nindāpamokkhā. **Yassa catthāyāti** yassa ca sīlādipūraṇassa anupādāvimokkhassa vā atthāya **dhammaṃ pariyāpuṇanti** nāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Assāti** assa dhammassa. **Nānubhontīti** na vindanti. Tesam te dhammā duggahitattā upārambhamānadabbamakḥpalāsādihetubhāvena **dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti**. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññatthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**.

“Tāsaṃyevā”ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatuppaṭisambhidādīnaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Verañjakaṇḍe**¹ hi tisso vijjāva vibhattā. Dutiye pana **“tāsaṃyevā”**ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhāti sutte vibhattāyevāti.

Duggahitaṃ gaṇhāti “tathāhaṃ Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anaññaṃ”ti-ādinā². **Dhammacintanti** dhammasabhāvavicāraṇaṃ, “cittuppādamatteneva dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadhammārammaṇaṃ”ti ca evamādi. **Tesanti** tesam piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ Buddhavacanaṃ. Atthānulomato **anulomiko**. Anulomikataṃyeva vibhāvetuṃ **“kasmā panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Ekanikāyampīti**

1. Vi 1. 5 piṭṭhe.

2. Ma 1. 323 piṭṭhe.

ekasamūhampi. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo** ca.

Navappabhedanti ettha katham navappabhedam. Sagāthakañhi Suttam Geyyam, niggāthakañca Suttam Veyyākaraṇam, tadubhayavinimuttañca Suttam Udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, Maṅgalasuttādīnañca¹ suttaṅgasāṅgaho na siyā gāthābhāvato Dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasāṅgaho vā siyā sagāthakattā Sagāthāvaggassa viya, tathā Ubhatovibhaṅgādīsu Sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.

Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato².

Sabbassāpi hi Buddhavacanassa **Suttanti** yaṃ **sāmāññavidhi**. Tenevāha āyasmā Mahākaccāno nettiyaṃ “navavidhasuttantapariyeṭṭhī”³. “Ettakaṃ tassa Bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannam⁴, sakavāde pañcasuttasatānī”⁵ evamādi ca etassa atthassa sādhamam.

Visesavidhayo pare sanimittā tadekadesesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena paṭiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattam tabbhāvanimittam. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ⁶ cuṇṇiyagantham “Geyyan”^{ti} vadanti. Gāthāvirahe pana satī puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittam. Pucchāvissajjanañhi “Byākaraṇa”^{ti} vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇam. Evaṃ sante sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādīsaññānaṃ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe satī”^{ti} visesitattā ca. Tathā hi Dhammapadādīsu kevalam gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu, “vuttañhetan”^{ti}-ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ Gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaṃñā paṭiṭṭhitā, tathā

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

2. Netti-Ṭīha 13; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhesupī.

3. Khu 10. 1 piṭṭhe.

4. Vi 2. 272, 470 piṭṭhesu.

5. Abhi-Ṭīha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭīha 3. 105 piṭṭhesu.

6. Netti-Ṭīha 13 piṭṭhe passitabham.

satipi gāthābandhabhāve Bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ Suttaṃ Geyyaṃ, niggāthakaṃ Suttaṃ Veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavaṭīti codanā tadavatthāvāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato Maṅgalasuttādīnaṃ¹ suttaṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na, **nirulḥattā**. Nirulḥo hi Maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni Dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāvena. Teneva hi Aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmakan”ti nāmaggaḥaṇaṃ kataṃ. Yañca pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca Maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi, yadapi vuttaṃ “Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi Ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

“Ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo -pa- imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānī”ti Buddhavacanāṃ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyanta Mahākassapappamukhena vasigaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa dīghāgamassa paṭhamamajjhimbuddhavadanādibhāvo vavatthāpitoti dasseti **“evametaṃ abhedato”**ti-ādinā.

---

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

1. Brahmajālasutta

Paribbājakakathāvaṇṇanā

Evam paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadattham sā idha dassitā, idāni taṃ nigamanavasena dassetuṃ **“imissā”**ti-ādimāha.

1. Ettāvatā ca Brahmajālassa sādharmaṇato bāhiranidānaṃ dassetvā idāni abbhantarānidānaṃ saṃvaṇṇetuṃ **“tattha evan”**ti-ādi vuttaṃ. Atha vā chahi ākārehi saṃvaṇṇanā kātabbā sambandhato padato padavibhāgato atthato anuyogato parihārato cāti. Tattha **sambandho** nāma desanāsambandho. Yaṃ lokiya **“ummugghāto”**ti vadanti. So pana Pāliya nidānapāḷivasena, nidānapāḷiya pana saṅgītiyasena veditabboti paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena nidānapāḷiya sambandhassa dassitattā padādivasena saṃvaṇṇanaṃ karonto **“evanti nipātapadan”**ti-ādimāha. **Meti-ādīnī**ti ettha antarā-sadda-ca-saddānaṃ nipātapadabhāvo ca vattabbo, na vā vattabbo tesam nayaggahaṇena gahitattā, tadavasiṭṭhānaṃ āpaṭi-saddānaṃ ādi-saddena saṅgaṇhanaṭo. **Padavibhāgoti** padānaṃ viseso, na pana padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāga-saddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho **“bhikkhūnaṃ saṅgho”**ti-ādibhedesu padesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padattham atthuddhārakkamena paṭhamam evam-saddassa dassento **“evam-saddo tāvā”**ti-ādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādī-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi **“evamgatāni, evamvidho, evamākāro”**ti-ādīsu idam-saddassa atthe evam-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiya pakāratthe vadanti. **“Evam nu kho, na nu kho, kim nu kho, katham nu kho”**¹, **“evam su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā odātavattavasanaṃ**

pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ
 etarahi sācariyakoti? No hidaṃ bho Gotamā”ti¹ ca ādisu pucchāyaṃ. “Evaṃ
 lahuparivattaṃ², evamāyupariyanto”ti³ ca ādisu parimāṇe. Nanu ca “evaṃ
 nu kho, evaṃ su te, evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena
 pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na,
 visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha ākāratthoti adhippeto, yathā
 “evaṃ byākho”ti-ādisu⁴ pana na ākāravisesavācako⁵. Evaṃ katvā “evaṃ
 jātena maccenā”ti-ādini⁶ upamādisu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi
 “yathāpi -pa- bahun”ti⁷ ettha puppharāsiṭṭhāniyato
 manussupapattisappurisūpanissayasaddhammasavanayonisomanasikārabhog
 asampatti-ādidānādipuñṇakiriyaḥetusamudāyato
 sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadiṣiyo pahūtā puñṇakiriya
 maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti joditattā
 puppharāsimālāguṇāva upamā, tesāṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato
 vuttoti evaṃ-saddo upamākāranigamanatthoti vattuṃ yuttaṃ. So pana
 upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha “**upamāyaṃ āgato**”ti.

Tathā **evaṃ** iminā ākārena “**abhikkamitabban**”ti-ādinā upadisiyamānāya
 samaṇasārūppāya ākappasampattiyaṃ yo tattha upadisaṇākāro, so atthato
 upadesoyevāti vuttaṃ “**evaṃ te -pa- upadese**”ti. Tathā **evametaṃ Bhagavā**,
evametaṃ Sugatāti ettha ca Bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato
 jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanāṃ
 udaggaṭākaraṇaṃ **sampahaṃsanāṃ**, yo tattha sampahaṃsanākāroti
 yojetabbaṃ. **Evamevaṃ panāyanti** ettha garaṇākāroti yojetabbaṃ. So ca
 garaṇākāro “vasalī”ti-ādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena
 pakāsitoti viññāyati.

1. Dī 1. 98 piṭṭhe.   2. Am 1. 9 piṭṭhe.   3. Vi 1. 5 piṭṭhādisu.

4. Ma 1. 182; Saṃ 2. 91; Vi 2. 175; Vi 4. 68 piṭṭhesu.

5. Yathā evaṃ byākhoti-ādisu, na pana ākāravisesavācako ca.

(Ka) So Abhinavaṭikāya sameti.

6. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

7. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-
 ādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. **Evañca vadehī**ti “yathāhaṃ
 vadāmi, evaṃ samaṇaṃ Ānandaṃ vadehī”ti vadanākāro idāni vattabbo
 evaṃ-saddena nidassīyatīti nidassanatto vutto. **Evaṃ** noti etthāpi tesāṃ
 yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananaṭṭhaṃ
 anumattiggahaṇavasena “saṃvattanti, no vā, kathaṃ vo ettha hotī”ti
 pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-
 saddena vibhāvantanti viññāyati, so pana tesāṃ dhammānaṃ ahitāya
 dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇatto hotīti āha **“evaṃ
 no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”**ti. **Evaṃ bhanteti** pana dhammassa
 sādhuṃ saṃvattanānaṃ sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha
 ṭhitabhāvassa paṭijānanaṃ vuttattā ettha evaṃ-saddo
 vacanasampannicchanatto vutto, tena evaṃ bhante, sādhu bhante, suṭṭhu
 bhanteti vuttaṃ hoti.

Nānāyananipunaṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā,
 nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīṭita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā
 ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā Pāḷigatiyo, tā ca
 paññatti-anupaññatti-ādivasena
 saṅkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena kusalādivasena
 khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena
 kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappaṇāsi nānāyā, tehi
 nipuṇaṃ saṅhasukhumanti nānāyananipuṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca
 sassatādivhedena, tattha ca appajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayādayo
 eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.
Atthabyañjanasampannanti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato,
 saṅkāsaṇa pakāsaṇa vivaraṇa vibhajana uttānīkaraṇa paññattivasena chahi
 atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesaṇa chahi
 byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattaṃ
 “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyan”ti vadanti.
 Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā.
 Puthujjanānampi

vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividham pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vuttum. Sace pana mahākāruṇikassa Bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “pāṭihāriyan”ti vuttam, evam sati yuttametaṁ. Atha vā Bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato **pāṭihāriyam**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “**Paṭi**”ti vā ayaṁ saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu¹ viya, tasmā samāhite citte, vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam. Iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena, katakiccena ca sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva **pāṭihāriyam**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsaniṣamudāye bhavam ekekaṁ “**pāṭihāriyan**”ti vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgātanti **pāṭihāriyam**. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa Bhagavato desanāya labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriyan”ti.

Na aññathāti Bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana Bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi Bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun”ti idaṁ vacanam samatthitam hoti. Dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānam ekavisayattā, itarathā thero Bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evam vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatīyam vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi

---

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

ekasmiṃ yeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedam sandhāyāha **“me-saddo tisu atthesu dissatī”**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim suta-saddo eva taṃ tamattham anuvadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇam na virujjhatīti dassento **“sa-upasaggo ca anupasaggo cā”**ti āha. **Assāti** suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha suta-sadde sambhavantīti vuttam **“upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho”**ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattuvaseṇa karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasannidhāne payuttana evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttam **“evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan”**ti. **Ādi-**saddena sampañicchanādīnam pañcadvārikaviññāṇānam tadabhinihaṭṭānaṇca manodvārikaviññāṇānam gahaṇam veditabbarṃ. Sabbesampi vākyānam evakāratthasahitattā **“sutan”**ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti, etena avadhāraṇena nirākataṃ dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyametabbarṃ, taṃ sammā sutam hotīti āha **“anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanan”**ti. Atha vā **“saddantarathāpohanavasena saddo attham vadatī”**ti **sutanti** asutam na hotīti ayametassa atthoti vuttam **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti, iminā dīṭṭhādivinivattanam karoti. Idam vuttam hoti—na idam mayā dīṭṭham, na sayambhuñṇāṇena sacchikataṃ, atha kho sutam, taṇca kho sammadevāti. Tenevāha **“anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanan”**ti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Tenevāha **“anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanan”**ti. Savanasaddo cettha kammattho veditabbo suyyatīti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanam dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ **“tathā evan”**ti-ādi vuttam. Tattha **tassāti** yā sā Bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi

nānappakārena ārammaṇe pavattitum samatthā. Tathā ca vuttaṃ
“sotadvārānusārenā”ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ
 byañjanatthaggaṇānaṃ nānakārena, etena imissā yojanāya ākārattho
 evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pavattiyā
 atthibhāvappakāsaṇaṃ. **“Sutanti dhammappakāsanā”**ti yasmiṃ ārammaṇe
 vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ,
 na suta-saddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākāṭikaraṇaṃ
“ayañhetthā”ti-ādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanāṃ.
Mayāti katthu-atthe.

“Evanti niddisittabbappakāsanā”ti nidassanatthaṃ evaṃ-saddaṃ
 gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisittabbattābhāvābhāvato, tena evaṃ-
 saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa
 kiriyāsaddattā, savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññāṇappabandhapāṭibaddhattā
 tattha ca puggalavohoroti vuttaṃ **“sutanti puggalakiccappakāsanā”**ti. Na hi
 puggalavohārahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

“Yassa cittasantānassā”ti-ādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā
 purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetum vuttaṃ. Tattha
ākārapaññattīti upādāpaññattī eva, dhammānaṃ pavatti-ākārupādānavasena
 tathā vuttā. **“Sutanti visayaniddeso”**ti sotabbabhūto dhammo
 savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā
 vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi
 saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ
 viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ **“cittasantānena taṃsamaṅgīno”**ti.
 Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena
 pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena
 cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti
 katvā vuttaṃ **“taṃsamaṅgīno kattu visaye”**ti. Sutākārassa ca therassa
 sammānicchitabhāvato āha **“gahaṇasannitṭhānaṃ”**ti, etena vā
 avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti datṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākāraṣṣa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtaḍḍhammappabandhabhyāpārātāya vuttaṃ **“evanti puggalakiccaniddeso”**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti viśesato viññāṇabyāpāroti āha **“sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”**ti vutthaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabyāpārabhāvena dassento āha **“evanti puggalakiccaniddeso. Sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisaya puggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāraggāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbāṃ.

Sabbassāpi saddādhiḡamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā, sabbapaññattīnaṃ vijjamānādivasena chasu paññattibhedeṣu antogadhattā tesu **“evan”**ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **“evanti ca meti cā”**ti-ādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānaṣṣa atthassa ākāradino, dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **“saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti”**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtattha-uttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho **“saccikaṭṭho, paramattho cā”**ti vuccati, na tathā evaṃ meti padānaṃ atthoti, etamevatthaṃ pākātataṃ kātuṃ **“kiñhetta tan”**ti-ādi vuttaṃ. **Sutanti** pana saddāyatanāṃ sandhāyāha **“vijjamānapaññatti”**ti. Teneva hi **“yañhi taṃ ettha sotena upaladdhan”**ti vuttaṃ, **“sotadvārānusārena upaladdhan”**ti pana vutte atthabyañjanādisabbāṃ labbhati. **Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti** sotapathamāgate dhamme upādāya teṣaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena **“evan”**ti, sasantaṭipariyāpanne khandhe upādāya

“me”ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiyaṃ”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāpavattoti āha “**diṭṭhādīni upanidhāyavattabbato**”ti. Asutaṃ na hotīti hi “sutaṃ”ti pakāsitoyamatthoti.

Attaṇā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “evan”ti therena paccāmaṭṭhāti āha “**asammohaṃ dīpeti**”ti. “**Nānappakārapaṭivedhasamattho hoti**”ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakāratam duppaṭivijjhatañca dasseti. “**Sutassa asammosaṃ dīpeti**”ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenāti** sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi, evaṃ **asammosenāti** etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaḥ ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ “**paññāpubbaṅgamāya**”ti-ādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā”ti-ādīsu¹ viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ “**satipubbaṅgamāya**”ti etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamatto veditabbo.

Atthabyañjanasampannassāti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsaṇa pakāsaṇa vivaraṇa vibhajana uttānikaraṇapaññāttivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjana-ākāra niruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. “**Avikkhepaṃ dīpeti**”ti “Brahmajālaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-ādipucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatītikatvā vuttaṃ. “**Vikkhittacittassā**”ti-ādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyāti** atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā

---

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ
siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena
kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi
dassetabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato.

“Na hi vikkhittacitto”ti-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena
kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa
saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto
siyā—saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa
kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya
saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena
sappurisūpanissayasiddhijotanaṃ na samatthitāva, no na samatthitā
vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca
purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari
vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ
ekantena vassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena
sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti
vuttaṃ **“evaṃ bhaddako ākāro”**ti. Yasmā na hotīti sambandho.

Pacchimacakkadvayasampattinti

attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātāṃ guṇadvayaṃ. Aparāparaṃ
vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye
sandhāya vuttaṃ **“cattārimāṇi bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ**
devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti-ādi¹. Purimapacchimabhāvo cettha

desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyāti**
pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitattho pubbe ca katapuñño
suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha

“āsayasuddhi siddhā hotī”ti. Tathā hi vuttaṃ **“sammāpaṇihitaṃ cittaṃ,**
seyyaso naṃ tato kare”ti², **“katapuññosi tvaṃ Ānanda, padhānamanuyuṇja**
khippaṃ hohisi anāsavo”ti³ ca. Tenevāha **“āsayasuddhiyā**

adhigamabyattisiddhī”ti. **Payogasuddhiyāti**

yonisomanasikārapubbaṅgassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena.
Tathā cāha **“āgamabyattisiddhī”**ti. Sabbassa vā

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhattacitto pariyattiyam visārado hotīti.

“**Nānappakārapaṭivedhadīpakenā**”ti-ādinā atthabyañjanesu therassa evam saddasuta-saddānam asammohāsammōsadīpanato catupaṭṭisambhidāvasena atthayojanam dasseti. Tattha “**sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā**”ti etena ayaṃ suta-saddo evam-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesam āmasatīti dasseti. Manodīṭṭhikaraṇā pariyattidhammānam anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evam-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānam visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepaḍīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāham janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitā**ti “idha sīlam kathitam, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”ti-ādinā nayena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantibhūtāya, nātapariññāsankhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpam, ettakam rūpan”ti-ādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

“**Sakalena vacanenā**”ti pubbe tīhi padehi visum visum yojitattā vuttam. **Asappurisabhūminti** akataññutam “idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditam dhammavinayam pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti¹ evam vuttam anariyavohārāvattam. Sā eva anariyavohārāvattā **asaddhammo**. Nanu ca Ānandattherassa “mamedam vacanan”ti adhimānassa, Mahākassapattherādīnañca tadāsankāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanam niratthakanti? Nayidamevam “evam me sutan”ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānam parivitakkāpekkham tathāvacananti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānam devatānam evam cetaso parivitakko udapādi “Tathāgato ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammam deseti, Sakyakulappasuto Tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kim nu kho sayam sacchikatadhammam deseti, udāhu Bhagavatoyeva vacanam yathāsutan”ti

---

1. Vi 1. 115 piṭṭhe.

evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Attano adahantoti** “mametan”ti attani aṭṭhapento. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Dalḥataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisamsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati**. **Assaddhiyaṃvināseti** Bhagavato desitattā, sammukhā cassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāraḍi-atthesu aggaḥitavisesameva evaṃ-saddaṃ gaḥetvā dassitā, tato parā tisso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gaḥetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthaṃca evaṃ-saddaṃ gaḥetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasāṅkhyādīsū dissati. Tathāhesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghaṃaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsū¹ aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsū² seṭṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsū³ asaḥāye, “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsū⁴ saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti⁵. **Kālaṇca samayañcāti** yuttakālaṇca paccayasāmaggiṇca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca **samayo**. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. **Atthābhisamayāti** hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo atthoti **abhisamayattḥoti** pīlanādīni abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā

---

1. Ma 3. 22 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 166; Dī 2. 126; Saṃ 2. 61; Ma 1. 48; Vi 4. 489 piṭṭhesu.

4. Am 3. 61 piṭṭhe.

5. Itivuttaka-Tṭha 34 piṭṭhepi passitabbāni.

paṭivedhassa visayabhūtabhāvo **abhisamayaṭṭhoti** tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃsamaṅgīno himsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahaṇaṃ.

Tattha sahakārīkāraṇaṃ sannijjha sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ, karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena vohariyati. Samāṇaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvatṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanṭīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti **samayo**, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjiṭṭhi abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samaya-saddassa atthuddhāre abhisamaya-saddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva¹ veditabbaṃ. **Assāti** samaya-saddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyāmitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti āha “**tattha kiñcāpī**”ti-ādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samaya-saddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**”ti-ādimāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**

---

1. Heṭṭhā-38 piṭṭhe.

devasikaṃ jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni.

Pakāsāti dasasahassilokadhātuyā pakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “**yo cāyan**”ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo **ca abhisambodhisamayo**. Ariyatunñhibhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**.

Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo**yeva.

Karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. **Tatthāti** abhidhammavinayesu. **Tathāti** bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayam paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe, parato ca abhāvato “pubbeṇhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādisu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati “rukkhe sākha, yavarāsiyaṃ sambhūto”ti-ādisu, evamidhāpīti dassento āha “**adhikaraṇaṇhi -pa- dhammānan**”ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ yeve kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgatoti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi “yasmiṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte satīti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samayeti** yasmiṃ navame khaṇe, yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeve khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye ca sati phassādayopi hontīti ubhayattha samaya-sadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “**khaṇa -pa- lakkhīyati**”ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādisu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṃghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā,

vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento Bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viyāti.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti** accantasamyogattahajotanatthaṃ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Porāṇāti Aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyatayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā **uttamanti** etthāpi. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahātāya vā **gāravayutto**.

Vuttoyeveva, na pana idha vattabbo Visuddhimaggassa imissā Aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamīti vā Bhagavā, bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā vineyyasantānesu “kathaṃ nu kho uppajjeyyun”ti vani yāci patthayīti Bhagavā, bhagaṃ vā sirim, issariyaṃ, yasaṇca vami khelapiṇḍaṃ viya chaḍḍayīti Bhagavā. Tathā hi Bhagavā hatthagataṃ sirim, catuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayaṇca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ anapekkho pariccajīti. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, Sineruyugandharādigaṭā bhājanalokasobhā. Te Bhagavā vami tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahatīti evampi bhage vamīti Bhagavā.

“**Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotī**”ti “yo vo Ānanda mayā dhammo ca Vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā”ti¹ vacanato dhammassa Satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ.

---

1. Dī 2. 126; Khu 11. 106 piṭṭhesu.

Vajirasāṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi Bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo sakkā kātunti. **Desanāsampattim** niddisati vakkhamānassa sakalasuttassa “evan”ti niddisanato. **Sāvakasampattim** niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu Bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutam, tañca kho mayāva sutam, na anussavitam, na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattim** niddisati “Bhagavā”ti padassa sannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa Buddhuppādapāṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati—

“Kappakasāye kaliyuge, Buddhuppādo aho mahacchariyam.

Hutāvahamajjhe jātam, samuditamakarandamaravindan”ti.

Bhagavāti desakasampattim niddisati
guṇavisitṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. **Antaratoti** hadaye. **Antarāti** ārabha nipphattīnam vemajjhe. **Antarikāyāti** antarāle. Ettha ca “tadantaram ko jāneyya¹, etesaṃ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā², antaranarā katham opātetī”ti³ca ādisu viya karaṇavemajjhesu vattamānā antarā-saddā eva udāharitabbā siyūṃ, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā antara-antarikā-saddā. Antarā-saddassa hi ayamatthuddhāroti. Ayam panettha adhippāyo siyā—yesu atthesu antarā-saddo vattati, tesu antara-saddopi vattatīti samānatthattā antarā-saddatthe vattamāno antara-saddo udāhaṭo, antarā-saddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhattham rassam katvā vuttoti daṭṭhabbam. Antarā-saddo eva pana ika-saddena padam vaḍḍhetvā “antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānam virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “**antarāsaddena yuttattā upayogavacanam katan**”ti.

1. Am 2. 308; Am 3. 367 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 382 piṭṭhe Buddhavaṃse.

3. Ma 2. 380; Vi 3. 58; Vi 4. 393 piṭṭhesu.

“Niyato sambodhiparāyaṇo¹, aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvitaṃ voropeyya, netam̐ ṭhānam̐ vijjati”ti-ādi vacanato diṭṭhisīlānam̐ niyatasabhāvattā Sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññaṇa samhataṃ, pageva Sakadāgāmi-ādayo. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇagato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṇagato viharati”ti² vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṇa samhatabhāvo labbhatiyeva.

Suppiyopi khoti ettha **kho**-saddo avadhāraṇattho “assosi kho”ti-ādīsu³ viya. Tena addhānamaggapaṭipanno ahosiyeva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahoṣīti ayamattho dīpito hoti. **Tatrā**ti vā kālassa paṭiniddeso. Sopi hi “ekaṃ samayaṃ”ti pubbe adhikato. Yañhi samayaṃ Bhagavā antarā Rājagahaṇca Nālandaṇca addhānamaggapaṭipanno, tasmim̐yeva samaye Suppiyopi taṃ maggaṃ paṭipanno avaṇṇaṃ bhāsati, Brahmadatto ca vaṇṇaṃ bhāsati. Pariyāyati parivattatīti **pariyāyo**, vāro. Pariyāyeti desetabbamatthaṃ paṭipādetīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā pavattatīti **pariyāyo**, kāraṇanti evaṃ pariyāya-saddassa vārādīsu pavatti veditabbā. **Kāraṇenā**ti kāraṇapatirūpakena. Tathā hi vakkhati “akāraṇameva kāraṇanti vatvā”ti⁴. Kasmā panettha “avaṇṇaṃ bhāsati”ti, “vaṇṇaṃ bhāsati”ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avaṇṇavaṇṇānaṃ bhāsitaḥ kālō atītoti? Saccametaṃ, “addhānamaggapaṭipanno hoti”ti ettha hoti-saddo viya atītakālattho bhāsati-saddo ca daṭṭhabbo. Atha vā yasmim̐ kāle tehi avaṇṇo vaṇṇo ca bhāsīyati, taṃ apekkhitvā evaṃ vuttaṃ. Evaṇca katvā “tatrāti kālassa paṭiniddeso”ti⁵ idaṇca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akāraṇanti ayuttim̐, anupapattinti attho. Na hi arasarūpatādayo dosā Bhagavati saṃvijjanti, dhammasaṃghānaṇca durakkhātaduppaṭipannatādayoti. **Akāraṇanti** vā yuttakāraṇarahitaṃ, paṭiññāmattanti

1. Saṃ 1. 297; Saṃ 3. 299, 311 piṭṭhesu.

3. Vi 1. 1 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 37 piṭṭhe.

2. Ma 1. 397 piṭṭhe.

5. Kālaniddesoti (Ka)

adhippāyo. Imasmiñca atthe **kāraṇanti vatvāti** kāraṇaṃ vāti vatvāti attho. Arasarūpādīnañcettha jātivuḍḍhesu abhivādanādisāmīcikammākaraṇaṃ **kāraṇaṃ**, tathā uttarimanussadhammālamariyañāṇadassanābhāvassa sundarikāmaguṇādinavabodho, saṃsārassa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, abyākatavatthubyākaraṇanti evamādayo, tathā asabbaññutādīnaṃ kamāvabodhādayo yathārahaṃ niddhāretabbā. **Tathā tathāti** jātivuḍḍhānaṃ anabhivādanādi-ākārena.

Avanṇaṃ bhāsamānoti avanṇaṃ bhāsanahetu. Hetu-attho hi ayaṃ māna-saddo. **Anayabyasanaṃ pāpuṇissati** ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha—

“Yo nindiyaṃ pasaṃsati,
Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo.
Vicināti mukhena so kalīṃ,
Kalinā tena sukhaṃ na vindatī”¹.

“Amhākaṃ ācariyo”^{ti}-ādinā Brahmādatassa saṃvegupattim, attano ācariye kāruṇṇappavattiñca dassetvā kiñcāpi antevāsina ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ, ayaṃ pana paṇḍitajātikattā na edisesu taṃ anuvattatīti, idāni tassa kammassakataññāṇappavattim dassento “**ācariye kho panā**”^{ti}-ādimāha. **Vaṇṇaṃ bhāsitumāraddho** “apināmāyaṃ ettakenāpi ratanattayāvaṇṇato orameyyā”^{ti}. Vaṇṇīyatīti **vaṇṇo**, guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṃkittananti **vaṇṇo**, pasaṃsā. **Saññūlhāti** ganthitā, nibandhitāti attho. Atitthena pakkhando dhammakathikoti na vattabbo aparimāṇaguṇattā Buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesaṃ idha pakāsaṇaṃ Pāḷisaṃvaṇṇanāye’va sampajjatīti. **Anussavādīti** ettha **ādi**-saddena ākāraparivitakkadīṭṭhinijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. **Attano thāmena vaṇṇaṃ abhāsi**, na pana Buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyeyyāparimitappabhedā hi Buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhetam—

---

1. Khu 1. 381; Saṃ 1. 151, 154; Am 1. 319; Khu 10. 111 piṭṭhesu.

“Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā”ti¹.

Idhāpi vakkhati “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādi.

Iti ha teti ettha **itīti** vuttappakāraparāmasanaṃ. **Ha-kāro** nipātamattanti āha “**evaṃ te**”ti.

Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, na pana sammāpaṭipatti-anubandhanenāti adhippāyo. **Tasmiṃ kāleti** yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe vā Bhagavā taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmiṃ kāle. Teneva hi kiriyāvicchedadassanavasena “Rājagahe piṇḍāya caratī”ti vattamānakālaniddeso kato. **Soti evaṃ** Rājagahe vasamāno Bhagavā. **Taṃ divasanti** yaṃ divasaṃ addhānamaggappaṭipanno, taṃ divasaṃ. **Taṃ addhānaṃ paṭipanno** Nālandāyaṃ veneyyānaṃ vividhahitasukhanipphattiṃ ākaṅkhamāno imissā ca aṭṭhupattiyā tividhasīlālaṅkatam nānāvidhakuhanalapanaḍimicchājīvaiddhiṃsanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhiṃjālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ Brahmajālasuttantaṃ desessāmīti. Ettāvatā “kasmā pana Bhagavā taṃ addhānaṃ paṭipanno”ti codanā visodhitā hoti. “Kasmā ca Suppiyo anubandho”ti ayaṃ pana codanā “Bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānanto”ti etena visodhitā hoti. Na hi so Bhagavantaṃ daṭṭhumeva icchatīti. Tenevāha “**sace pana jāneyya, nānubandheyyā**”ti.

Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇarasmiyo**. “**Samantā asīti**hatthappamāṇe”ti tāsāṃ rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ. “**Tasmiṃ kira samaye**”ti ca tasmiṃ addhānagamanasamaye Buddhasiriyā anigūhitabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Na hi tadā tassā nigūhane pakkusāti-abhigamanādisu viya kiṅcipi kāraṇaṃ atthīti. **Ratanāveḷaṃ** ratanaṇaṃsakam. **Cīnapitṭhacūṇaṃ** sindhanacūṇaṃ.

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305;

Apadāna-Ṭṭha 2. 91; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9. 324; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163 piṭṭhādisu.

Byāmapabbhāparikkhepavilāsini ca **assa** Bhagavato **lakkhaṇamālā**ti mahāpurisalakkhaṇāni¹ aññamaññaṇapaṭibaddhattā evamāha. Dvattimsāya candamaṇḍalānaṃ mālā kenaci ganthetvā ṭhapitā yadi siyāti parikkappanavasenaṇha “**ganthetvā ṭhapitadvattimsacandamālāyā**”ti. Sirim abhibhavantī ivāti sambandho. Esa nayo **sūriyamālāyā**ti-ādīsupi. **Mahātherā**ti mahāsāvake² sandhāyāha. Evaṃ gacchantam Bhagavantam bhikkhū ca disvā atha attano parisam avalokesīti sambandho. “**Yasmā panesā**”ti-ādinā “kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇam bhāsati”ti codanam visodheti. **Iti**ti evam, vuttappakārenāti attho. **Imehi dvīhī**ti lābhaparivārahāniṃ nigamanavasena dasseti. Bhagavato virodhānunayābhāvavīmaṃsanattham ete avaṇṇam vaṇṇaṇca bhāsantīti apare. “Mārena anvāvitthā evam karontī”ti ca vadanti.

2. Ambalaṭṭhikāya avidūre bhavattā uyyānam **Ambalaṭṭhikā** yathā “Varuṇānagaram, Godāgāmo”ti. Keci pana “**Ambalaṭṭhikā**ti yathāvuttanayeneva ekagāmo”ti vadanti. Tesam mate **Ambalaṭṭhikāyanti** samīpatthe bhumnavacanam. **Rājagārakam** Vessavaṇamahārājadevāyatananti eke. **Bahuparissayoti** bahupaddavo. “**Saddhim antevāsinaṃ Brahmadattena māṇavenā**”ti vuttam Sīhaḷaṭṭhakathāyam. Taṇca kho Pāli-āruḷhavaseneva, na pana tadā Suppiyassa parisāya abhāvato. Kasmā panettha Brahmadattoyeva Pāli-āruḷho, na Suppiyassa parisāti? Payoanābhāvato. Yathā cetam, evam aññampi edisam payoanābhāvato saṅgītikārehi na saṅgahitanti daṭṭhabbam. Keci pana “**vuttanti Pāliyam vuttan**”ti vadanti, tam na yujjati Pāli-āruḷhavasena Pāliyam vuttanti āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayenevettha attho gahetabbo. Parivāretvā nisinno hotīti sambandho.

3. **Kathādharmoti** kathāsabhāvo, **kathādharmo** upaparikkhāvidhīti keci. Nīyatīti nayo, attho. Saddasattham anugato nayo **saddanayo**. Tattha hi anabhiṇhavuttike acchariya-saddo icchito. Tenevāha “**andhassa pabbatārohaṇam viyā**”ti. **Accharāyogganti** acchariyanti

---

1. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

niruttinayo, so pana yasmā Porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgato, tasmā āha “**Aṭṭhakathānayo**”ti. Yāvañcidaṃ suppaṭivīditāti sambandho, tassa yattakaṃ suṭṭhu paṭivīditā, taṃ ettakanti na sakkā amhehi paṭivijjhitaṃ, akkhātum vāti attho. Tenevāha “**tena suppaṭivīditatāya appameyyataṃ dasseti**”ti.

Pakatatthapaṭiniddeso taṃ-saddoti tassa “Bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena Bhagavā pakato supākaṭo ca hoti, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento “**yo so -pa- abhisambuddho**”ti āha. Satipi nāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisayavisesappavattidassanatthaṃ asādhāraṇaṇāṇavisesavasena vijjattayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento “**tesaṃ tesaṃ**”ti-ādimāha. Tattha āsayānusayaṃ **jānatā** āsayānusayañāṇena. **Sabbañeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇaṇāṇehi.

Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyāti** ariyamaggapaññāya. **Arīnanti** kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanaṇapaccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ, appaṭibhānataṭkaraṇaṃ, ajjuhekkhanañca. Kesivinayasutta¹ñcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭhānādīni **jānatā**, yathākammūpage satte **passatā**, savāsanānamāsavānaṃ khīṇattā **Arahatā**, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **Sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā**, tiṇṇampi kammānaṃ nāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā**, davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **Arahatā**, chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **Sammāsambuddhenāti** evaṃ Dasabala²ṭṭhārasi-āveṇikabuddhadhammehipi³ yojanā veditabbā.

1. Am 1. 427 piṭṭhe.

2. Ma 1. 99 piṭṭhe vitthāro.

3. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭi 2. 2 piṭṭhesu vitthoro.

Yadipi hīnakalyāṇabhedena duvidhāva adhimutti Pāliyaṃ vuttā, pavatti-ākāravasena pana anekabhedabhinnāti āha “**nānādhimuttikata**”ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayaḍḍhātu, tadapi tathā tathā dassanaṃ khamanaṃ rocanañcāti āha “**nānājjhāsaya -pa- rucitā**”ti. **Nānādhimuttikataññāpenā**ti cettha sabbaññutaññāṇaṃ adhippetam, na dasabalaññāṇanti āha “**sabbaññutaññāṇenā**”ti. **Iti ha** meti ettha evaṃ-saddattho **iti**-saddo, **ha**-kāro nipātamattaṃ saralopo ca katoti dassetuṃ vuttaṃ “**evaṃ ime**”ti.

4. **Arahattamaggena samugghātaṃ kataṃ**, yato “natthi abyāvaṭaṃmano”ti Buddhaddhammesu vuccati. **Vītināmetvā** phalasamāpattīhi. **Nivāsetvā** viharanivāsanaparivattanavasena. “**Kadāci ekako**”ti-ādi tesam tesam vineyyānaṃ vinayanānukūlaṃ Bhagavato upasaṅkamadassanaṃ. Pādanikkhepasamaye bhūmiyā samabhāvāpatti suppatiṭṭhitapādatāya nissandaphalaṃ, na iddhinimmānaṃ. “**Thapitamatte dakkhiṇapāde**”ti Buddhānaṃ sabbadakkhiṇatāya vuttaṃ. **Arahatte** patiṭṭhahantīti sambandho.

Dullabhā sampattīti satipi manussattapaṭilābhe patirūpadesavāsa-indriyāvekkallasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho.

Cātumahārājikabhavananti Cātumahārājikadevaloke suññavimānāni gacchantīti attho. Esa nayo **Tāvatiṃsabhavanā**disupi. **Kālayuttanti** imissā velāya imassa evaṃ vattabbanti taṃtaṃkālānurūpaṃ. **Samayayuttanti** tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppatti-anurūpaṃ vā. Atha vā **samayayuttanti** hetudāharaṇasahitaṃ. Kālena sāpadesaṇhi Bhagavā dhammaṃ deseti. **Utuṃ gaṇhāpeti**, na pana malaṃ pakkhāletīti adhippāyo. Na hi Bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpati.

Kilāsubhāvo kilamatho. Sīhaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanattanti yojetabbaṃ. “**Buddhacakkhunā lokaṃ voloketi**”ti idaṃ pacchimayāme Bhagavato bahula-āciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalaññāṇehi sabbaññutaññāṇena ca Bhagavā tamatthaṃ sādhetīti. “Ime diṭṭhiṭṭhānā”ti-ādidesanā **sīhanādo**. Tesam “vedanāpaccayā taṇhā”ti-ādinā¹ **paccayākāraṃ samodhānetvā**.

1. Vi 3. 1 piṭṭhe.

“Sineruṃ ukkhipanto viya nabhaṃ paharanto viya cā”ti idaṃ
 Brahmajāladesaṇāya anaññasādhāraṇattā sudukkaratādassanattamaṃ vuttaṃ.
Etanti “yena, tenā”ti etaṃ padadvayaṃ. **Yenā**ti vā hetumhi karaṇavacanāṃ,
yena karaṇena **so** maṇḍalamālo upasaṅkamitabbo, **tena** karaṇena
 upasaṅkamīti attho, karaṇaṃ pana “ime bhikkhū”ti-ādinā Aṭṭhakathāyaṃ
 vuttameva. **Kaṭṭhanti** nisīdanayogyaṃ dārukkhandhaṃ.

Purimoti “katamāya nu bhavathā”ti evaṃ vutto attho. **Kā ca pana** voti
 ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kāthāya vakkhamānaṃ
 vippakatabhāvaṃ joteti, **pana**-saddo vacanālaṅkāro. Yāya hi kathāya te
 bhikkhū sannisinā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna
 pucchīyatīti. **Aññā**ti antarā-saddassa atthamāha. Aññatthe hi ayaṃ antarā-
 saddo “bhūmantaraṃ samayantaraṃ”ti-ādīsu viya. **Antarā**ti vā vemajjheti
 attho. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā yathādhippāyaṃ “īti ha me”ti-ādinā
 niṭṭhāpitāyevāti? Na niṭṭhāpitā Bhagavato upasaṅkamanena upacchinnatā.
 Yadi hi Bhagavā tasmīṃ khaṇe na upasaṅkameyya, bhiyyopi
 tappaṭibaddhāyeva kathā pavatteyyuṃ, Bhagavato upasaṅkamanena pana na
 pavattesuṃ. Tenevāha “**ayaṃ kho -pa- anuppatto**”ti. Kasmā panettha
 dhammavinayaśaṅgahe kariyamāne nidānavacanāṃ, nanu Bhagavato
 vacanameva saṅghetabbanti? Vuccate—desaṇāya ṭhiti-asammosasaddheyya
 bhāvasampādanattamaṃ.

Kāladesaḍaṅgavattudhammappaṭiggāhakappaṭibaddhā hi desaṇā
 ciraṭṭhitikā hoti, asammosadhammā saddheyyā ca.

Desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāraviniṇṇayo, teneva
 cāyasmātā Mahākassapena “Brahmajālaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti-
 ādinā¹ desāpucchāsu katāsu tasmaṃ vissajjanaṃ karontena
 Dhammabhaṇḍāgārikaṇa nidānaṃ bhāsitaṃ tayidaṃ māha “**kāla -pa- nidānaṃ**
bhāsitaṃ”ti.

Apica Satthusiddhiyā nidānavacanāṃ. Tathāgatassa hi Bhagavato
 pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato Sammāsambuddhattasiddhi.
 Sammāsambuddhabhāvena hissa pubbaracanādīnaṃ abhāvo sabbattha
 appaṭihatañācārātāya²,

1. Dī-Ṭṭha 1. 14 piṭṭhe.

2. Abhāvo appaṭihata... (Ka), Ma-Ṭī 1 Nidānavajjanaṃ passitabbā.

ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā
 ācariyamuṭṭhidhammacchariyasatthusāvakā¹nurodhābhāvato
 khīṇāsavattasiddhi. Khīṇāsavatāya hissa ācariyamuṭṭhi-ādīnaṃ abhāvo,
 visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ
 diṭṭhicārittasampattidūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasūcakehi,
 ñāṇappahānasampadābhibyañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi
 purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu
 sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti Bhagavato
 catuvesārajjasamannāgamo, attahitaparahitappaṭipatti ca pakāsītā hoti
 nidānavacanena sampattaparīsāya ajjhāsayanurūpaṃ
 tṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, “jānatā passatā”ti-
 ādivacanato ca. Tena vuttaṃ “Satthusiddhiyā nidānavacanan”ti.

Tathā Satthusiddhiyā nidānavacanāṃ.

Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi Bhagavato natthi niratthikā pavatti,
 attahitatthā vā, tasmā paresāmyeva atthāya pavattasabbakiriyassa
 Sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ Satthubhūtaṃ, na
 kabyaracanādisāsanabhūtaṃ. Tena vuttaṃ “Satthusiddhiyā
 nidānavacanan”ti. Apica Satthuno pamāṇabhūtātāvibhāvanena sāsanassa
 pamāṇabhāvasiddhiyā nidānavacanāṃ. “Bhagavatā”ti hi iminā Tathāgatassa
 guṇavasiṭṭhasattuttamādibhāvadīpanena, “jānatā”ti-ādīnā
 āsayānusayañāṇādīpayogadīpanena ca ayamattho sādrito hoti. Idamettha
 nidānavacanapayojanassa mukhamattadassanaṃ. Ko hi samattho
 Buddhānubuddhena Dhammabhaṇḍāgārikaena bhāsītassa nidānassa
 payojanāni niravasesato vibhāvetunti.

Nidānavañṇanā niṭṭhitā.

5. **Nikkhattassāti** desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa
 vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. Tattha yathā
 anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni
 saṃkilesabhāgiyādisāsanappaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti,
 evaṃ attajjhāsāyādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro
 suttanikkhepā**”ti. Kāmañcetha attajjhāsāyassa, aṭṭhuppattiyā ca

---

1. ...sāsanasāvakā (Ma-Ṭī 1)

parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati
 ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, attajjhāsaya-aṭṭhuppattīnaṃ pana
 aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo
 sambhavati, tasmā “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Atha vā yadipi
 aṭṭhuppattiyā ajjhāsayaena siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana
 sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitāti daṭṭhabbaṃ. So
 panāyaṃ suttanikkhepo sāmāññabhāvato paṭhamāṃ vicāretabbo, tasmim
 vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ nikkhittaṃ, tassā vibhāgavasena
 “mamaṃ vā bhikkhave”ti-ādinā¹, “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādinā¹,
 “atthi bhikkhave”ti-ādinā² ca pavattānaṃ suttānaṃ suttapadesānaṃ vaṇṇanā
 vuccamānā taṃtaṃanusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hotīti āha
 “suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti”ti.

“Suttanikkhepā”ti-ādisu nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo
 suttassa kathanāṃ **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā
 nikkhepo, suttaṃyeva nikkhepo **suttanikkhepo**. Attano ajjhāsayo
 attajjhāsayo, so assa atthi suttadesanākāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano
 ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsaya**oti etthāpi eseṃ nayo.
 Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchāvasiko**. Araṇīyato attho,
 suttadesanāya vatthu. Atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva
 aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ
 etenāti **suttanikkhepo**, attajjhāsayaḍi eva. Etasmim pana atthavikappe attano
 ajjhāsayo **attajjhāsayo**, paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**, pucchīyatīti pucchā,
 pucchitabbo attho. Sotabbavasappavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ
 vacanaṃ pucchāvasikā, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pulliṅgavasena
 vuttaṃ “**pucchāvasiko**”ti. Tathā aṭṭhuppattiyeva **aṭṭhuppattikoti** evampettha
 attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhatā attajjhāsayaṃ
 visuṃ nikkhepabhāvo yutto. Tenevāha “**kevalaṃ attano ajjhāsayaṃeva
 katheti**”ti. Parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ pana paresaṃ

---

1. Dī 1. 3 piṭṭhe.

2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

ajjhāsayaṃpucchānaṃ desanānimittabhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathāṃ aṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayaṇurodhena pavattitadesanattā kathāṃ parajjhāsaye anavarodhoti na codetabbametaṃ. Paresaṇhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suddesanaṅkāraṇuppadassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi Dhammadāyādasuttādīnaṃ¹ āmisuppādādidesaṇānimittaṃ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayaṃeva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti. **Attano ajjhāsayaṃeva kathesi** dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Sammappadhānasuttantaḥārakoti** anupubbena niddiṭṭhānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suddesanaṃ āvaḷi, tathā **iddhipādahārakādi**. **Vimuttiṭṭhapaṇāyā dhammā** saddhindriyādayo. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ.

Vanṇāvaṇṇeti ettha “acchariyaṃ āvuso”ti-ādīnaṃ bhikkhusaṃghena vutto vaṇṇopi saṅgahito, taṃ pana aṭṭhuppattiṃ katvā “atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādīnaṃ upari desanaṃ ārabhissatīti. “Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyun”ti imissā desanāya Brahmaḍattena vuttavaṇḍo aṭṭhuppattīti katvā vuttaṃ “**antevāsī vaṇṇaṃ. Iti imaṃ vaṇṇā vaṇṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā**”ti. **Vā-saddo** upamaṇasamuccayaṃsaṃyavavassaggaṃpadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathāhesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu² upamaṇe dissati, sadisaḥbhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā Muni vedayanti”ti-ādīsu³ samuccaye, “ke vā ime, kassa vā”ti-ādīsu⁴ saṃsaye, “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu⁵ vavassagge, “nā vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti-ādīsu⁶ padapūraṇe, “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu⁷ vikappe, idhāyaṃ vikappeyevāti dassento āha “**vā-saddo vikappanatto**”ti. **Para-saddo** attheva aññatthe “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyūn”ti-ādīsu⁸, atthi

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.

3. Khu 1. 309 piṭṭhe Suttanipāte.

5. Dī 1. 55 piṭṭhe.

8. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

4. Vi 1. 197 piṭṭhe.

7. Ma 1. 122 piṭṭhādīsu.

adhike “indriyaparopariyattañāṇaṃ”ti-ādīsu¹, atthi pacchābhāge “parato āgamissatī”ti-ādīsu. Atthi paccanīkabhāve “uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahevā”ti-ādīsu². Idhāpi paccanīkabhāveti dassento āha “**pareti paṭiviruddhā**”ti.

Īdisesupīti ettha **pi**-saddo sambhāvane, tena ratanattayanimitampi akusalacittappavatti na kātabbā, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti dasseti. Sabhāvadhammato aññassa kattu abhāvajotanatthaṃ āhanatīti kattu-atthe āghātasaddaṃ dasseti, tattha **āhanatīti** hiṃsati vibādhati, upatāpeti cāti attho. **Āhanati** etena, āhananamattaṃ vā **āghātoti** karaṇabhāvattāpi sambhavantiyeva. Evaṃ avayavabhedanena āghāta-saddassa atthaṃ vatvā idāni tattha pariyāyena atthaṃ dassento “**kopassetam adhvācanam**”ti āha. Ayañca nayo “**appaccayo anabhiraddhī**”ti-ādīsupi yathāsambhavaṃ vattabbo. **Appatītā honti tenāti** pākaṭapariyāyena appaccaya-saddassa atthadassanaṃ, taṃmukhena pana na pacceti tenāti **appaccayoti** daṭṭhabbaṃ. **Abhirādhayatīti** sādhayati. **Dvīhīti** āghāta-anabhiraddhipadehi. **Ekenāti** appaccayapadena. **Sesānanti** saññāviññāṇakkhandhānaṃ, saññāviññāṇa-avasiṭṭhasaṅkhārakkhandhasaṅkhātānaṃ vā. **Karaṇanti** uppādanam. **Āghātādīnaṃ**hi pavattiyā paccayasamavāyanaṃ idha “karaṇaṃ”ti vuttaṃ, taṃ pana atthato uppādaneva. Anuppādānaṃhi sandhāya Bhagavatā “na karaṇīyā”ti vuttanti. **Paṭikkhittameva** ekuppādekavatthukekārammaṇekanirodhabhāvato.

Tatthāti tasmim manopadose. **Tumhanti** “tumhākaṃ”ti iminā samānattho eko saddo “yathā amhākaṃ”ti iminā samānattho “amhaṃ”ti ayaṃ saddo. Yathāha “tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare”ti³. “**Antarāyo**”ti idaṃ manopadosassa akaraṇīyatāya kāraṇavacanaṃ. Yasmā tumhākaṃyeva ca bhavyeva tena kopādīnaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo, tasmā te kopādipariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇīyāti attho. Tena nāhaṃ “sabbaññū”ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho iminā nāma kāraṇenāti dasseti. Taṃ pana

1. Khu 9. 4, 116 piṭṭhādīsu. 2. Dī 2. 89 piṭṭhe. 3. Khu 5. 214, 215 piṭṭhesu Jātake.

kāraṇavacanaṃ yasmā ādīnavavibhāvanaṃ hoti, tasmā āha “**ādīnavaṃ dassento**”ti. “**Api nu tumhe**”ti-ādīnā manopadoso na kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyakaro, atha kho taṅkhaṇappavattirahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavaṃ dalhātaraṃ katvā dasseti. **Yesaṃ kesañci** “pare”ti-ādīsu viya na paṭiviruddhānaṃyevāti attho. Tenevāha “**kupito**”ti-ādi.

Andhatamanti andhabhāvakarataṃ. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmiṃ kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Yanti** vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kodhoti attho yaṃ taṃ-saddānaṃ ekantasambandhibhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāya parāmasanaṃ. **Kodho sahateti** yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhakāratamabhavananti attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti, tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti. **Antaratoti** abbhantarato, cittato vā.

“**Idaṇcidaṇca kāraṇaṃ**”ti iminā sabbaññū eva amhākaṃ Satthā aviparītadhammadeśanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṃgho saṃkilesarahitattāti imamatthaṃ dasseti. “**Idaṇcidaṇca kāraṇaṃ**”ti etena ca “na Sabbaññū”ti-ādivacanaṃ abhūtaṃ atacchanti nibbeṭhitaṃ hoti. **Dutiyam padanti** “atacchan”ti padaṃ. **Paṭhamassāti** “abhūtaṃ”ti padassa. **Catutthañcāti** “na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti padaṃ. **Tatiyassāti** “natthi cetaṃ amhesū”ti padassa. **Avanneyevāti** kāraṇapatirūpakaṃ vatvā dosapatiṭṭhāpanavasena nindane eva. **Na sabbatthāti** kevalaṃ akkosanakhumśanavambhanādīsu na ekantena nibbeṭhanaṃ kātabbanti attho. Vuttamevatthaṃ “**yadi hī**”ti-ādīnā pākaṭaṃ katvā dasseti.

6. **Ānandanti** pamodanti **etena** dhammena taṃsamaṅgino sattāti ānanda-saddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanaṃ mano assāti sumano, sobhanaṃ vā mano sumano, tassa bhāvo somanassanti tadaññadhammānampi sampayuttānaṃ somanassabhāvo āpajjati? Nāpajjati

ruḷisaddattā yathā “paṅkajan”ti dassento **“cetasikasukhassetam
adhivacanan”**ti āha. Ubbilayatīti¹ ubbilam, bhindati purimāvattthāya visesam
āpajjatīti attho. Ubbilameva ubbilāvitam, tassa bhāvo **ubbilāvitattam**. Yāya
uppannāya kāyacittam vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattam hoti,
tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etam adhvacanam. Tenevāha
“uddhaccāvahāyā”ti-ādi. Idhāpi “kiñcāpi tesam bhikkhūnam ubbilāvitameva
natthi, atha kho āyatim kulaputtānam edisesupi thānesu akusaluppattim
paṭisedhento dhammanettim thapetī”ti, **“dvīhi padehisāṅkhārakkhandho,
ekena vedanākkhandho vutto”**ti ettha “tesam vasena sesānampi
sampayuttadhammānam karaṇam paṭikkhittamevā”ti ca Aṭṭhakathāyam, **“pi-
saddo sambhāvane”**ti-ādinā idha ca vuttanayena attho yathāsambhavam
veditabbo. **“Tumhaṃyevassa tena antarāyo”**ti etthāpi “antarāyoti idan”ti-
ādinā heṭṭhā avaṇṇapakkhe² vuttanayena attho veditabbo.

Kasmā panetanti ca vakkhamānamyeva attham manasi katvā codeti.
Ācariyo “saccam vaṇṇitan”ti tamattham paṭijānitvā **“tam pana
nekkhammanissitan”**ti-ādinā pariharati. Tattha **etanti** ānandādīnam
akaraṇīyatāvacanam. Nanu Bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. **Kasiṇenā**
kasiṇatāya sakalabhāvena. Keci pana **“jambudīpassāti** karaṇe
sāmivacanan”ti vadanti, tesam matena kasiṇajambudīpa-saddānam
samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo. **Tasmāti** yasmā gehassitapītisomanassam
jhānādīnam antarāyakaram, tasmā. Vuttañhetam Bhagavatā
“somanassampāham Devānaminda duvidhena vadāmi sevittabbampi
asevittabbampi”ti³. **“Ayañhi”**ti-ādi yena sampayuttā pīti antarāyakarī,
tamdassanattam vuttam. Tattha “idañhi lobhasahagatam pītisomanassan”ti
vattabbam siyā, pītiggahaṇena pana somanassampi gahitameva hoti
somanassarahitāya pītiyā abhāvatoti pītiyeva gahitāti daṭṭhabbam. Atha vā
sevittabbāsevittabbavibhāgavacanato somanassassa pākaṇo
antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti pītiyeva

1. Uppilayatīti (bahūsu)

2. 59 piṭṭhe.

3. Di 2. 221 piṭṭhe.

lobhasahagatattena visesetvā vuttā. “**Luddho atthan**”ti-ādigāthānaṃ “**kuddho atthan**”ti-ādigāthāsu viya attho daṭṭhabbo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṃghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitaḍḍbhāsitaṃ ājāneyyāthāti. No hetam bhante”ti ayaṃ **tatiyavāro**, so desanākāle nīharitvā desetabbapuggalābhāvato desanāya anāgatopi tadatthasambhavato atthato āgatoyevāti daṭṭhabbo yathā taṃ Kathāvattahupakaraṇaṃ vitthāravasenāti adhippāyo. “**Atthato āgatoyevā**”ti etena saṃvaṇṇanākāle tathā bujjanakasattānaṃ vasena so vāro ānetvā vattabboti dasseti. “**Yatheva hī**”ti-ādinā tamevatthasambhavaṃ vibhāveti. **Vuttanayenāti** “tatra tumhehi tasmiṃ vaṇṇe tumhehi”ti-ādinā, “dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthaṃca tatiyassa vevacanan”ti-ādinā ca vuttanayena.

Cūlasīlavaṇṇanā

7. **Nivatto** amūlakattā¹ vissajjetabbatābhāvato. **Anuvattatiyeva** vissajjetabbatāya adhikatabhāvato. **Anusandhiṃ dassessati** “atthi bhikkhave”ti-ādinā. Oranti vā aparabhāgo “orato bhogaṃ², oraṃ pāraṃ”ti-ādīsu viya. Atha vā heṭṭhā-attho **ora**-saddo “oraṃ āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanānī”ti-ādīsu viya. Sīlañhi samādhipaṇṇāyo apekkhitvā aparabhāgo, heṭṭhābhūtaṃca hotīti. **Sīlamattakanti** ettha **matta**-saddo appakattho vā “bhesajjamattā”ti-ādīsu³ viya, visesanivatti-attho vā “avitakkavicāramattā dhammā⁴, manomattā dhātu manodhātū”ti ca ādīsu viya. “Appamattakaṃ, oramattakan”ti padadvayena sāmāññato vuttoyeva hi attho sīlamattakanti visesavasena vutto. Atha vā sīlenapi tadekadesasseva

1. Amūlakatāya (?)

3. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Vi 3. 59 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

saṅghaṇatthaṃ appakatthavācako, visesanivatti-attho eva vā
 “sīlamattakan”ti ettha **matta**-saddo vutto. Tathā hi
 indriyaśaṃvarapaccayasannissitasīlāni idha desanaṃ anāruḷhāni. Na hi tāni
 pātimokkha-ājīvapārisuddhisīlāni viya sabbaputhujjanesu pākaṭānīti.
 “**Ussāhaṃ katvā**”ti etena “**vadamāno**”ti ettha satti-atthaṃ māna-saddaṃ
 dasseti.

Alaṅkaraṇaṃ vibhūsaṇaṃ **alaṅkāro**, kuṇḍalādipasādhanaṃ vā.
 Ūnatthānapūraṇaṃ **maṇḍanaṃ**. **Maṇḍaneti** maṇḍanahetu. Atha vā maṇḍatīti
 maṇḍano, maṇḍana-jātiko puriso. Bahuvacanatthe ca idaṃ ekavacanaṃ,
 maṇḍanasīlesūti attho. **Paripūrakārī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho
 vā, tena sakalampi sīlathomanasuttaṃ dasseti. **Candananti**
 candanasahacaraṇato candanagandho, tathā **tagarādīsupi**. **Satañca gandhoti**
 ettha gandho viyāti gandhoti vutto sīlanibandhano thutighoso. Sīlañhi kittiyā
 nimittaṃ. Yathāha “sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo
 abbhuggacchatī”ti¹. **Pavāyatīti** pakāsati. Gandhāva **gandhajātā**.

“Appakaṃ bahukaṇ”ti idaṃ pārāpāraṃ viya aññaṃaññaṃ upanidhāya
 vuccatīti āha “**upariguṇe upanidhāya**”ti. **Sīlañhīti** ettha **hi**-saddo hetu-attho,
 tena idaṃ dasseti “yasmā sīlaṃ kiñcāpi paṭiṭṭhābhāvena samādhissa
 bahukāraṃ, pabhāvādiguṇavisesa panassa upanidhāya kalampi na upeti,
 tathā samādhi ca paññāyā”ti. Tenevāha “**tasmā**”ti-ādi. Idāni “kathan”ti
 pucchitvā samādhissa ānubhāvaṃ vitthārato vibhāveti. “**Abhi -pa- mūle**”ti
 idaṃ yamakapāṭihāriyassa supākaṭabhāvadassanattamaṃ, aññehi
 bodhimūlañāṭisamāgamādīsu katapāṭihāriyehi visesanatthañca vuttaṃ.
 Yamakapāṭihāriyakaraṇatthāya hi Bhagavato citte uppanne tadanucchavikaṃ
 ṭhānaṃ icchitabbanti ratanamaṇḍapādi Sakkassa devaraṇṇo āṇāya
 Vissakammunā nimmitanti vadanti, Bhagavatāva nimmitanti apare. “Yo
 koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho atthi ce,
 āgacchatū”ticodanāsadisattā vuttaṃ “**attādānaparidīpanan**”ti. Tattha
attādānaṃ anuyogo, titthiyānaṃ

---

1. Dī 2. 73; Am 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

tathā kātum̐ asamatthattā, “karissāmā”ti pubbe ut̐thitattā
tit̐thiyaparimaddanaṃ.

Uparimakāyatoti-ādi Paṭisambhidāmagge¹.

Tatthāyaṃ Pāliseso—

“Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato
 udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udaka.
 Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udaka. Dakkhiṇa-akkhito aggi,
 vāma-akkhito udaka. Vāma-akkhito aggi, dakkhiṇa-akkhito udaka.
 Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udaka. Vāmakaṇṇasotato
 aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udaka. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi,
 vāmanāsikāsotato udaka. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato
 udaka. Dakkhiṇa-aṃsakūṭato aggi, vāma-aṃsakūṭato udaka. Vāma-
 aṃsakūṭato aggi, dakkhiṇa-aṃsakūṭato udaka. Dakkhiṇahatthato aggi,
 vāmahatthato udaka. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udaka.
 Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udaka. Vāmapassato aggi,
 dakkhiṇapassato udaka. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udaka.
 Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udaka. Aṅgulaṅgulehi aggi,
 aṅgulantarikāhi udaka. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udaka.
 Ekekalomato aggi, ekekalomato udaka. Lomakūpato lomakūpato
 aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā
 pavattati”ti².

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ekekalomakūpato”ti āgataṃ.

“**Channaṃ vaṇṇānanti-ādinayappavattan**”ti etthāpi nīlānaṃ pītākānaṃ
 lohita-kānaṃ odātānaṃ mañjītthānaṃ pabhassarānanti ayaṃ Pāliseso.

“**Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo**”ti idaṃ tāsāṃ yebhuyyatāya vuttaṃ.

Vitthāretabbanti

1. Khu 9. 120 piṭṭhe.

2. Khu 9. 120 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

etthāpi “Satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti”ti-ādinā catūsu iriyāpathesu ekekaṃulakā Satthivasena cattāro, nimmitavasena cattāroti sabbeva aṭṭha vāre vitthāretabbaṃ.

Madhupāyāsanti madhusittaṃ pāyāsaṃ. Attā mitto majjhatto verīti catūsu sīmasambhedavasena **caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ**. “Caturaṅgasamannāgatan”ti idaṃ pana “vīriyādhiṭṭhānan”ti etenapi yojetabbaṃ. Tattha “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti-ādi Pāḷi¹vasena caturaṅgasamannāgatatā veditabbā. “Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinā² jarāmaṇaṃ mukhena **paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā**. **Ānāpānecatutthajjhānanti** etthāpi “sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ”ti padaṃ vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ. Tampi hi sabbabuddhānaṃ āciṇṇamevāti vadanti. Chattiṃsakoṭṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇagabbhaṃ gaṇhāpento **vipassanaṃ vadḍhetvā**. Dvattiṃsadoṇagaṇhanappamaṇaṃ kuṇḍaṃ **kolambo**. Daribhāgo **kandaro**. Cakkavālapādesu mahāsamuddo **cakkavāḷamahāsamuddo**.

“Duve puthujjanā”ti-ādi puthujjane labbhamānavibhāgadassanattaṃ vuttaṃ, na mūlapariyāyavaṇṇanādīsu viya puthujjanavisesaniddhāraṇattaṃ. Sabbopi hi puthujjano Bhagavato upari guṇe vibhāvetuṃ na sakkoti, tiṭṭhatu puthujjano, sāvakapaccekabuddhānampi avisayā Buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati “sotāpannā”ti-ādi³. Vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipecchanāṃ **paripucchā**. Aṭṭhakathāvasena atthassa savanaṃ **savanaṃ**. Byañjanatthānaṃ sunikkhepasudassanena dhammassa parihaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ manasānupekkhanaṃ **paccavekkhanaṃ**. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Avighātameva vā **jana**-saddo vadati. **Puthu Satthārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū janā Satthupaṭiñṇā etesanti **puthujjanā**ti vacanatto. **Puthu -pa- avuṭṭhitāti** ettha janetabbā, jāyanti vā etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisāṅkhārādayo. Te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**, abhisāṅkharaṇādi-attho eva vā **jana**-saddo daṭṭhabbo. Kāmarāgabharāgadiṭṭhi-avijjā **oghā**.

1. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266; Aṃ 1. 52; Aṃ 3. 33; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 26; Saṃ 1. 246 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.

Rāgaggi-ādayo **santāpā**. Teyeva, sabbepi vā kilesā **parilāhā**. **Puthu pañcasu kāmagaṇesu rattāti** ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko. Puthu jano etesanti **puthujjanā**, puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā **jana-saddo** daṭṭhabbo. **Palibuddhāti** sambuddhā, upaddutā vā. “**Puthūnaṃ gaṇanapathamatītānan**”ti-ādinaṃ puthū janā **puthujjanāti** dasseti.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi Bhagavati **Tathāgata**-saddo pavatto, taṃ dassanattham “**aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato**”ti-ādimāha. Guṇanemittakāneva hi Bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgaṇena Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyam¹, api nāmasahassato”ti².

Tathā āgatoti ettha ākāraṇiyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanāya visesāvaṭṭhānato paṭipadāgamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato”ti-ādīsu³ viya, nāpi kāyagamanādi-attho “āgato kho mahāsamaṇo, Māgadhaṇaṃ Giribbajan”ti-ādīsu⁴ viya. Tattha yadākāraṇiyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo, taṃ karuṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato “**yathā sabbaloka -pa- āgatā**”ti āha. Taṃ pana paṭipadaṃ Mahāpadānasuttādīsu⁵ sampahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānaṃ Vipassī-ādīnaṃ channaṃ Sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento “**yathā Vipassī Bhagavā**”ti-ādimāha. Tattha **yena abhinīhārenāti** manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikārachandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena

1. Namamuddheyya (?)

2. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47, 50; Saṃ-Ṭṭha 2. 265; Am-Ṭṭha 1. 80, 83; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 18, 19; Udāna-Ṭṭha 112, 113; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1, 190, 192; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Itivuttaka-Ṭṭha 111, 112; Mahāniddeśa-Ṭṭha 153, 155 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 55 piṭṭhe.

5. Dī 2. 2 piṭṭhe.

kāyappaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi Buddhānaṃ
kāyappaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ
mahābhinihāravasena “Tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni
pāramīpūraṇavasena dassetuṃ **“yathā Vipassī Bhagavā -pa- Kassapo
Bhagavā dānapāramiṃ pūretvā”**ti-ādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ
pāramīsu ayaṃ vitthārakathā—kā panetā pāramiyo? Kenatthena pāramiyo?
Katividhā cetā? Ko tāsāṃ kamo? Kāni
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Ko paccayo? Ko saṃkilesa? Kim
vodānaṃ? Ko paṭipakkho? Kā paṭipatti? Ko vibhāgo? Ko saṅgaho? Ko
sampādanūpāyo? Kittakena kālena sampādanaṃ? Ko ānisaṃso? Kim
cetāsāṃ phalanti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ—**kā panetā pāramiyoti** taṇhāmānādihi anupahatā
karuṇūpāyakoṣallapariggahitā dānādayo guṇā pāramiyo.

Kenatthena pāramiyoti dānasīlādiguṇavisesayogena sattuttamatāya
paramā mahāsattā bodhisattā, tesāṃ bhāvo, kammaṃ vā pāramī,
dānādikiriyā. Atha vā paratīti paramo, dānādiguṇānaṃ pūrako pālako ca
bodhisatto. Paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā pāramī,
dānādikiriyāva. Atha vā paraṃ sattaṃ attani mavati bandhati
guṇavisesayogena, paraṃ vā adhikataṃ majjati sujjhati saṃkilesamalato,
paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paraṃ vā lokaṃ
pamāṇabhūtena ṇāṇavisesena idhalokaṃ viya munāti paricchindati, paraṃ
vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paraṃ vā
attabhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ
kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto. “Paramassa ayaṃ”ti-
ādi¹ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Pāre vā nibbāne majjati sujjhati satte ca
sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati
gameti ca, munāti vā

---

1. ...ādina (Ka)

taṃ yāthāvato, tattha vā satte minoti pakkipati, kilesāriṃ vā sattānaṃ tattha mināti himsatīti paramī, mahāpuriso. Tassa bhāvo, kammaṃ vā pāramitā, dānādikiriyāva. Iminā nayena pāramīnaṃ saddattho veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana **Pāliyaṃ**¹ sarūpato āgatāyeva. Yathāha—

“Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamam dānapāramin”ti-ādi².

Yathā cāha—

“Kati nu kho bhante Buddhakāraṇā dhammā? Dasa kho Sāriputta Buddhakāraṇā dhammā, katame dasa? Dānaṃ kho Sāriputta Buddhakāraṇā dhammo, sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccaṃ adhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā Buddhakāraṇā dhammo, ime kho Sāriputta dasa Buddhakāraṇā dhammāti. Idamavoca Bhagavā, idaṃ vatvāna Sugato athāparaṃ etadavoca Satthā—

‘Dānaṃ sīlaṇca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamam.
Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā’ti”.

Keci pana “chabbidhā”ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahavasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvi bhavissati.

Ko tāsam kamoti ettha **kamo** nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahetuko, samādānaṃ pavicayahetukaṃ, iti yathā ādimhi pavicitā samādinna ca, tathā desitā. Tattha ca dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti dānanantaram sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ, nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ, paññā vīriyapariggahitā, vīriyaṃ khantipariggahitaṃ, khanti saccapariggahitā, saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ, adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ, mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṃsati mettānantaramupekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhakā hontīti? Upekkhitabbayuttesu kañci kālaṃ

1. Khu 4. 306 piṭṭhe.

2. Khu 4. 315 piṭṭhe.

upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vipakāresu upekkhakā hontīti.

Aparo nayo—pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca ādimhi **dānaṃ** vuttaṃ. Sīlena dāyakapaṭiggāhakasuddhito, parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato **ca** dānassa anantaraṃ **sīlaṃ** vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheneva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vitikkamappahānena cittassa pariyuṭṭhānappahānavacanato ca sīlassa anantaraṃ **nekkhammaṃ** vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhi. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena¹ parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassa anantaraṃ **paññā** vuttā. Vīriyārambhena paññākiccasiddhito, sattasuññatādhhammanijjhānakkhantiṃ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṃ vatvā pagghananimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāya anantaraṃ **vīriyaṃ** vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āraddhavīriyattā sattasaṅkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharati vīriyassa titikkhālaṅkārabhāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakāratanābhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati tanhā na hoti. Parahitārambhe paramēpi parakatadukkkhasahanabhāvavacanato ca vīriyassa anantaraṃ **khanti**

---

1. Parahituṭṭhānena (Ka)

vuttā. Saccena khantiyā cirādhiṭṭhānato, apakārino apakārakhantiṃ vatvā tadupakārakaraṇe avisamvādavacanato, khantiyā apavādavācāvikampanena¹ bhūtavādītāya avijahanavacanato, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitañāṇasaccavacanato ca khantiyā anantaram **saccam** vuttam. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhiṭṭhānassa hi virati sijjhati. Avisamvāditaṃ vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṃ niccalova pavattati. Ñāṇasaccam vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtañāṇavā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhāti, te ca niṭṭhāpeti paṭipakkhehi akampiyabhāvatoti saccassa anantaram **adhiṭṭhānam** vuttam. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhiṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānam vatvā hitūpasamhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhiṭṭhamāno mettāvihārī hoti. Acalādhiṭṭhānassa samādānāvīkopenato, samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassa anantaram **mettā** vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasamhāram vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanam vatvā tannissandabhāvanāvacanato, “hitakāmasattepi upekkhako”ti acchariyaguṇabhāvavacanato ca mettāya anantaram **upekkhā** vuttāti evametāsam kamo veditabbo.

Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti ettha avisesena tāva sabbāpi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresam upakārakaraṇarasā, avikampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, Buddhatappaccupaṭṭhānā vā, mahākaruṇāpadaṭṭhānā, karuṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā **dānapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ kāyavacīsucaritaṃ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca **sīlapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavehi nikkhamanacittuppādo **nekkhammapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahito dhammānam sāmāññavisesalakkhaṇāvabodho **paññāpāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho **vīriyapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ sattasaṅkhārāparādhāsahanam adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo

---

1. ...vikampanena (Ka)

khantipāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ viraticetanādibhedam̐
 avisamvādanam̐ **saccapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ
 acalasamādānādhiṭṭhānam̐ tadākārappavatto cittuppādo **adhiṭṭhānapāramitā.**
 Karuṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitūpasamhāro atthato abyāpādo
mettāpāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitā anumayapaṭighaviddham̐sinī
 iṭṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti **upekkhāpāramitā.**

Tasmā pariccāgalakkhaṇam̐ **dānam̐**, deyyadhamme
 lobhaviddham̐sanarasam̐, anāsattipaccupaṭṭhānam̐,
 bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānam̐ vā, pariccajitabbavattthupadaṭṭhānam̐.
 Sīlanalakkhaṇam̐ **sīlam̐**, samādhānalakkhaṇam̐, paṭiṭṭhānalakkhaṇaṅcāti
 vuttam̐ hoti. Dussīlyavidham̐sanarasam̐, anavajjarasam̐ vā,
 soceyyapaccupaṭṭhānam̐, hirottappapadaṭṭhānam̐. Kāmato bhavato ca
 nikkhamanalakkhaṇam̐ **nekkhammam̐**, tadādīnavavibhāvanarasam̐, tato eva
 vimukhabhāvapaccupaṭṭhānam̐, samvegapadaṭṭhānam̐.
 Yathāsabhāvaṇaṇaṇā **paññā**, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā
 kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya,
 asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā,
 catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇam̐ **vīriyam̐**, upatthambhanarasam̐,
 asaṃsīdanapaccupaṭṭhānam̐, vīriyārambhavattthu¹ padaṭṭhānam̐,
 samvegapadaṭṭhānam̐ vā. Khamanalakkhaṇā **khanti**, iṭṭhāniṭṭhasahanarasā,
 adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā,
 yathābhūtaḍḍasanapadaṭṭhānā. Avisamvādanalakkhaṇam̐ **saccam̐**,
 yathāvavibhāvanarasam̐², sādhetūpaccupaṭṭhānam̐, soraccapadaṭṭhānam̐.
 Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇam̐ **adhiṭṭhānam̐**, tesam̐
 paṭipakkhābhībhavanarasam̐, tattha acalātāpaccupaṭṭhānam̐,
 bodhisambhārapadaṭṭhānam̐. Hitākārappavattilakkhaṇā **mettā**,
 hitūpasamhārarasā, āghātavinayanarasā vā, sammabhāvapaccupaṭṭhānā,
 sattānam̐ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhātākārappavattilakkhaṇā
upekkhā, samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā,
 kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca
 karuṇūpāyakosallapariggahitatā dānādīnam̐ pariccāgādīlakkhaṇassa
 visesanabhāvena vattabbā, yato tāni pāramīsāṅkhyam̐ labhantīti.

1. Am̐ 3. 149 piṭṭhe.

2. Yathāsabhāvavibhāvanarasam̐ (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 273 piṭṭhe)

Ko paccayoti abhinīhāro paccayo. Yo hi ayaṃ “manussattaṃ liṅgasampatti”ti-ādi¹ atṭhadhammasamodhānasampādito “tiṇṇo tāreyyaṃ, mutto moceyyaṃ, Buddho bodheyyaṃ, suddho sodheyyaṃ, danto dameyyaṃ, santo sameyyaṃ, assattho assāseyyaṃ, parinibbuto² parinibbāpeyyaṃ”ti-ādinā³ pavatto abhinīhāro, so avisesena sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddhaṃ pāramīnaṃ pavicayupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti.

Yathā ca abhinīhāro, evaṃ mahākaruṇā, upāyakosallaṇca. Tattha **upāyakosallaṃ** nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi karuṇupāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nīrantaraṃ parahitakaraṇapasutatā, sudukkarehipi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo, pasādasambuddhidassanasavanānussaraṇāvattāsūpi sattānaṃ hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi paññāya Buddhabhāvasiddhi, karuṇāya Buddhakammasiddhi. Paññāya sayāṃ tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya paradukkhaṃ parijānāti, karuṇāya paradukkhopaṭikāraṃ ārabhati. Paññāya ca dukkhe nibbindati, karuṇāya dukkhaṃ sampaṭicchati. Tathā paññāya parinibbānābhīmukho hoti, karuṇāya taṃ na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṃsārābhīmukho hoti, paññāya tatra nābhīramati. Paññāya ca sabbattha virajjati, karuṇānugatatā na ca na sabbesaṃ anuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatatā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ca ahaṃkāramamaṃkārahāvo, karuṇāya ālasiyadīnatābhāvo⁴. Tathā paññākaruṇāhi yathākkamaṃ attaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapa-aparantapatā, attahitaparahitanipphatti, nibbhayābhimsanakabhāvo, dhammādhīpatīlokādhīpatitā, kataññupubbakāribhāvo, mohataṇhāvigamo, vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa viśesena upāyabhāvato paññākaruṇā pāramīnaṃ paccayo. Idaṇca dvayaṃ pāramīnaṃ viya paṇidhānassāpi paccayo.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Parinibbāyanto (Ka)

3. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 274 piṭṭhe thokaṃ visadisāṃ.

4. Ālasiyādīnavatābhāvo (bahūsu)

Tathā ussāha-ummaṅga-avatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbā, yā Buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya “**Buddhabhūmiyo**”ti pavuccanti. Yathāha—

“Kati pana bhante Buddhabhūmiyo? Catasso kho Sāriputta Buddhabhūmiyo. Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, umaṅgo ca hoti paññābhāvanā, avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, mettābhāvanā ca hoti hitacariyā. Imā kho Sāriputta catasso Buddhabhūmiyo”ti¹.

Tathā nekkhammapaviveka-alobhādosāmohanissaraṇappabhedā cha ajjhāsayā. Vuttañhetam—

“Nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, paviveka -pa- saṅgaṇikāya, alobha -pa- lobhe, adosa -pa- dose, amoha -pa- mohe, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhaveṣu dosadassāvino”ti².

Tasmā ete bodhisattānaṃ cha ajjhāsayā dānādīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādi-adhikabhāvena ca vinā dānādipāramiyo sambhavanti. Alobhādīnaṃ hi adhikabhāvena pariccāgādininnacittatā alobhajjhāsayāditāti. Yathā cete, evaṃ dānajjhāsayatādayopi. Yathāha—

“Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā? Dasa kho Sāriputta bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā. Katame dasa? Dānajjhāsayā Sāriputta bodhisattā macchere dosadassāvino, sīla -pa- upekkhajjhāsayā Sāriputta bodhisattā sukhadukkesu dosadassāvino”ti.

Etesu hi macchera asaṃvara kāma vicikicchā kosajja akkhanti viṣaṃvāda anadhiṭṭhāna byāpāda sukha dukkha saṅkhātesu³ ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādīninnacittatāsaṅkhātā dānajjhāsayatādayo dānādipāramīnaṃ nibbattiya

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhepi.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe, Visuddhi-Ṭṭha 1. 113 piṭṭhepi thokaṃ visadisam.

3. Ete hi -pa- saṅkhāresu (?)

kāraṇanti. Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ
ādinavānisamsapaccavekkhaṇā dānādipāramīnaṃ paccayo.

Tatthāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi—

khettavatthuhiraññasuvaṇṇagomahimsadāsi
dāsaputtadārādipariggahabyāsattacittānaṃ sattānaṃ khettādānaṃ
vatthukāmabhāvena bahupatthanīyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato,
vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālanesu
paraviheṭṭhanahetuto, vināsanimittaṇca sokādi-ane-kavihitabyasanāvahato,
tadāsattinidānaṇca maccheramalapariyuṭṭhitacittānaṃ
apāyūpapattisambhavatoti evaṃ vividhavipulānatthāvahā ete atthā nāma,
tesaṃ pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica “yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ
vissāsiko”ti ca “pahāya gamanīyamattano santakaṃ gahetvā paralokaṃ
yāhīti mayhaṃ upadesako”ti ca “ādितte viya agāre maraṇagginā āditte loka
tato mayhaṃ santakassa apavāhakasahāyo”ti ca “apavāhitassa cassa
nijjhāya¹nikkhepaṭṭhānabhūto”ti ca “dāna-saṅkhāte kalyāṇakammasmim
sahāyabhāvato, sabbasampattīnaṃ aggabhūtāya paramadullabhāya
Buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto”ti ca
paccavekkhitabbaṃ.

Tathā “uḷāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā
avitathā kātabbā”ti ca “ekantabheditāya jīvitassa ayācitenapi mayā
dātabbaṃ, pageva yācitenā”ti ca “uḷārajjhāsayehi gavesitvāpi dātabbo,
sayamevāgato mama puññenā”ti ca “yācakassa dānāpadesena
mayhamevāyamanuggaho”ti ca “ahaṃ viya ayaṃ sabbopi loka mayā
anuggahetabbo”ti ca “asati yācake kathaṃ mayhaṃ dānapāramī pūreyyā”ti
ca “yācakānamevatthāya mayā sabbo pariggahetabbo”ti ca “ayācitvā mama
santakaṃ yācakā sayameva kadā gaṇheyyun”ti ca “kathamahaṃ yācakānaṃ
piyo cassaṃ manāpo”ti ca “kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā”ti ca
‘kathaṃ

---

1. Ajhāpana (Abhinavaṭṭikā, Cariyāpiṭaka.)

vāhaṃ dadamāno, datvāpi ca attamano assaṃ pamudito pītisomanassajāto”ti ca “kathaṃ vā me yācakā bhavēyyuṃ, uḷāro ca dānājjhāsāyo”ti ca “kathaṃ vāhamayācitoyeva yācakānaṃ hadayamaññāya dadeyyan”ti ca “sati dhane yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ attano aṅgāni jīvitāṃ vāpi yācakānaṃ pariccajeyyan”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Apica “attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakaṃ anugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakāṃ kiṭako”ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbaṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti, “piyo maṃ yācati”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti, “ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hoti”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Dadantopi hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, “paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hoti”ti visesato somanassaṃ uppādetabbaṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamāṃ karuṇāṃ upaṭṭhapetvāva dātabbaṃ.

Sace panassa cirakālaparibhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaṇa itī paṭisañcikkhitabbaṃ “nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānaṃ upakāratthāya ayaṃ kāyo nissatṭho, tappariccāgamayañca puññaṃ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmim atisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci saṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhassa tiṭṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacāṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sāraṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa ‘mayhaṃ santakaṃ ete harantī’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññuke niccāsucimhi kāye paresaṃ upakārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo, ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇavidhamsanadhammesu, kevalaṃ pana sammohavijambhitametāṃ, yadidaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti abhiniveso. Tasmā bāhiresu viya ajjhattikesupi

karacaraṇanayanādīsu, maṁsādīsu ca anapekkhena hutvā ‘taṁtadatthikā harantū’^{ti} nissatṭhacittena bhavitabban”^{ti}. Evaṁ paṭisañcikkhato cassa bodhāya pahitattassa kāyajīvitesu nirapekkhassa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti. So visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyāṁ ṭhito, āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhiyyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhitum samatto hotīti. Ayaṁ tāva **dānapāramiyaṁ** paccavekkhaṇāyo.

Sīlapāramiyaṁ pana evaṁ paccavekkhitabbaṁ—idañhi sīlaṁ nāma Gaṅgodakādīhi visodhetum asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṁ, haricandanādīhi vinetum asakkuṇeyyarāgādipariḷāhavinayaṇaṁ, hāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhuṇaṁ alaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanato¹ akittimo, sabbakālānurūpo ca surabhigandho, khattiyamahāsālādīhi devatāhi ca vandanīyādibhāvāvanato paramo vasīkaraṇamanto, Cātumahārājikādidevalokārohanasopānapanti, jhānābhiññānaṁ adhigamupāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṁ paṭiṭṭhānabhūmi, yaṁ yaṁ vā panicchitaṁ patthitaṁ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇikapparuḅbhādike ca atiseti. Vuttañhetuṁ Bhagavatā “ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”^{ti}². Aparampi vuttaṁ “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo ca assaṁ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī”^{ti}³, tathā “avippaṭisāratthāni kho Ānanda kusalāni sīlāni”^{ti}⁴, “pañcime gahapatayo ānisaṁsā sīlavato sīlasampadāyā”^{ti}⁵ suttānañca vasena sīlassa guṇā paccavekkhitabbā, tathā aggikkhandhopamasuttādīnaṁ⁶ vasena sīlavirahe ādīnavā.

Pītisomanassanimittato, attānuvāda parānuvāda daṇḍa duggati bhayābhāvato, viññūhi pāsāmsabhāvato, avippaṭisārahetuto,

1. Sabbadisā vāyanako (Ka)

3. Ma 1. 39 piṭṭhe.

5. Dī 2. 73; Khu 1. 185; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

2. Am 3. 71, 72 piṭṭhesu.

4. Am 3. 257, 515 piṭṭhesu.

6. Am 2. 495 piṭṭhe.

sotthiṭṭhānato,

abhijanasāpateyyādhipateyyāyurūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṃ
 atisayanato ca sīlaṃ paccavekkhitabbaṃ. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu
 mahantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati “kataṃ vata mayā kusalaṃ, kataṃ
 kalyāṇaṃ, kataṃ bhīruttāṇaṃ”ti. Tathā sīlavato attā na upavadati, na pare
 viññū, daṇḍaduggatibhayānaṃ sambhavoyeva natthi, “sīlavā purisapuggalo
 kalyāṇadhammo”ti viññūnaṃ pāsaṃso hoti. Tathā sīlavato yvāyaṃ “kataṃ
 vata mayā pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ”ti dussīlassa vippaṭṭisāro
 uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetaṃ appamāḍadhīṭṭhānato,
 bhogabyasanāḍiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato,
 maṅgalabhāvato ca paramaṃ sotthiṭṭhānaṃ, nihīnājaccopi sīlavā
 khattiyamahāsālādīnaṃ pūjanīyo hotīti kulasampattiṃ atiseti sīlasampadā,
 “taṃ kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa puriso dāso kammakaro”ti-ādi¹
 vacanañcettha sādhaṃ. Corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato,
 mahapphalabhāvato, samathādiguṇāḍhiṭṭhānato ca bāhiradhaṇaṃ atiseti
 sīlaṃ, paramassa cittissariyassāḍhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnaṃ issariyaṃ
 atiseti sīlaṃ. Sīlanimittaṃhi taṃtaṃsattanikāyesu sattānaṃ issariyaṃ
 vassasatadīghappamāṇato jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa
 visiṭṭhatāvacaṇato, sati ca jīvite sikkhānikkhepassa maraṇatāvacaṇato sīlaṃ
 jīvitato visiṭṭhataraṃ. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattihi
 anabhibhavaṇīyato ca rūpasampattiṃ abhiseti sīlaṃ.
 Pāsādaḥhammiyāḍiṭṭhānavisesse, rājayuvārājaseṇāpati-āḍiṭṭhānavisesse ca
 atiseti sīlaṃ sukhavisesāḍhiṭṭhānabhāvato. Sabhāvasiniddhe santikāvacarepi
 bandhujane mittajane ca atiseti ekantahitasampādanato, paralokānugamanato
 ca. “Na taṃ mātā pitā kayirā”ti-ādi² vacanañcettha sādhaṃ. Tathā hatthi-
 assarathāḍibhedehi, mantāgadasotthānappayogehi³ ca durārakkhaṃ attānaṃ
 ārakkhabhāvena sīlameva visiṭṭhataraṃ attādhīnato, aparādhīnato,
 mahāvisayato ca. Tenevāha “dhammo have rakkhati dhammacārīṃ”ti-ādi⁴.
 Evamanekaguṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva
 sīlasampadā pāripūriṃ gacchati aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

1. Dī 1. 56 piṭṭhe.

3. Mantāgadabhogatṭhānappayogehi (Ka)

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 5. 215 piṭṭhādīsu.

Sace panassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhā dhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaṃ evaṃ paṭisañcikkhitabbaṃ “nanu tayā sambodhāya paṇidhānaṃ kataṃ, sīlavikalena ca na sakkā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇitūṃ, pageva lokuttarā, sabbasampattinaṃ pana aggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkamsagatena bhavitabbaṃ. Tasmā ‘kikīva aṇḍaṃ’¹ ti-ādinā¹ vuttanayena sammāsīlaṃ parirakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbaṃ. Apica tayā dhammadesanāya yānattaye sattānaṃ avatāraṇaparipācanāni kātābbāni, sīlavikalassa ca vacanaṃ na paccetabbaṃ hoti asappāyāhāravacārassa viya vejjassa tikicchanaṃ, tasmā kathāhaṃ saddheyyo hutvā sattānaṃ avatāraṇaparipācanāni kareyyaṃ”² ti sabhāvaparissuddhasīlena bhavitabbaṃ. Kiñca “jhānādiguṇavisesayogena me sattānaṃ upakārakaraṇasamatthata, paññāpāramī-ādi-paripūraṇaṃ, jhānādayo ca guṇā sīlapārisuddhiṃ vinā na sambhavanti”³ ti sammadeva sīlaṃ parisodhetabbaṃ.

Tathā “sambādho gharāvāso rajopatto”⁴ ti-ādinā² gharāvāse “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”⁵ ti-ādinā³, “mātāpi puttena vivadatī”⁶ ti-ādinā⁴ ca kāmesu “seyyathāpi puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyyā”⁷ ti-ādinā⁵ kāmaccchandādisu ādīnavadassanapubbaṅgamā vuttavipariyāyena “abbhokāso pabbajjā”⁸ ti-ādinā⁶ pabbajjādīsu ānisaṃsapaṭisaṅkhāvasena **nekkhammapāramiyaṃ** paccavekkhaṇā veditabbā. Ayamettha saṅkhepattho, vitthāro pana dukkhakkhandha⁹ vīmaṃsasuttādi⁸ vasena⁹ veditabbo.

Tathā “paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ byāpārasamatthā ca na honti”¹⁰ ti paññāguṇā manasi kātābbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamatthā hoti, yathā ca cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ kātuṃ nappahonti, evaṃ saddhādīni indriyāni

1. Visuddhi 1. 34; Dī-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 59; Ma 1. 236; Saṃ 1. 419; Ma 2. 7 piṭṭhādīsu.

3. Ma 1. 182; Vi 2. 175; Khu 7. 5, 15 piṭṭhādīsu. 4. Ma 1. 121, 128 piṭṭhādīsu.

5. Dī 1. 68 piṭṭhe.

6. Dī 1. 59; Saṃ 1. 419 piṭṭhesu.

7. Ma 1. 118 piṭṭhe.

8. Ma 1. 392 piṭṭhe.

9. Dukkakkhandha-āsivisopamasuttādivasena Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 288 piṭṭhe.

paññāya vinā sakiccapaṭipattiyam̐ asamatthānīti pariccāgādipaṭipattiyam̐
paññā padhānakāraṇam̐. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā attano
aṅgapaccaṅgānīpi datvā anattukkamsakā, aparavambhakā ca honti,
bhesajjarukkhā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena
upāyakosallayogato pariccāgo parahitappavattiyā dānapāramibhāvam̐ upeti.
Attatthañhi dānam̐ vuddhisadisam̐¹ hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisam̐kilesāviyogato sīlassa visuddhiyeva
na sambhavati, kuto sabbaññugunādhīttānabhāvo. Paññavā eva ca
gharāvāse kāmaguṇesu saṁsāre ca ādīnavam̐, pabbajjāya jhānasamāpattiyam̐
nibbāne ca ānisaṁsam̐ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyo
nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha patiṭṭhapetīti.

Vīriyañca paññārahitam̐ yadicchitamattam̐ na sādheti
durārambhābhāvato. Vameva hi anārambho durārambhato, paññāsahitena
pana vīriyena na kiñci duradhigamam̐ upāyapaṭipattito. Tathā paññavā eva
parāpakārādi-adhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvirahitassa ca
parehi upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti, paññavato
pana te khantisampattiyā paribrūhanavasena assā thirabhāvāya saṁvattanti.
Paññavā eva tīṇi saccāni tesam̐ kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtam̐ jānitvā
paresam̐ avisam̐vādako hoti. Tathā paññābalena attānam̐ upatthambhetvā
dhitisampadāya sabbapāramīsu acalasamādānādhīttāno hoti, paññavā eva
ca piyamajjhataverīvibhāgam̐ akatvā sabbattha hitūpasam̐hāraṇasalo hoti.
Tathā paññāvasena lābhādilokadhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto
hoti. Evam̐ sabbāsam̐ pāramīnam̐ paññāva pārisuddhihetūti paññāguṇā
paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadam̐ na
sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa na samādhisampadā, asamāhitena ca
na sakkā attahitamattampi sādhetum̐, pageva ukkham̐sagatam̐ parahitanti
parahitāya paṭipannena “nanu tayā sakkaccam̐ paññāpārisuddhiyam̐ āyogo
karaṇīyo”ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi

---

1. Muddhasadisam̐ (Ka)

mahāsatto caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavattūhi¹ lokam
anuggaṇhanto satte niyyānikamagge avatāreti, indriyāni ca nesaṃ paripāceti.
Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu pavicayabahulo pavattinivattiyo
yāthāvato parijānanto dānādayo guṇe visesanibbedhabhāgiyabhāvaṃ
nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā anekākāravokāre
paññāguṇe vavattthapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapāranipi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇitum
asakkuṇeyyāni, agaṇitakhedena pana āradhaviīriyena duradhigamaṃ nāma
natthi. Nihīnavīriyo hi “saṃsāramahogghato sabbasatte santāressāmī”ti
ārabhitumeva na sakkuṇoti. Majjhimo ārabhitvā antarāvosānamāpajjati.
Ukkaṭṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho ārambhapāramadhiḡacchatīti
vīriyasampatti paccavekkhitabbā. Apica “yassa attanoyeva saṃsārapaṇkato
samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa sithilabhāvena manorathānaṃ
matthakappatti na sakkā sambhāvetum, pageva sadevakassa lokassa
samuddharaṇatthaṃ katābhinihārenā”ti ca “rāgādīnaṃ dosagaṇānaṃ
mattamahāgaṇānaṃ viya dunnivārayabhāvato, tannidānānaṃ
kammamādānānaṃ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittānaṃ
duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānaṃ
pāpamittānaṃ sadā sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca bālassa
puṭhujjanabhāvassa sati sambhave yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhato
nissaritun”ti ca “micchāvitakkā vīriyānubhāvena dūri bhavanti”ti ca “yadi
pana sambodhi attādhīnena vīriyena sakkā samadhigantum, kimettha
dukkaran”ti ca evamādinā nayena vīriyassa guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa
vidhamanato guṇasampādane sādhuṇamappaṭihatamāyudhaṃ,
parābhībhavane samatthānaṃ alaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā,
kodhaggivinayanī udakadhārā, kalyāṇassa kittisaddassa saṅjātideso,
pāpapuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro mantāgado, saṃvare ṭhitānaṃ
paramā dhīrapakati², gambhīrāsayaṭāya sagaro, dosamahāsāgarassa velā,
apāyadvārassa pidhānakavāṭaṃ,

1. Dī 3. 125, 193; Am 1. 341 piṭṭhādīsu.

2. Thirapakati (Ka)

devabrahmalokānaṃ ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānaṃ adhivāsanabhūmi,
 uttamā kāyavacīmanovisuddhi”ti manasi kātabbaṃ. Api ca “ete sattā
 khantisampattiyaṃ abhāvato idha ceva tapanti, paraloke ca
 tapanīyadhammānuyogato”ti ca “yadipi parāpakāranimittaṃ dukkhaṃ
 uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bijabhūtaṇca
 kammaṃ mayāva abhisankhataṃ”ti ca “tassa dukkhassa
 āṇaṇyakāraṇametaṃ”ti ca “apakārake asati kathaṃ mayhaṃ khantisampadā
 sambhavatī”ti ca “yadipāyaṃ etarahi apakārako, ayaṃ nāma pubbe anena
 mayhaṃ upakāro kato”ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca
 “sabbepime sattā mayhaṃ puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko
 kujjhissatī”ti ca “yena kodhabhūtāvesena ayaṃ mayhaṃ aparajjhati, so
 kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti ca “yena apakārena idaṃ mayhaṃ
 dukkhaṃ uppannaṃ, tassa ahampi nimittaṃ”ti ca “yehi dhammehi aparādhō
 kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmiṃ ye va khaṇe niruddhā, kassidāni kena
 kodho kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānaṃ ko kassa aparajjhatī”ti
 ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṃ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṃ
 pariyādāya tiṭṭheyya, iti paṭisañcikkhitabbaṃ “khanti nāmesā parāpakārassa
 paṭipakkhapaṭipattīnaṃ paccupakārakāraṇaṃ”ti ca “apakāro ca mayhaṃ
 dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya
 ca paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidaṃ iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyogo,
 tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṃ na siyāti taṃ kutettha labbhā”ti ca
 “kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṃ
 paccapakārenā”ti¹ ca “sabbepime sattā Sammāsambuddhena orasaputtā viya
 paripālītā, tasmā na tattha mayā cittakopopi kātabbo”ti ca “aparādhake ca
 sati guṇe guṇavati mayā na kopo kātabbo”ti ca “asati guṇe visesena
 karuṇāyitabbo”ti ca “kopena ca mayhaṃ guṇayasā nihīyantī”ti ca
 “kujjhanena mayhaṃ dubbaṇṇadukkhaseyyādayo sapattakantā āgacchantī”ti
 ca “kodho ca nāmāyaṃ

---

1. Paccupakārenāti (bahūsu)

sabbāhitakārako sabbahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparādhanimittam yaṃ āyatim laddhabbam dukkham, sati ca khantiyā mayham tadabhāvo”ti ca “cintanena kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito hoti”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto hoti”ti ca “kodhanimittam khantiguṇapariccāgo mayham na yutto”ti ca “sati ca kodhe guṇavirodhini¹ kim me sīlādiddhammā pāripūrim gaccheyyūṃ, asati ca tesu kathāham sattānam upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattiṃ pāpuṇissāmī”ti ca “khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānaṃ asaṅkhatāmatasantapaṇītādibhāvato nijjhānam khamanti ‘Buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyapabhāvā’ti”, tato ca “anulomiyam khantiyam tthito ‘kevalā ime ca attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakam paccayehi uppajjanti vayanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci paṭiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahamkāramamaṅkāranadhiṭṭhānatā nijjhānam khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hoti”ti evamādinā khantipāramiyam paccavekkhaṇā veditabbā.

Tathā “saccena vinā sīlādīnam asambhavato, paṭiññānurūpaṃ paṭipattiyaṃ abhāvato ca saccadhammātikame ca sabbapāpadhammānam samosaraṇato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiṇca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa ca sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhīṭṭhānena sabbabodhisambhārānam pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisamvādanena sabbabodhisambhārakiccakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyaṃ ca parinipphattito”ti-ādinā **saccapāramiyā** sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā “dānādīsu dalhasamādānam, tampaṭipakkhasannipāte ca nesaṃ acalāvattthānam, tattha ca thirabhāvaṃ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavanti”ti-ādinā **adhiṭṭhāne** guṇā paccavekkhitabbā.

---

1. Guṇavirodhapaccanīdhamme (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 291 piṭṭhe.)

Tathā “attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṃ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇitum, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṃ patiṭṭhāpetukāmenā”ti ca “pacchā sabbasattānaṃ lākuttarasampattiṃ ākaṅkhamtena idāni lokiyasampattiṃ ākaṅkhā yuttarūpā”ti ca “idāni āsayamattena paresaṃ hitasukhūpasamhāraṃ kātum asakkonto kadā payogena taṃ sādheṣāmi”ti ca “idāni mayā hitasukhūpasamhārena samvaddhitā pacchā dhammasamvibhāgasahāyā mayhaṃ bhavissanti”ti ca “eteḥi vinā na mayhaṃ bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇatā mayhaṃ ete paramaṃ puñṇakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanaṃ uttamaṃ gāraṇaṭṭhānaṃ”ti ca “savisesaṃ sattesu sabbesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiṅca karuṇādhīṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasā sattesu hitasukhūpasamhāraniratassa tesāṃ ahitadukkhāpanayanakāmatā balavatī uppajjati daḷhamūlā, karuṇā ca sabbesaṃ Buddhakāradhammānaṃ ādi caraṇaṃ patiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukhaṃ”ti evamādinā **mettāya** guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “upekkhāya abhāve sattehi katā vipakārā cittassa vikāraṃ uppādeyyum, sati ca cittavikāre dānādisambhārānaṃ sambhavoyeva natthi”ti ca “mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhārānaṃ pārisuddhi na hoti”ti ca “anupekkhako sambhāresu puñṇasambhāraṃ tabbipākaṅca sattahitatthaṃ pariṇāmetum na sakkoti”ti ca “upekkhāya abhāve deyyapaṭiggāhakesu vibhāgaṃ akatvā pariccajitum na sakkoti”ti ca “upekkhārahitena jīvitaparikkhārānaṃ jīvitassa ca antarāyaṃ amanasikarivā samvaravisodhanaṃ kātum na sakkā”ti ca “upekkhāvasena aratiratisahasaseva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhāraḥkiccanipphattito, accāraddhassa vīriyassa anupekkhane padhānakiccākaraṇato, upekkhatoyeva titikkhānījjhānasambhavato, upekkhāvasena sattasaṅkhārānaṃ avisaṃvādanato, lokadhammānaṃ ajjupekkhanena samādinnaḍhammesu acalādhīṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsū anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbabodhisambhārānaṃ samādānādhīṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjanti”ti evamādinā nayena

upekkhāpāramī paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādinavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādīpāramīnaṃ paccayoti veditabbā.

Tathā sapaṛikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha **caraṇadhammā** nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu sīlādīnaṃ catunnaṃ terasapi dhutadhammā, appicchatādayo ca **paṛikkhāro**.

Saddhammesu **saddhāya**

Buddhadhammasaṃghasīlacāgadevatūpasamānussati
lūkhaṇapuggalaparivajjana siniddhapuggalasevana pasādanīyadhamma
paccavekkhaṇa tadadhimuttatā **paṛikkhāro, hirottappānaṃ**
akusalādīnavapaccavekkhaṇa apāyādīnavapaccavekkhaṇa
kusaladhammupatthambhanabhāvapaccavekkhaṇa
hirottapparahitapuggalaparivajjana
hirottappasampannapuggalasevanatadadhimuttatā, **bāhusaccassa**
pubbayogaparipucchakabhāva saddhammābhiyoga
anavajjavijjāttānādīparicaya paripakkindriyatā kilesadūrībhāva
appassutaparivajjana bahussutasevana tadadhimuttatā, **vīriyassa**
apāyabhayaṇapaccavekkhaṇa gamanavīthipaccavekkhaṇa
dhammamahattapaccavekkhaṇa thinamiddhavinodana
kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana
sammappadhānapaccavekkhaṇa tadadhimuttatā, **satiyā**
satisampajaññaṃuṭṭhassatipuggalaparivajjana-
upaṭṭhitassatipuggalasevanatadadhimuttatā, **paññāya** paripucchakabhāva
vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādana duppaññaṇapuggalaparivajjana
paññāvantapuggalasevana gambhīraññācariya paccavekkhaṇa
tadadhimuttatā, catunnaṃ jhānānaṃ sīlādicatukkaṃ aṭṭhatimsāya
ārammaṇesu pubbabhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakaraṇaṇca
paṛikkhāro. Tatthā sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne,
āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā ca dhammadāne samattho hotīti-
ādīnā caraṇādīnaṃ dānādisambhārānaṃ paccayabhāvo yathārahaṃ
niddhāretabbo, ativitthārabhayena na nicchārayimha. Evaṃ
sappatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti veditabbā.

Ko saṃkilesoti avisesena taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ
saṃkilesa, visesena deyyapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkilesa,
sattakālavikappā sīlapāramiyā, kāmabhavatadupasamesu abhirati-
anabhirativikappā nekkhammapāramiyā, “ahaṃ, mama”ti vikappā
paññāpāramiyā, līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā, attaparavikappā
khantipāramiyā, adiṭṭhādīsu diṭṭhādivikappā saccapāramiyā,
bodhisambhāratabbipakkhesu

dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā, hitāhitavikappā mettāpāramiyā, iṭṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti veditabbo.

Kim vodānanti taṇhādīhi anupaghāto, yathāvuttavikappaviraho ca etesaṃ vodānanti veditabbaṃ. Anupahatā hi taṇhāmānadiṭṭhikodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasārambhamadapamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādipāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavantīti.

Ko paṭipakkhoti avisesena sabbepi kilesā sabbepi akusalā dhammā etesaṃ paṭipakkho, visesena pana pubbe vuttā maccherādayoti veditabbā. Api ca deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosāmohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādidosaṅkāpagamanato lobhādipaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmasukhaparūpaghāta-attakilamathaparivajjanato dosattayapaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhatañāyārambhavasena¹ lobhādipaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, iṭṭhāniṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresaṃ upakāre apakāre ca yathābhūtaṃ appavattiyā lobhādipaṭipakkhaṃ saccam, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighaviddhamāsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattīti sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena bhayāpanūdanena dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ dāne paṭipatti. Tatthāyaṃ vitthāranayo—“imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvanṇasukha balapaṭibhānādisampattiṃ ramaṇīyaṃ aggaphalasampattiṃ nipphādeyyan”ti annadānaṃ deti, tathā sattānaṃ kammakilesapipāsavūpasamāya pānaṃ deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hirottappālāṅkāraṇassa ca nipphattiyā vatthāni deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā yānaṃ deti, tathā sīlagandhanipphattiyā gandhaṃ, Buddhaguṇasobhānipphattiyā mālāvilepanaṃ, Bodhimaṇḍāsanānipphattiyā

---

1. Alīnānuddhatubhayārambhavasena (bahūsu)

āsanam, Tathāgataseyyānipphattiyā seyyam, saraṇabhāvanipphattiyā
 āvasatham, pañcacakkhupaṭilābhāya padīpeyyam deti.
 Byāmapabbhānipphattiyā rūpadānam, brahmassara nipphattiyā saddadānam,
 sabbalokassa piyabhāvāya rasadānam, Buddhasukhumālabhāvāya
 phoṭṭhabbadānam, ajarāmarāṇabhāvāya bhesajjadānam,
 kilesadāsabyavimocanattam dāsānam bhujissatādānam,
 saddhammābhiratiyā anavajjakhiḍḍaratihetudānam, sabbepi satte ariyāya
 jātiyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānam, sakalassa lokassa
 patibhāvūpagamanāya dāradānam, subhalakkhaṇasampattiyā
 suvaṇṇamaṇimuttāpavāḷadidānam, anubyañjana¹ sampattiyā
 nānāvidhavibhūsanadānam, saddhammakosādhigamāya vittakosadānam,
 dhammarājabhāvāya rajjadānam, jhānādisampattiyā
 āramuyyānādivanadānam, cakkānkitehi² pādehi Bodhimaṇḍūpasāṅkamanāya
 caraṇadānam, caturoghanittharaṇāya sattānam saddhammahatthadānattham
 hatthadānam, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānam,
 samantacakkhupaṭilābhāya cakkhudānam,
 “dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsu sabbakālaṃ sabbasattānaṃ
 hitasukhāvaho, sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhaveyyā”ti
 maṃsalohitādidānam, “sabbalokuttamo bhaveyyan”ti uttamaṅgadānam deti.

Evam dadanto ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na
 lajjāya, na dakkhiṇeyyaroṣanena³, na paṇīte sati lūkham, na
 attukkaṃsanena, na paravambhanena, na phalābhikaṅkhāya, na
 yācakajigucchāya, na acittikārena deti, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthena
 deti, kālena deti, cittaṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassito
 deti. Tatoyeva datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena
 mānāvamaṇaṃ karoti, paṭiggāhakānaṃ piyasamudācāro hoti vadaññū
 yācayogo saparivāradāyī. Taṃca dānasampattiṃ sakalalokahitasukhāya
 pariṇāmeti, attano ca akuppāya vimuttiyā, aparikkhayassa chandassa,
 aparikkhayassa vīriyassa, aparikkhayassa samādhānassa, aparikkhayassa
 ñāṇassa, aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti. Imaṃca
 dānapāramiṃ paṭipajjantena mahāsattena jīvite,

1. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro

2. Dī-Ṭṭha 2. 37; Ma-Ṭṭha 3. 257 piṭṭhesu ca Jinālaṅkāraṭīkāya
 vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

3. Dakkhīṇeyyagavesanena (Abhinavaṭī)

bhogesu ca aniccasaññā paccupaṭṭhapetabbā, sattesu ca mahākaruṇā. Evañhi bhoge gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittasmā viya agārasmā sabbaṃ sāpateyyaṃ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti¹, niravasesato nissajjatiyeva. Ayaṃ tāva **dānapāramiyā** paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana yasmā sabbaññusīlāṅkārehi satte alaṅkaritukāmena attanoyeva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ, tasmā sattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya. Parūpakāraniratatāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Abrahmacariyatopi ārācārī, sattavidhamethuna² saṃyogavirato, pageva paradāragamanato. Saccaṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsītā hoti, anabhiṃjālu abyāpanno aviparītadassano Sammāsambuddhe nivīṭṭhasaddho nivīṭṭhapemo. Iti caturāpāyavaṭṭadukkhapathehi akusalakammapathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhapathesu kusalakammapathesu paṭiṭṭhitassa suddhāsayaipayogatāya yathābhipatthitā sattānaṃ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṃ abhinipphajjanti.

Tattha himsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva mettābhāvanaṃ sampādeti, ekādasa mettānisaṃse³ adhigacchati, appābādho hoti appātaṅko dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādi-asādhāraṇe uḷāre bhoge adhigacchati, anāsaṅkanīyo piyo manāpo vissasaṇīyo, vibhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkanīyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsayo, nekkhammabahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayito theto ādeyyavacano devatānaṃ piyo manāpo surabhigandhamukho

1. Na katthaci vibhāgaṃ karoti, aññadatthu nirapekkho (Abhinavaṭṭi, Cariyāpiṭaka-Ṭṭha.)

2. Am 2. 438 piṭṭhe vitthāro.

3. Am 3. 542 piṭṭhe vitthāro.

ārakkhiyakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisese ca adhigacchati,
 kilesavāsanaṇca samucchindati. Pesuñṇanivattiyā parūpakkamehi
 abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhijjanakasaddho,
 dalhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṃkilesabahulo.
 Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano
 sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro¹ nibbattati.
 Samphappalāpanivattiyā ca sattānaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo ca
 ādeyyavacano ca parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo,
 ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhānaṃ byākaraṇakusalo,
 Buddhabhūmiyaṇca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṃ sattānaṃ anekesaṃ
 pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālūtāya icchitalābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṃ
 paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi
 anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti.
 Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya
 ca satte appakasireneva pasādeti, alūkhasabhāvo ca hoti mettāvihārī,
 mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye
 paṭilabhati, sīsacchedampi pāpuṇanto pāpakammaṃ na karoti,
 kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa
 saddhā patiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca Tathāgatānaṃ bodhiṃ,
 samayantaresu nābhiramati ukkāraṭṭhāne viya rājahaṃso,
 lakkhaṇattayaparijānanakusalo hoti, ante ca anāvaraṇaṇāṇalābhī, yāva
 bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmīṃ tasmīṃ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho ca
 hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

“Iti hidaṃ sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ,
 sabbabuddhaguṇānaṃ pabhavabhūmi, sabbabuddhakaradhammānaṃ ādi
 caraṇaṃ mukhaṃ pamukhaṇ”ti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsaṃyame,
 indriyadamane, ājīvasampadāya, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena
 appamattena lābhasakkārasilokaṃ mittamukhapaccatthikaṃ² viya
 sallakkhetvā “kikīva aṇḍaṇ”ti-ādinā³ vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ

1. Ma 2. 340 piṭṭhe vitthāro.

2. Ukkhittāsikapaccatthikaṃ (Abhinavaṭi)

3. Visuddhi 1. 34; Dī-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhesu.

sampādetabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimagge**¹
vuttanayena veditabbo. Tañca panetaṃ sīlaṃ na attano
duggatiparikilesavimuttiyā, sugatīyampi na rajjasampattiya, na cakkavatti,
na deva, na sakka, na māra, na brahmasampattiya, nāpi attano
tevijjatādihetu, na paccekabodhiyā, atha kho sabbaññubhāvena
sabbasattānaṃ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthamevāti pariṇāmetabbaṃ.

Tathā sakalasāṅkilesanivāsaṭṭhānatāya, puttadārādīhi
mahāsambādhatāya, kasivaṇijjādīnānāvidhakammantādhiṭṭhānabyākulatāya
ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmānaṃ
“satthadhārālaggamadhubindu viya ca avaleyhamānā parittassādā
vipulānatthānubandhā”ti ca “vijjulatobhāseṇa gahetabbaṃ naccaṃ viya
parittakālopalabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasāññāya anubhavitabbā,
karīsāvacchādanasukhaṃ² viya paṭikārabhūtā, udakatemitāṅguliya
ussāvakodakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sabbādha,
balisāmisāṃ viya byasanasannipātakāraṇā, aggisantāpo viya kālattayepi
dukkhuppattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhanimittā,
ghātakāvacchādanakimilayo viya anattacchādanā, sapattagāmaṇāso viya
bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā,
chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā,
purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṃ viya anekādīnavā, loṇūdakapānaṃ
viya pipāsahetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassādatāya
aṭṭhikaṅkalūpamā”ti-ādīnā ca nayena ādīnavaṃ sallakkhetvā tabbipariyāyena
nekkhamme ānisaṃsaṃ passantena nekkhammapaviveka-upasamasukhādīsu
ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramī pūretabbā.

Tathā yasmā paññā āloko viya andhakāreṇa mohena saha na vattati,
tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjitabbāni. Tatthimāni
mohakāraṇāni—arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā
niddāsīlatā anicchayasīlatā ṇāṇasmiṃ akutūhalatā micchādhimāno
aparipucchakatā kāyassa na sammāparihāro

1. Visuddhi 1. 7 piṭṭhādīsu.

2. Karīsāvacchādanamukhaṃ (Abhinavaṭi)

asamāhitacittatā duppaññānaṃ puggalānaṃ sevanā paññavantānaṃ
 apayirupāsanaṃ attaparibhavo micchāvitappo viparītābhiniveso
 kāyadaḷhībahulatā asaṃvegasīlatā pañca nīvaraṇāni. Saṅkhepato ye vā pana
 dhamme āsevato anuppannā paññā na uppajjati, uppannā parihāyati, iti
 imāni sammohakāraṇāni parivajjantena bāhusacce jhānādīsu ca yogo
 karaṇīyo.

Tatthāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo—pañca khandhā
 dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni
 dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipaṭṭhānādayo
 kusalādidhammappakārabhedā ca. Yāni ca loke anavajjāni vijjaṭṭhānāni, ye
 ca sattānaṃ hitasukhavidhānayo yā byākaraṇavisesā. Iti evaṃ pakāraṃ
 sakalameva sutavisayaṃ upāyakosallapubbaṅgamāya paññāya
 sativīriyupatthambhakāraṇāya¹ sādhuṃ
 uggahaṇasavanadhāraṇaparicayaparipucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṃ
 patiṭṭhapanena sutamayā paññā nibbattetabbā, tathā khandhādīnaṃ
 sabhāvadhammānaṃ ākāraparivitakkanamukhena te nijjhānaṃ
 khamāpentena cintāmayā, khandhādīnaṃ yeva pana
 salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapariggahavasena lokiyaṃ pariññaṃ
 nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetabbā. Evañhi
 “nāmarūpamattamidaṃ yathārahaṃ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca,
 na ettha koci kattā vā kārētā vā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ,
 udayabbayaṇaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā”ti
 ajjhātibāhire dhamme nibbisesaṃ pariñānanto tattha āsaṅgaṃ pajahitvā,
 pare ca tattha taṃ jahāpetvā kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na Buddhaguṇā
 hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācāchi
 patiṭṭhāpentō, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo ca vasībhāvaṃ pāpentō
 paññāya ativiya matthakaṃ pāpuṇātīti.

Tathā sammāsambodhiyā katābhinihārena mahāsattena “ko nu ajja
 puññañāṇasambhāro upacito, kiñca mayā kataṃ parahitaṃ”ti divase divase
 paccavekkhantena sattahitattamaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ
 upakārāya attano kāyaṃ jīvitañca ossajjitabbaṃ, sabbepi sattā anodhiso
 mettāya karuṇāya ca pharitabbā, yā

---

1. Satiyā vīriyena ca (Abhinavaṭī, Cariyāpiṭaka-Ṭṭha.)

kāci sattānaṃ dukkhupatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā, sabbesaṅca
 sattānaṃ puññaṃ abbhanumoditabbā, Buddhamahantatā abhiṇhaṃ
 paccavekkhitabbā, yaṅca kiṅci kammaṃ karoti kāyena vācāya vā, taṃ
 sabbaṃ bodhininnacittapubbaṅgamaṃ kātabbāṃ. Iminā hi upāyena
 bodhisattānaṃ aparimeyyo puññabhāgo upacīyati. Apica sattānaṃ
 paribhogatthaṃ paripālanatthaṅca attano sarīraṃ jīvitaṅca pariccajivā
 khuppiṇpāsāsītuphavaṭātāpādidukkhapaṭikāro pariyesitabbo. Yaṅca
 yathāvuttadukkhapaṭikārajaṃ sukhaṃ attanā paṭilabhati, tathā ramaṇīyesu
 āramuyyānapāsādatalādīsu, araṇṇāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena
 abhinibbutattā sukhaṃ vandati, yaṅca suṇāti
 Buddhānubuddhapaccekaḥbuddhabodhisattānaṃ
 diṭṭhadhammasukhavihārabhūtaṃ jhānasamāpattisukhaṃ, taṃ sabbaṃ
 sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tāva asaṃhitabhūmiyaṃ nayo.

Samāhito pana attanā yathānubhūtaṃ visesādhigamanibbattaṃ
 pītipassaddhisukhaṃ sabbasattesu adhimuccati, tathā mahati saṃsāradukkhe,
 tannimittabhūte ca kilesābhisaṅkhārādukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā
 tatthapi chedanabhedanaphālanapisanaggisantāpādijanitā dukkhā tībā kharā
 kaṭukā vedanā nīrantaraṃ cirakālaṃ vediyante nārake, aññaṃaññaṃ
 kujjhanasantāpanaviheṭṭhanahiṃsanaparādhīnatādīhi dukkhaṃ anubhavante
 tiracchāne, jotimālā¹ kulasarīre uddhabāhuviravante ukkāṃmukhe
 khuppiṇpāsādīhi ḍaḍḍhamāne ca vantakheḷādī-āhāre ca mahādukkhaṃ
 vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṃ mahantaṃ anayabyasanaṃ
 pāpuṇante hatthacchedādikāraṇayogena
 dubbaṇṇaduddasikadaliddatādībhāvena khuppiṇpāsādiyogena balavantehi
 abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato ca nārake pete tiracchāne
 ca atisayante apāyadukkhānibbisesaṃ dukkhaṃ anubhavante manusse ca
 tathā visayavisaparibhogavikkhattacittatāya rāgādipariyuṭṭhānena¹
 ḍaḍḍhamāne vāyuvegasamuṭṭhitaḷāḷasamiddhasukkhakaṭṭhasannipāte
 aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike anihataparādhīne
 kāṃāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya,
 balavantehi khittasārā viya ca “satipi cirappavattiyaṃ anaccantikātāya²
 pātapariyosānā anatikkantaḷātījarāmarāṇā evā”ti rūpāvacarārūpāvacaradeve

1. Rāgādipariḷāhena (Cariyāpiṭaka-Ṭīṭha.)

2. Aniccantikātāya (Cariyāpiṭaka-Ṭīṭha)

ca passantena mettāya karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṃ kāyena vācāya manasā ca bodhisambhāre nirantaram upacinantena ussāho pavattetabbo.

Apica

“acinteyyāparimitavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesaguṇanicaya nidānabhūtaṃ Buddhabhāvaṃ ussakkitvā sampahaṃsanayogyam¹ vīriyam nāma acinteyyānubhāvameva. Yaṃ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjitum. Tathā hi tividhā abhinīhāracittupatti, catasso Buddhabhūmiyo, cattāri saṅgahavatthūni², karuṇokāsatā, Buddhadhammesu nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu puttasaññā, saṃsāradukkhehi aparikkhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niratimānatā, adhisīlasikkhādi-adhiṭṭhānam, tattha ca acalabhā, kusalakiriyāsu pītipāmojjaṃ, vivekaninnacittatā, jhānānuyogo, anavajjasutena atitti, yathāsutassa dhammassa paresaṃ hitajjhāsayena desanā, sattānaṃ nāye nivesanaṃ, ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu³ vikārābhāvo, saccadhiṭṭhānam, samāpattīsu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādisu abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṃ, navalokuttarāvakkantī”ti evamādikā sabbā bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccaṃ nirantaram vīriyaṃ sampādetabbaṃ. Sampajjamāne ca vīriye khanti-ādayo dānādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya sampannā eva hontīti. Khanti-ādīsupi iminā nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānaṃ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhā anuggahakaraṇaṃ dānena paṭipatti, sīlena tesāṃ jīvitasāpateyyadārarakkha-abhedapiyahitavacanāvihimsādikaraṇāni, nekkhammena nesaṃ āmisapaṭiggahaṇadhammadānādinā anekadhā hita cariyā, paññāya tesāṃ hitakaraṇūpāyakosallaṃ, vīriyena tattha ussāhārambha-asamhīrāni, khantiyā tadaparādhasahanaṃ, saccena tesāṃ avañcanatadupakārakiriyāsamādānāvisaṃvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakārakaraṇe anattasampātepi acalanaṃ, mettāya

1. Sampahaṃsanayogyassa (bahūsu)

2. Dī 3. 125, 193; Am 1. 341 piṭṭhesu.

3. Parāpavādāparādhāpakāresu (bahūsu)

tesaṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya tesaṃ upakārāpakāresu
vikārānāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabha anukampitasabbasattassa
bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo
puññañāṇasambhārūpacayo ettha paṭipattīti veditabbaṃ. Yo cetāsaṃ
paccayo vutto, tassa ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa
paramatthapāramiyoti samattimsa pāramiyo. Tattha katābhinihārassa
bodhisattassa parahitakaraṇābhiniṇṇa āsayappayogassa
kaṇhadhammavokiṇṇā sukkadhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā
dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā paramatthapāramiyoti keci.
Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā
upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṃ sabbākārapariṇāṇa paramatthapāramiyo.
Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato
upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamena
ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhapariyosānesu
paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesaṃ vibhāgoti apare.
Dosupasamakaruṇāpakatikānaṃ
bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṃ puññūpacayabhedato
tabbibhāgoti aññe.

Lajjāsatiṃānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhīpatīnaṃ
sīlasamādhīpaññāgarukānaṃ tāritataritātārayitūnaṃ
anubuddhapaccekaḥbuddhasammāsambuddhānaṃ pāramī, upapāramī,
paramatthapāramīti bodhittayappattito¹ yathāvuttavibhāgoti keci.
Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo,
vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito
pabhūti paramatthapāramiyoti apare. Aññe pana
“parapuññānumodanavasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṃ
kārapanavasena pavattā upapāramiyo, sayāṃ karaṇavasena pavattā
paramatthapāramiyo”ti vadanti. Tathā bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro
pāramī, attano Nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ tadubhayasukhāvaho
paramatthapāramīti eke.

---

1. Bodhisattasampattito. (Ka)

Puttadāradhanādi-upakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dāna-upapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādikassa tividhassapi hetu avitikkamanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tividhesu vatthūsu ālayaṃ upacchinditvā nikkhamanavasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅga-jīvitatanhaṃ samūhanitvā sattānaṃ hitāhitavinicchaya-karaṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttābhedaṇaṃ pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇaṅga-jīvitantarāyakaṛānaṃ khamanavasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇaṅga-jīvitahetusaccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādīpāramiyo akuppādhīttānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi acalādhīttānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādi-upaghātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavattuttayassa upakārāpakāresu satta-saṅkhāresu majjhattatāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana yathā etā vibhāgato tiṃsavidhāpi dānapāramī ādibhāvato dasavidhā, evaṃ dānasīlakhantivīriyajhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve, nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chahipi saṅgahitā. Saccapāramī sīlapāramiyā ekadesoyeva vacīsaccaviratisaccapakkhe, ñāṇasaccapakkhe pana paññāpāramiyā saṅgahitā. Mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etesaṅca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññamaññaṃ sambandhānaṃ pañcadasayugaḷādīni pañcadasayugaḷādisādhakāni honti. Seyyathidaṃ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhidvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānadvayena dussīlyapariyuṭṭhānappahānadvayasiddhi, sīlapaññādvayena dānadvayasiddhi, khantivīriyayugaḷena khamātejadvayasiddhi,

khantijhānayugaḷena virodhānurodhappahānayugaḷasiddhi,
 khantipaṇṇāyugaḷena suññatākhaṇṭhapaṭivedhadukasiddhi, vīriyajhānadukena
 paggāhāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaṇṇādukena saraṇadukasiddhi,
 jhānapaṇṇādukena yānadukasiddhi. Dānasīlakhaṇṭhittikena
 lobhadosamohappahānattikasiddhi, dānasīlavīriyattikena
 bhogajīvitakāyasārādānattikasiddhi, dānasīlajhānattikena
 puññakiriyavatthuttikasiddhi, dānasīlapaṇṇāttikena
 āmisābhayadhammādānattikasiddhīti evaṃ itarehipi tikehi catukkādīhi ca
 yathāsambhavaṃ tikāni catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi
 saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri
 adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ? Saccādhiṭṭhānaṃ, cāgādhiṭṭhānaṃ,
 upasamādhiṭṭhānaṃ, paññādhiṭṭhānanti. Tattha adhitiṭṭhati etena, ettha vā
 adhitiṭṭhati, adhiṭṭhānamattameva vā tanti adhiṭṭhānaṃ, saccaṇca taṃ
 adhiṭṭhānaṇca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccam adhiṭṭhānametassāti vā
 saccādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ sesesupi. Tattha avisesato tāva lokuttaraguṇe
 katābhinihārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa pariññānurūpaṃ
 sabbapāramipariggahato saccādhiṭṭhānaṃ, tesam paṭipakkhapariccāgato
 cāgādhiṭṭhānaṃ, sabbapāramitāguṇehi upasamato upasamādhiṭṭhānaṃ,
 tehiyeva parahitopāyakosallato paññādhiṭṭhānaṃ. Visesato pana
 “atthikajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmi”ti paṭijānato, paṭiññaṃ avisaṃvādetvā
 dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato,
 macchariyādipaṭipakkhapariccāgato,
 deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu
 lobhadosamohabhayavūpasamato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānaṇca
 dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ
 dānaṃ. Tathā saṃvarasamādānassa avītikkamato, dussīlyapariccāgato,
 duccaritavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ.
 Yathāpaṭiññaṃ khamanato, parāparādhavikappapariccāgato,
 kodhapaniyuṭṭhānavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā
 khanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visādapariccāgato,
 akusaladhammānaṃ vūpasamato, paññuttarato ca
 caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato,
 nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamato, paññuttarato ca
 caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitupāyakosallato,

anupāyakiriyāpariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamato,
sabbaññutāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhīṭṭhānaṃ,
vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhīṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi
upasamādhīṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhīṭṭhānaṃ.
Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhīṭṭhānaṃ,
tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhīṭṭhānaṃ,
tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhīṭṭhānaṃ,
tividhāñāpariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhīṭṭhānaṃ.
Saccādhīṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhīṭṭhānāni avisamvādanato,
paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhīṭṭhānapariggahitāni
saccūpasamapaññādhīṭṭhānāni paṭipakkhpariccāgato,
sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhīṭṭhānapariggahitāni
saccacāgapaññādhīṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamato, kāmuṇpasamato,
kāmapariḷāhūpasamato ca. Paññādhīṭṭhānapariggahitāni
saccacāgūpasamādhīṭṭhānāni ñānapubbaṅgamato, ñāñanuparivattanato cāti
evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā
paññāparisuddhā. Saccañhi etāsaṃ janakahetu, cāgo pariggāhakahetu,
upasamo parivuḍḍhihetu, paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi
saccādhīṭṭhānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhīṭṭhānaṃ katapaṇidhānassa
parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhīṭṭhānaṃ
sabbūpasamapariyosānattā, ādimajjhapariyosānesu paññādhīṭṭhānaṃ tasmiṃ
sati sambhavato, asati abhāvato, yathāpaṭiññaṃca bhāvato.

Tattha mahāpurisā attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi
saccacāgādhīṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā
attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi upasamapaññādhīṭṭhānehi ca
pabbajitabhūtā dhammādānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhāve bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ.
Paripuṇṇacaturadhiṭṭhānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatra hi
gabbhokkantiṭṭhiti-abhinikkhamanesu paññādhīṭṭhānasamudāgamaṇa sato
sampajāno saccādhīṭṭhānapāripūriyā sampatijāto uttarābhimukho
sattapadavītiḥārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā
“aggohamasmi lokassa, jeṭṭho -pa- seṭṭhohamasmi lokassā”ti¹

1. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

tikkhattum sīhanādaṃ nadi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena
 jiṇṇāturamatapabbajitadassāvino catudhammapadesakovidassa
 yobbanārogyajīvitāsamapattimadānaṃ upasamo,
 cāgādhiṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa hatthagatassa ca
 cakkavattirajjassa anapekkhapariccāgoti.

Dutiye ṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti keci.
 Tattha hi yathāpaṭiññaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgamena catunnaṃ
 ariyasaccānaṃ abhisamayo. Tato hi saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ.
 Cāgādhiṭṭhānasamudāgamena sabbakilesopakkilesapariccāgo. Tato hi
 cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgamena
 paramūpasamasampatti. Tato hi upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ.
 Paññādhiṭṭhānasamudāgamena anāvaraṇaṇāpaṭilābho. Tato hi
 paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ abhisambodhiyāpi
 paramatthabhāvato.

Tatiye ṭhāne dhammacakkappavattane¹ caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti
 aññe. Tattha hi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi
 ariyasaccadesanāya saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ,
 cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saddhammahāyāgākaraṇena cāgādhiṭṭhānaṃ
 paripuṇṇaṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa sayāṃ upasantassa paresaṃ
 upasamanena upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ,
 paññādhiṭṭhānasamudāgatassa vineyyānaṃ āsayādiparijānanena
 paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ अपariyositattā
 Buddhakiccassa.

Catutthe ṭhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaparipuṇṇanti apare. Tatra hi
 parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
 sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
 sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
 paññāpayojanapariniṭṭhānena paññādhiṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa visesena mettākhette abhijātiyaṃ
 saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saccādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ,
 visesena karuṇākhette abhisambodhiyaṃ paññādhiṭṭhānasamudāgatassa
 paññādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, visesena muditākhette
 dhammacakkappavattane¹ cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa
 cāgādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, visesena upekkhākhette parinibbāne
 upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa upasamādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattanti
 datṭhabbān.

1. Sam 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

Tatrapī saccādhīttāṇasamudāgatassa saṁvāseṇa sīlaṃ veditabbaṃ, cāgādhīttāṇasamudāgatassa saṁvohāreṇa soceyyaṃ veditabbaṃ, upasamādhīttāṇasamudāgatassa āpadādu thāmo veditabbo, paññādhīttāṇasamudāgatassa sākacchāya paññā veditabbā. Evaṃ sīlājīvacittadiṭṭhivissuddhiyo veditabbā.

Tathā saccādhīttāṇasamudāgamena dosā agatīṃ na gacchati avisaṁvādanato, cāgādhīttāṇasamudāgamena lobhā agatīṃ na gacchati anabhisaṅgato, upasamādhīttāṇasamudāgamena bhayā agatīṃ na gacchati anaparādhato, paññādhīttāṇasamudāgamena mohā agatīṃ na gacchati yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhivāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asammūḷho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhappatti, itarehi paviveka-upasamasambodhisukhappattiyō hontīti daṭṭhabbā. Tathā vivekajapītisukhasamādhijapītisukha-appītijakāyasukhasatipārisuddhija-upekkhāsukhappattiyō etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti. Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṃsaṅgaho veditabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṃ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti Buddhattasiddhipariyosānāti evametāsaṃ saṅgaho veditabbo.

Ko sampādanūpāyoti sakalassāpi puññādisambhārassa sammāsambodhi'muddissa **anavasesasambharaṇaṃ** avekallakāritāyogena, tattha ca **sakkaccakāritā** ādarabahumānāyogena, **sātaccakāritā** nirantarayogena, cirakālādiyogo ca antarā avosānāpajjanenāti caturaṅgayogo etāsaṃ sampādanūpāyo. Apica samāsato katābhinihārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhiḡamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanaṇa sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaruṇāsamāyogavasena pana piye putte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettāsineho parivaḍḍhati. Tato ca

taṁtadāvattthānurūpa’ mattaparasantānesu lobhadosamohavigamena
 vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dāna
 piyavacana atthacariya samānattatā saṅkhātehi¹ catūhi saṅgahavattthūhi²
 caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṁ janassa saṅgahakaraṇavasena upari
 yānattaye avatāraṇaṁ paripācanaṁ karoti. Mahāsattānañhi mahāpaññā
 mahākaraṇā ca dānena alaṅkatā, dānaṁ piyavacanena, piyavacanāṁ
 atthacariyāya, atthacariyā samānattatāya alaṅkatā saṅgahitā ca.
 Sabbabhūtatthabhūta³ hi bodhisattassa sabbattha samānasukhadukkhātāya
 samānattatāsiddhi. Buddhabhūto pana teheva saṅgahavattthūhi
 caturadhiṭṭhānaparipūritābhībuddhehi janassa accantikaṁ saṅgahakaraṇena
 abhivinayanāṁ karoti. Dānañhi Sammāsambuddhānaṁ cāgādhiṭṭhānena
 paripūritābhībuddhaṁ, piyavacanāṁ saccādhiṭṭhānena, atthacariyā
 paññādhiṭṭhānena, samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhībuddhā.
 Tathāgatānañhi sabbasāvakapaccakabuddhehi samānattatā parinibbāne.
 Tatra hi tesāṁ avisesato ekībhāvo. Tenevāha “natthi vimuttiyā nānattan”ti.

Honti cettha—

“Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako.
 Sambhatasabbasambhāro, kaṁ nāmatthaṁ na sādhave.
 Mahākāruṇiko Satthā, hitesī ca upekkhato.
 Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo jino.
 Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako.
 Sadā sattahite yutto, aho acchariyo Jino.
 Sabbadā sabbasattānaṁ, hitāya ca sukhāya ca.
 Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo Jino”ti⁴.

Kittakena kālena sampādananti heṭṭhimena tāva paricchedena cattāri
 asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, majjhimena aṭṭhāsaṅkhyeyyāni
 kappasatasahassaṇca, uparimena soḷasāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca,
 etc

1. ...samānatthātāsāṅkhātehi (Ka)

3. Sabbabhūtatthabhūta (Ka)

2. Dī 3. 125, 139; Am 1. 341 piṭṭhesu.

4. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 320 piṭṭhepi.

ca bheda yathākkamaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena nātabbā. Paññādhikānaṃhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti, vīriyādhikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti Aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Avisesena pana vimutti-paripācanīyaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bheda yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭṭitaññūvipaṇcitaññūneyyabhedena. Tesu ugghaṭṭitaññū Sammāsambuddhassa sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade apariyositeyeva cha-abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, dutiyo Satthu sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto apariyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, itaro Bhagavato sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo bhavati. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihāraladdhabyākaraṇā pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttābhedenā kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedeṣu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase Vessantaradānasadisāṃ dānaṃ dentāpi tadanurūpe sīlādisabbapāramidhamme ācinantāpi antarā Buddhā bhavissantīti akāraṇametaṃ. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato. Paricchinna-kālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ paricchinna-kāle parinipphāditaṃ sammāsambodhi. Tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā pāpuṇitunti pāramipāripūrī yathāvuttakālavisesaṃ vinā na sampajjatīti veditabbaṃ.

Ko ānisaṃsoti ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ—

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā.

Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, kappakoṭṭisatehipi.

Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu cā”ti-ādinā1—

aṭṭhārasa abhabbaṭṭhānānupagamanappakārā ānisaṃsā saṃvaṇṇitā. Ye ca “sato sampajāno Ānanda bodhisatto Tusitākāyā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 72; Apadāna-Ṭṭha 1. 55; Jātaka-Ṭṭha 1. 53; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 316; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 321 piṭṭhesu.

cavitvā mātukucchīm okkamī”ti-ādina¹ soḷasa
 acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca “sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhaṇca
 upasammatī”ti-ādina², “jāyamāne kho Sāriputta bodhisatte ayaṃ
 dasasahassilokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhatī”ti-ādina ca
 dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi “bodhisattānaṃ
 adhippāyasamijjhaṇaṃ kammādisu vasībhāvo”ti evamādayo tattha tattha
 Jātakabuddhavaṃsādisu dassitappakārā ānisaṃsā, te sabbepi etāsaṃ
 ānisaṃsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti
 veditabbā.

Kim phalanti samāsato tāva Sammāsambuddhabhāvo etāsaṃ phalaṃ,
 vitthārato pana dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa³ asīti-anubyañjana⁴
 byāmapabhādi anekaguṇagaṇasamujjala rūpakāyasampatti-adhiṭṭhānā
 dasabala catuvesārajja-asaḍdhāraṇaṇa aṭṭhārasāveṇikabuddhadhamma⁵
 pabhuti anekasatasahassaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvata
 pana Buddhaguṇā ye anekehi kappehi Sammāsambuddhenāpi vācāya
 pariyosāpetuṃ na sakkā, idametāsaṃ phalanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro
 pana Buddhavaṃsacariyāpiṭakajātakamahāpadānasuttādīnaṃ vasena
 veditabbo.

Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ
 pūritabhāvaṃ sandhāyāha “**samatiṃsa pāramiyo pūretvā**”ti. Satipi
 mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattāṇceva
 sudukkarabhāvadassanattāṇca “**pañca mahāpariccāge**”ti visuṃ gahaṇaṃ,
 tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ,
 pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato
 puttadārapariccāgaggahaṇaṇca kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya
 pubbhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanāṃ **pubbayogo**.
 Dānādīsuyeva sātisaṃyapaṭipattinipphādanāṃ **pubbacariyā**, yā
 Cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo**, dānādipaṭipatti,
 kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnaṇceva
 appicchatādīnaṇca

1. Ma 3. 161 piṭṭhe.

2. Khu 4. 313 piṭṭhe.

3. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

4. Jinālaṅkāraṭṭikāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

5. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭṭi 2. 2 piṭṭhesu vitthāro.

saṃsāranibbānesu ādinavānisamsādīnañca vibhāvanavasena sattānaṃ
 bodhittaye paṭiṭṭhāpanaparipācanavasena pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**.
 Ñātīnaṃ atthacariyā **ñātattthacariyā**, sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena
 lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāññānavasena,
 anavajjakammāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena,
 khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñānacāro
buddhicariyā, sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanattham
 visum gahaṇaṃ. **Koṭinti** pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne
 bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvatvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti**
 vadḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā
 dasseti, vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca
 “yena abhinīhārenā”ti-ādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti,
 “dānapāramī”ti-ādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”ti-ādinā pariyosānanti
 veditabbaṃ. (1)

Sampatijātoti hatthato muccitvā muhuttajāto, na mātukucchito
 nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamam brahmāno
 suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno
 ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbātakena paṭiggaṇhiṃsu,
 manussānaṃ hatthato muñcitvā pathaviyaṃ paṭiṭṭhitoti. **Yathāha** Bhagavā
 mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi** chatteti dibbasetacchatte. **Anuhīramāneti**
 dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca
 kakudhabhaṇḍānipi¹ vuttānevāti veditabbaṃ.
 Khaggatālavanṭamora hatthakavāḷabījanī-uṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā
 upaṭṭhitā ahesum. Chattādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattādīgāhakā.
Sabbā ca disāti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvilokanaṃ
 sattapadavīti hāruttarakālaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato
 muccitvā puratthimadisam olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi
 pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti
 āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā
 anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti tattha

---

1. Khu 6. 59 piṭṭhe Saṃkiccajātake vitthāro.

sattapadavītiḥārena agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭṭhamo. **Jeṭṭho seṭṭho**ti ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** imasmim attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

“**Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenā**”ti saṃkhittena vuttamatthaṃ “**yañhi**”ti-ādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthā**ti—

“Anekasākhañca saḥassamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti¹—

imissā gāthāya. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacārātāya anāvaraṇaṇānti āha “**sabbaññutānāvaraṇaṇāpaṭilābhassā**”ti. “**Tathā ayaṃ Bhagavāpi gato -pa- pubbanimittabhāvenā**”ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marū**ti devā. **Samā**ti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesā disāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. **Samā**ti vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ Tathāgato”ti kāyagamaṇaṭṭhena gata-saddena Tathāgata-saddaṃ niddisītvā idāni ñāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, “paṭhamajjhānena”ti ca vadanti. **Pahāyā**ti pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyā**ti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo. “Kāmacchandādippahānahetukaṃ gato”ti hettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva vā. Kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati. Esa nayo “**padāletvā**”ti-ādīsupi. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena

---

1. Khu 1. 386 piṭṭhe Suttanipāte Nālakasutte.

upaṭṭhita-ālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā.

Dhammavavatthānenāti kusalādidhammānaṃ yāthāvavinicchayena, “sappaccayanāmarūpavavatthānenā”ti vadanti.

Evam kāmaccchandādinīvaraṇappahānena “abhiijham loke pahāyā”ti-ādinā¹ vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya Bhagavato Tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**nāṇenā**”ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānaṃhi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrikaraṇena nītapariññāyaṃ tṭhassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādisamādhigamoti samāpattivīpassanānaṃ arativinodana-avijjāpadālanādi upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbāṃ. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “**nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā**”ti. “Rattim vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī”ti vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā dhūmayānāti adhippetāti āha “**vitakkavicārādhūmaṃ**”ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva ca dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā**”ti.

Aniccaṃ, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhamme “niccā, sassatā”ti evaṃ pavattamicchāsaññaṃ, saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbāṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Tathā **virāgānupassanāyāti** virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti”ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā

---

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā.** **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo.** **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena, sakiccaparicchadatāya ca saṅkhārānaṃ saviggaḥaggahaṇaṃ. **Paṇidhanti** rāgādīpaṇidhiṃ, sā panatthato taṇhānaṃ vasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādharmavipassanā.** **Sārādānābhinivesanti** asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso.** Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānanti-ādinā¹ pavattasaṃsayāpatti **sammohābhiniveso**”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso.** “Ālayaratā ālayasamudītā”ti² vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā **ālayābhinivesoti** keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ṇāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā.** Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātēna anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā** gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** samyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahaṇātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. “**Oḷārike**”ti uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātābbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti. (2)

Kakkhaḷattaṃ kaṭṭhinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyuna bhastassa viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyaṇaṃ, thambhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ.** Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi asamphuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchado, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchadasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito. Abyāpitā hi asamphuṭṭhatāti.

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

Yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ**. Tenāha Bhagavā ākāśadhātuniddese “asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehi”¹ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ**”ti. Tathā hi suttantabhājanīye Saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”²ti-ādinā² cetanāva vibhattā, abhisāṅkharāṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisāṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”³ti-ādi³. **Pharaṇaṃ** savipphārikatā. **Assaddhiyeti** assaddhiyahetu, nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo “**kosajje**”⁴ti-ādīsu. **Vūpasamalakkhaṇanti** kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahamsanesu abyāvaṭatāya ajjuhekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ visamvādanādikiccatāya⁴ lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhikā⁵ sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsītānaṃ⁶ sotāraṇca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā pariggahalakkhaṇā sammāvācā. Kāyikakiriyaṃ kiñci kattabbariṃ samuṭṭhāpeti. Sayaṇca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasāṅkhātā virati samuṭṭhānalakkhaṇā datṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyaṃ bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**. Sasampayuttadhammassa cittassa saṅkilesapakkhe patitum adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ **paggaho**.

“Saṅkhārā”⁷ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ**”⁸ti. **Namanaṃ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanam** pavattanaṃ. Āyatanānaṃ vasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetasikānaṃ pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇanti** vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayameva tesam viseso.

1. Abhi 1. 169 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 37 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

4. Musāvādanādikiccatāya (bahūsu)

5. Pariggāhakasabhāvā (Abhinavaṭi)

6. Sammāvācāpaccayaṃ subhāsitaṃ (Abhinavaṭi)

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānativattanaṃ anūnādhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva, “saddhāpañña paggahāvikkhepa”tipi vadanti.

Khiṇoti kileseti **khayo**, maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo**, phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo.

Chandassāti kattukamyatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** paṭiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhāpanalakkhaṇaṃ** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā “saṅgaṭī”ti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ**. Tato, tesāṃ vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **taduttari**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena, Porāṇaṭṭhakathāya āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā, phassasamodhānā, vedanāsamosaṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariyaṃ”ti, “nibbānogaḍhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosānaṃ”ti ca suttapadānaṃ vasena “**chandassa mūlalakkhaṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. (3)

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃ sabhāvattā. **Avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārarahitattā.

Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho. Itthañca jātito

samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti** etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho. (4)

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. **Tenāti** Bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanaṃ. **Itthāniṭṭhādīti** ādi-saddena majjhantaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-
ajjhatabhiddhātadubhayādibhedaṃ. **Labbhamānakapadavasenāti** “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ suttaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññātan”¹ ti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. “Rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhantaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhantaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”² ti evamādīhi **anekehi nāmehi**. **“Terasahi vārehi”**³ ti rūpakaṇḍe² āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekaṣmiṇca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena **“dvipaṇṇāsāya nayehi”**³ ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya, appaṭivattiyadesanatāya ca. **Jānāmi abbhaṇṇāsinti** vattamānātītakālesu ṇāṇappavattidassanena anāgatepi ṇāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita-**saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭhaṃ suttaṃ mūtaṃ”³ ti-ādīsu³ viya. **Na upaṭṭhāsīti** attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **Tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādipakkhepena”⁴ vā dassī-saddassa lopam, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā **Tathāgato**³ ti vaṇṇenti. (5)

Niddosatāya **anupavajjaṃ**. Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṃ**. Apanetabbābhāvena **anadhikaṃ**. Atthabyañjanādisampattiya **sabbākārāparipuṇṇaṃ**. **No aññathāti** “tathevā”³ ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena

1. Abhi 1. 201 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 201 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

4. Pāṇini (6, 3, 109)

yadattham bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ Bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. “**Gadattho**”ti etena tatham gadatīti Tathāgatoti **da**-kāraṃ **ta**-kāro kato niruttinayenāti dasseti. (6)

Tathā gatamassāti **Tathāgato**, gatanti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathāti** ca vutte **yaṃtaṃ**-saddānaṃ abyabhicārisambandhitāya “yathā”ti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavacīkiriyaṇaṃ aṇṇamaṇṇanulomena vacanichāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upaṭṭhatīti imamattaṃ dassento āha “**Bhagavato hī**”ti-ādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya **Tathāgatoti** ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “**evaṃ tathākāritāya Tathāgato**”ti. (7)

“**Tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsū**”ti etena yadeke “tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā “puṇṇamayaṃ, dānamayaṃ”ti-ādīsu. (8)

Upasagganipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatattham atītatthaṃ vadatīti āha “**gatoti avagato atīto**”ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **Tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇatāya ca katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **Tathāgato**. Yasmā ca loke vidhā yuttagatapakāra-saddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā Vipassī-ādayo Bhagavanto, ayampi Bhagavā tathā vidhoti **Tathāgato**. Yathā yuttā ca te Bhagavanto ayampi Bhagavā tathā yuttoti **Tathāgato**. Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ thathanti ñāṇassetam adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **Tathāgatoti** evampi Tathāgata-saddassa attho veditabbo.

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
 Samādhiññāṇehi Vipassi-ādayo.
 Mahesino Sakyamunī jutindharo,
 Tathāgato tena **Tathāgato** mato.

Tathāñca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
 Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
 Sayambhuññāṇena Jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
 Tathā idappaccayathā ca sabbaso.
 Anaññāneyyena yato vibhāvitā,
 Yāthāvato tena Jino **Tathāgato**.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 Jinassa rūpāyatanādigocare.
 Vicittabhedan tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
 Karoti vācāyanulomamattano.
 Guṇehi lokaṃ abhibhuyya iriyati,
Tathāgato tenapi Lokanāyako.

Yathābhinihāramato yathāruci,
 Pavattavācātanucittabhāvato.
 Yathāvidhā yena purā Mahesino,
 Tathāvidho tena Jino **Tathāgato**”¹—

saṅgahagāthā mukhamattameva. Kasmā? Appamādapadaṃ viya
 sakaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha
 “sabbākārenā”^{ti}-ādi.

---

1. Itivuttaka-Ṭīṭha 133 piṭṭhe thokaṃ visadisam.

“**Taṃ katamanti pucchati**”ti etena “katamañca taṃ bhikkhave”ti-
ādivacanassa sāmāññato pucchābhāvo dassito. Avisesato hi tassa
pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ Mahānidde¹ āgatā sabbāva pucchā
atthuddhāranayena dasseti “**tattha pucchā nāmā**”ti-ādinā. Tattha **tatthāti**
“taṃ katamanti pucchati”ti ettha yadetam sāmāññato pucchāvacanaṃ,
tasmim.

Lakkhaṇanti ñātum icchito yo koci sabhāvo. “**Aññātan**”ti yena kenaci
ñāṇena aññātabhāvamāha, “**adiṭṭhan**”ti dassanabhūtena ñāṇena paccakkham
viya adiṭṭhataṃ, “**atulitan**”ti “ettakaṃ etan”ti tulanabhūtena atulitataṃ,
“**atīritan**”ti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ, “**avibhūtan**”ti
ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ, “**avibhāvitan**”ti ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ.
Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti
diṭṭhasaṃsandanā, sākacchavasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati
etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “Taṃ kiṃ
maññatha bhikkhave”ti-ādipucchāya hi “kā tumhākaṃ anumati”ti anumati
pucchitā hoti. **Kathetukamyatāti** kathetukamyatāya.

8. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ
atipāto,saṅikaṃ patitum adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā
sattādīhi abhibhavitvā pātanaṃ **atipāto**. **Sattoti** khandhasantāno. Tattha hi
sattapaññatti. **Jīvitindriyanti** rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi
vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. Kasmā panettha “pāṇassa
atipāto, paṇoti cettha vohārato satto”ti ca ekavacananiddeso kato, nanu
niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati
“sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte”ti-ādinā²
bahuvacananiddesanti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmāññavasena panettha
ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena tattha puthuttaṃ
viññāyamānamevāti sāmāññaniddesaṃ akatvā bheda vacanicchāvasena
bahuvacananiddeso

1. Khu 7. 263 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhe.

katoti. Kiñca bhiyyo—sāmaññato saṁvarasamādānaṃ, tabbisesato saṁvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo. Yāya cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃ mahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇaṃ na hontīti. “**Kāyavacīdvārānan**”ti etena manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvaṃ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjātā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Yathādhippetassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena kiccasādhikāya bahukkhattum pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hoti. Tathā hi hantabbassa mahāguṇabhāvena tattha pavatta-upakāracetanā viya khattavisesanibbattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjātā daṭṭhabbā. Tasmā payogavatthu-ādipaccayānaṃ amahattepi mahāguṇatādipaccayehi cetanāya balavabhāvādi vaseneva mahāsāvajjabhāvo veditabbo.

Sambharīyanti etehīti **sambhārā**, aṅgāni. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni pubbabhāgiyānīpi honti. **Upakkamo** vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Pañcasambhāravatī pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. **Vijjāmayo** mantaparijappanapayogo āthabbaṇikādīnaṃ viya. **Iddhimayo** kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭakādīnaṃ viya. **Ativiya papañcoti**¹ atimahāvittāro.

Etthāha—khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantī, ko vā haññati, yadi cittacetāsikasantāno, so arūpatāya na

---

1. Atipapañcoti (Porāṇapāṭho)

chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, nāpi vikopanīyo, atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre, payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādi atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhiṭṭhanakassa kiriyāpariyosānakālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā, tena pavattitavadhakapayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandho yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhāve rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā-anuppattito, khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā, santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti ca, na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānaṃ padīpādīnaṃ atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayaṇca vicāro adinnādānādīsipi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

“**Pahīnakālato paṭṭhāya viratovā**”ti etena pahānahetukā idhādhippetā samucchedaviratīti dasseti. Kammakkhayañāṇena hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā Bhagavā accantameva tato paṭiviratoti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālatā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite saha-jātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimbhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsū pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsū viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo. Pahānaṃ vā samucchedavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā. Atha vā pāṇo atipāṭiyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi Bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratoti vuccati kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammaṃ anuppajjanato. “Adinnādānaṃ pahāyā”ti-ādīsūpi eseṇa nayo. **Viratovā**ti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena aparīyantaṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvītādi hetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantavirato evāti. **Vitikkamissāmī**ti anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalākusalā. Yasmā pana kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā “imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā ñātum, tasmā te iminā pariyāyena “**cakkkhusotaviññeyyā**”ti vuttāti daṭṭhabbā. **Kāyikā**ti pāṇātipātādinipphāḍake balavākusale sandhāyāha.

Gottavasena laddhavohāroti sambandho. **Dīpetum vaṭṭati** Brahma-dattena bhāsita vaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āra-dhattā. Tatthāyaṃ dīpanā—“pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa Gotamassa sāvaka-saṃgho nihitadaṇḍo nihitasattho”ti vitthāretabbaṃ. Nanu ca dhammassāpi

vaṇṇo Brahmadataena bhāsito? Saccaṃ bhāsito, so pana
Sammāsambuddhapabhavattā, ariyasamghādhārattā ca dhammassa
dhammānubhāvasiddhattā ca tesaṃ tadubhayadīpaneneva dīpito hotīti visum
na uddhaṭo. Saddhammānubhāveneve hi Bhagavā bhikkhusamgho ca
pāṇātipātādippahānasamattho ahosi, desanā pana ādito paṭṭhāya evaṃ
āgatāti.

Etthāyaṃ adhippāyo—“atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādinā
anaññasādhāraṇe Buddhaguṇe ārabha upari desanaṃ vaḍḍhetukāmo
Bhagavā ādito paṭṭhāya “Tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti-ādinā
Buddhaguṇavaseneva desanaṃ ārabhi, na bhikkhusamghavasenāti. Esā hi
Bhagavato desanāya pakati, yaṃ ekaraseneva desanaṃ dassetuṃ
labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṃ. Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu
tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitaṃ. Itaravatthūhi asamānagatikattā
desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuviññāḍīni ekantato cakkhādinissayāni,
na evaṃ manoviññāṇaṃ ekantena hadayavatthunissayaṃ, nissitavasena ca
vatthudukādidesanā pavattā “atthi rūpaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu, atthi
rūpaṃ na cakkhuviññāṇassa vatthū”ti-ādinā. Yampi ekantato
hadayavatthunissayaṃ, tassa vasena “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa vatthū”ti-
ādinā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo
sambhavanti. Na hi “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa ārammaṇaṃ, atthi rūpaṃ
na manoviññāṇassa ārammaṇaṃ”ti sakkā vattunti vatthārammaṇadukā
bhinnagatikā siyunti na ekasā desanā bhavēyyāti. Tathā nikkhepakaṇḍe
cittuppādavibhāgena avuccamānattā avitakka-avicārapadavissajjane “vicāro
cā”ti vattum na sakkāti avitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi
vitakko na uddhaṭo, aññathā “vitakko cā”ti vattabbaṃ siyā.

Daṇḍanasāṅkhātassa daṇḍassa paraviheṭhanassa
vivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha
“**parūpaghātattāyā**”ti-ādi. **Viheṭhanabhāvatoti** vihiṃsanabhāvato.
“Bhikkhusamghavasenāpi dīpetum vaṭṭatī”ti vuttattā tampi ekadesena
dīpento “**yaṃ pana bhikkhū**”ti-ādimāha.

Lajjīti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti datṭhabbāṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā Buddhānaṃ, dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhīpati ottappaṃ. “Dayaṃ mettacittataṃ āpanno”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “dayāpanno”ti-ādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇaṃ atthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Midati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettā icceva attho. “**Sabbapāṇabhūtahitānukampī**”ti etena tassā viratiyā sattavasena अपरियन्तताṃ dasseti. **Pāṇabhū**teti pāṇajāte. **Anukamp**akoti karuṇāyanaṃ. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgībhāvo dassito. **Viharatī**ti evaṃbhūto hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpetīti attho. Tenevāha “**iriyati yapeti yāpeti pāleti**”ti.

Ācārasīlamattakanti sādhujanācārasīlamattakaṃ, tena indriyaśaṃvarādiguṇehipi lokiyaputhujjano Tathāgatassa vaṇṇaṃ vattaṃ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyaśaṃvarapaccayaparibhogasīlāni idha sīlakathāyaṃ na vibhattāni.

Parasaṃharaṇanti parassa santakaharaṇaṃ¹. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ**. Idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantaṭāya, vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo.

Sāhatthikādayoti ettha mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ tādīsa-iddhānubhāvena iddhimayo payogo.

---

1. Parassaharaṇanti parasantakassa haraṇaṃ (?)

Sesanti “pahāya paṭivirato”ti evamādikaṃ. Tañhi pubbe vuttanayaṃ. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo cetanā ca adhisīlasikkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato, tesu aññatarakoṭṭhāsabhāvato ca sikkhāpadanti āha “**paṭhamasikkhāpade**”ti. Kāmañcetttha “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhiṭṭhārasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesappaccayo, evaṃ adinnādānappahānassāpīti, tasmā sāpi Pāḷi ānetvā vattabbā. Eseva nayo ito paresupi. Atha vā “sucibhūtenā”ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahiṭṭhādānaṃ pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ hīnānaṃ, aseṭṭhaṃ vā lāmakāṃ nihīnaṃ vuttiṃ, methunanti attho. “**Brahmaṇ seṭṭhaṃ ācāraṇ**”ti methunaviratimāha. “**Ārācārī methunā**”ti etena “idha brāhmaṇa ekacco -pa- na heva kho mātuḡāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātuḡāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati”ti-ādinā¹ vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ, micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanāti yojetabbaṃ. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṃ dhanakkītādīnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Guṇavirahite vipaṭipatti appasāvajjā, mahāguṇe mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā pavatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāvepi kilesānaṃ upakkamānaṃ mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbā. Tassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṃ, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācāre pana agamanīyaṭṭhānatā, sevanācittaṃ, maggenamaggapaṭipatti, sādīyanañcāti cattāro. “Abhibhavitvā vītikkamane maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane satipi

---

1. Am 2. 438 piṭṭhe.

purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyamānassa micchācāro na hoti”ti vadanti. Sevanācittē sati payogābhāvo na pamāṇaṃ itthiyā sevanāpayogassa yebhuyyena abhāvato, itthiyā puretaraṃ upaṭṭhāpitasevanācittāyapi micchācāro na siyāti āpajjati payogābhāvato. Tasmā purisassa vasena ukkaṃsato cattāro vuttāti daṭṭhabbaṃ, aññathā itthiyā purisakiccekaraṇakāle purisassapi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti eke. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ—attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayo, anavasesaggahaṇena pana cattāroti. Eko payogo sāhatthikova.

9. Kammaṭṭhappattaṃ dassetuṃ “**atthabhañjanako**”ti vuttaṃ.

Vacīpayogo kāyapayogo vāti musā-saddassa kiriyāpadhānataṃ dasseti.

Visaṃvādanādhīppāyo pubbabhāgakkhaṇe taṅkhaṇe ca. Vuttañhi “pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissan’ti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti”¹. Etañhi dvayaṃ aṅgabhūtaṃ, itaraṃ pana hotu vā mā vā, akāraṇametaṃ. **Assāti** visaṃvādakassa. Yathāvuttaṃ payogabhūtaṃ musā vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etāyāti **cetanā musāvādo**.

Purimanaye lakkhaṇassa abyāpitatāya, musā-saddassa ca visaṃvaditabbatthavācakkattasambhavato paripuṇṇaṃ katvā musāvādalakkhaṇaṃ dassetuṃ “**musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthū**”ti-ādinā dutiyanayo āraddho. Imasmiṃca naye musā vadīyati vuccati etāyāti **cetanā musāvādo**. “**Yamatthaṃ bhañjati**”ti vatthuvaseṇa musāvādassa appasāvajjamahāsāvajjatamāha. Yassa atthaṃ bhañjati, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya guṇavasenaṇāpi yojetabbaṃ. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenaṇāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatīyeva.

Attano santakaṃ adātukāmatāya, pūraṇakathānayaṇa ca visaṃvādanapurekkhārasseva musāvādo. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti

---

1. Vi 1. 123 piṭṭhe.

appasāvajjatā vuttā. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā pūraṇakathā.

Tajjoti tassāruppo, visamvādanānurūpoti attho. “**Vāyāmo**”ti vāyāmasīsena payogamāha. Visamvādanādhippāyena payoge katepi parena tasmim atthe aviññāte visamvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanam eko sambhāro vutto. Keci pana “abhūtavacanam visamvādanacittam parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā”ti vadanti. **Kiriyaśamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva musāvādakakammunā bajjhati** sannitṭhāpakacetanāya nibbattattā, sacepi dandhatāya vicāretvā paro tamattham jānātīti adhippāyo.

“Saccato thetato”ti-ādīsu¹ viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya adhikatattā kathāvasena veditabboti āha “**thirakathoti attho**”ti. **Nathirakathoti** yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na thirā, evam na thirā kathā yassa so nathirakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evam yojetabham. Esa nayo “**pāsāṇalekhāviyā**”ti-ādīsupi.

Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā “venayiko”ti². Saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko**, saddheyyoti attho. **Vattabbatam āpajjati** visamvādanatoti adhippāyo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittatam. **Sā piṣuṇavācāti** yāyam yathāvuttā saddasabhāvā vācā, sā piyasuññakaraṇato piṣuṇavācāti niruttinayena atthamāha. Pisatīti vā piṣuṇā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkham. **Sayampi pharusāti** domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi³ kakkasā. Ettha ca pharusam karotīti phalūpacārena, pharusayatīti vā vācāya pharusa-saddappavatti veditabbā. **Sayampi⁴ pharusāti** paresam mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena,

1. Ma 1. 10 piṭṭhe.

3. Sabhāvena sayampi (?)

2. Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

4. Atha vā sayampi (?)

kāraṇavohārena ca vācāya pharusa-saddappavatti dattabbā. Tatoyeva ca **neva kaṇṇasukhā**. Atthavipannatāya **na hadayaṅgamā**.

Yena samphanṃ palapatīti yena palāpasāṅkhātena niratthakavacanena sukhāṃ hitaṇca phalati vidarati vināsetīti “samphan”ti laddhanāmaṃ attano paresaṇca anupakāraṇaṃ yaṃ kiñci palapati.

Samkiliṭṭhacittassāti lobhena dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti attho. **Cetanā piṣuṇavācā** piṣuṇaṃ vadanti etāyāti. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjāṃ, bhinnesu mahāsāvajjāṃ, tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesu.

Yassa pesuṇṇaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā mā vā, tassa atthassa viññāpanameva pamāṇanti āha **“tadatthavijānanan”**ti, kammaphappatti pana bhinne eva.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānaṇca? “Sahitānan”ti vuttattā “sandhānassā”ti viññāyati. Tenevāha **“sandhānānuppadātā”**ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ¹, rakkhaṇaṃ vā dalhīkaraṇaṃ hoti, tena vuttaṃ **“dalīkammaṃ kattāti attho”**ti. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbatthānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamevattho labbhati, tasmā vuttaṃ **“samaggarāmotipi Pāli, ayamevettha attho”**ti.

Mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti, kāni pana tāni? Jāti-ādīni akkosavatthūni. Tāni chijjanti, bhijjanti vā yena kāyavacīpayogena, so **mammacchedako**. Ekantena pharusacetanā pharusavācā pharusaṃ vadati etāyāti. Kathaṃ pana ekantapharusacetanā hoti? Duṭṭhacittatāya. **Tassāti** ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa. **Mammacchedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti** kammaphaṭṭattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretunti. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva paṭipakkhanayena sādhetuṃ **“vacanasāṇhatāyā”**ti-ādī vuttaṃ. **Sā**

---

1. Ādānaṃ (bahūsu)

pharusavācā. **Yanti** yaṃ puggalaṃ. Etthāpi kammaṭṭhabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā, tathā kilesānaṃ mudutibbatābhāve. Keci pana “yaṃ uddissa pharusavācā payujjanti, tassa sammukhāva sīsaṃ eti”ti, eke “parammukhāpi pharusavācā hotiyeṇā”ti vadanti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā—sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthajānanaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā pana akkosite mate ālahane katā khamanā upavādanatarāyaṃ nivatteti, evaṃ “parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyeṇā”ti sakkā viññātunti. **Kupitacittanti** akkosādhippāyeneva kupitacittam, na maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi cittakope sati byāpādoṇeva hotīti. **Etthāti**—

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho.

Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṃ sotam abandhanan”ti¹—

imissā gāthāya. Sīlañhettha “nelaṅgan”ti vuttaṃ. Tenevāha Citto gahapati “nelaṅganti kho bhante sīlānametaṃ adhivacanan”ti². **Sukumārāti** apharusatāya mudukā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**nagaravāsīnan**”ti. Manam appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tena vuttaṃ “**cittavuḍḍhikarā**”ti. **Āsevanam** bhāvanam bahulīkaraṇam. Yaṃ gāhayitum pavattito³, tena aggahite appasāvajjo gahite mahāsāvajjoti, idhāpi kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjajā labbhatīyeva.

“**Kālavādī**”ti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanam. Yathā hi “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi pāṇātipātappahānapaṭipattidassanam. “Pāṇātipātā pahāya viharatī”ti hi vutte katham pāṇātipātappahānam hotīti? Apekkhāsabbhāvato “pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti vuttaṃ, sā pana viratī kathanti āha “nihatadaṇḍo nihitasattho”ti, tañca daṇḍasatthanidhānam kathanti vuttaṃ “lajjī”ti-ādi, evaṃ uttaruttaram purimassa purimassa upāyasandassanam, tathā

1. Saṃ 2. 482; Khu 1. 173 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 482 piṭṭhe.

3. Yaṃ uddissa pavattito (Paṇṇāsaṭī 1)

adinnādānādīsu yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanan”ti. Atthasañhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācam anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā parivajjetabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kālena vadantenāpi ubhayānatthasāadhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenāpi na lokiyadhammasannissitameva vattabbaṃ, atha kho lokuttaradhammasannissitampīti dassetuṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃdassanatthaṃ “**vinayavādī**”ti vuttaṃ. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti hi pañcannaṃ saṃvarānaṃ, tadaṅgavinayo vikkhambhanavinayo samucchavedavinayo paṭippassaddhivinayo nissaraṇavinayoti pañcannaṃ vinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti.

Evam guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle satī sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ “**nidhānavatim vācam bhāsītā**”ti vuttaṃ. Idāni taṃ dasanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālenā**”ti-ādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnaṃ pucchāya ca vasena otiṇṇe desanāvisaye ekaṃsādibyākaraṇavibhagaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasaṃsandanāni taṃtaṃkālanurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrudāra¹ pahūtattavittthārasaṅgāhakāya desanāya pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyaṃ patiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

10. Evam paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhiññāpāhānassa saṃvarasīlasikkhāsaṅgahe upariguṇasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca uttaradesanāya saṅgaṇhituṃ taṃ pariharitvā pacurajanapākaṭaṃ ācārasīlameva vibhajanto Bhagavā “**bījagāmahūtagāmasamārambhā**”ti-ādimāha. Tattha **gāmoti** samūho. Nanu ca rukkhādāyo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca

---

1. ...gambhīrudāna (bahūsu)

paripphandābhāvato, chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato, catuyoni-appariyāpannato ca veditabbā, vuddhi pana pavālasilālavaṇānampi vijjatīti na tesam jīvabhāve kāraṇam, visayaggahaṇaṇca parikkappanāmatam supanam viya ciṇcādīnam, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bījagāmahūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūppato, sannissitasattānurakkhaṇato ca. Tenevāha “jīvasaṇṇino hi moghapurisā manussā rukkkhasmin”ti-ādi¹. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā.

Ekam bhattam ekabhattam, tam assa atthīti **ekabhattiko**, ekasmim divase ekavārameva bhuñjanako². Tayidaṁ rattibhojanopi siyāti tannivattanattham āha “**rattūparato**”ti. Evampi aparāṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tadāsaṅkānivattanattham “**virato vikālabhojanā**”ti vuttam. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā, ayam Buddhānam āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadaṇṇo vikālo. **Aṭṭhakathāyam** pana duttiyapadena rattibhojanassa paṭikkhattatā aparāṇho “vikālo”ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇam”ti-ādi³nayappavattam Bhagavato sāsanaṁ accantachandarāgappavattito naccādīnam dassanaṁ na anulometīti āha “**sāsanassa ananulomattā**”ti. Attanā payojiyamānam, parehi payojāpiyamānaṇca naccam naccabhāvasāmaṇṇato Pāliyam ekeneva naccasaddena gahitam, tathā gītavādita-saddena cāti āha “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitam virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṁ viññāṇānam savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato “**dassanā**”icceva vuttam. Avisūkabhūtaṇca gītassa savanam kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtā dassanā**”ti. Tathā hi vuttam paramatthajotikāya **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya**⁴ “dhammūpasamhitampi cettha gītaṁ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.

2. Bhuñjanato (Abhinava-Ṭī)

3. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhādīsu.

4. Khuddakapāṭha-Ṭītha 26 piṭṭhe.

Uccāti uccasaddena samānattham ekaṃ saddantaram, seti etthāti **sayanam**, uccāsayanam mahāsayanañca samaṇasārupparahitam adhippetanti āha “**pamāṇātikkantaṃ, akappiyattharaṇaṃ**”ti. Āsandādi-āsanañcetta sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbam. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā” icceva vuttam, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Uccāsayanasayanamahāsayanasayanāti vā etasmim atthe ekasesanayena ayam niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti¹. Āsanakiriyāpubbakattā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanam gahitanti veditabbam.

Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “**na uggahāpeti, na upanikkhittam sādīyatī**”ti. Atha vā tividham paṭiggahaṇam kāyena vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇam uggahānam, vācāya paṭiggahaṇam uggahāpanam, manasā paṭiggahaṇam sādīyananti tividhampi paṭiggahaṇam sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “**neva nam uggahātī**”ti-ādi. Esa nayo “**āmakadhaññapaṭiggahaṇā**”ti-ādīsupi. Nivārādi-upadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā vuttam “**sattavisso**”ti. “Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sūkaravasam gadrabhavasam”ti² vuttattā idam odissa anuññātam nāma, tassa pana “kāle paṭiggahitan”ti³ vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭatīti āha “**aññatra odissa anuññātā**”ti.

Akkamatīti nippīleti. Pabbabhāge akkamatīti sambandho. **Hadayanti** nāli-ādimānabhājanānam abbhantaram. Tilādīnam nāli-ādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva⁴ **sikhā**, tassā **bhedo** hāpanam. **Kecīti** sārasamāsācariyā, uttaravīhāravāsino ca.

Vadhoti mutṭhippahāraśātālanādīhi himsanam, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadhasaddo dissati “attānam vadhitvā vadhitvā”ti-ādīsu⁵. Yathā hi appaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattham itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena

1. Ma 3. 109; Sam 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

2. Vi 3. 291 piṭṭhe.

3. Vi 3. 292 piṭṭhe.

4. Ussāpitā sīsāyeva (Ka)

5. Vi 2. 364, 365 piṭṭhesu.

vuttā, evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattamaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa punaggahaṇe payojanam atthi. “Tattha sayamkāro, idha paramkāro”ti ca na sakkā vattum “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā, chappayogā”ti ca vuttattā. Tasmā yathāvuttoyeva attho sundarataro. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vadhoti māraṇaṃ”ti vuttam, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum māraṇa-saddassa vihimśanepi dissanato.

Ettāvatāti “pāṇātipātamaṃ pahāyā”ti-ādinā “chedana -pa- sahasākārā paṭivirato”ti etaparimāṇena pāṭhena. Antarābhedaṃ aggahetvā Pāliyaṃ āgatanayena chabbīsatisikkhāpadasaṅgamaṃ yebhuyyena sikkhāpadānaṃ avibhattattā **cūlasīlaṃ** nāma. Desanāvasena hi idha cūlamajjhimādibhāvo adhippeto, na dhammavasena. Tathā hi idha saṃkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā. Tenevāha **“majjhimasīlaṃ vitthārento”**ti.

Cūlasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. Tattha **yathāti** opammatthe nipāto. **Vāti** vikappanatthe. **Panāti** vacanālaṅkāre. **Eketi** aññe. **Bhontoti** sādhuṇaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā, “devānaṃ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. Yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā **samaṇā**. Jātimattena **brāhmaṇā**. Idam vuttam hoti—ussāhaṃ katvā mama vaṇṇam vadamānopi puthujjano “pāṇātipātamaṃ pahāyā pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādinā parānuddesikanayena vā yathā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathāsambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānanato, asamatthato ca na abhisambhuṇanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana samaṇo Gotamo sabbathāpi samaṇasārūppapaṭipadaṃ pūresiyevāti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyyuṃ, na taduttarinti.

Bījagāmbhūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmbhūtagāmo niddisittabbatāya padhānabhāvaṃ paṭilabhati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha **“katamo so bījagāmbhūtagāmo”**ti. Tasmiñhi vibhatte tabbisayatāya samārambhopi vibhattova hotīti. Tenevāha Bhagavā **“mūlabījan”**ti-ādi. Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlaṃ bījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubījanti** pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhaṇasamatthe sārāphale niruḷho **bīja**-saddo tadatthasamsiddhiyā mūlādisupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **“bījabījan”**ti **“rūparūpaṃ”**¹, dukkhadukkhaṃ²ti² ca yathā. Kasmā panettha bījagāmbhūtagāmaṃ pucchitvā bījagāmo eva vibhattoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha **“mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījan”**ti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmāññaniddesena, mūlabījaṇca mūlabījaṇca mūlabījanti ekasesanayena vā Pāḷiyaṃ niddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha **“sabbaññhetan”**ti-ādi.

12. **“Sannidhikatassā”**ti etena **“sannidhikāraparibhogan”**ti ettha **kāra**-saddassa kammattathaṃ dasseti. Yathā vā **“ācayaṃgāmino”**ti vattabbe anunāsikalopena **“ācayagāmino”**ti³ niddeso kato, evaṃ **“sannidhikāraṃparibhogan”**ti vattabbe anunāsikalopena **“sannidhikāraparibhogan”**ti vuttaṃ, sannidhaṃ katvā paribhoganti attho.

Sammā kilese likhatīti **sallekho**, suttantanayena paṭipatti. Pariyāyati kappīyatīti **pariyāyo**, kappiyavācānusārena paṭipatti. Kilesehi āmasitabbato **āmisam**, yaṃ kiñci upabhogārahaṃ vatthu. Tenevāha **“āmisanti vuttāvasesan”**ti. Nayadassanaññhetam sannidhivatthūnaṃ. **Udakakaddameti** uduke ca kaddame ca. **Acchathā**ti nisīdatha. **Gīvāyāmakanti** gīvaṃ āyamitvā, yathā vā bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbāva hoti, evanti attho. **Catubhāgamattanti** kuḍubamattam. **“Kappiyakuṭṭiyaṃ”**ti-ādi vinayavasena vuttaṃ.

1. Abhidhammatthasaṅgaha-aṭṭhakathāyaṃ rūpasamuddese.

2. Sam 2. 453 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

13. **Ettakampī**ti vinicchayavicāraṇāvattukittanampi.

Payojanamattamevāti padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṃ vinā na sakkā attho viññātum, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅghameva gacchati. Kutūhalavasena pekkhitabbato **pekkhā**, naṭasatthavidhinā naṭānañca payogo. Naṭasamūhena pana janasamūhe karaṇavasena **“naṭasamajjan”**ti vuttam, sārasamāse **“pekkhāmahan”**ti vuttam. **Ghanatālaṃ** nāma daṇḍamayatālaṃ, silāsālākātālaṃ vā. **Eketi** sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Yathā cettha, evaṃ ito paresupi **“eke”**ti āgataṭṭhānesu. **Caturassa-ambaṇakatālaṃ** nāma rukkhasāradaṇḍādīsu yena kenaci caturassa-ambaṇakaṃ katvā catūsu passesu cammena onandhitvā katavāditaṃ. **Abbhokkiraṇaṃ** raṅgabalīkaraṇaṃ, yā **“nandī”**ti vuccati. **Sobhanakaranti** sobhanakaraṇaṃ, **“sobhanagharakan”**ti sārasamāse vuttam. Caṇḍālānaṃ idanti **caṇḍālaṃ**. Sāṇe udakena temetvā aññaṃaññaṃ ākoṭanākīlā **sāṇadhovanam**. **Indajālenā**ti aṭṭhidhovanamantaṃ parijappitvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, evaṃ tacādīnaṃ antaradhāpanamāyāya. **Sakaṭabyūhādī**ti **ādi**-saddena cakkapadumakaḷīrabyūhādīṃ saṅgaṇhāti.

14. **Padānī**ti sārīnaṃ patiṭṭhānaṭṭhānāni. **Dasapadaṃ** nāma dvīhi pantīhi vīsatiyā padehi kīḷanajūtaṃ. **Pāsakaṃ** vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīḷanaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathāladdhaṃ ekakādivasena sārīyo apanentā upanentā ca kīḷanti. Ghaṭena kīlā **ghaṭikā**ti eke. Bahūsu salākāsu visesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsu pakkhipitvā puna tasseva uddharaṇaṃ **salākahatthanti** eke. Paṇṇena vaṃsākārena katā **nāḷikā**. Tenevāha **“taṃ dhamantā”**ti. **“Pucchantassa mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamutti lābhālābhādijānanakīlā akkharikā”**tipi vadanti. **“Vāditānurūpaṃ naccanaṃ gāyanaṃ vā yathāvajjan”**tipi vadanti. **“Evaṃ kate jayo bhavissati, aññathā parājayo”**ti jayaparājaye purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi **jūtapamādaṭṭhānabhāvo** veditabbo. Paṅgacīrādīhipi vaṃsādīhi kātābbakiccasiddhi-asiddhi-jayaparājayāvaho payogo vuttoti daṭṭhabbaṃ. **“Yathāvajjan”**ti

ca kṇādihi sadisatākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīlitabhāvena vuttaṃ.

15. **Vālarūpānī**ti āharimāni vālarūpāni. “Akappiyamañcova **pallaṅko**”ti sārasamāse. **Vānavicittanti** bhitticchadādivasena vānena vicitraṃ. Rukkhatūlalātātūlapoṭakītūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ**. Uddalomiyāṃ **kecī**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tathā ekantalomiyāṃ. **Koseyyakattissamayanti** koseyyakassaṭamayaṃ. **Suddhakoseyyanti** ratanaparisibbanarahitaṃ. “**Thapetvā tūlikan**”ti etena ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. “**Ratanaparisibbitānī**”ti iminā yāni ratanaparisibbitāni, tāni bhūmattharaṇavasena, yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsu ca upanetuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. **Ajinacammehī** ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumāni, tasmā dupaṭṭatipattāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “**ajinappavenī**”ti. **Vuttanayenāti** vinaye vuttanayena.

16. **Alaṅkārañjanameva**, na bhesajjaṃ maṇḍanānuyogassa adhippetattā. Mālā-saddo sāsane suddhapupphesupi niruḷoti āha “**baddhamālā vā**”ti. **Mattikakakkanti** osadhehi abhisāṅkhataṃ yogamattikakakkaṃ. **Caliteti** kupite. **Lohite sannisinneti** duṭṭhalohite khīṇe.

17. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritasāṃkilesato niyyātīti vā ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā**. **Tiracchānabhūtāti** tirokaraṇabhūtā. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sāthakaṃ**, hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhāti** gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “sūrā samatthā”ti, “saddhā pasannā”ti ca.

Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsīkathā vā**”ti. Uppattiṭhitisambhārādivasena lokam akkhāyatīti **lokakkhāyikā**.

18-9. **Sahitanti** vā pubbāparāviruddham. Dūtassa kamman dūteyyam, tassa kathā **dūteyyakathā**.

20. **Tividhenāti** sāmantaṭṭappana-
iriyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tippakārena. **Vimhāpayantīti** “aho acchariyapuriso”ti attani paresam vimhayam uppādentī. **Lapantīti** attānam, dāyakam vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evam ukkācetvā kathenti. Nimittena caranti,¹ nimittam vā karontīti **nemittikā**, nimittanti ca paresam paccaya dānasaññuppadakam kāyavacīkammam vuccati. Nippisantīti nippesā, nippesāyeva **nippesikā**, nippesoti ca saṭhapuriso viya lābhasakkārattham akkosakhumāsanuppaṇḍanaparapiṭṭhimamsikatādi.

Majjhimasīlavanṇanā niṭṭhitā.

Mahāsīlavanṇanā

21. Aṅgāni ārabha pavattattā aṅsahacaritam sattham “**aṅgan**”ti vuttam. **Nimittanti** etthāpi eseva nayo. Keci pana “**aṅganti** aṅgavikāran”ti vadanti, paresam aṅgavikāradassanenāpi lābhālābhādivijjāti. **Paṇḍurājāti** dakkhiṇāmadhurādhipati. “**Mahantānan**”ti etena appakam nimittam, mahantam nimittam uppātoti dasseti. **Idam nāma passatīti** yo vasabham kuñjaram pāsadam pabbatam vā āruḷham supine attānam passati, tassa idam nāma phalam hotīti. **Supinakanti** supinasattham.
Aṅsāmpattivipattidassanamattena ādisanam vuttam “**aṅgan**”ti iminā, “**lakkhaṇan**”ti iminā pana mahānubhāvatānipphādaka-aṅgalakkhaṇavisesadassanenāti ayametesam visesoti. **Ahateti** nave. **Ito paṭṭhāyāti** devarakkhasamanussādibhedena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idam nāma bhogādi hotīti.

---

1. Vadanti (Abhinavaṭi)

Dabbihomādāni homassupakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena pavattāni. **Agghihomaṃ** vuttāvasesasādhanaavasena pavattaṃ homaṃ. **Aṅgalatṭhinti** sarīraṃ. Abbhino satthaṃ **abbheyyaṃ**. Māsurakkhena kato gantho **māsurakkho**. **Bhūrivijjā** sassabuddhikaraṇavijjāti sārasamāse. **Sapakkhaka -pa-** catuppadānanti piṅgalamakkhikādi sapakkhaka gharagolikādi apakkhaka devamanussakoñcādi dvipada kakaṇṭakajambukādi catuppadānaṃ.

23. “**Asukadivase**”ti “pakkhassa dutiye tatiye”ti-āditithivasena vuttaṃ. **Asukanakkhattenāti** rohiṇī-ādinakkhattayogavasena.

24. **Ukkānaṃ patananti** ukkobhāsānaṃ patanaṃ. Vātasāṅghātesu hi vegena aññaṃaṇñaṃ saṅghaṭṭentesu dīpakobhāso viya obhāso uppajjitvā ākāso patati, tatthāyaṃ ukkāpātavohāro. **Avisuddhatā** abbhamaṇṇikādihi.

25. **Dhārānupaveccanaṃ** vassanaṃ. Hatthena adhippetaviññāpanaṃ **hatthamuddā**, taṃ pana aṅgulisāṅkocanena gaṇanāyeva. Pārasika¹ milakkhakādayo viya navantavasena gaṇanā **acchiddakagaṇanā**. **Satuppadānādīti ādi-**saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. **Cintāvasenāti** vatthum anusandhiṇca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo, kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**, kañci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavittihāraṇādivasena **atthakavi**, yaṃ kiñci parena kataṃ kabbāṃ nāṭakaṃ vā disvā taṃsadisameva aññaṃ attano ṭhānupattikapāṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhāpanaṃ **āvāhanaṃ**. Tathā dāpanaṃ **vivāhanaṃ**. Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanaṃ **payogo**. Tattha vā aññaṭtha vā yathākālaparicchedaṃ vadḍhigahaṇavasena payojanaṃ **uddhāro**. “Bhaṇḍamūlaraḥitānaṃ vāṇijjaṃ katvā ettakenudayena saha mūlaṃ dethāti dhanadānaṃ **payogo**, tāvakālikadānaṃ **uddhāro**”ti ca vadanti. **Tīhi kāraṇehīti** ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā kammaṃ vipaccati.

Sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vāto pāṇakā vā apekkhitabbāti kammassa visum kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbam. **Nibbāpanīyanti** upasamakaraṁ. **Paṭikamanti** yathā te na khādanti, tathā paṭikaraṇaṁ. **Parivattanatthanti** āvudhādinaṁ saha ukkhittahatthassa ukkhipanavasena parivattanatthaṁ. Icchitatthassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappanaṁ **kaṇṇajappananti**. **Ādiccapāricariyāti** karavīramālāhi pūjaṁ katvā sakaladivasam ādiccābhimukhāvaṭṭhānena ādiccassa paricaraṇaṁ. “Siravhāyanan”ti keci paṭhanti, tassattho—mantam pariappitvā sirasā icchitassa atthassa avhāyananti.

27. Samiddhikāleti āyācitassa atthassa siddhikāle.

Santipaṭissavakamanti devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭiññāpaṭissavakammakaraṇaṁ, santiyā āyācanappayogoti attho. **Tasminti** paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmiṁ, yaṁ “sace me idaṁ nāma samijjhissatī”ti vuttaṁ. **Tassāti** santipaṭissavassa, yo “paṇidhī”ti ca vutto. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhi-āyācanā katā niyyātītā hotīti. **Acchandikabhāvamattanti** itthiyā akāmakabhāvamattaṁ. **Liṅganti** purisaliṅgaṁ. **Balikammakaraṇaṁ** upaddavapaṭibāhanatthañceva vaḍḍhi-āvanatthañca. **Dosānanti** pittādidosānaṁ. Ettha ca **vamananti** pacchaṭṭanaṁ adhippetam. **Uddhamvirecananti** vamaṇaṁ “uddham dosānaṁ nīharaṇaṁ”ti vuttattā. Tathā **virecananti** virecaneva. **Adhovirecananti** pana suddhivittikasāvatthi-ādivatthikiriyaṁ adhippetā “adho dosānaṁ nīharaṇaṁ”ti vuttattā. **Sīsavirecanaṁ** semhanīharaṇādi. **Paṭalānīti** akkhipaṭalāni. **Salākavejjakamanti** akkhivejjakammaṁ, idaṁ vuttāvasesaṁ sālākiyaṁ saṅgahaṇatthaṁ vuttanti daṭṭhabbanti. Tappanādayopi hi sālākiyānevāti. Mūlāni padhānāni rogūpasame samatthāni bhesajjāni **mūlabhesajjāni**, mūlānaṁ vā byādhīnaṁ bhesajjāni **mūlabhesajjāni**. Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Mūlaroge ca tikicchite yebhuyyena itaraṁ vūpasamatīti. “**Kāyatikicchanaṁ dasseti**”ti idaṁ komārabhaccasallakattasālākiyādikaraṇavisesabhūtatantīnaṁ tattha tattha vuttattā pārisesavasena vuttaṁ, tasmā tadavasesāya tantiyāpi idha saṅgaho daṭṭhabbo. Sabbāni cetāni ājīvaḥetukāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikaṁ kappenti”ti

vuttattā. Yaṃ pana tattha tattha Pāliyaṃ “**iti vā**”ti vuttaṃ, tattha **itī**ti pakāratthe nipāto, **vā**-iti vikappanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti—iminā pakārena, ito aññena vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvapakatā upajīvanti, tesāṃ pariggaho katoti veditabbo.

Mahāsīlavanṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavanṇanā

28. **Bhikkhusaṃghena vuttavaṇṇo** nāma “yāvañcidaṃ tena Bhagavatā”ti-ādinā vuttavaṇṇo. Etthāyaṃ sambandho—na bhikkhave ettakā eva Buddhaguṇā, ye tumhākaṃ pākaṭā, apākaṭā pana “atthi bhikkhave aññe dhammā”ti vitthāro. Tattha “ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃ gahitā”ti-ādinā sassatādiṭṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahitākārasuññatabhāvappakāsanato, “tañca pajānanāṃ na parāmasatī”ti silādīnañca aparāmāsaniyyānikabhāvadīpanena niccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirakānaṃ etāni diṭṭhivipphanditāni sambhavanti, tesāṃ paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakakārakasabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṃ attattaniyatāviraḥadīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṃ desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha “**suññatāpakāsaṇaṃ ārabhi**”ti. **Pariyattī**ti vinayādibhedabhinnā tanti. **Desanā**ti tassā tantiyā manasāvavattthāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeve vavattthāpitoti āha “**desanā yaṃ pariyattiyaṇ**”ti. **Evamādisūti** ettha **ādi**-saddena saccasabhāvasamādhipaññāpakatipuñña-āpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ dhamma-saddo “catunnaṃ bhikkhave dhammānaṃ ananubodhā”ti-ādīsu¹ sacce vattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā”ti-ādīsu² sabhāve, “evaṃdhammā te Bhagavanto ahesun”ti-ādīsu³ samādhimhi, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”ti-ādīsu⁴ paññāya,

1. Dī 2. 102; Aṃ 1. 307 piṭṭhesu.

3. Saṃ 3. 138 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

4. Khu 1. 307 piṭṭhe Suttanipāte.

“jātidhammānaṃ bhikkhave sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati”ti-ādīsu¹ pakatīyaṃ, “dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”ti-ādīsu² puñṇe, “cattāro pārājikā dhammā”ti-ādīsu³ āpattīyaṃ, “sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”ti-ādīsu⁴ ñeyye vattati⁵. **Dhammā** hontīti suñṇā dhammamattā hontīti attho.

“**Duddasā**”ti eteneva tesāṃ dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsītā hoti. Sace pana koci attano pamāṇaṃ ajānanto ñāṇena te dhamme ogāhituṃ ussāhaṃ kareyya, tassa taṃ ñāṇaṃ appaṭiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti āha “**alabbhaneyyapaṭiṭṭhā**”ti. Alabbhaneyyā paṭiṭṭhā etthāti alabbhaneyyapaṭiṭṭhāti padaviggaho veditabbo. Alabbhaneyyapaṭiṭṭhānaṃ ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya “ettakā ete īdisā cā”ti passituṃ na sakkāti vuttaṃ “**gambhīrattā eva duddasā**”ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesāṃ ogāhitvā anubujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattā eva duranubodhā**”ti. Sabbapariḷāhapaṭippassaddhimatthake samuppannattā, nibbutasabbapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca **nibbutasabbapariḷāhā**. **Santārammaṇāni** maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṃ abhāvato. Atha vā samūhatavikkekhepatāya nīccasamāhitassa manasikārassa vasena tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇānaṃ anantabhāvo viya. Avirajjhītvā nimittapaṭivedho viya issāsānaṃ avirajjhītvā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvabodho sāduraso mahāraso ca hotīti āha “**atittikaraṇaṭṭhenā**”ti. Paṭivedhappattānaṃ, tesu ca Buddhānaṃyeva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti āha “**uttamañāṇavisayattā**”ti-ādi. **Nipuṇāti** ñeyyesu tikkhavisadavuttiyā chekā. Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihataavuttitāya sukhumañeyyagahaṇasamatthatāya supākaṭo hoti, tena vuttaṃ “**saṃhasukhumasabhāvattā**”ti.

1. Ma 3. 291; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 306; Khu 2. 272; Khu 5. 215, 357 piṭṭhādīsu.

3. Vi 1. 150 piṭṭhe.

4. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 377 piṭṭhesu.

5. Ma-Ṭṭha 1. 18; Abhi-Ṭṭha 1. 81; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 15 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

Aparo nayo—Vinayapaṇṇatti-ādigambhīraneyyavibhāvanato **gambhīrā**. Kadāci asaṅkhyeyyamahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya **duddasā**. Dassanañcettha paññācakkhuvaseneva veditabbaṃ. Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato **duranubodhā**. Santasabhāvato, veneyyānañca guṇasampadānaṃ pariyosānattā **santā**. Attano ca paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya **paṇītā**. Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi, atakkena vā ñāṇena avacaritabbatāya **atakkāvacarā**. Nipuṇaṃ, nipuṇe vā atthe saccappaccayākārādivasena vibhāvanato **nipuṇā**. Loke aggapaṇḍitena Sammāsambuddhena vedīyanti pakāsīyanti **paṇḍitavedanīyā**. Anāvaraṇañāpaṭilābhato hi Bhagavā “sabbavidūhamasmi¹, dasabalasamannāgato bikkhave Tathāgato”ti-ādinā² attano sabbaññutādiguṇe pakāseti. Tenevāha “**sayam abhiññā sacchikatvā pavedeti**”ti.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññānaṃ phalanibbānāni viya sacchikātabbasabhāvaṃ na hoti, āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hotīti tassa paccakkhakaṇaṃ sacchikiriyāti āha “**abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkham katvā**”ti. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti** ca hetu-atthe karaṇavacanāṃ, abhivisiṭṭhaññādhigamahetūti attho. **Abhivisiṭṭhaññānti** vā paccavekkhaṇaṇāṇe adhippete karaṇavacanampi yujjatiyeva. Pavedanañcettha aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanākkiccasāadhanato, “ekomhi Sammāsambuddho”ti-ādinā³ paṭijānanato ca veditabbaṃ. **Vadamānāti** ettha satti-attho **māna**-saddo, vattum ussāhaṃ karontoti attho. Evaṃbhūtā ca vattukāmā nāma hontīti āha “**vaṇṇaṃ vattukāmā**”ti. Sāvasesaṃ vadantopi viparītāṃ vadanto viya “sammā vadatī”ti na vattabboti āha “**ahāpetvā**”ti, tena anavasesattho idha **sammā**-saddoti dasseti. “**Vattum sakku ñeyyun**”ti iminā “vadeyyun”ti sakatthadīpanabhāvamāha. Ettha ca kiñcāpi Bhagavato dasabalādiññānīpi anaññasādharaṇāni, sappadesavisayattā pana tesaṃ ñāṇaṃ na tehi Buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti, nippadesavisayattā pana

1. Khu 1. 64; Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

2. Sam 1. 265 piṭṭhe.

3. Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

sabbaññūtaññāṇassa tasmim̐ gahite sabbepi Buddhaguṇā gahitā eva nāma hontīti imamattham dasseti “**yehi -pa- vadeyyun**”ti. Puthūni ārammaṇāni etassāti **puthu-ārammaṇam**, sabbārammaṇattāti adhippāyo. Atha vā puthu-ārammaṇārammaṇatoti etasmim̐ atthe “puthu-ārammaṇato”ti vuttaṁ ekassa ārammaṇa-saddassa lopam̐ katvā “oṭṭhamukho kāmāvacaran”ti-ādīsu viya, tenassa puthuññakiccasādhakataṁ dasseti. Tathā hetam̐ tīsu kālesu appaṭihataññāṇam, catuyoniparicchedakaññāṇam, pañcagatiparicchedakaññāṇam, chasu asādhāraṇaṇāṇesu sesāsādhāraṇaṇāṇāni, satta-ariyapuggalavibhāvakaññāṇam, aṭṭhasupi parisāsu akampanaññāṇam, navasattāvāsaparijānanaññāṇam, dasabalaññāṇanti evamādīnaṁ anekasatasahassabhedānaṁ ñāṇaṇam̐ yathāsambhavaṁ kiccaṁ sādhetīti. “**Punappunaṁ uppattivasenā**”ti etena sabbaññūtaññāṇassa kamavuttitaṁ dasseti. Kamenāpi hi taṁ visayesu pavattati, na sakim̐yeva yathā bāhirakā vadanti “sakim̐yeva sabbaññū sabbam̐ jānāti, na kamenā”ti.

Yadi evam̐ acinteyyāparimeyyabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato katham̐ paṭivedhoti, ko vā evamāha “paricchedavantam̐ Buddhaññāṇan”ti. Anantañhi taṁ ñāṇam̐ ñeyyam̐ viya. Vuttañhetam̐ “yāvatakaṁ ñeyyam̐, tāvatakaṁ ñāṇam̐. Yāvatakaṁ ñāṇam̐, tāvatakaṁ ñeyyan”ti¹. Evampi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavatiyevāti, nayidamevam̐. Kasmā? Yam̐ kiñci Bhagavatā ñātum̐ icchitam̐ sakalamekadeso vā. Tattha appaṭihatacārātāya paccakkhato ñāṇam̐ pavattati, vikkhepābhāvato ca Bhagavā sabbakālam̐ samāhitova ñātum̐ icchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretum̐ “ākañkhāpaṭibaddham̐ Buddhassa Bhagavato ñāṇan”ti-ādi²vacanato, na cetttha dūrato cittapaṭam̐ passantānaṁ viya, “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṁ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena Bhagavato ñāṇam̐ pavattatīti gahetabbaṁ acinteyyānubhāvatāya Buddhaññāṇassa. Tenevāha “Buddhavisayo

1. Khu 7. 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhehi adhippāyamattameva gahitam̐ viya dissati.

acinteyyo”¹. Idam panettha sanniṭṭhānam—sabbākārena
sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino
anāvaraṇaññaṇassa paṭilābhena Bhagavā santānena
sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi sabbaneyyāvaraṇassa pahānato,
tasmā sabbaññū, na sakim yeva sabbadhammāvabodhato, yathā santānena
sabba-indhanassa dahanasamatthatāya pāvako “sabbabhū”ti vuccatīti.

Vavatthāpanavacananti sanniṭṭhāpanavacanam, avadhāraṇavacananti
attho. **Aññevāti** ettha avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti **na pāṇātipātā
veramani-ādayo**”ti, ayaṅca **eva**-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yatta
vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upaṭiṭṭhatīti āha **“gambhīrāvā”**ti-ādi.
Sabbapadehīti yāva “paṇḍitavedanīyā”ti idam padaṃ, tāva sabbapadehi.
Sāvakaṇāpāramiṇāṇanti sāvakaṇam dānādipāripūriyā nipphannam
vijjattayachaḷabhiññācatuppaṭisambhidādibhedam ñāṇam. **Tatoti**
sāvakaṇāpāramiṇāṇato. **Tatthāti** sāvakaṇāpāramiṇāṇe. **Tatopīti**
anantaraniddiṭṭhato Paccekabuddhañāṇatopi, ko pana vādo
sāvakaṇāpāramiṇāṇatoti adhippāyo. Etthāyaṃ atthayojanā—kiñcāpi
sāvakaṇāpāramiṇāṇam heṭṭhimasekkhañāṇam puthujjanañāṇaṅca upādāya
gambhīram, Paccekabuddhañāṇam upādāya na tathā gambhīranti
“gambhīramevā”ti na sakkā vuttum. Tathā Paccekabuddhañāṇampi
sabbaññutaññāṇam upādāyāti tattha vavatthānam na labbhati,
sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvakaṇāpāramiṇāṇādīnam viya kiñci upādāya
agambhīrabhāvābhāvato gambhīrāvāti. Yathā cettha vavatthānam dassitaṃ,
evaṃ sāvakaṇāpāramiṇāṇam duddasaṃ, Paccekabuddhañāṇam pana tato
duddasataranti tattha vavatthānam natthīti-ādinā vavatthānasabbhāvo
netabbo. Tenevāha **“tathā duddasāva -pa- veditabban”**ti.

Kasmā panetaṃ evaṃ āradhanti etthāyaṃ adhippāyo—bhavatu tāva
niravasesabuddhaguṇavibhāvanūpāyabhāvato sabbaññutaññāṇam ekampi
puthunissayārammaṇaññakiccasiddhiyā “atthi bhikkhave aññeva
dhammā”ti-ādinā bahuvacanena uddiṭṭham, tassa pana vissajjanam
saccapaccayākārādivisesavasena anaññasādhāraṇena vibhajanayena
anārabhitvā sanissayānam diṭṭhīnam vibhajanavasena kasmā āradhanti.
Tattha yathā

saccapaccayākārādīnaṃ vibhajaṇaṃ anaññasādhāraṇaṃ,
sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṃ niravasesena diṭṭhigatavibhajanampīti
dassetuṃ “**Buddhānañhi**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **ṭhānānīti** kāraṇāni.

Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti desetabbassa atthassa anekavidhatāya,
duviññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ
vipulaṃ, bahubhedaṇca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatīti** tato eva ca desanāññāṇaṃ
desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anupavisati, te anupavissa ṭhitaṃ
viya hotīti attho.

Buddhaññāṇassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma
dhammassa desakaṃ paṭivedhakañcāti Buddhānaṃ desanāññāṇassa
paṭivedhaññāṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbam
vacīkammaṃ Buddhassa Bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattī”ti¹
vacanato sabbāpi Bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya
ca sabbattha samānussāhappavatti, desetabbadhammavasena pana desanā
visesato ñāṇena anupaviṭṭhā gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbari. Kathaṃ
pana vinayaapaṇṇattiṃ patvā desanā tilakkhaṇāhatā suññatāpaṭisaṃyuttā
hotīti? Tatthāpi ca sannisinnaparisaṃyaya ajjhāsayaṇurūpaṃ pavattamānā
desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanī, sabbadhammānaṃ
attattaniyatābhāvappakāsaṇī ca hoti. Tenevāha “**anekapariyāyena dhammiṃ
kathaṃ katvā**”ti-ādi.

Bhūmantaranti dhammānaṃ avatthāvisesaṇca ṭhānavisesaṇca. Tattha
avatthāviseso sati-ādidhammānaṃ
satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo. **Ṭhānaviseso**
kāmaṇvacarādibhedo. **Paccayākāra**-padassa attho hetṭhā vuttoyeva.
Samayantaranti diṭṭhivisesā, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṃ vā.
Evaṃ otiṇṇe vatthusminti evaṃ lahukagarukādivasena tadanurūpe otiṇṇe
vatthusmiṃ **sikkhāpadapaññāpanaṃ**.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo Suttantapiṭakepi²
vibhattā, suttantabhājanīyādivasena pana abhidhammeyeva te savisesaṃ
vibhattāti āha “**ime cattāro satipaṭṭhānā -pa- Abhidhammapiṭakaṃ
vibhajitvā**”ti. Tattha “**satta phassā**”ti sattaviññāṇadhātusampayogavasena
vuttaṃ. Tathā “**satta vedanā**”ti-ādīsupi. **Lokuttarā dhammā**

1. Khu 7. 139; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16 piṭṭhesu thokaṃ visadisam.

2. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

nāmāti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena vuttāvasesaṃ abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāraṃ saṅgaṇhāti. Catuvīsati samantapaṭṭhānāni etthāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ**, Abhidhammapiṭakaṃ. Ettha paccayanayaṃ aggahetvā dhammavaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha—

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā¹,

tathā—

Tikañca -pa- cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā.
Tikañca -pa- cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā.
Tikañca -pa- paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā”ti¹.

Evam dhammavasena catuvīsatibhedeṣu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṃ paccayanayena anulomādivasena catubbidhaṃ hotīti channavuti samantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusallatike paṭiccavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānayā satta vissajjananayāti-ādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha “**anantanayan**”ti. Hoti cettha—

“Paṭṭhānaṃ nāma paccekaṃ dhammānaṃ anulomādimhi tikadukādīsu yā paccayamūlavisitṭhā catunayato sattadhā gatī”ti.

Navahākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Tattha uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, uppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, na asati, tasmā **avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti**. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti dharanti, nivisanti ca, te avijjāya sati phalaṃ bhavādīsu khipanti, āyūhanti phaluppattiyā ghaṭanti, saṃyujjanti attano phalena, yasmim santāne sayañca uppannā, taṃ palibundhanti, paccayantarasaṃvāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati, paṭicca avijjaṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya

---

1. Abhi 8. 15, 16, 17, 18 piṭṭhesu.

saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu.

Uppādaṭṭhiti-ādīsu ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti**. Esa nayo sesesupi. Yasmā ayonisomanasikāro, “āsavasamudayā avijjāsamudayo”¹ti vacanato āsavā ca avijjāya paccayo, tasmā vuttaṃ “**ubhopete dhammā paccayasamuppannā**”ti. **Paccayapariggahe paññāti** saṅkhārānaṃ avijjāya ca uppādādike paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** dhammānaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisaṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. Paccayadhammā hi paṭiccasamuppāde “dvādasa paṭiccasamuppādā”ti vacanato dvādasa paccayā. Ayaṅca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatakālepi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnampi viññāṇādīsu labbhatīti paripuṇṇaṃ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ “**atītampi addhānaṃ**”ti-ādi Pāḷiṃ ārabhi. Paṭṭhāne² dassitā hetā dipaccayā evettha uppādā dipaccayākārehi gahitāti te yathāsambhavaṃ nīharitvā yojetabbā, abhivittārābhayaena pana na yojayimha.

Tassa tassa dhammassāti tassa tassa saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. **Tathā tathā paccayabhāvenāti** uppādādi hetā dipaccayabhāvena. Atīta paccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti **tiyaddham**. Hetuphala phalahetu hetuphalavasena tayo sandhī etassāti **tisandhim**. Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṃ vipāko ca. Saṅkhippanti etthāti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Koṭṭhāsapariyāyo vā **saṅkhepa**-saddo. Atīte kamma saṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā etassāti **catusaṅkhepaṃ**. Sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyanti ākāra, atīte hetu-ādīnaṃ vā pakārā ākāra, te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākāra etassāti **vīsataṅkāraṃ**.

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādinō jātisatasahassānussaraṇādino abhinivesahetuno vasena cattārova

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 1 piṭṭhādīsu.

honti, na tato uddham adhoti sassatavādādīnaṃ parimāṇaparicchedassa anaññavisayataṃ dassetuṃ **“cattāro janā”**ti-ādimāha. Tattha **cattāro janāti** cattāro janasamūhā. **Idaṃ nissāyāti** idaṃ idappaccayatāya sammā aggahaṇaṃ, tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ santatighanassa abheditattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitaṃ ekattaggahaṇaṃ nissāya. **Idaṃ gaṇhantīti** idaṃ sassataggahaṇaṃ abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopettha yathāsambhavaṃ yojetvā vattabbā. **Bhinditvāti** “ātappamanvāyā”ti-ādinā vibhajitvā “tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānāti”ti-ādinā vimadditvā **nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā** diṭṭhijaṭāvijaṭanena diṭṭhigumbavivaraṇena ca.

“Tasmā”ti-ādinā Buddhaguṇe ārabha desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññānaṃ uddisitvā desanākusalo Bhagavā samayanantaraviggāhaṇavasena sabbaññutaññānameva vissajjetīti dasseti. **“Santi”**ti iminā tesāṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnataṃ, tato ca nesāṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritaṃ, avitathatañca dīpeti Dhammarājā.

29. **Atthīti** “saṃvijjantī”ti iminā samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmiṃ kāye kesā”ti-ādīsu¹ viya. Sassatādivasena pubbantaṃ kappentīti **pubbantakappikā**. Yasmā pana te taṃ pubbantaṃ purimasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā, āsevanabalavatāya vicittavuttitāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ **“pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī”**ti. Taṇhupādānavasena vā kappanaggahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Koṭṭhāsesūti** ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo. Padapūraṇasamīpa-ummaggādīsūpi hi **anta**-saddo dissati. Tathā hi “iṅgha tvaṃ suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu², suttante okāsaṃ kārāpetvā”ti³ ca ādīsu padapūraṇe anta-saddo vattati, gāmaṇtaṃ osareyya⁴, gāmantasenāsanā”ti-ādīsu

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Ma 3. 132; Saṃ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

2. Vi 2. 189 piṭṭhe. 3. Vi 2. 460 piṭṭhe. 4. Vi 1. 263, 264; Vi 4. 359, 360 piṭṭhesu.

samīpe, “kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto”ti-ādīsu¹ ummaggeti.

Kappa-saddo mahākappa samantabhāva kilesakāma vitakka kāla paññattisadisabhāvādīsu vattatīti āha “**sambahulesu atthesuvattatī**”ti. Tathā hesa “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni”ti-ādīsu² mahākappe vattati, “kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā”ti-ādīsu³ samantabhāve, “saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo”ti-ādīsu⁴ kilesakāme, “takko vitakko saṅkappo”ti-ādīsu⁵ vitakke, “yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi”ti-ādīsu⁶ kāle, “iccāyasmā kappo”ti-ādīsu⁷ paññattiyā, “Satthukappena vata kira bho sāvakena saddhim mantayamānā na jānimhā”ti-ādīsu⁸ sadisabhāve vattatīti. **Vuttampi cetanti** Mahāniddeśaṃ⁹ sandhāyāha. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti diṭṭhiyā upanissayabhūtāya saha-jātāya abhinandanabhūtāya ca taṇhāya, sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbenivutthadhammavisayāya kappanāya adhippetattā atītakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanāvattathuno abhāvā anta-saddo ca bhāgavācako ti āha “**atītaṃ khandhakoṭṭhāsan**”ti. “**Kappetvā**”ti ca tasmim pubbante taṇhāyanābhinivesānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṃ. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamaṇaṭṭhānaṃ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “**āgamma paṭicca**”ti.

Adhivacanapadānīti paññattipadāni. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādābhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetā vuccati, yadidaṃ “attā, loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā adhivuttityoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhikañhi sabhāvadhammesu

1. Saṃ 1. 259; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

2. Aṃ 1. 460 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 50 piṭṭhe.

4. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.

5. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

6. Ma 1. 316 piṭṭhe.

7. Khu 1. 444; Khu 8. 15, 138 piṭṭhesu.

8. Ma 1. 205 piṭṭhe.

9. Khu 7. 74 piṭṭhe.

sassatādiṃ pakati-ādidabbādiṃ jīvādiṃ kāyādiṃca abhūtaṃ atthaṃ
ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti.

30. **Abhivadantīti** “idameva saccaṃ, moghamaññaṃ”¹ti abhinivisitvā
vadanti “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”ti-ādinā vivadanti.
Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattamaṃ
vattamānakālavacanaṃ. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** “muttagataṃ²,
saṅkhāragataṃ”ti-ādisu³ viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ,
diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā **diṭṭhigataṃ**. Lokiyā hi
vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. Ekekasmiṃca “attā”ti,
“loko”ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha **“rūpādīsu
aññataraṃ attā ca loko cāti gahetvā”**ti. **Amaraṃ niccaṃ dhuvanti**
sassatavevacanāni. Maraṇābhāvena vā **amaraṃ**, uppādābhāvena sabbathāpi
atthitāya **niccaṃ**, thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvaṃ**. **“Yathāhā”**ti-ādinā
yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpālhi vibhāveti. Ayaṃca attho
“rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato
samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto.
“Rūpavantaṃ attānaṃ”ti-ādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā
vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadaññaṃ “loko”ti
paññāpentīti ayampi attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā
tadaññe attano upabhogabhūto⁴ lokoti, sasantatipatite vā khandhe “attā”ti
gahetvā tadaññe “loko”ti paññāpentīti evampettha attho daṭṭhabbo.
Etthāha—sassato vādo etesanti kasmā vuttaṃ, nanu tesāṃ attā loko ca
sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ, sassatasahacaritatāya pana
“vādo sassato”ti vuttaṃ yathā “kuntā pacarantī”ti. Sassato iti vādo etesanti
vā iti-saddalopo daṭṭhabbo. Atha vā sassataṃ vadanti “idameva saccaṃ”ti
abhinivissa voharantīti sassatavādā, sassatadiṭṭhinoti evampettha attho
daṭṭhabbo.

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23 piṭṭhesu.

3. Khu 7. 96 piṭṭhe.

2. Ma 2. 87; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

4. Upabhogabhūte (?)

31. **Ātāpanaṃ** kilesānaṃ vibādhanāṃ pahānaṃ. **Padahanaṃ** kosajjapakkhe patitum adativā cittassa ussahanaṃ. **Anuyogo** yathā samādhi visesabhāgiyataṃ pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulīkaraṇaṃ. Idha upacārappanācittaparidamanavīriyānaṃ adhippetattā āha “**tippabhedam vīriyan**”ti. Nappamajjati etenāti **appamādo**, asammoso. Sammā upāyena manasi karoti kammaṭṭhānaṃ etenāti **sammāmanasikāro**, ñāṇanti āha “**vīriyañca satiñca ñāṇañca**”ti. **Etthāti** “ātappa -pa- manasikāraṇanvāyā”ti imasmiṃ pāthe. Sīlavisuddhiyā saddhiṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ adhigamanapaṭipadā vattabbā, sā pana Visuddhimagge vitthārato vuttāti āha “**saṅkhepattho**”ti. “**Tathārūpan**”ti cuddasavidhehi cittadamaṇehi rūpāvacaracattutthajjhānassa damitattaṃ vadati.

Samādhānādi-aṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracattutthajjhānassa yogino samādhivijambhanabhūtā lokiyabhiññā **jhānānubhāvo**. “**Jhānādīnan**”ti idaṃ jhānalābhiṣṣa visesena jhānadhammā āpāthaṃ āgacchanti, taṃmukhena sesadhammāti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Janakabhāvaṃ paṭikkhipati**. Sati hi janakabhāve rūpādidhammānaṃ viya, sukhādidhammānaṃ viya ca paccayāyattavuttitāya uppādavantaṭā viññāyati, uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsava niccatā siyāti. **Kūṭaṭṭha**-saddo vā loke accantanice nirulho datṭhabbo. “**Esikaṭṭhāyitṭhito**”ti etena yathā esikā vātappahārādīhi na calati, evaṃ na kenaci vikāramāpajjati vikārābhāvamāha, “**kūṭaṭṭho**”ti iminā pana aniccatābhāvaṃ. Vikāropi vināsoyevāti āha “**ubhayenapi lokassa vināsābhāvaṃ dīpeti**”ti. “**Vijjamānamevā**”ti etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena abhiyattivādaṃ dīpeti. **Nikkhamatīti** ca abhiyattim gacchatīti attho. Kathaṃ pana vijjamānoyeva pubbe anabhiyatto abhiyattim gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhiyattim gacchati.

Idamettha vicāretabbam—kiṃ karonto āloko ghaṭaṃ pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayaṃ buddhiṃ karonto, buddhiyā anuppannāya uppattidīpanato abhiyattivādo hāyati. Atha ghaṭabuddhiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṃ vidhamanto, evampi abhiyattivādo hāyatiyeva. Sati hi ghaṭabuddhiyā andhakāro kathaṃ tassā āvaraṇaṃ hotīti, yathā

ghaṭassa abhibyatti na yujjati, evaṃ attanopi. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannāya buddhiyā uppatti, uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati, tathā sassatavādo. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena. Sati buddhiyā kathaṃ moho āvaraṇanti, kiñci bhedasambhavato. Na hi abhibyañjanakānaṃ candasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedenā abhibyañjitabbānaṃ ghaṭādīnaṃ bhedo hoti, hoti ca visayabhedenā buddhibhedoti bhiyyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vuttikappanā yuttā vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanatoti. **Te ca sattā sandhāvanti** ti ye idha manussabhāvena avatṭhitā, teyeva devabhāvādi-upagamanena ito aññattha gacchanti, aññathā katassa kammassa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparaṃ bhavaṃ. **Evaṃ saṅkhyāṃ gacchanti** ti attano niccasabhāvattā na cutūpapattiyo, sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṃsaraṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evaṃ saṅkhyāṃ gacchanti, evaṃ voharīyanti adhippāyo. Etena avatṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca dhammamattaṃ uppajjati ceva vinassati cāti imaṃ vipariṇāmaṃvādaṃ dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Attano vādaṃ bhindati** ti sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe paṭiññātaṃ sassatavādaṃ bhindati, viddhamseti ti attho. **Sassatisamanti** vā etassa sassataṃ thāvaraṃ niccakālanti attho datṭhabbo.

Hetuṃ dassenti ti yesaṃ “sassato” ti attānaṃca lokaṃca paññāpeti ayaṃ diṭṭhigatiko, tesaṃ hetuṃ dassenti ti attho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamatthaṃ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtaṃ atthaṃ sādheti. Attanā hi yathānicchitaṃ parehi viññāpeti, na anicchitaṃ. **“Hetuṃ dassento”** ti ettha idaṃ hetudassanaṃ—etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā, loko ca anussaraṇasabhāvato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamattaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ Buddharakkhiteṇa anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jātisūti. Kasmā sassato me attā ca

loko ca. Yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cāti?
 Sassatavasena diṭṭhigahanāṃ pakkhando diṭṭhigatiko parepi tattha
 patiṭṭhapeti, Pāliyaṃ pana “anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. So
 evamāhā”ti ca vacanato parānumānavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti
 viññāyati. **Kāraṇanti** tividhaṃ kāraṇaṃ sampāpakaṃ nibbattaṃ nāpakanti.
 Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakaṃ kāraṇaṃ, bījaṃ aṅkurassa
 nibbattaṃ kāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ nāpakaṃ
 kāraṇaṃ, idhāpi nāpakakāraṇameva adhippetanti. Nāpako hi
 nāpetabbatthavisayassa nāṇassa hetubhāvato kāraṇanti. Tadāyattavuttitāya
 taṃ nāṇaṃ tiṭṭhati tatthāti “**ṭhānaṃ**”ti, vasati tattha pavattatīti “**vatthū**”ti ca
 vuccati. Tathā hi Bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi ṭhānasaddena
 niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavādānaṃ paṭhamavādato natthi viseso ṭhapetvā
 kālavisesanti āha “**upari vādadvayepi ese va nayo**”ti. Yadi evaṃ kasmā
 sassatavādo catudhā vibhatto, nanu adhiccasaṃuppannikavādo viya
 duvidheneva vibhajitabbo siyāti āha “**mandapañño hi titthiyo**”ti-ādi.

34. **Takkayatīti** ūhayati, sassatādi-ākārena tasmim tasmim ārammaṇe
 cittaṃ abhiniropetīti attho. **Takkoti** ākoṭanalakkhaṇo vinicchayalakkhaṇo vā
 diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. **Vīmaṃsā** nāma vicāraṇā, sā panettha atthato
 paññāpatirūpako lobhasahagatacittuppādo, micchābhiniveso vā
 ayonisomanasikāro, pubbabhāge vā diṭṭhivipphanditanti daṭṭhabbā.
 Tenevāha “**tulanā ruccanā khamanā**”ti. Pariyāhananaṃ vitakkassa
 ārammaṇa-ūhanamevāti āha “**tena tena pakārena takketvā**”ti. **Anuvicaritanti**
 vīmaṃsāya anupavattitaṃ, vīmaṃsānugatena vā vicārena anumajjitaṃ. Paṭi
 paṭi bhātīti paṭibhānaṃ, yathāsamihitākāravisesavibhāvako cittuppādo.
 Paṭibhānato jātaṃ paṭibhānaṃ, sayāṃ attano paṭibhānaṃ **sayāmpaṭibhānaṃ**.
 Tenevāha “**attano paṭibhānamattasañjātan**”ti. **Matta**-saddena
 visesādhigamādayo nivatteti.

“**Anāgatepi evaṃ bhavissatī**”ti idaṃ na idhādhippetatakkīvaseneva vuttaṃ, lābhītakino evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena vuttanti daṭṭhabbā. Yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi sukhādi ca idha labbhatīti lābho, na jhānādiviseso. “**Evaṃ sati idaṃ hotī**”ti aniccesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti āpajjati, tathā ca sati katassa vināso, akatassa ca abbhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu yo karoti, so paṭisaṃvedetīti na doso āpajjatīti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti āgamādhigamādīnaṃ anussavādīnaṃ abhāvā suddhatakkeneva. Nanu ca visesalābhinopi sassatavādino attano visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu dasasu saṃvaṭṭavivaṭṭesu cattālīsāya saṃvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ tappaṭibaddhaṃ “attā, loko”ti ca anussaritvā tato purimapurimatarāsupi jātisu tathābhūtassa atthitānuvitakkanamukhena sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānuvitakkanavaseneva sassatābhinivesino jātā, evaṃ sati sabbopi sassatavādī anussutijātissaratakkikā viya attano upaladdhavatthunibandhanena takkanena pavattavādattā takkīpakkheyyeva tiṭṭheyya, avassaṃ vuttappakāraṃ takkanamicchi tabbā, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkhaṃ, adhiccasamuppannikapakkhaṃ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbā, yasmā visesalābhīnaṃ khandhasantānassa dīghadīghataradīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṃ. Tathā hi “anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmaṃ etaṃ jānāmi”ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṃ. Yaṃ pana tassa “imināmaṃ etaṃ jānāmi”ti pavattaṃ takkanaṃ, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ pati tassa appadhānabhūtattā. Yadi evaṃ anussavādīnampi padhānabhāvo āpajjatīti ce? Na, tesaṃ sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, padhānakāraṇena ca niddeso nirulho sāsane loka ca yathā “cakkhuviññāṇaṃ, yavaṅkuro”ti ca.

Atha vā visesādhigamanibandhanarahitassa takkanassa visum sassataggāhe kāraṇabhāvadassanattānaṃ visesādhigamo visum sassataggāhakāraṇaṃ

vattabbo, so ca mandamajjhaticchapaññāvasena tividhoti Bhagavatā sabbatakkino takkībhāvasāmaññaena ekajjhaṃ gahetvā catudhā vavatthāpito sassatavādo. Yadi pi anussavādivasena takkikānaṃ viya¹ mandapaññādīnampi hīnādivasena anekabhedasabbhāvato visesalābhīnampi bahudhā bhedo sambhavati, sabbe pana visesalābhīno mandapaññādivasena tayo rāsī katvā tattha ukkaṭṭhavasena anekajāṭisatasahassadasaṃvaṭṭavivaṭṭacattārīsasaṃvaṭṭavivaṭṭānussaraṇena ayaṃ vibhāgo vutto. Tīsupi rāsīsu ye hīnamajjhapaññā, te vuttaparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana tattha ukkaṭṭhapaññā, te vuttaparicchedaṃ atikkamitvā nānussarantīti evaṃ pañāyaṃ desanā. Tasmā aññatarabhedasaṅgahavaseneva Bhagavatā cattārīṭṭhānāni vibhattānīti vavatthitā sassatavādināṃ catubbidhatā. Na hi idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti Dhammarājā.

35. “**Aññatarenā**”ti etassa atthaṃ dassetuṃ “**ekenā**”ti vuttaṃ. **Vā-**saddassa pana aniyamatthataṃ dassetuṃ “**dvīhi vā tīhi vā**”ti vuttaṃ. Tena catūsu ṭhānesu yathārahaṃ ekaccaṃ ekaccassa paññāpane sahaṅkārikāraṇanti dasseti. Kiṃ panetāni vatthūni abhinivesassa hetu, udāhu patiṭṭhāpanassa. Kiñcettha yadi tāva abhinivesassa, kasmā anussaraṇatakkānāniyeva gahitāni, na saññāvipallāsādayo. Tathāhi viparītasāññā ayonisomanasikāra asappurisūpanissaya asaddhammassavanādīni micchādiṭṭhiyā pavattanaṭṭhānāni. Atha patiṭṭhāpanassa adhigamayuttiyo viya āgamopi vatthubhāvena vattabbo, ubhayatthāpi “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṃ na yujjātīti? Na. Kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asappurisūpanissaya-asaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttiṃ atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkhehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti² abhinivesaṃ janesi. Iti āsannaṅkāraṇattā, padhānaṅkāraṇattā, taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkānāniyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttipakkheyeva ṭhito visesato bāhirakānaṃ takkagāhibhāvatoti

---

1. Takkikānaṃ (bahūsu)

2. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

anussaraṇatakkanaṇīyeva diṭṭhiyā vatthubhāvena gahitāni. Kiñca bhiyyo duvidham lakkhaṇam paramatthadhammānam sabhāvalakkhaṇam sāmāññalakkhaṇaṇcāti. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhaṇānam, sāmāññalakkhaṇāvabodho anumānaṇānam, āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānaṇānameva āvahati, sutānam pana dhammānam ākāraparivitakkenena nijjhānakkhantiyaṁ ṭhito cintāmayam paññam nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhaṇānam adhigacchatīti evam āgamopi takkavisayaṁ nātikkaṁatīti taggahaṇena gahitovāti veditabbo. So Aṭṭhakathāyaṁ anussutitakkaggahaṇena vibhāvitoti yuttamevidam “natthi ito bahiddhā”ti. “Anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, sassatam attānaṇca lokaṇca paññapenti”ti¹ ca vacanato patiṭṭhāpanavatthūni idhādhippetānīti daṭṭhabbam.

36. **Diṭṭhiyeva diṭṭhiṭṭhānam** paramavajjatāya anekavihitānam anattānam hetubhāvato. Yathāha “micchādiṭṭhiparamāham bhikkhave vajjam vadāmi”ti². “**Yathāhā**”ti-ādinā Paṭisambhidāpāliya³ diṭṭhiyā ṭhānavibhāgam dasseti. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānam** ārammaṇatṭhena “rūpaṁ attato samanupassatī”ti-ādi⁴vacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānam** upanissayādibhāvena pavattanato. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānam adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi⁵. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathā cāha “tadapi phassapaccayā⁶, phussa phussa paṭisaṁvedenti”ti⁷ ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānam**. Vuttaṇcetam “saññānidānā hi papañcasāṅkhā⁸, pathavito saññatvā”ti⁹ ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānam**. Vuttampi cetam “takkaṇca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammamāhū”ti¹⁰, “takkī hoti vīmaṁsī”ti¹¹ ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānam**. Tenāha Bhagavā “tassa evam ayoniso manasi karoto channaṁ diṭṭhīnam aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti-ādi¹². Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānam, samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānatṭho**. Pavattitāti parasantānesu uppādita. **Pariniṭṭhāpitāti** abhinivesassa

1. Dī 1. 12 piṭṭhe. 2. Am 1. 35 piṭṭhe.

4. Saṁ 2. 79, 80, 81, 478 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 38 piṭṭhe. 7. Dī 1. 41 piṭṭhe.

9. Ma 1. 1 piṭṭhe.

11. Dī 1. 15 piṭṭhe.

3. Khu 9. 132 piṭṭhe.

5. Ma 1. 1; Khu 9. 137 piṭṭhesu.

8. Khu 1. 414; Khu 7. 216, 217 piṭṭhesu.

10. Khu 1. 416 piṭṭhe.

12. Ma 1. 10 piṭṭhe.

pariyosānaṃ matthakaṃ pāpitāti attho. “**Ārammaṇavasena**”ti atthasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. **Pavattanavasena**ti avijjādayo.

Āsevanavasenati pāpamittaparatoḥosādīnampi sevanāṃ labbhatīyeva. Atha vā **evaṃgatikā**ti evaṃgamanā, evaṃniṭṭhāti attho. Idam vuttaṃ hoti—ime diṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ sassatabhāvañcassa ajjhāropetvā gahitā, parāmaṭṭhā ca bālalapanā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti. Paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavattukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya khajjopanakā viya ca bhijjanti vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane saṅkhepakathā—yadi hi parena parikappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca paṭipatti-atthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino, kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhāvato, evaṃca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyaṃ himsādikiriyaṃ ca na sambhavati. Tathā sukhassa dukkhassa anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jāti-ādīnañca asambhavato kuto vimokkho, atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasaṇāyaṃ kiriyaḍivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā aññe vā siyūṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yāhi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā, athānaññe uppādivināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsāṃ viya uppādivināsasabbhāvato kuto niccatāvakaṃso, tāsampi vā attano viya niccatāti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo. Na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttim vattuṃ samattho, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādheti. Tena vuttaṃ “yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti”ti. Kammavasena abhimukho sampareti etthāti **abhisamparāyo**, paroloko.

“**Sabbaññutaññāṇaṇcā**”ti idaṃ idha sabbaññutaññāṇassa vibhajiyamānattā vuttaṃ, tasmim̐ vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayaññāṇaṃ, tadavinābhāvato sabbampi vā Bhagavato dasabalādiññāṇaṃ gahitameva hotīti katvā. **Pajānantopīti pi**-saddo sambhāvane, tena “**tañcā**”ti ettha vuttaṃ ca-saddatthamāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—taṃ diṭṭhigatato uttaritaraṃ sārabhūtaṃ sīlādiguṇavisesampi Tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti. “**Ahan**”ti diṭṭhivasena vā taṃparāmasanākāramāha. **Pajānāmīti** ettha **īti**-saddo pakārattho, tena “maman”ti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanaṃ **parāmāso**. Na hi taṃ atthi, khandhesu yaṃ “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ siyā. Yo pana parāmāso taṇhādayova, te ca Bhagavato bodhimūleyeva pahīnāti āha “**parāmāsakilesānaṃ**”ti-ādi. **Aparāmāsatoti** vā nibbutivedanassa hetuvacanaṃ, “**viditā**”ti idaṃ padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, aparāmasanaṃhetu parāmāsarahitāya paṭipattiyā Tathāgatena sayameva asaṅkhatadhātu adhigatāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

“**Yāsu vedanāsū**”ti-ādinā Bhagavato desanāvilāsaṃ dasseti. Tathā hi khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi ayaṃ Tathāgatānaṃ desanāsu paṭipatti, yaṃ diṭṭhigatikā micchā paṭipattiyā diṭṭhigahanaṃ pakkhandāti dassanatthaṃ vedanāyeva pariññāya bhūmidassanatthaṃ uddhaṭā. **Kammaṭṭhānanti** catusaccakammaṭṭhānaṃ. **Yathābhūtaṃ viditvāti** vipassanāpaññāya vedanāya samudayādīni ārammaṇapaṭivedhavasena maggapaññāya asammohapaṭivedhavasena jānitvā, paṭivijjhivāti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenāti** “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti¹ vuttalakkhaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ uppādena ceva maggena asamugghātena ca. **Nibbattilakkhaṇanti** uppādalakkhaṇaṃ, jātinti attho. **Pañcannaṃ lakkhaṇānanti** ettha catunnaṃ paccayānampi uppādalakkhaṇameva gahetvā vuttanti na gahetabbaṃ, yasmā paccayalakkhaṇampi labbhatiyeva, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. **Paccayanirodhaṭṭhenāti** etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. **Yanti** yasmā, **yaṃ** vā sukhaṃ somanassaṃ. **Paṭiccāti**

---

1. Ma 1. 329; Saṃ 1. 266; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

ārammaṇapaccayādibhūtaṃ vedanaṃ labhitvā. **Ayanti** sukhasomanassānaṃ paccayabhāvo, sukhasomanassameva vā, “assādo”ti padaṃ pana apekkhitvā pulliṅganiddeso. Ayañhettha saṅkhepattho—purimuppanaṃ vedanaṃ ārabha somanassupattiyaṃ yo purimavedanāya assādetabbākāro somanassassādanākāro, ayaṃ assādoti. Kathaṃ pana vedanaṃ ārabha sukhaṃ uppajjatīti? Cetasikasukhassa adhippetattā nāyaṃ doso. Visesanañhettha somanassaggahaṇaṃ sukhaṃ somanassanti “rukkho siṃsapā”ti yathā.

“**Anicca**”ti iminā saṅkhāradukkhatavasena upekkhāvedanāya, sabbavedanāsuyeva vā ādīnavamāha, itarehi itaradukkhatavasena yathākkamaṃ dukkhasukhavedanānaṃ, avisesena vā tīṇipi padāni sabbāsampi vedanānaṃ vasena yojetabbāni. **Ayanti** yo vedanāya hutvā abhāvaṭṭhena aniccabhāvo, udayabbayaapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhabhāvo, jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbabhāvo ca, ayaṃ vedanāya ādīnavo, yato vā ādīnaṃ paramakāruṇṇaṃ vāti pavattatīti. **Vedanāya nissaraṇanti** ettha **vedanāyā**ti nissakkavacanaṃ, yāva vedanāpaṭibaddhaṃ chandarāgaṃ na pajahati, tāvāyaṃ puriso vedanaṃ allīnoyeva hoti. Yadā pana taṃ chandarāgaṃ pajahati, tadāyaṃ puriso vedanāya nissaṭṭo viṣaṃyutto hotīti chandarāgappahānaṃ vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Ettha ca vedanāggahaṇena vedanāya sahaajātanissayārammaṇabhūtā ca rūpārūpadhammā gahitā eva hontīti pañcannampi upādānakkhandhānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāsīsenā pana desanā āgatā, tattha kāraṇaṃ vuttameva, lakkhaṇahāranayena vā ayamatto vibhāvetabbo. Tattha vedanāggahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, vedanānaṃ samudayaggahaṇena gahitā avijjādayo samudayasaccaṃ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṃ, “yathābhūtaṃ viditvā”ti etena maggasaccanti evamettha cattāri saccāni veditabbāni. Kāmuṇāpādānamūlakattā sesupādānānaṃ, pahīne ca kāmuṇāpādāne upādānasesābhāvato “**vigatachandarāgatāya anupādāno**”ti vuttaṃ. **Anupādāvimuttoti** attano maggaphalappattiṃ Bhagavā dasseti. “Vedanānaṃ”ti-ādīnā hi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajitum samatto

ahosi, tassa sabbaññutaññāṇassa saddhiṃ pubbabhāgaṭṭipadāya
uppattibhūmiṃ dasseti Dhammarājā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato,
ekaccasassatavādo. So etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Te pana yasmā
ekaccasassato vādo diṭṭhi etesanti ekaccasassatavādā nāma honti, tasmā
tamattthaṃ dassento āha “**ekaccasassatavādā**”ti. Iminā nayena **ekacca-**
asassatikādipadassapi attho veditabbo. Nanu ca “ekaccasassatikā”ti vutte
tadaññassa ekaccassa asassatatāsanniṭṭhānaṃ siddhameva hotīti? Saccam
siddhameva hoti atthato, na pana saddato. Tasmā supākaṭaṃ katvā dassetuṃ
“**ekacca-asassatikā**”ti vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti
dhammassāmī. **Idhāti** “ekaccasassatikā”ti imasmiṃ pade. **Gahitāti** vuttā,
tathā ceva attho dassito. **Idhāti** vā imissā desanāya. Tathā hi purimakā tayo
vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena vibhatto.

“**Saṅkhārekaccasassatikā**”ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ
dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na
panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ
asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha “cittanti vā -pa- thassati”ti. Na hi yassa
bhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseva
niccadhuvādibhāvo anumattakena sakkā paṭiññātuṃ, etena
“uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā siyā aniccā siyā na vattabbā”ti-
ādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ ayuttatāvibhāvanā—yadi “yena sabhāvena yo dhammo
atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”ti-ādinā vucceyya, siyā
anekantavādo. Atha aññena, siyā na anekantavādo. Na cettha
desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā,

vivādābhāvato. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭeṇa makūṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makūṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhati”ti. Te vattabbā “kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makūṭe ca avaṭṭhitaṃ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādi samūho, samūho nāma sammutimattaṃ, na tassa atthitā natthitā niccatā vā labbhati”ti anekantavādona siyā. Dhammānaṃca dhammino aññathānaññathāsu doso vuttoyeva sassatavādavicāraṇāyaṃ. Tasmā so tattha vuttanayeneva veditabbo. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvātā sakkā viññātuṃ, jīvassa niccādisu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā.

Ettha ca “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. “Paramāṇavo niccā dhuvā, aṇukādayo aniccā”ti¹ evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kāṇādā. Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmim vāde cakkhādīnaṃ asassatātāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassanan”ti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo, sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tenevāha **“cakkhuṃ itipi -pa- kāyo itipi ayaṃ me attā”**ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti evaṃ

---

1. Visesikadassane sattamaparicchede paṭhamakaṇḍe passitabbo.

pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaññipattibhāvato.

Kāmañcetta purimavādepi asassatānam dhammānam “sassatā”ti gahaṇam visesato micchādassanam, sassatānam pana “sassatā”ti gāho na micchādassanam yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana “kecideva dhammā sassatā, keci asassatā”ti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantarātā vuttā, na cettha “samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānam gacchatī”ti sakkā vattum vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhinivittā, aññe “ekaccasassatā”ti¹. Saṅkhārānam anavasesapariyādānam, ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyeva. Kiñca bhiyyo anekavidhasamussaye ekavidhasamussaye ca khandhapabandhe abhinivesabhāvato. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññāṇena anussavādīhi ca rūpakāyabhedaggahaṇato. Tathā ca vuttam “tato cuto amutra-udapādin”ti² “cavanti upapajjanti”ti² ca ādi. Visesaḷābhī ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussaye eva dhammapabandhe sassatākāraggahaṇena abhinivisanam janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayatā tadabhinivesassa. Tathā ca tīsupi vādesu “taṃ pubbenivāsam anussarati, tato param nānussarati”ti ettakameva vuttam, takkīnam pana sassatekaccasassatavādīnam sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭṭoyevāti.

39. **Dīghassa kālassa atikkamenāti** vivaṭṭavivaṭṭatṭhāyīnam apagamena. Anekatthattā dhātūnam **saṃ**-saddena yutto **vaṭṭa**-saddo vināsavācīti āha “**vinassati**”ti, saṅkhayavasena vattatīti attho. Vipattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya hi yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. **Lokoti** cettha pathavī-ādibhājanaloko adhippeto. **Uparibrahmalokesūti**

1. Ekacceva sassatā, ekacce asassatāti (Abhinavaṭṭi)

2. Dī 1. 13 piṭṭhe.

Parittasubhādīsu rūpībrahmalokesu. Agginā hi kappavuṭṭhānaṃ idhādhippetam bahulam pavattanato. Tenevāha Bhagavā “ābhassarasaṃvattanikā hontī”ti. **Arūpesu vāti vā-saddena** saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappanaṃ veditabbaṃ. Na hi “sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantī”ti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghatamāyukānaṃ manussalokūpapattiyā asambhavato. Satipi sabbasattānaṃ abhisāṅkhāraṃmanasā nibbattaḥbhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā “manomayā”ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṃ kāmabhāve opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjati? Nāpajjati adhicitabhūtena abhisayamaṃmanasā nibbattasattesu manomayavohāratoti dassanto āha “**jhānaṃmanena nibbattattā manomayā**”ti. Evaṃ arūpāvacarasattānampi manomayabhāvo āpajjati ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattatābhāsaṅkāya eva abhāvato, “manasāva nibbattā”ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḥho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi “annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayo”ti pañcadhā attānaṃ vedavādino vadanti. Uccedavādepi vakkhati “dibbo rūpī manomayo”ti¹. Sobhanā pabhā etesu santīti **subhā**. “**Ukkamsenā**”ti Ābhassaradeve sandhāyāha, parittābhā-appamāṇābhā pana dve cattāro ca kappe tiṭṭhanti. **Aṭṭhakappeti** aṭṭha mahākappe.

40. **Sanṭhātī**ti sampattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṃsandhārakavāyumahāpathavī-ādīnaṃ samuppattivāsena ṭhātī, “sambhavati” icceva vā attho anekatthattā dhātūnaṃ. **Pakatiyā**ti sabhāvena, tassa “suññā”ti iminā sambandho. Tattha kāraṇamāha “**nibbattasattānaṃ natthitāyā**”ti, anuppannattāti attho, tena yathā ekaccāni vimānāni tattha nibbattasattānaṃ cutattā suññāni hontī, na evamidanti dasseti. Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno brahmakāyikā, tesam nivāso bhūmipi “**brahmakāyikā**”ti vuttā. Kammaṃ upanissayavasena paccayo etissāti **kammapaccayā**. Atha vā tattha nibbattasattānaṃ vipaccanakakammasa sahaḥkārīpaccayabhāvato, kammasa paccayāti

---

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

kammapaccayā. Utu samuṭṭhānaṃ etissāti **utusamuṭṭhānā.** “**Kammapaccaya-utusamuṭṭhānā**”ti vā pāṭho, kammahāyo paccayo, kammaṣṣa vā saḥāyabhūto paccayo kammapaccayo, sova utu kammapaccaya-utu, so samuṭṭhānaṃ etissāti yojetabbaṃ. **Etthāti** “brahmavimānaṃ”ti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Kathaṃ paṇītāya dutiyajjhānabhūmiyaṃ tṭhānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha “**atha sattānaṃ**”ti-ādi. **Otarantīti** upapajjanavasena hetṭhābhūmiṃ gacchanti.

Appāyuketi yaṃ uḷāraṃ puñṇakammaṃ kataṃ, tassa uppajjanārahavipākapabandhato appaparimāṇāyuke. **Āyupparamāṇenevāti** paramāyupparamāṇeneva. Kiṃ panetaṃ paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnaṃ paramāṇanti? Vuccate—yo tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tasmim tasmim bhavavisesa purimasiddhabhavapattanūpanissayavasena sarīravayavavaṇṇasaṅghānapamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādisu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇita-utubhojanādi-utu-ādipaccayuppannapaccayūpatthambhito vipākapabandhassa tṭhikālaniyamo, so yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano sahaḥjātānaṃ rūpārūpadhammānaṃ tṭhapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalaṃ nesaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Taṃ pana devānaṃ nerayikānaṃ uttarakurukānaṃca niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva, avasiṭṭhamanussapetacchānānaṃ pana ciraṭṭhitisānvattanīkakkammabāhule kāle taṃ kammahitasantānajanitasukkasōṇitappaccayānaṃ taṃmūlakānaṃca canda sūriya sama visama parivattanādi janita utu āhārādi sama visama paccayānaṃ vasena cirācirakālato aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapattanāvasena taṃtaṃgatinikāyādisu vaṇṇasaṅghānādivisesanīyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsū tāsū upapattīsū nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṭṭhikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃparamataṃ ajjhosāya pavattitabhavapattanāvasena ādito paricchedanīyamo vedītabbo. Yasmā pana kammaṃ

tāsu tāsu upapattīsu yathā taṁtaṁupapattiniyatavaṇṇādinibbattane samatthaṁ, evaṁ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṁ na hoti, tasmā vuttaṁ **“āyuppaṁāṇeneva cavanti”**ti. Yasmā pana upatthambhakasahāyehi anupālakappaccayehi upādinna-kakkhandhānaṁ pavattetabbākāro atthato paramāyu, tassa yathāvuttaparicchedānatikkamanato satipi kammāvasese ṭhānaṁ na sambhavati, tena vuttaṁ **“attano puññabaleneva ṭhātuṁ na sakkoti”**ti. **Kappaṁ vā**ti asaṅkhyeyyakappaṁ vā tassa upaḍḍhaṁ vā upaḍḍhakappato ūnamadhikaṁ vāti vikappanatto **vā-saddo**.

41. **Anabhiratī**ti ekavīhārena anabhirati. Sā pana yasmā aññehi samāgamicchā hoti, tena vuttaṁ **“aparassāpi sattassa āgamanapattanaṁ”**ti. Piyavattu-virahena piyavattu-alābhena vā cittavighāto **ukkaṇṭhitā**, sā atthato domanassacittupādoyevāti āha **“paṭighasampayuttaṁ”**ti. Dīgharattaṁ jhānaratīyā ramamānassa vuttappakāraṁ anabhiratinimittaṁ uppannā **“maman”**ti ca **“ahan”**ti ca gahaṇassa kāraṇabhūtā taṇhādīṭṭhiyo idha **paritassanā**. Tā pana cittassa purimāvattāya calanaṁ kampananti āha **“ubbiḍḍhanā phandanā”**ti. Tenevāha **“taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭati”**ti. Yaṁ pana atthuddhāre **“aho vata aññepi sattā itthattaṁ āgaccheyyunti ayaṁ taṇhātassanā nāmā”**ti vuttaṁ, taṁ diṭṭhitassanāya visuṁ udāharaṇaṁ dassentena taṇhātassanaṁyeva tato niddhāretvā vuttaṁ, na pana tattha diṭṭhitassanāya abhāvatoti daṭṭhabbaṁ. **Tāsatassanā** cittutrāso. **Bhayaṇakanti** bheravārammaṇanimittaṁ balavabhayaṁ. Tena sarīrassa thaddhabhāvo **chambhitattaṁ**. **Bhayaṁ saṁveganti** ettha **bhayanti** bhaṅgānupassanāya ciṇṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannaṁ bhayañāṇaṁ. **Saṁveganti** sahottappañāṇaṁ, ottappameva vā. **Santāsanti** ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santassanañāṇaṁ. Saha byāyati pavattati, dosaṁ vā chādetīti sahabyo, sahāyo, tassa bhāvaṁ **sahabyataṁ**.

42. **Abhibhavitvā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so pāsāmsabhāvena uttamabhāvena ca **“te satte abhibhavitvā ṭhito”**ti attānaṁ maññati, tasmā vuttaṁ **“jeṭṭhakohamasmi”**ti. **Aññadatthu**

dasoti dassana antarāyābhāvavacanena, ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitam paṭijānātīti āha “**sabbaṃ passāmīti attho**”ti.

Bhūtabhabyānanti ahesunti bhūtā, bhavanti bhavissantīti bhabyā, Aṭṭhakathāyaṃ pana vattamānakālavaseneva bhabya-saddassa attho dassito. **Paṭhamacittakkhaṇeti** paṭisandhicittakkhaṇe. Kiñcāpi so brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātiparicitaṃpi kammassakataññāṇaṃ vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittupattimattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho “aham issaro kattā nimmātā”ti-ādinā issarakuttadassanaṃ pakkhandamāno abhinivisanavaseneva paṭiṭṭhito, na paṭiṭṭhāpanavasena “tassa evaṃ hotī”ti vuttattā, paṭiṭṭhāpanakkameneva pana tassa so abhiniveso jātoti dassanattam “**kāraṇato sādhetukāmo**”ti, “**paṭiññāṃ katvā**”ti ca vuttaṃ. Tenāha Bhagavā “taṃ kissa hetū”ti-ādi. Tattha **manopaniḍhīti** manasā eva patthanā, tathā cittappavattimattamevāti attho. **Itthabhāvanti** idappakārataṃ. Yasmā pana itthanti brahmattabhāvo idhādhippeto, tasmā “**brahmabhāvanti attho**”ti vuttaṃ. Nanu ca devānaṃ upapattisamanantaraṃ “imissā nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā”ti paccavekkhaṇā hotīti? Saccam hoti, sā pana purimajātīsu kammassakataññāṇe sammadeva niviṭṭhahjāsayaṇaṃ. Ime pana sattā purimāsupi jātīsu issarakuttadassanavasena vinibandhābhinivesā ahesunti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “**iminā mayan**”ti-ādi.

43. Īsatīti īso, abhibhūti attho. Mahā īso maheso, suppaṭiṭṭhamahesatāya pana parehi “maheso”ti akkhātābbatāya mahesakkho, atisayena mahesakkho **mahesakkhataroti** vacanatto daṭṭhabbo. Yasmā pana so mahesakkhabhāvo ādhipeyyaparivārasampattiyaṃ viññāyati, tasmā “**issariyaparivārasena mahāyasataro**”ti vuttaṃ.

44. **Idheva āgacchatīti** imasmiṃ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchatī. **Yaṃ aññataro sattoti** ettha **yanti** nipātamattaṃ, karaṇe vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā. **Itthattaṃ āgacchatīti** ettha yadetaṃ itthattassa āgamaṇaṃ, etaṃ ṭhānaṃ

vijjatīti attho. Esa nayo “**pabbajati, cetosamādhim phusati, pubbenivāsam anussarati**”ti etesupi padesu. “Thānam kho panetaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ aññataro satto”ti imaṃhi padaṃ “pabbajati”ti-ādīhi padehi paccekam yojetabbanti.

45. Khiddāya padussantīti khiddāpadosino, khiddāpadosino eva **khiddāpadosikā**, khiddāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiddāpadosikā**. Atikkantavelaṃ **ativalaṃ**, āhārūpabhogakālaṃ atikkamitvāti attho. Methunasampayogena uppajjanakasukhaṃ **kelihassasukhaṃ**. **Ratidhammo** ratisabhāvo. **Āhāranti** ettha ko devānaṃ āhāro, kā āhāraṇeti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro. Sā heṭṭhimehi uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana “biḷārapadappamāṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti, so jivhāya tṭhāpitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesameva divasavasena sattadivase yāpanasamattho ca hoti”ti vadanti. “**Nirantaraṃ khādantā pivantā**”ti idaṃ parikkappanavasena vuttaṃ. **Kammajatejassa balavabhāvo** ulārapuññaṇibbattattā, ulāragarusiniddhasudhāhārajjāṇato ca. **Karajakāyassa mandabhāvo** mudusukhumālabhāvato. Teneva hi Bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ saṇṭhātum asakkontaṃ Sakkaṃ devarājānaṃ “olārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehi”ti āha. **Tesanti** manussānaṃ. **Vatthunti** karajakāyaṃ. **Kecīti** abhayagirivāsino.

47. **Manenāti** issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Usūyāvasena manasova padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsahetubhūtoti **manopadosikāti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Akuddho rakkhatīti** kuddhassa so kodho itarasmim akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetum na sakkoti udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati, ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññaṃhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto accantasukhumālakarajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha “**ubhosu**

panā”ti-ādi. Tathā cāha Bhagavā “aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā -pa- cavanṭi”ti. **Dhammatā**ti dhammaniyāmo, so ca tesam karajakāyassa mandatāya, tathā-uppajjanakakodhassa ca balavatāya ṭhānaso cavanam, tesam rūpārūpadhammānaṃ sabhāvoti adhippāyo.

49. **Cakkhādīnaṃ bhedaṃ passatī**ti virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsaṃ passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. **Paccayaṃ datvā**ti anantarapaccayādivasena paccayo hutvā. **“Balavataran”**ti cittassa lahutaraṃ bhedaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi ekasmiṃ rūpe dharanteyeve soḷasa cittāni bhijjanti. **Bhedaṃ na passatī**ti khaṇe khaṇe bhijjantampi cittaṃ parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjatīti purimacittassa abhāvaṃ paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavataro pākaṇo ca hoti, na abhāvapakkhoti cittassa vināsaṃ na passati¹, ayaṇca attho alātacakkadassanena supākaṇo viññāyati. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa dūrataratāya ekattanayassapi micchāgahitattā “yadevidaṃ viññānaṃ sabbadāpi ekarūpena pavattati, ayameva attā nicco”ti-ādinā abhinivesaṃ janeti, tasmā vuttaṃ **“so taṃ apassanto”**ti-ādi.

Antānantavādavaṇṇanā

53. **Antānantikā**ti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto, anto ca ananto ca antānanto ca nevantānānanto ca antānantā sāmaññaṇidhesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu² viya. Kassa pana antānantoti? Lokīyati saṃsāraṇissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyanti vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyāṃ gatassa attano. Tenāha Bhagavā “antānantam lokassa paññapenti”ti. Ko paneso attāti? Jhānavisayabhūtakasiṇanimittam. Tattha hi ayaṃ diṭṭhigatiko lokasaññī. Tathā ca vuttaṃ “taṃ lokoti gahetvā”ti. Keci pana “jhānaṃ taṃsampayuttadhammā ca idha

1. Na hi abhāvapakkhe paṭicittassa vināsaṃ passati. (bahūsu)

2. Ma 3. 109; Saṃ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

‘attā, loko’ti ca gahitā”ti vadanti. Antānantasahacaritavādo antānanto yathā “kuntā pacarantī”ti, antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosantī”ti. So etesaṃ atthīti **antānantikā**. Te pana yasmā yathāvuttanayena antānanto vādo diṭṭhi etesanti **“antānantavādā”**ti vuccanti. Tasmā Aṭṭhakathāyaṃ “antānantavādā”ti vatvā “antaṃ vā”ti-ādinā attho vibhatto.

Etthāha—yuttam tava purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca antānantattañca ārabha pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabha pavattattā. Etadatthaṃyeva hi sandhāya Aṭṭhakathāyaṃ “ārabha pavattavādā”ti vuttaṃ. Atha vā yathā tatiyavāde desabhedavasena ekasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññaṃaññaṃapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca na tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā ayaṃ lokasaññito attā adhigatavisessehi mahesihi ananto kadāci sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā na pana anantoti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakkī-ādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimitānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena appaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā “nevantavā”ti paṭikkhipati. Avaḍḍhitakālavasena pana “na panānanto”ti, na pana antatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññināsaññī”ti. Purimavādattayapaṭikkhepo ca attanā yathādhippetappakāravilakkhaṇatāya tesam, avassañcetaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antatā-anantatā tadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayaṃ ekasmimpi na na yujjati.

Keci pana yadi panāyaṃ attā antavā siyā, dūradese upapajjanānussaraṇādikicanipphatti na siyā. Atha ananto, idha t̥hitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayadosasamāyogo. Tasmā “antavā, ananto”ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Evampi yuttaṃ tāva pacchimavādīdvayassa antānantikattaṃ antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā tesāṃ vādassa. Purimavādīdvayassa pana kathaṃ visuṃ antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānantika-saddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantikavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekam aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattāsayoti. Atha vā abhinivesato purimakālappavattivasena ayaṃ tattha vohāro kato. Tesaṃhi diṭṭhigatikānaṃ tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakālaṃ “antavā nu ayaṃ loko, ananto nū”ti ubhayākārāvalambino parivitakkassa vasena niruḷho antānantikabhāvo visesalābhena tattha uppannepi ekaṃsaggāhe purimasiddharuḷhiyā voharīyatīti.

54-60. **Vuttanayenā**ti “takkayatīti takkī”ti-ādinā¹ saddato, “catubbidho takkī”ti-ādinā² atthato ca sassatavāde vuttavidhinā. **Diṭṭhapubbānusārenā**ti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino anussaraṇena. Evaṃca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggaṇeneva “naccagītavāditavisūkadassanā”ti-ādīsu³viya sutādīnampi gahitatā veditabbā. “Antavā”ti-ādinā icchitassa attano sabbadā bhāvaparāmasanavaseneva imesaṃ vādānaṃ pavattanato sassatadiṭṭhisāṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati “sesā sassatadiṭṭhiyo”ti⁴.

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. **Na maratī**ti na ucchijjati. “Evampi me no”ti-ādinā **vividho** nānappakāro **khepo** parena paravādīnaṃ⁵ khipanaṃ **vikkhepo**. Amarāya

1. Dī-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.

2. Dī 1. 5, 60 piṭṭhesu.

3. Sakavādena paravādānaṃ (Abhinavaṭī)

4. Dī-Ṭṭha 1. 99 piṭṭhe.

5. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

diṭṭhiyā vācāya ca vikkhipantīti vā amarāvikkhepino, amarāvikkhepino eva **amarāvikkhepikā**. Ito cito ca sandhāvati ekasmim sabhāve anavaṭṭhānato. Amarā viya vikkhipantīti vā purimanayeneva saddattho daṭṭhabbo.

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, akusaladhammepi sabhāvabhedavaseneva nātum nāṇabalaṃ natthīti kusalākusalapadānaṃ kusalākusalakammappathavaseneva attho. Paṭhamanayavaseneva apariyantavikkhepatāya amarāvikkhepaṃ vibhāvetum **“evantipi me noti aniyamitavikkhepo”**ti vuttaṃ. Tattha **aniyamitavikkhepo**ti sassatādīsu ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṃ, paravādinā yasmiṃ kismiñci pucchite pakāre tassa paṭikkhepoti attho. Dutīyanayavasena amarāsadisāya amarāya vikkhepaṃ dassetuṃ **“idaṃ kusalanti vā puṭṭho”**ti-ādimāha. Atha vā **“evantipi me no”**ti-ādinā aniyamatova sassatekaccasassatucchedatakkīvādānaṃ paṭisedhanena taṃ taṃ vādaṃ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā amarāvikkhepino¹. Attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti āha **“sayam pana -pa-byākaroti”**ti. Idāni kusalādīnaṃ abyākaraṇena tameva anavaṭṭhānaṃ vibhāveti **“idaṃ kusalanti vā puṭṭho”**ti-ādinā. Tenevāha **“ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati”**ti.

63. Kusalākusalaṃ yathābhūtaṃ appajānantopi yesamaḥaṃ samayena kusalameva **“kusalan”**ti, akusalameva ca **“akusalan”**ti byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu **“aho vata re paṇḍito”**ti sakkārasammānaṃ karontesu mama chando vā rāgo vā assāti evampettha attho sambhavati. **Doso vā paṭigho vā**ti ettha vuttavipariyāyena yojetabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana attano paṇḍitabhāvavisayānaṃ rāgādīnaṃ vasena yojanā katā. **“Chandarāgadvayaṃ upādānaṃ”**ti abhidhammanayena vuttaṃ. Abhidhamme hi taṇhādīṭṭhiyova **“upādānaṃ”**ti āgatā, suttante pana dosopi **“upādānaṃ”**ti vutto **“kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjantī”**ti-ādīsu. Tena vuttaṃ **“ubhayampi vā dalhaggahaṇavasena**

---

1. Amarāvikkhepiko (bahūsu)

upādānan”ti. **Daḷhaggahaṇaṃ** amuñcanaṃ. Paṭighopi hi upanāhādivasena pavatto ārammaṇaṃ na muñcati. **Vihanaṇaṃ** haṃsanaṃ vibādhanam. Rāgopi hi pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vibādhatīti. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho.

64. **Paṇḍiccenāti** paññāya. Yena hi dhammena yutto “paṇḍito”ti vuccati, so dhammo paṇḍiccaṃ, tena sutacintāmayam paññaṃ dasseti, na pākaticakammanibbattaṃ sābhāvikapaññaṃ. Kata-saddassa kiriyāsāmaññavācakattā “katavijjo”ti-ādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṃ vadatīti āha “**viññātaparappavādā**”ti. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako “**vālavedhi**”ti adhippeto.

65-6. Ettha ca kiñcāpi purimānampi tiṇṇaṃ kusalādidhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesaṃ pana attano kusalādidhammānavabodhassa avabodhaviseso atthi, tadabhāvā paccimoyeva mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi “atthi paroloko”ti iti ce me assa, ‘atthi paroloko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi me no”ti-ādi¹ vacanato attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyevāti? Kiñcāpi atthi, na tassa purimānaṃ viya apariññātadhammabyākaraṇanibandhanamusāvādādibhaya pariḷigucchanākāro atthi, atha kho mahāmūḷhoyeva. Atha vā “evantipi me no”ti-ādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṃ “atthi paroloko”ti iti ce maṃ pucchasi”ti pucchāṭṭhapanameva tena dassīyati, na attano dhammānavabodhoti ayameva visesena “mando ceva momūho cā”ti vutto. Teneva hi tathāvādinam sañcayaṃ Belaṭṭhaputtaṃ ārabba “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbamando sabbamūḷho”ti² vuttaṃ. Tattha “atthi paroloko”ti sassatadassanavasena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. “Natthi paroloko”ti natthikadassanavasena sammādassanavasena vā pucchā. “Atthi ca natthi ca paroloko”ti ucchedadassanavasena sammādiṭṭhivasena eva vā pucchā. “Neva atthi na natthi paroloko”ti vuttappakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi navattabbākāro

1. Dī 1. 25 piṭṭhādīsu.

2. Dī 1. 55 piṭṭhe.

parolokoti vikkhepaññeva purekkhārena sammādiṭṭhivasena vā pucchā.
 Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasāṅkhārattiko
 viya hi kāyasāṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho.
 Sesacatukkattayena attaparāmāsapuññādiphalatācodanānayaena saṅgahitoti.

Amarāvikkhepiko sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha “evantipi
 me no”ti-ādinā vikkhepaññeva karoti. Tattha “evantipi me no”ti-ādi tattha
 tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākārādassanaṃ. Nanu ca
 vikkhepavādinō vikkhepapakkhassa anujānanaṃ vikkhepapakkhe
 avaṭṭhānaṃ yuttarūpanti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhattā,
 paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi saṅcayo
 belatṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho
 paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha—nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme,
 paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavapujjhamāno tattha tattha pañhaṃ
 puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo.
 Na hi avattukāmassa viya pucchitamattamajānantassa
 vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate—na heva kho
 pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho
 micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi
 puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato
 appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ
 asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā hi
 vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti¹. Atha vā
 puññapāpānaṃ tabbipākānaṃ anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya
 pucchāya vikkhepakaraṇamyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā
 abhinivisantaṃ uppannā visuṃyevesa ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhiviyāti
 datṭhabbaṃ. Tathā ca vuttaṃ “pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva
 vācā cā”ti². Kathaṃ panassā sassatadiṭṭhisāṅgaho? Ucchedavasena
 anabhinivesato. Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavedī

1. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

vivāḍabahulattā lokassa, “evamevan”ti pana saddantarena
 “dhammanijjhānanā anādikālikā loke”ti gāhavasena sassatalesopettha
 labbhatiyeva.

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ, kassaci vuddhipubbaṃ
 vā vinā samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhiccuppatti-
 ākāraṇaṃ dāsaṇaṃ tadākārasannissayena pavattito,
 tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasamuppanna”ti vuccati yathā “mañcā
 ghosanti, kuntā pacaranti”ti ca imamatthaṃ dassento āha
 “adhiccasamuppanno attā ca loko cāti dāsaṇaṃ adhiccasamuppanna”ti.

68-73. **Desanāsīsanti** desanāya jeṭṭhakabhāvena gahaṇaṃ, tena
 saññaṃyeva dhuraṃ katvā Bhagavatā ayaṃ desanā katā, na pana tattha
 aññesaṃ arūpadhammānaṃ atthibhāvatoti dasseti. Tenevāha
 “**acittuppāda**”ti-ādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṃ desento samādhim
 paññaṃ vā dhuraṃ karoti, evaṃ lokiyadhammaṃ desento cittaṃ saññaṃ vā
 dhuraṃ karoti. Tattha “yasmim samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti¹,
 pañcaṅgiko sammāsamādhī², pañcañāṇiko sammāsamādhī³, paññāya cassa
 disvā āsavā parikkhīṇā honti”ti⁴, tathā “yasmim samaye kāmāvacaraṃ
 kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti⁵, kiṃ citto tvaṃ bhikkhu⁶ manopubbaṅgamā
 dhammā⁷, santi bhikkhave sattā nānattakāyā nānattasaññino⁸,
 nevasaññānāsaññāyatanan”ti-ādīni⁹ suttāni etassa atthassa sādhaṇāni
 daṭṭhabbāni. **Titthāyatane**ti aññatitthiyasamaye. Titthiyā hi upapattivise-
 vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā
 asaññāsamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā.
Vāyokasiṇe parikkammaṃ katvāti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni
 nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī

---

1. Abhi 1. 72 piṭṭhe.   2. Dī 3. 232 piṭṭhe.   3. Dī 3. 234; Abhi 2. 347 piṭṭhesu.
 4. Ma 1. 215 piṭṭhe.   5. Abhi 1. 17 piṭṭhe.   6. Vi 1. 75, 101 piṭṭhādīsu.
 7. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 275, 277 piṭṭhe.
 8. Dī 3. 209, 218, 241, 252; Am 2. 427; Am 3. 201; Khu 8. 167 piṭṭhesu.
 9. Dī 3. 252 piṭṭhe.

hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenevāha “catutthajjhānaṃ nibbattetvā”ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate—
yatheva hi rūpapaṭibhāgabdhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena
rūpavirāgabdhāvanāsāṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṃ
aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabdhūte kasiṇaviseso arūpavibhāvanena
arūpavirāgabdhāvanāsāṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamīyatīti ettha
“saññā rogo, saññā gaṇḍo”ti-ādinā¹ “dhi cittaṃ, dhibbate taṃ cittaṃ”ti-ādinā
ca nayena arūpappavattiyā ādinavadassanena, tadabhāve ca
santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisāṅkharaṇaṃ,
rūpavirāgabdhāvanā pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi
visesena paṭhamarūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnaṃ kāsakasiṇepi”ti
vattabbaṃ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetam, kesañci
avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi
rūpavirāgabdhāvanā virajjanīyadhammabhāvamattena parinipphannā,
virajjanīyadhammapaṭibhāgabdhūte ca visayaviseso pātubhavati, evaṃ
arūpavirāgabdhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho, titthiyeveva pana tassā
samāpattiyā paṭipajjitabhatāya, tesañca visayapathe su’panibandhanasseva
tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catuttheyeva
bhūtakasiṇe arūpavirāgabdhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca
vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇatti
ārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā
Visuddhimagge² pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamāvacanañca
samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūtappaṭicchāyameva
jhānassa gocarabhāvaṃ gacchatīti tasseeva arūpapaṭibhāgatā yuttāti
vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti vedītabbaṃ.

Idhevāti pañcavokārabhaveveva. **Tatthāti** asaññabhava. Yadi
rūpakkhandaṃ mattameva asaññabhava pātubhavati,
kathamārūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, kathaṃ pana
rūpasannissayena vinā arūpadhātuyaṃ rūpaṃ pavattati, idampi tena
samānājātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato. Yadi evaṃ kabalīkārāhārena
vinā rūpadhātuyaṃ rūpena na pavattitabbaṃ, kiṃ

1. Ma 3. 20 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 122 piṭṭhe.

kāraṇaṃ? Idheva adassanato. Api ca yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatatāṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti, yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatatāṇhaṃ, tassa vinā rūpena rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ vigatatāṇhaṃ arūpe, tassa vinā arūpena pavatti hotīti asaṇṇabhava rūpakkhandaṃ mattameva nibbattati. Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā āha “**yathā nāma jiyāvegukkhitto saro**”ti-ādi, tena na kevalamāgamoyeva ayamettha yuttīti dasseti. **Tattakameva kālanti** ukkaṃsato pañca mahākappasatānipi tiṭṭhanti asaṇṇasattā. **Jhānavegeti** asaṇṇasamāpattiparikkhate kammavege. **Antaradhāyatīti** paccayanirodhena nirujjhati nappavattati.

Idhāti kāmabhava. Kathaṃ pana anekakappasatasamatikkamena ciraniruddhato viññāṇato idha viññāṇaṃ samuppajjati. Na hi niruddhe cakkhumhi cakkhuviññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Ciraniruddhampi hi cittaṃ samānājātikassa antarānuppajjanato anantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bījaṃ, bījaṃ pana kammaṃ. Tasmā kammato bījabhūto ārammaṇādihi paccayehi asaṇṇabhavato cutānaṃ kāmādhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva. Tenāha “**idha paṭisandhisāṇṇā uppajjati**”ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālaṇaṃ rukkhānaṃ vekhe dinne vekhabalena na yathā niyāmatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāvekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhava asaṇṇābhava ca yathākkamaṃ rūparahitā arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti veditabbaṃ. Nanu ettha jātisatasahassadasaṃvaṭṭādīnaṃ matthake, abbhantarato vā pavattāya asaṇṇūpavattiyā vasena lābhī-adhiccasaṃuppannikavādo lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccāṃ sambhavati, anantarattā pana āpannāya asaṇṇūpapattiyā vasena lābhī-adhiccasaṃuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sassatadiṭṭhisāṅgahato adhiccasaṃuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbo desanānayo yathāsambhavaṃ

adhiccasamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanattam
Bhagavatā lābhī-adhiccasamuppannikavādo avibhajitvā desito. Avassaṇca
sassatadiṭṭhisāṅgho adhiccasamuppannikavādassa icchitabbo
saṁkilesapakkhe sattānaṁ ajjhāsayassa duvidhattā. Tathā hi vuttam
Aṭṭhakathāyaṁ “sassatucchedadiṭṭhi cā”ti. Tathā ca vakkhati “yāsaṁ satteva
ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti¹.

Nanu ca adhiccasamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisāṅgho na yutto.
“Ahaṁ hi pubbe nāhosin”ti-ādivasena pavattanato,
apubbasattapātubhāvaggāhattā, attano lokassa ca sadābhāvaggāhinī ca
sassatadiṭṭhi “atthitveva sassatisaman”ti pavattanato? No na yutto anāgate
koṭi-adassanato. Yadihi hi ayaṁ vādo “somhi etarahi ahutvā santatāya
pariṇato”ti² attano lokassa ca atītakoṭiparāmasanavasena pavatto, tathāpi
vattamānakālato paṭṭhāya na tesam katthaci anāgate pariyaṁ passati,
visesena ca paccuppannānāgatakālesu pariyaṁtādassanapabhāvito
sassatavādo. Yathāha “sassatisamaṁ tatheva ṭhassati”ti. Yadi evaṁ imassa
vādassa, sassatavādādīnaṇca pubbantakappikesu saṅgho na yutto
anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Na, samudāgamassa
atītakoṭṭhāsikattā. Tathā hi nesaṁ samuppatti atītaṁsapubbenivāsaṇṇehi,
tappaṭirūpakānussavādippabhāvita takkanehi ca saṅghatīti, tathā ceva
saṁvaṇṇitaṁ. Atha vā sabbattha appaṭihataṇṇena vādivarena
dhammassāminā niravasesato agatīṇca gatiṇca yathābhūtaṁ sayam abhiññā
sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo Bhagavatā desitā,
yathā ca desitā, tathā tathāva tā sannitṭhānato sampaṭicchitabbā, na ettha
yuttivicāraṇā kātabbā Buddhavisayattā. Acinteyyo hi Buddhavisayoti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

2. Dī 1. 27 piṭṭhe.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. “Aparante ñāṇaṃ, aparantānudiṭṭhino”ti-ādīsu viya **apara-saddo** idha anāgatakālavācakoti āha “**anāgatakoṭṭhāsasaṅkhātan**”ti. **Aparantaṃ kappetvāti**-ādīsu “pubbantaṃ kappetvā”ti-ādīsu vuttanayena attho veditabbo. Visesamattameva vakkhāma.

Saññīvādavaṇṇanā

45. Uddhamāghātanāti pavatto vādo uddhamāghātano, so etesaṃ atthīti **uddhamāghātanikā**. Yasmā pana te diṭṭhigatikā “uddhaṃ maraṇā attā nibbikāro”ti vadanti, tasmā “**uddhamāghātanā attānaṃ vadantīti uddhamāghātanikā**”ti vuttaṃ. Saññīvādo etesaṃ atthīti **saññīvādā** “Buddhaṃ assa atthīti Buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena, saññī vādo etesanti **saññīvādā**.

76-77. **Rūpī attāti** ettha nanu rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi “saññī attā”ti ettha saññā attā. Teneva hi “**tattha pavattasaññāncassa saññīāti gahetvā**”ti vuttaṃ. Evaṃ sati kasmā kasiṇarūpaṃ “attā”ti gahetvā vuttanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī”ti. Rūppanañcettha rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca “natthī”ti na sakkā vuttuṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yujjati? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “**arogo paraṃ maraṇā**”ti. Atha vā “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena abhedassāpi niddesadassanato yathā “silāputtakassa sarīraṇ”ti. Ruppanaṃ vā rūpasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī**, attā “rūpino dhammā”ti-ādīsu¹ viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpī attā”ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti “**kasiṇarūpaṃ ‘attā’ti gahetvā**”ti vuttaṃ. Niyatavāditāya kammaphalapaṭikkhepato natthi ājīvakesu

---

1. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

jhānasamāpattilābhoti āha “**ājivakādayo viya takkamatteneva vā rūpī attā**”ti. Tathā hi kaṇhābhijāti-ādīsu chaḷābhijātīsu aññatarāṃ attānaṃ ekacce ājivakā paṭijānanti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogoti** aroga-saddassa niccapariyāyatā veditabbā, rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “**arogoti nicco**”ti.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamārupperavipīṇāṇanattibhāva-
ākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittāṃ** nimbapaṇṇe tittakaraso viya sarīraparimāṇo arūpī attā tattha tiṭṭhatīti nigaṇṭhāti āha “**nigaṇṭhādayo viyā**”ti. **Missakagāhavasena**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā “eko attā”ti, tattha pavattasaññāncassa “saññā”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya tannimittāṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca attā upatiṭṭhati, tasmā “rūpī ca arūpī cā”ti abhinivesaṃ janesi ajjhataṇṇavādino¹ viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammānaṃ missakagāhavasena “rūpī arūpī ca attā hotī”ti.

Takkagāhenevāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvavappattadhammā viya accantasukhumabhāvavappattiyā sakiccasādhanaśamatthatāya thambhakuṭṭhatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Atha vā antānantikacatukkavāde viya aññamaññaṇaṭṭhikhepavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā dassitā, idha kālavatthubhedavasena²ti ayameva visesoti. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato “eko attā”ti takkanavasena²ti tattha vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Dutiyacatukke yaṃ vattabbaṃ, taṃ “amati gacchati ettha bhāvo osānaṃ”ti-ādina² antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññābhedasambhavato “nānattasaññī attā”ti ayampi vādo

1. Athetaṇṇavādino viya (Abhinavaṭī)

2. Heṭṭhā 160 piṭṭhe.

samāpannakavasena labbhati, tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato samāpannakavasena **“ekattasaññī”**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikaṇa nānattasaññitaṃ dassetuṃ **“asamāpannakavasena nānattasaññī”**ti vuttaṃ. **“Parittakasiṇavasena parittasaññī”**ti iminā satipi saññāvinimutte dhamme **“saññāyeva attā”**ti vadatīti dassitaṃ hoti. Kasiṇaggahaṇaṇcetha saññāya visayadassanaṃ, evaṃ **vipulakasiṇavasena**ti etthāpi attho veditabbo. Evaṇa katvā antānantikavāde, idha ca antānantikacatukke paṭhamadutiyaavādehi imesaṃ dvinnāṃ vādānaṃ viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu pubbantāparantakappanabhedena satipi kehici visese kehici natthiyevatī. Atha vā **“aṅguṭṭhappamaṇo attā, yavappamaṇo, aṇumatto vā attā”**ti-ādidassanavasena paritto saññī cāti **parittasaññī**, kapilakaṇḍādayo viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamaṇo saññī cāti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Dibbacakkhuparibhaṇḍatāya yathākammūpagañāṇassa dibbacakkhupabhāvajanitena yathākammūpagañāṇena dissamānāpi sattānaṃ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā hotīti āha **“dibbena cakkhunā”**ti-ādi. Nanu ca **“ekantasukhī attā”**ti-ādivādānaṃ aparantadiṭṭhibhāvato **“nibbattamānaṃ disvā”**ti vacanaṃ anupapannanti? Nānupapannaṃ, anāgatassa ekantasukhibhāvādikassa pakappaṇaṃ paccuppannāya nibbattiyaṃ dassanena adhippetanti. Tenevāha **“nibbattamānaṃ disvā ‘ekantasukhī’**ti gaṇhātī”ti. Ettha ca tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ bahulaṃ sukhādisahitadhammappavattidassanena tesaṃ **“ekantasukhī”**ti gāho daṭṭhabbo. Atha vā hatthidassaka-andhā viya diṭṭhigatikā yaṃ yadeva passanti, taṃ tadeva abhinivissa voharantīti na ettha yutti maggitabbā.

Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Asaññīvāde asaññābhava nibbattasattavasena paṭhamavādo, **“saññaṃ attato samanupassatī”**ti ettha vuttanayena saññaṃyeva **“attā”**ti gaṇetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato

“asaññī”ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto. Tassa pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asaṇḍājanasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayeneva cattāropi veditabbā. Tathā nevasaññīnāsaññīvādepi nevasaññīnāsaññībhave nibbattasattasseva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātum asamattāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena, saṇḍājanasabhāvatāpaṭijānena ca dutiyavādādayo pavattāti evaṃ ekena pakārena satipi kāraṇapariyesanassa sambhave diṭṭhigatikavādānaṃ anādaraṇīyabhāvadassanattānaṃ **“tatha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabban”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etesaṅca saññī-asaññīnevasaññīnāsaññīvādānaṃ “arogo paraṃ maraṇā”ti vacanato sassatadiṭṭhisāṅgaho pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedoti vuttaṃ **“sato”**ti. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedaggahaṇampi kāraṇamevāti dassetuṃ **“sattassā”**ti vuttaṃ Pāḷiyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhanibandhano ucchedagāho yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato, nirudayavināso vā idha ucchedoti adhippetoti āha **“upacchedan”**ti. Visesena nāso **vināso**, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti āha **“adassanan”**ti. Adassane hi nāsa-saddo loka niruḷhoti. **Bhāvavigamanti** sabhāvāpagamaṃ. Yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhatīti. **Lābhī**ti dibbacakkuṇṇāḷābhī.

Cutimattamevāti sekkhaputhujjanānampi cutimattameva. **Na upapātanti** pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti. **“Alābhī ca ko paralokaṃ na jānāti”**ti natthikavādavasena, mahāmūlhabhāveneva vā “īto añño paraloko atthi”ti anavabodhamāha. Ettakoyeva visayo, yoyaṃ indriyagocaroti. Attano dhītuyā hatthagāṇhanakarājādi viya **kāmasukhagiddhatāya vā**. **“Na puna viruhanti”**ti patitapaṇṇānaṃ vaṇṇena appaṭisandhikabhāvamāha. **Evameva sattāti** yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto na paṭisandhiyati, evaṃ sabbe sattā appaṭisandhikamaraṇameva nigacchantīti. Jalapubbūlakūpamā hi sattāti tassa laddhi. **Tathāti** vuttappakārena. Lābhinopi cutito uddhaṃ adassaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti āha **“vikappetvā vā”**ti.

Etthāha—yathā amarāvikkhepikavādā ekanta-alābhīvaseneva dassitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññīvādacatukko¹ ekantalābhīvaseneva, na evamayaṃ. Ayaṃ pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhī-alābhīvasena pavatto. Tathā hi vuttaṃ **“tattha dve janā”**ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā sassatavādādidesanāhi idha aññathā desanā pavattāti? Vuccate—desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi Buddhā Bhagavanto, te veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ vividhenākārena dhammaṃ desenti, aññathā idhāpi ca evaṃ Bhagavā deseyya “idha bhikkave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya -pa- yathāsamāhite citte sattānaṃ cutūpapātañāyā cittaṃ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṃ passati, puthūnaṃ vā parasattānaṃ, na heva kho taduddhaṃ upapattim, so evamāha ‘yathā kho bho ayaṃ attā’ti”ādinaṃ visesalābhino, takkino ca visuṃ katvā, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ sassatavādādidesanāhi aññathāyaṃ desanā pavattāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā ekaccasassatavādādīsu viya na idha takkīvādito visesalābhīvādo bhinnākāro, atha kho samānabhedatāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanatthaṃ Bhagavatā ayamucchedavādo purimavādehi visiṭṭhākāro desito. Sambhavati hi

---

1. ...saññīvāde catutthacatukke saññīvādā (Abhinavaṭī), ...saññīvāde catukke (Ka)

Etthāha—yuttaṃ tāva purimesu tiṣṣu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttaṃ pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabbhā pavattattā tesāṃ vādānaṃ, catuvokārabhavapariyāpannaṃ pana attabhāvaṃ nissāya pavattesse catutthādīsu catūsu vādesu kasmā “kāyassa bheda”ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo vijjatīti? Saccametaṃ, rūpattabhāve pavattavohārenea pana diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāraṃ āropetvā āha “kāyassa bheda”ti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññāpenti, tathā ca Bhagavā dassetīti, arūpakāyabhāvato vā phassādiddhammasamūhābhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Ettha ca kāmādevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesāṃ vādānaṃ, na pana diṭṭhigatikapaccakkhabhūtaṃ amanussattabhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā. Dutiyavādādīnaṃhi purimapurimavādasāṅgahitasseva attano taduttaruttaribhavopapannassa samucchedato yujjati aparantakappikatā, tathā ca “no ca

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23 piṭṭhādīsu.

kho bho ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī”ti-ādi vuttaṃ, yaṃ pana tattha vuttaṃ “atthi kho bho añño attā”ti, taṃ manussakāyavisesāpekkhāya vuttaṃ, na sabbathā aññabhāvatoti? No na yutto, idhalokapariyāpannattepi ca paṭhamavāḍavisayassa anāgatakālasseva tassa adhippetattā paṭhamavāḍinopi aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavāḍavaṇṇanā

93. **Diṭṭhadhammoti** dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha “**diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī**”ti. Teneva ca “**tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanan**”ti vuttaṃ.

95. **Antonijjhāyanalakkhaṇoti** ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso anto abbhantaraṃ nijjhāyanam socanam antonijjhāyanam, taṃ lakkhaṇam etassāti antonijjhāyanalakkhaṇo.

Tannissitalālappanalakkhaṇoti taṃ sokaṃ samuṭṭhānāhetuṃ nissitaṃ tannissitaṃ, bhusaṃ vilāpanaṃ lālappanaṃ, tannissitañca lālappanañca tannissitalālappanaṃ, taṃ lakkhaṇam etassāti tannissitalālappanalakkhaṇo. Ñātibyaśanādīnā phuṭṭhassa paridevenāpi¹ asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso**. So pana yasmā cetaso appasannākāro hoti, tasmā “**visādalakkhaṇo**”ti vutto.

96. Vitakkaṇaṃ **vitakkitaṃ**, taṃ pana abhiniropanasabhāvo vitakkoyevāti āha “**abhi -pa- vitakko**”ti. Esa nayo **vicāritanti** etthāpi. Khobhakarāsabhāvattā vitakkavicārānaṃ taṃsahitaṃ jhānaṃ sa-ubbilanaṃ viya hotīti vuttaṃ “**sakaṇḍakaṃ viya khāyatī**”ti.

97. Yāya ubbilāpanapītiyā uppannāya cittaṃ “**ubbilāvitana**”ti vuccati, sā pīti **ubbilāvitattaṃ**. Yasmā pana cittaṃ ubbilabhāvo tassā pītiyā sati hoti, nāsati, tasmā sā “**ubbilabhāvakāraṇaṃ**”ti² vuttā.

1. Paridevanāyapi (Abhinavaṭī). Paridevanepi (Ka)

2. Ubbilabhāvakāraṇanti (Ka)

98. **Ābhogoti** vā cittassa ābhuggabhāvo, ārammaṇe oṇatabhāvoti attho. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinatamanapanatañca. Tattha “khuppipāsādi-abhibhūtassa viya manuññabhojanādīsu kāmehi viveciyamānassupādārammaṇapatthanā visesato abhivaḍḍhati, ulārassa pana kāmarasassa yāvadatthaṃ tittassa manuññarasabhojanaṃ bhuttāvino viya suhitassa bhottukāmatā kāmesu pātabyatā na hoti, visayassāgiddhatāya visayehi dummociyehi jalūkā viya sayameva muñcatī”ti ca ayoniso ummujjitvā kāmaguṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpasamaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṃ ādīnavadassitāya, paṭhamādiijjhānasukhassa santabhāvadassitāya ca paṭhamādiijjhānasukhatittiyā saṃsāradukkhupacchedaṃ byākāmsu dutiyādivādino, idhāpi ucchedavāde vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ panettha viseso—ekasmiñhi attabhāve pañca vādā labbhanti. Teneva hi Pāliyaṃ “añño attā”ti aññaggahaṇaṃ na kataṃ. Kathaṃ panettha accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na pana ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesasamaṅgitāpaṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano sakarūpe avaṭṭhānadīpanato.

Sesāti sesā pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhibhāvo tattha tattha pakāsito yeva.

101-2-3. Kiṃ pana kāraṇaṃ pubbantāparantā **eva** diṭṭhābhinivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavato. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati ittarakālattā, atha pana paccuppannabhavo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappanakkhamo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesu yeva antogadhoti kathamadassitaṃ. Atha vā pubbantāparantavantatāya “pubbantāparanto”ti majjhanto vuccati, so ca “pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino”ti vadantena pubbantāparantehi visuṃ katvā vuttovēvāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyampi “sabbepi te aparantakappike pubbantāparantakappike”ti etena sāmāññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ,

aññathā saṅkaḍḍhitvā vuttavacanassa anattakata āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikā? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃpakārā veditabbā.

Ettha ca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā”ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni sāmāññaphalādi¹suttantaresu vuttappakārāni akiriyāhetukanatthikavādādini, yāni ca issarapajāpatipurisakālasabhāvanīyatīyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni² bahiddhāpi dissamānāni, tesāṃ etheva saṅgaho, antogadhatā ca veditabbā. Kathaṃ? Akiriyavādo tāva “vañjho kūṭaṭṭho”ti-ādinā kiriyābhāvādīpanato sassatavāde antogadho, tathā “sattime kāyā”ti-ādi³nayappavatto pakudhavādo, “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṅkilesāyā”ti-ādi⁴vacanato ahetukavādo adhiccasamuppannikavāde antogadho. “Natthi paro loko”ti-ādi⁵vacanato natthikavādo ucchedavāde antogadho. Tathā hi tattha “kāyassa bheda ucchijjati”ti-ādi⁶ vuttaṃ. Paṭhamena ādi-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi Pāḷiyaṃ nāṭaputtavāda⁷bhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato, tathāpi sattavatātikkaṃmena vikkhepavāditāya nāṭaputtavādopi saṅcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ”ti⁸ evaṃpakārā vādā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti-ādivādesu saṅgahaṃ gacchanti, “hoti Tathāgato paraṃ maraṇā, atthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā sassatavāde. “Na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ucchedavādena saṅgahitā. “Hoti ca na hoti ca Tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ekaccasassatavāde antogadhā. “Neva hoti na na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā, nevatti na natthi sattā opapātikā”ti ca evaṃpakārā

1. Dī 1. 49 piṭṭhādīsu.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 217, 218; Anuṭī 2. 64, 65 piṭṭhesu passitabbaṃ. 3. Dī 1. 52 piṭṭhe.

4. Dī 1. 50 piṭṭhe.

5. Dī 1. 51 piṭṭhe.

6. Dī 1. 31 piṭṭhe.

7. Dī 1. 54 piṭṭhe.

8. Dī 1. 149, 150; Ma 2. 89; Saṃ 1. 291, 292 piṭṭhādīsu.

amarāvikkhepavāde antogadhā. Issarapajāpatipurisakālavadā ekaccasassatavāde antogadhā, tathā kaṇḍavādo. Sabhāvanīyatiyadicchāvādā adhiccasamuppannikavādena saṅgahitā. Iminā nayena suttantaresu, bahiddhā ca dissamānānaṃ diṭṭhigatānaṃ imāsu dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhata veditabbā.

Ajjhāsayanti diṭṭhijjhāsayaṃ. Sassatucchedadiṭṭhivasena hi sattānaṃ saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo, tañca Bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnānampi “cattāro janā sassatavādā”ti-ādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha “**tulāya tulayanto viyā**”ti. Tathā hi vakkhati “anto jālikatā”ti-ādi¹. “**Sinerupādato vālukaṃ uddharanto viyā**”ti etena sabbaññutaññāṇato aññassa imissā desanāya asakkuṇeyyatarā dasseti.

Anusandhānaṃ anusandhi, pucchāya kato anusandhi **pucchānusandhi**. Atha vā anusandhayatīti anusandhi, pucchā anusandhi etassāti **pucchānusandhi**. Pucchāya anusandhiyatīti vā **pucchānusandhi**. **Ajjhāsayaṇusandhim**hipi eseva nayo. **Yathānusandhī**ti ettha pana anusandhiyatīti anusandhi, yā yā anusandhi yathānusandhi, anusandhi-anurūpaṃ vā **yathānusandhī**ti saddattho veditabbo, so “yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttasu upari desanā āgacchati, tesam vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ? Ākaṅkheyyasutte² heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā -pa-. Kakacūpame³ heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatā”ti-ādinā Aṭṭhakathāyaṃ⁴ vutto.

Iti kirāti Bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruccanabhāvadīpanaṃ. **Bhoti** dhammālapanaṃ. **Anattakatānī**ti attanā na katāni, anattakehi vā khandhehi katāni. **Kamattānaṃ phusissantī**ti asati

---

1. Dī 1. 42 piṭṭhe.

3. Ma 1. 173 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 113 piṭṭhe.

attani khandhānañca khaṇikattā kammāni kaṃ attānaṃ attano phalena phusissanti, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedetīti attho. **Avidvā**ti sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya na vidvā. **Avijjāgatoti** avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. **Taṇhādhipateyyena cetasā**ti “yadi ahaṃ nāma koci natthi, mayā katassa kammassa ko phalaṃ paṭisaṃvedeti, satī pana tasmim siyā phalūpabhogo”ti taṇhādhipatito āgato **taṇhādhipateyyo**, tena. Attavādupādānasahagatacetasā. **Atidhāvitabbanti** khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmim santāne kammaṃ kataṃ, tattheva phaluppattito dhammapuñjamattasseva ca siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kāravavedakabhūtena bhavitabbaṃ, aññathā “kammaphalānaṃ sambandho na siyā”ti attattaniyasuññatāpakāsaṇaṃ Satthusāsaṇaṃ atikkamitabbaṃ maññeyyāti attho.

“**Upari cha abhiññā āgatā**”ti anurūpadhammasena yathānusandhiṃ dasseti, itarehi paṭipakkhavasena. **Kilesenā**ti “lobho cittassa upakkilesa”ti-ādinā kilesavasena. **Imasmimpīti pi**-saddena yathā vuttasuttādīsu paṭipakkhavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi suddeti dasseti. Tathā hi niccasārādipaññāpakāsaṇaṃ diṭṭhigatānaṃ vasena uṭṭhitā ayaṃ desanā niccasārādisuññatāpakāsaṇena niṭṭhāpitāti.

Paritassitavipphanditavāraṇṇanā

105-117. **Mariyādavibhāgadassanattanti** sassatādidiṭṭhidassanassa sammādassanena saṅkarābhāvavibhāvanatthaṃ. Tadapi vedayitanti sambandho. **Ajānataṃ apassatanti** “sassato attā ca loko cā”ti “idaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ evaṃgahitaṃ evāparāmaṭṭhaṃ evaṃgatikaṃ hoti evaṃabhisamparāyaṇ”ti yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ. Tathā yasmim vedayite avītatataṇhatāya evaṃdiṭṭhigataṃ upādiyanti, taṃ vedayitaṃ samudayādito yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, etena anāvarenañāṇasamantacakkhūhi yathā Tathāgatānaṃ yathābhūtamettha ñāṇadassanaṃ, na evaṃ diṭṭhigatikānaṃ, atha kho taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti dasseti. Teneva cāyaṃ desanā mariyādavibhāgadassanattā jātā. Atṭhakathāyaṃ pana “yathābhūtaṃ

dhammānaṃ sabhāvaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ”ti avisesena vuttaṃ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṃ ajānanamattena micchā abhinivisantīti. Sāmaññajotanaṃ visese avatiṭṭhatīti ayaṃ visesayojanā katā. **Vedayitanti** “sassato attā ca loko cā”ti¹ diṭṭhipaññāpanavasena pavattaṃ diṭṭhiyā anubhūtaṃ anubhavanaṃ. **Taṇhāgatānanti** taṇhāya gatānaṃ upagatānaṃ, pavattānaṃ vā. **Taṇha kho panetanti** ca yathāvuttaṃ vedayitaṃ paccāmasati. Tañhi vaṭṭamisabhūtaṃ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya sa-ubbilattā cañcalaṃ, na maggaphalasukhaṃ viya ekarūpena avatiṭṭhatīti. Tenevāha **“paritassitena”**ti-ādi.

Atha vā evaṃ visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajitvā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṃ **“tatra bhikkhave”**ti-ādikā desanā āradadhā. Sabbesañhi diṭṭhigatikānaṃ vedanā avijjā taṇhā ca avisiṭṭhakāraṇanti. Tattha **tadapī**ti “sassataṃ attānañca lokañca paññapenti”ti ettha yadetaṃ “sassato attā ca loko cā”ti paññāpanaṃ, tadapi. Sukhādibhedāni tividhavedayitaṃ yathākkamaṃ dukkhasallānīccato, avisesena samudayatthaṅgamassādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, tato eva ca sukhādipatthanāsambhavato taṇhāya upagatattā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva, “asati attāni ko vedanaṃ anubhavatī”ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva vā, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo sassato koci dhammo atthīti attho. Ekaccasassatavādādīsūpi eseva nayo.

Phassapaccayavāraṇṇanā

118. Yena taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti desanā diṭṭhiyā² paccayaparamparaniddhāraṇanti āha **“paramparapaccayadassanattānaṃ”**ti, tena yathā paññāpanadhammo diṭṭhi, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññāpetabbā dhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci attā vā loko vā sassatoti ayamatto dassitoti daṭṭhabbā.

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.

2. Vedanādiṭṭhiyā (Ka)

Netarṃṭhānaṃvijjativāraṇṇanā

131. Tassa paccayassāti phassapaccayassa. **Diṭṭhivedayiteti** diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbebhi attho. Vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadāci phassena vināti phasso vedanāya balavakāraṇanti āha “**balavabhāvadassanattān**”ti. Sannihitopi hi visayo sace phusanākārahito hoti cittuppādo, na tassa ārammaṇapaccayena paccayo hotīti phassova sampayuttadhammānaṃ visesapaccayo. Tathā hi Bhagavatā cittuppādaṃ vibhajantena phassoyeva paṭhamāṃ uddhaṭṭo, vedanāya pana adhiṭṭhānameva.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā

144. Heṭṭhā tīsupi vāresu adhikatattā, upari ca “paṭisaṃvedentī”ti vakkhamānattā vedayitamettha padhānanti āha “**sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī**”ti. **Sampiṇḍetī**ti ca “yepi te”ti tattha tattha āgatassa pi-saddassa atthaṃ dasseti. Vedayitassa phasse pakkipanaṃ phassapaccayatādassanameva “chahi ajjhattikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevā”ti. Sañjāyanti etthāti adhikaraṇattho sañjāti-saddoti āha “**sañjātiṭṭhāne**”ti. Evaṃ samosaraṇa-saddopi daṭṭhabbo. Āyatati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāya, āyabhūtaṃ vā attano phalaṃ tanoti pavattetīti **āyatanam**, kāraṇam. Rukkhagacchasamūhe araṇṇavohāro araṇṇameva araṇṇāyatananti āha “**paṇṇattimatte**”ti. **Atthattayepīti** pi-saddena avuttatthasampiṇḍanaṃ daṭṭhabbaṃ, tena ākāranivāsādhiṭṭhānatthe saṅgaṇhāti. Hiraṇṇāyatanam suvaṇṇāyatanam, vāsudevāyatanam, kammāyatananti-ādīsu ākaraniṇvāsādhiṭṭhānesu āyatana-saddo. Cakkhādīsu ca phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesaṃ nivāso, adhiṭṭhānaṃ nissayapaccayabhāvatoti. Tiṇṇampi visayindriyaviññāṇānaṃ saṅgatiḥbhāvena gahetabbo phassoti “**saṅgati**”ti vutto. Tathā hi so “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vuccati. **Iminā nāyena**ti vijjamānesupi aññesu sampayuttadhammesu yathā “cakkhuṅca -pa-

phasso”¹ti etasmim̐ sutte vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanattam̐
phassasīsenā desanā katā, evamidhāpi Brahmajāle “phassapaccayā
vedanā”ti-ādinā phassam̐ ādim̐ katvā aparantapaṭiccasamuppādadīpanena
paccayaparamparam̐ dassetuṃ “phassāyatanehi phussa phussā”ti
phassamukhena vuttam̐.

Phasso arūpadhammopi samāno ekadesena ārammaṇe anallīyamānopi
phusanākārena pavattati phusanto viya hotīti āha **“phassova taṃ taṃ
ārammaṇam̐ phusati”**ti, yena so “phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso”ti ca
vuccati. “Phassāyatanehi phussa phussā”ti aphasanakiccānipi āyatanāni
“mañcā ghosanti”ti-ādīsu viya nissitavohārena phusanakiccāni katvā
dassitānīti āha **“phasse upanikkhipitvā”**ti, phassagatikāni katvā
phassūpacāram̐ āropetvāti attho. Upacāro hi nāma vohāramattam̐, na tena
atthasiddhi hotīti āha **“tasmā”**ti-ādi.

Attano paccayabhūtānam̐ channam̐ phassānam̐ vasena
cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkhepato chabbidhā vedanā,
vitthārato pana aṭṭhasatapariyāyena aṭṭhasatabhedā. **Rūpatanḥādibhedāyati**
rūpatanḥā yāva dhammatanḥāti saṅkhepato chappabhedāya, vitthārato
aṭṭhasatabhedāya. **Upanissayakoṭiyāti** upanissayasīsenā. Kasmā panettha
upanissayapaccayova uddhaṇo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā
ca tanḥāya ārammaṇamatta ārammaṇādhipati ārammaṇūpanissaya
pakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca
ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametaṃ, upanissaye
eva pana taṃ sabbam̐ antogadham̐. Yuttam̐ tāva ārammaṇūpanissayassa
upanissayasāmaññato upanissayena saṅgaho, ārammaṇamatta-
ārammaṇādhipatīnam̐ pana kathanti? Tesampi ārammaṇasāmaññato
ārammaṇūpanissayena saṅgahova kato, na pakatūpanissayenāti daṭṭhabbam̐.
Etadatthamevettha **“upanissayakoṭiyā”**ti vuttam̐, na “upanissayenā”ti.

Catubbidhassāti kāmupādānam̐ yāva attavādupādānanti catubbidhassa.
Nanu ca tanḥāva kāmupādānanti? Saccametaṃ. Tattha dubbalā tanḥā
tanḥāva,

---

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248
piṭṭhādīsu.

balavatī taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā appattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ karapasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ corānaṃ karappattadhanaggahaṇaṃ viya. Appicchatāpaṭipakkhā taṇhā, santosapaṭipakkhā upādānaṃ. Pariyesanadukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṃ upādānanti ayametesāṃ viseso. **Upādānassāti** asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, itarassa sahajātakotiyaṃ daṭṭhabbariṃ. Tattha anantarassa anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanapaccayehi, anānantarassa upanissayena, ārammaṇabhūtā pana ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi, ārammaṇamatteneva vāti taṃ sabbaṃ upanissayeneva gahetvā “**upanissayakoṭiyā**”ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayo. Tathā rūpādibhedeva sammūlho “natthi dinnan”ti-ādinā¹ micchādassanaṃ, saṃsārato muccitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṃ sakkāyadassanaṃ gaṇhāti, tasmā itaresampi taṇhā upanissayoti daṭṭhabbariṃ. Sahajātassa pana sahajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi-avigatahetu vasena taṇhā paccayo hoti. Taṃ sabbaṃ sandhāya “**sahajātakotiyaṃ**”ti vuttaṃ.

Tathāti upanissayakoṭiyā ceva sahajātakotiyaṃ cāti attho. **Bhavassāti** kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhātaṃ sabbaṃ bhavagāmikammaṃ kammabhavo, kāmabhavādiko navavidho upapattibhavo, tesāṃ upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhavakāraṇakammabhavakāraṇabhāvato, tassa ca sahāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo hoti. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammāsahajātakāmupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Kammabhavassa pana sahajātassa sahajātaṃ upādānaṃ sahajāta-aññamaññaṇissayasampayutta-atthi-avigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo hoti, asahajātassa anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanavasena, itarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇavasena ca paccayo hoti. Tattha

1. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63, 64, 182; Ma 3. 72, 99, 116; Saṃ 2. 169; Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.

anantarādi ke upanissayapaccaye, saha jātādi ke saha jātāpaccaye pakkhipitvā vuttam **“upanissayakoṭiyā ceva saha jātakoṭiyā cā”**ti.

Bhavo jātīyāti ettha **bhavoti** kammabhavo adhippeto. So hi jātīyā paccayo, na upapattibhavo. Upapattibhavo hi paṭhamābhinihattā khandhā jātīyeva. Tena vuttam **“jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā”**ti. **Savikārā**ti ca nibbattivikārena savikārā, te ca atthato upapattibhavoyeva. Na hi tadeva tassa kāraṇam bhavitum yuttanti. Kammabhavo ca upapattibhavassa kammāpaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hotīti āha **“bhavo jātīyā upanissayakoṭiyā paccayo”**ti.

Yasmā ca sati jātīyā jarāmarāṇam jarāmarāṇādinā phuṭṭhassa bālassa sokādayo ca sambhavanti, nāsati, tasmā **“jāti -pa- paccayo hotī”**ti vuttam. Sahajātūpanissayasīsenā paccayavicāraṇāya dassitattā, aṅgavicāraṇāya ca anāmaṭṭhattā āha **“ayamettha saṅkhepo”**ti. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya sā niravasesā kuto laddhabbāti āha **“vitthārato”**ti-ādi. Ekadesena cettha kathitassa paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhim udāharaṇena kāraṇam dassento **“Bhagavā hī”**ti-ādimāha. Tattha **koṭi na paññāyati**ti asukassa nāma Sammāsambuddhassa, Cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti avijjāya ādimariyādā appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati avijjamānattāyevāti attho. Ayaṁ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā kāraṇā āsavapaccayāti attho. **Bhavataṇhāyāti** bhava saṁyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavaditṭhiyāti** sassataditṭhiyā. **“Ito ettha ettho idhā”**ti apariyantaṁ aparāparuppattiṁ dasseti.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. “Vedanānaṁ samudayan”ti-ādi Pāḷi **vedanākammaṭṭhānanti** daṭṭhabbā. **Tanti** “phassasamudayā phassanirodhā”ti vuttaphassaṭṭhānaṁ. **Āhāro**ti kabalīkāro āhāro veditabbo. So hi “kabalīkāro āhāro

imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti¹ vacanato kammasamuṭṭhānānampi upatthambhakapaccayo hotiyeva. Yadipi sotāpannādayo yathābhūtaṃ pajānanti, ukkaṃsagativijānanavasena pana desanā arahattanikūṭena niṭṭhāpitā. Ettha ca “yato kho bhikkhave bhikkhu -pa- yathābhūtaṃ pajāneti”ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhiṃ saṃghassa suppaṭipattiṃ dasseti. Teneva hi Aṭṭhakathāyaṃ ettha “ko evaṃ jānāti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āraddhavipassako jānāti”ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṃgho dassito, tena yaṃ vuttaṃ “bhikkhusaṃghavasena pi dīpetuṃ vaṭṭati”ti², taṃ yathārutavaseneva dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbāṃ.

146. Anto jālassāti antojālaṃ, antojāle katāti **antojālīkatā**. Apāyūpapattivasena adho osīdanaṃ, sampattibhavavasena uddhaṃ uggamanaṃ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, olīnatā’tidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhi-aparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ adho osīdanaṃ uddhaṃ uggamanaṃ yojetabbāṃ. “**Dasasahassilokadhātū**”ti jātikhettaṃ sandhāyāha.

147. **Apaṇṇattikabhāva**nti dharamānakapaṇṇattiyā apaṇṇattikabhāvaṃ. Atītabhāvena pana tathā paṇṇatti yāva sāsanaantaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu vattati eva. Tathā hi vakkhati “vohāramattameva bhavissati”ti³. **Kāyoti** attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evañhissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkkhandhacakkhādīnaṃ ambapakkhasadisatā yujjati. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhato vicchedo viya bhavanettichede tadupanibandhānaṃ rūpakkkhandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvata opammaṃ daṭṭhabbāṃ.

148. **Dhammapariyāyeti** Pāliyaṃ. **Idhatthoti** diṭṭhadhammahitaṃ. **Paratthoti** samparāyahaṃ. Saṅgāmaṃ vijināti etenāti **saṅgāmavijayo**. Atthasampattiyā **atthajālaṃ**. Byañjanasampattiyā, sīlādi-anavajjadhammaniddesato ca **dhammajālaṃ**. Setṭhaṭṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānaṃ vibhattatā **brahmajālaṃ**. Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhāvitatā **diṭṭhiajālaṃ**. Tittiyavādanimmaddanūpāyattā **anuttaro saṅgāmavijayoti** evampettha yojanā veditabbā.

---

1. Abhi 8. 156 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Dī-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭṭha 1. 118 piṭṭhe.

149. **Attamanā**ti pītiyā gahitacittā. Tenevāha “**Buddhagatāyā**”ti-ādi. Yathā pana anattamanā attano anattacaratāya paramanā verimanā nāma honti. Yathāha “disodisan”ti¹ gāthā, na evaṃ attamanā. Ime pana attano attacaratāya sakamanā hontīti āha “**attamanāti sakamanā**”ti. Atha vā **attamanā**ti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. **Abhinandatī**ti taṇhāyatīti atthoti āha “**taṇhāyampi āgato**”ti. Anekatthattā dhātūnaṃ **abhinandantī**ti upagacchanti sevantīti atthoti āha “**upagamanepi āgato**”ti. Tathā **abhinandantī**ti sampāṭicchantīti atthoti āha “**sampāṭicchane**pi **āgato**”ti. “**Abhinanditvā**”ti iminā padena vuttoyeva attho “**anumoditvā**”ti iminā pakāsiyātīti abhinandana-saddo idha anumodanasaddatthoti āha “**anumodanepi āgato**”ti. “Katamañca taṃ bhikkhave”ti-ādinā² tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena pavattattā idaṃ suttam **veyyākaraṇaṃ** hoti. Yasmā pana pucchāvissajjanavasena pavattampi sagāthakaṃ Suttam Geyyaṃ nāma hoti, niggāthakattameva pana aṅganti gāthārahitaṃ veyyākaraṇaṃ, tasmā vuttam “**niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇanti vuttan**”ti.

Aparesupīti ettha **pi**-saddena pāramiparicayampi saṅgaṇhāti. Vuttañhi Buddhavaṃse—

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe³.

Dhammatejēna vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti⁴.

Vīriyabalenāti mahābhinikkhamane

cakkavattisīripariccāgahetubhūtavīriyappabhāvena,

Bodhimaṇḍūpasāṅkamane “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā⁵ vuttacaturaṅgasamannāgatavīriyānubhāvena. **Acchariyavegābhihatā**ti vimhayāvahakiriyānubhāvaghāṭitā. **Paṃsukūladhovane** keci “puññatejēnā”ti vadanti, acchariyavegābhihatāti yuttam viya dissati, **Vessantarajātake**⁶ pāramiparipūraṇapuññatejēna anekakkhattuṃ kampitattā “**akālakampanenā**”ti vuttam. **Sādhukāradānavasena**

1. Khu 1. 19, 123 piṭṭhesu.

3. Sabhāvarasalakkaṇe (bahūsu)

5. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266; Am 1. 252; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe,

4. Khu 4. 319 piṭṭhe.

6. Khu 6. 312 piṭṭhe.

akampittha yathā taṃ dhammacakkappavattane¹. Saṅgītikālādīsupi sādhu-kāradānavasena akampitthāti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha Aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

Ayaṃ pana pakaraṇanayena Pāliya atthavaṇṇanā—sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddesanaṃ samuṭṭhānādini paṭhamāṃ niddhārayissāma. Tatha **samuṭṭhānaṃ** tāva vuttaṃ “vaṇṇāvaṇṇabhaṇaṇaṃ”ti. Apica nindāpasamsāsu vineyyāghātānandādibhāvānāpatti, tatha ca ādinavadassanaṃ **samuṭṭhānaṃ**. Tathā nindāpasamsāsu paṭipajjanakkamassa, pasamsāvisayassa khuddakādivasena anekavidhassa sīlassa, sabbaññūtaññānassa sassatādiditṭhiṭṭhānesu tatuttari ca appaṭihatacārātāya, Tathāgatassa ca katthaci apariyāpannatāya anavabodho **samuṭṭhānaṃ**.

Vuttavipariyāyena **payojanaṃ** veditabbaṃ. Vineyyāghātānandādibhāvāpatti-ādikañhi imaṃ desanaṃ payojetīti. Tathā kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaiddhamāsaṃ, dvāsatṭhiḍṭhiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ, diṭṭhisīseṇa paccayākāravibhāvanaṃ, chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānaṃ anavasesapariyādānaṃ, attano anupādāparinibbānadīpanaṃ **payojanāni**.

Vaṇṇāvaṇṇanimittaṃ anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā sassatādiditṭhipaṅkaṃ nimuggā sīlakkhandhādīsu aparipūrakārītāya anavabuddhaguṇavisesaṇṇā vineyyā imissā dhammadeśanāya **bhājanaṃ**.

Piṇḍatthā pana āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacaṇena paṭiññānurūpaṃ samaṇasaññāya niyojanaṃ, khantisoraccānuṭṭhānaṃ, brahmavihārabhāvānānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajaññādhīṭṭhānaṃ, paṭisaṅkhānabhāvānābalasiddhi, pariyaṭṭhānānusayappahānaṃ, ubhayahitapaṭipatti, lokadhammehi anupalepo ca dassitā honti. Tathā pāṇātipātādīhi paṭivirativacaṇena sīlavisucchi dassitā, tāya ca hirottappasampatti,

---

1. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

mettākaraṇāsamaṅgitā, vītikkamappahānaṃ, tadaṅgapahānaṃ,
duccaritasamkilesappahānaṃ, viratittayasiddhi,
piyamanāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo,
samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇaṃ,
kusalamūlaropanaṃ, ubhayānatthadūrīkaraṇaṃ, parisāsu visāradatā,
appamādavihāro, parehi duppadhamāsiyatā, avippaṭisārādisamaṅgitā ca
dassitā honti.

“**Gambhīrā**”ti-ādivacanehi gambhīradhammavibhāvanaṃ,
alabbhaneyyapatiṭṭhatā, kappānaṃ asaṅkhyeyyenāpi dullabhapātubhāvatā,
sukhūmenapi ñāṇena paccakkhato paṭivijjhituṃ asakkuṇeyyatā,
dhammanvayasaṅkhātena anumānañāṇenāpi duradhigamaniyatā,
passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanaṃ, sobhanapariyosānatā,
atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtañāṇagocaratā,
sukhumasabhāvatā, mahāpaññāvibhāvanā ca dassitā honti.
Diṭṭhidīpakapadehi samāsato sassatucchedadiṭṭhiyo pakāsitāti
olīnatātidhāvanavibhāvanaṃ, upāyavinibaddhaniddeso¹,
micchābhīnivesakittanaṃ, kummaggapaṭipattiyā pakāsanā,
vipariyesaggāhapaññāpanaṃ, parāmāsaapariggaho,
pubbantāparantānudiṭṭhipatiṭṭhāpanaṃ, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgo,
taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādiṭṭhiniddeso, antadvayāvatāraṇaṃ,
āsavoghayogakilesagantha saṃyojanūpādānavisesavibhajjanañca dassitāni
honti. Tathā “**vedanānaṃ samudayan**”ti-ādivacanehi catunnaṃ
ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedhasiddhi,
vikkhambhanasamucchedappahānaṃ, taṇhāvijjāvigamo,
saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti,
ubhayahitapaṭipatti, tividdhapaññāpariggaho, satisampajaññānuttānaṃ,
saddhāpaññāsamāyogo, sammāvīriyasamathānuyojanaṃ,
samathavipassanānipphatti ca dassitā honti.

“**Ajānataṃ apassatan**”ti avijjāsiddhi, “**taṇhāgatānaṃ
paritassitavipphanditan**”ti taṇhāsiddhi, tadubhayena ca
nīvaraṇasaṃyojanadvayasiddhi, anamataggasaṃsāravatṭānucchedo,
pubbantāharaṇa-aparantapaṭisaṇḍhānāni, atītapaccuppannakālavasena
hetuvibhāgo, avijjātaṇhānaṃ aññamaññānativattanaṭṭhena
aññamaññūpakāritā, paññāvimutticetovimuttīnaṃ paṭipakkhaniddeso ca
dassitā honti. “**Tadapi phassapaccayā**”ti sassatādipaññāpanassa

---

1. Ubhayavinibandhaniddeso (Abhinavaṭi)

paccayādhīnavuttitākathanena dhammānaṃ niccatāpaṭisedho,
aniccatāpaṭiṭṭhāpanaṃ, paramatthato kārakādipaṭikkhepo,
evaṃdhammatādiniddeso, suññatāpakāsaṇaṃ,
sammattaniyāmapaccayalakkhaṇavibhāvanañca dassitāni honti.

“**Ucchinnabhavanettiko**”ti-ādinaṃ Bhagavato pahānasampatti,
vijjādhimutti, vasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo,
caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, bhavayoni-ādīsu अपरिपूरिततां ca dassitā
honti. Sakalena pana suttapadena iṭṭhāniṭṭhesu Bhagavato tādibhāvo, tattha
ca paresaṃ paṭiṭṭhāpanaṃ, kusalahammānaṃ ādibhūtaḍḍhammadvayassa
niddeso, sikkhattayūpadeso, attantapāḍipuggalacatukkasiddhi,
kaṇhākaṇhavipākādikammacatukavibhāgo, caturappamaññāvisayaniddeso,
samudayādiपाणकस्सा यथाभूतवबोधो, चसाराण्यधम्मविवहाना,
dasanāthakaradhammapaṭiṭṭhāpananti evamādayo niddhāretabbā.

Soḷasahāraṇṇanā

Desanāhāraṇṇanā

Tattha “attā, loka”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena,
vedanāphassāyatanādimukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu
taṇhāvajjā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṃ**. Taṇhā **samudayasaccaṃ**.
Sā pana paritassanāggahaṇena “taṇhāgatānaṃ”ti, “vedanāpaccayā taṇhā”ti ca
sarūpeneva samudayaggahaṇena, bhavanettiggahaṇena ca Pāliyaṃ gahitāva.
Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanayena pana āghātānandādivacanēhi,
ātappāḍipadehi, cittappadosavacanena, sabbadiṭṭhidīpakapadehi,
kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggaṇaṇena, tattha tattha
samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato
sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā kammakilesā
samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti **nirodhasaccaṃ**. Tassa tattha tattha
vedanānaṃ atthaṅgamanissaraṇapariyāyēhi, paccattaṃ nibbutivacanena,
anupādāvimuttivacanena ca Pāliyaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Nirodhapajānaṇā
paṭipadā **maggasaccaṃ**. Tassāpi tattha tattha vedanānaṃ
samudayādiyathābhūtavedanāpadesena, channaṃ phassāyatanānaṃ
samudayādiyathābhūtapajānanapariyāyena, bhavanettiyā ucchedapariyāyena
ca gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha samudayena **assādo**, dukkhena **ādīnavo**,

magganirodhehi **nissaraṇanti** evaṃ catusaccavasena, yāni **Pāliyaṃ**¹ sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesaṃca vasena idha assādādayo veditabbā. Vineyyānaṃ tādibhāvāpatti-ādikaṃ yathāvuttavibhāgaṃ payojanameva **phalaṃ**. Āghātādīnaṃ akaraṇīyatā, āghātādīphalassa ca anaññasantānabhāvitā, nindāpasamsāsu yathāsabhāvapaṭijānananibbeṭhanāti evaṃ taṃtaṃpayojanādhigamahetu **upāyo**. Āghātādīnaṃ karaṇapaṭisedhanādi-apadesena Dhammarājassa **āṇatti** veditabbāti ayaṃ **desanāhāro**.

Vicayahāravannaṇā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādasena ca “maman”ti vuttaṃ, niyamābhāvato vikappanatthaṃ vāggahaṇaṃ kataṃ, guṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca “bhikkhave”ti āmantanaṃ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca “pare”ti vuttaṃ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca “avaṇṇan”ti vuttaṃ. Byattivāsena, vitthāravasena ca “bhāseyyun”ti vuttaṃ, dhāraṇabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca “dhammassā”ti vuttaṃ, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānaṃ saṅghātakaraṇato ca “saṅghassā”ti vuttaṃ. Vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsanato ca “tatrā”ti vuttaṃ, sammukhabhāvato, puthubhāvato ca “tumhehi”ti vuttaṃ. Cittassa hananato, ārammaṇābhīghātato ca “āghāto”ti vuttaṃ, ārammaṇe saṅkocavuttiyā, atuṭṭhākāratāya ca “appaccayo”ti vuttaṃ, ārammaṇacintanato, nissayato ca “cetaso”ti vuttaṃ, atthāsāadhanato, anu anu anattasāadhanato ca “anabhiraddhī”ti vuttaṃ, kāraṇānarahattā², Satthusāsane ṭhitehi kātum asakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttanti iminā nayena sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Iti anupadavicayato³ **vicayo hāro**. Ativittahārabhayena, sakkā ca Aṭṭhakathaṃ tassā līnatthavaṇṇanañca anugantvā ayamattho viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

1. Khu 10. 6 piṭṭhe.

2. Karaṇārahattā (bahūsu)

3. Anupadavicayatoti (bahūsu)

Yuttihāraṇṇanā

Sabbena sabbaṃ āghātādīnaṃ akaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati itthāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmim̐ santāne āghātādayo uppannā, tannimittako¹ antarāyo tasseva sampattivibandhāya saṃvattatīti yujjati. Kasmā? Santānantaresu asaṅkamanato. Cittaṃ abhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsītādisallakkhaṇepi asamatthatāya saṃvattantīti yujjati sakodhalobhānaṃ andhatamasabbhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇi sabbasattānaṃ pāmojjapāsamsabhāvāya saṃvattatīti yujjati. Silasampattiyaṃ hi mahato kittisaddassa abbhuggamo hotīti. Gambhīratādivisesayuttēna guṇena Tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalasabbaññuguṇaggahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjā-ayonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkānāni sassatavādādi-abhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappanājālassa asamugghāṭitattā. Vedanādinavānavabodhena vedanāya taṇhā pavaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato. Sati ca vedayitarāge tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca vipariṇṇatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. Sassatādivāde paññāpentānaṃ, tadanucchavikaṃ vā vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabhāvato. Chaphassāyatananimittavaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahīnattā. Channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādipajānaṃ sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāheva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhihi sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṃ issaravādādīnaṃ tadantogadhattā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Uccinnabhavanettiko Tathāgatassa kāyoti yujjati, yasmā Bhagavā abhinīhārasampattiyaṃ catūsu satipaṭṭhānesu patitṭhitacitto sattabojjhaṅgeyeva yathābhūtaṃ bhāvesi. Kāyassa bhedaṃ parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappatiyaṃ rūpādīsu kassacipi anavasesatoti ayaṃ **yuttihāro**.

---

1. Tannimittato (bahūsu)

Padaṭṭhānahāraṇṇanā

Avanṇāraha-avanṇānurūpasampattānādeyyavacanaṭādi vipattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Vanṇārahavanṇānurūpasampattasaddheyyavacanaṭādi sampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Tathā āghātādayo nirayādidukkhassa padaṭṭhānaṃ. Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ saggasampatti-ādisabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Paṇātipātādihi paṭivirati ariyassa sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ Bhagavato paṭivedhappakāraṇāṇaṃ desanāṇaṇassa padaṭṭhānaṃ. Desanāṇaṇaṃ vineyyānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniissaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānanti sā yathārahaṃ navavidhassāpi bhavassa padaṭṭhānaṃ. Bhavo jātiyā, jāti jarāmarāṇassa, sokādīnaṃca padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtaṭvedanaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedho. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānaṃ, paṭivedho catubbidhassa sāmāññaphalassa padaṭṭhānaṃ. “Ajānataṃ apassatan”ti avijjāgahaṇaṃ, tattha avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānanti yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānanti netabbaṃ. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditaṃ”ti ettha taṇhā upādānaṃca padaṭṭhānaṃ, “tadapi phassapaccayā”ti ettha sassatādipaṇṇāpanaṃ paresaṃ micchābhinivesassa padaṭṭhānaṃ, micchābhiniveso saddhammassavana sappurisūpassaya yonisomanasikāra dhammānudhammapaṭipattihi vimukhatāya, asaddhammassavanādīnaṃca padaṭṭhānaṃ, “aññatra phassā”ti-ādīsu phasso vedanāya padaṭṭhānaṃ, cha phassāyatanāni phassassa, sakalavaṭṭadukkhassa ca padaṭṭhānaṃ, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūtaṭappajānaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassāti yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānaṃ. Tathā anupādāparinibbānaṃ assāti ayaṃ **padaṭṭhānahāro**.

Lakkhaṇahāraṇṇanā

Āghātādiggaṇaṇena kodh upanāha makkha palāsa issā macchariya sārāmbha paravambhaṇādīnaṃ saṅgaho paṭighacittupādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggaṇaṇena abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādādīnaṃ saṅgaho lobhacittupādapariyāpannatāya samānalakkhaṇattā.

Tathā āghātaggahaṇena avasiṭṭhaganthanīvaraṇānaṃ saṅgaho kāyaganthanīvaraṇalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Ānandaggahaṇena phassādīnaṃ saṅgaho saṅkhārakkhandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Sīlaggahaṇena adhicitṭa-adhipaññāsikkhānampi saṅgaho sikkhālakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Idha pana sīlasseva¹ indriyasamvarādikassa datṭhabbāṃ. Diṭṭhiggahaṇena avasiṭṭha-upādānānampi saṅgaho upādānalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Vedanānaṃ”ti ettha vedanāggahaṇena avasiṭṭha-upādānakkhandhānampi saṅgaho khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā vedanāya dhammāyatanadhammadhātupariyāpannattā² sammasanūpagānaṃ sabbesaṃ āyatanānaṃ dhātūnaṃ saṅgaho āyatanalakkhaṇena, dhātulakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. “Ajānataṃ apassatan”ti ettha avijjāggahaṇena hetu-āsavoghayoganīvaraṇādisaṅgaho hetādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā avijjāya, tathā “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditan”ti ettha taṇhāggahaṇenāpi. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassaggahaṇena saññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatanaggahaṇena khandhindriyadhātādīnaṃ saṅgaho phassupattinimittatāya, sammasanasabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettiggahaṇena avijjādīnampi saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ **lakkhaṇahāro**.

Catubyūhahāravaṇṇanā

Nindāpasamsāhi sammākampitacetasā micchājīvato anoratā sassatādimicchābhīnivesino sīlādiddhammakhandhesu appatitṭhitatāya Sammāsambuddhaguṇarasassādavimukhā veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ**. Te yathāvuttadosavinimuttā kathaṃ nu kho sammāpaṭipattiya ubhayahitaparā bhaveyyunti ayamettha Bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **nirutti**. Taṃ “evan”ti-ādinidānapadānaṃ, “maman”ti-ādi Pāḷipadānaṃ Aṭṭhakathāvasena suviññeyyattā ativithārabhayena na vitthārayimha. Padapadatthaniddesaniikkhepasuttadesanā sandhivasena chabbidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho

1. Ekalakkhaṇattā pana sīlanādisīlasseva (Ka)

2. ...pariyāpannāya (?)

padatthasandhi. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho **niddesasandhi**, yā Aṭṭhakathāyaṃ pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena tividdhā vibhattā, tā panetā tissopi sandhiyo Aṭṭhakathāyaṃ vicāritā eva. **Suttasandhi** ca paṭhamam nikkhepavasena amhehi pubbe dassitāyeva. Ekissā desanāya desanāntarena saddhim saṃsandanam **desanāsandhi**, sā evam veditabbā—“mamaṃ vā bhikkave -pa- na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti ayaṃ desanā “ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyum, tatrapī yo mano padūseyya na me so tena sāsanaṅkaro”ti¹ imāya desanāya saddhim saṃsandati. “Tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti “kammassakā māṇava sattā -pa- dāyādā bhavissanti”ti² imāya desanāya saṃsandati. “Api tumhe -pa- ājāneyyāthā”ti “kuddho atthaṃ -pa- sahate naran”ti³ imāya desanāya saṃsandati.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇam -pa- na cetaso ubbilāvitattam karaṇīyan”ti “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”⁴. Kullūpamam vo bhikkhave dhammam desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti⁵ imāya desanāya saṃsandati. “Tatra ce tumhehi -pa- ubbilāvitā, tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti “luddho atthaṃ -pa- sahate naran”ti⁶ “kāmandhā jālasaṅchannā, taṇhāchadanachādītā”ti⁷ imāhi desanāhi saṃsandati.

“Appamattakam -pa- sīlamattakan”ti “paṭhamam jhānam upasappajja viharati. Ayaṃ kho brāhmaṇa yaṇṇo purimehi yaṇṇehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā”ti-ādikāya⁸ desanāya saṃsandati paṭhamajjhānassa sīlato mahapphalamahānisaṃsatarabhāvavacanena jhānato sīlassa appabhāvadīpanato.

---

1. Ma 1. 181 piṭṭhe.

3. Am 2. 471; Khu 7. 12, 283, 374 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 187 piṭṭhe.

6. Khu 1. 252; Khu 7. 12, 283, 374; Khu 8. 251 piṭṭhesu.

7. Khu 1. 172; Khu 10. 32, 107, 184 piṭṭhesu.

2. Am 3. 495, 6, 7 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 188 piṭṭhe.

8. Dī 1. 140 piṭṭhe.

“Pāṇātipātaṃ pahāyā”ti-ādi “samaṇo khalu bho Gotamo sīlavā -pa-kusalasīlena samannāgato”ti-ādikāhi¹ desanāhi saṃsandati.

“Aññeva dhammā gambhīrā”ti-ādi “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro”ti-ādi² Pāṭiyā saṃsandati.
Gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīrādibhāvo viññāyatīti.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā”ti-ādi “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā -pa- abhivadanti, sassato attā ca loko ca, idameva saccam, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca, neva sassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā ca attā ca loko ca idameva saccam, moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādikāhi³ desanāhi saṃsandati.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā”ti-ādi “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā -pa- abhivadanti saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, nevasaññīnāsaññī ca attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti”ti-ādikāhi⁴ desanāhi saṃsandati. “Vedanānaṃ -pa- Tathāgato”ti “tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho, atthetanti iti veditvā tassa nissaraṇadassavī Tathāgato tadupātivatto”ti-ādikāhi⁵ desanāhi saṃsandati.

“Tadapi tesaṃ -pa- vipphanditamevā”ti idaṃ “tesaṃ bhavataṃ aññatreva chandāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddhaṃ pariyodātanti netam ṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana Bhikkhave ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha

1. Dī 1. 108 piṭṭhe.

2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 22 piṭṭhe.

4. Ma 3. 18 piṭṭhe.

5. Ma 3. 23 piṭṭhe.

ñāṇabhāgamattameva pariyodāpenti, tadapi tesam bhavataṃ
samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyatī¹ ti-ādikāhi¹ desanāhi saṃsandati.

“Tadapi phassapaccayā”ti idaṃca “cakkhuṃca paṭicca rūpe ca uppajjati
cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā,
vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti², “chandamūlakā ime
āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā
vedanāsamosaṇaṇā”ti³ ca ādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Yato kho Bhikkhave bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ”ti-ādi “yato
kho Ānanda bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati, na saññaṃ, na
saṅkhāre, na viññāṇaṃ attānaṃ samanupassati, so evaṃ asamanupassanto
na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ
paccattaṃyeva parinibbāyati”ti-ādikāhi⁴ desanāhi saṃsandati.

“Sabbete imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā”ti-ādi “ye hi keci
Bhikkhave -pa- abhivadanti, sabbe te imāneva pañca kāyāni abhivadanti
etesam vā aññataran”ti-ādikāhi⁵ desanāhi saṃsandati.

“Kāyassa bheda -pa- devamanussā”ti—

“Acci yathā vātavegena khittā, (Upasivāti Bhagavā),
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ.
Evaṃ Munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ”ti-ādikāhi⁶—

desanāhi saṃsandatīti ayaṃ cātubyūho hāro.

Āvattahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacanena khantisoraccānuṭṭhānaṃ. Tattha
khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhahagatānaṃ saṅgaho, soraccena
sīlassa. Saddhādiggaṇaṇa ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā
āvattanti. Sīlaggaṇaṇa avippaṭisārādayo sabbepi sīlānisamsadhammā
āvattanti. Paṇātipātādīhi paṭivirativacanena appamādavihāro,

---

1. Ma 3. 23 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 301 piṭṭhe. 3. Am 3. 153 piṭṭhe thokaṃ visadisam.
4. Pariyesitabbaṃ. 5. Ma 3. 22 piṭṭhe. 6. Khu 1. 440; Khu 8. 11, 110 piṭṭhesu.

tena sakalam sāsana brahmacariyamāvattati.
 Gambhīratādivisesayuttadhammaggaṇa mahābodhipakittanam.
 Anāvaraṇaṇāpadaṭṭhānaṇhi āsavakkhayaṇāṇam,
 āsavakkhayaṇāpadaṭṭhānaṇca anāvaraṇaṇāṇam mahābodhi, tena
 Dasabalādayo sabbe Buddhagūṇā āvattanti. Sassatādiditthiggaṇa
 taṇhāvijjāya saṅgaho, tāhi anamataggasaṃsāra vaṭṭam āvattati. Vedanānaṃ
 samudayādi yathābhūta vedanaṇa Bhagavato parinñāttayavisuddhi, tāya
 paññāpāramimukhena sabbapāramiyo āvattanti. “Ajānataṃ apassatan”ti
 avijjāggahaṇaṇa ayonisomanasikārapariggaho, tena ca
 ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. “Taṇhāgatānaṃ
 paritassitavipphanditaṇ”ti taṇhāggahaṇaṇa nava taṇhāmūlakā dhammā
 āvattanti, “tadapi phassa paccayā”ti-ādi sassatādi paññāpanassa paccayādhīna
 vuttidassanaṃ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channaṃ
 phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ pajānaṇaṇa vimuttisampadāniddeso, tena
 sattapi visuddhiyo āvattanti. “Ucchinnabhavanettiko Tathāgataṇsa kāyo”ti
 taṇhāpahānaṃ, tena Bhagavato sakala saṃkilesa pphānaṃ āvattatīti ayaṃ
āvatto hāro.

Vibhattihāra vaṇṇanā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesāṃ ayonisomanasikārādi
 padaṭṭhānaṃ. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnaṃ akaraṇaṃ appavatti,
 te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesāṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ.
 Tesu āghātādayo kāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā. Tathā
 pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo
 dhammā padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā,
 abyākatā lokuttarāva. “Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā”ti
 vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā, tattha kusalānaṃ
 vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānaṃ. Abyākatānaṃ maggadhammā,
 vipassanā, āvajjana vā padaṭṭhānaṃ. Tesu kusalā lokuttarā, abyākatā siyā
 kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi diṭṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tesaṃ
 avisesena micchābhinivese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ. Visesaṇa pana
 santatighaṇa vinibbhoga bhāvato ekattanayassa

micchāgāho atītajāti-anussaraṇatakkasahito sassatadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ.
 Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa
 micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evaṃ
 sesadiṭṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ. “Vedanānaṃ”ti ettha vedanā
 siyā kusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā
 arūpāvacarā, phasso tāsāṃ padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ
 samudayādiyathābhūtavedanaṃ maggañāṇaṃ, anupādāvimutti phalaṃ,
 tesāṃ “aññeva dhammā gambhīrā”ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo
 netabbo. “Ajānataṃ apassatan”ti-ādisu avijjātaṇhā akusalā kāmāvacarā, tāsū
 avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya
 saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi
 phassapaccayā”ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo
 veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ
 dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ **vibhattihāro**.

Parivattahāraṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ khantisoraccāni anubrūhetvā
 paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayahitapaṭipattiṃ āvahati. Āghātādayo
 pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṃ dukkhaseyyaṃ bhogahāniṃ akittiṃ
 parehi durupasaṅkamanatañca nipphādentā nirayādīsū mahādukkhaṃ
 āvahanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirati avipphaṭṭisārādikalyāṇaṃ paramparaṃ
 āvahati. Pāṇātipātādi pana vipphaṭṭisārādi-akalyāṇaṃ paramparaṃ,
 gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ
 vijjābhinnādiguṇavisesaṃ āvahati sabbañeyyaṃ yathāsabhāvāvabodhato.
 Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ñāṇaṃ ñeeyesu sāvaraṇato
 yathāvuttaguṇavisesaṃ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ
 sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti
 anīyyānikasabhāvattā. Nīyyānikasabhāvattā pana sammādiṭṭhi saparikkhārā
 majjhimapaṭipadābhūtā atikkamma sakkāyatīraṃ pāraṃ āgacchati.
 Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ anupādāvimuttiṃ āvahati
 maggabhāvato. Vedanānaṃ samudayādi-asamphaṭṭivedho
 saṃsārācārakāvarodhaṃ āvahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato.
 Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanaṃ

āvahati. Yathābhūtāvabodho pana tattha nibbedam virāgañca āvahati. Micchābhīnivese ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihitam diṭṭhijālam pasāreti. Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo tam diṭṭhijālam saṅkoceti. Sassatavādādipaṇṇāpanassa phasso paccayo hoti asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabandhānam phassāyatanādīnam anirodhena phassādi-anirodho saṁsāradukkhassa anivattiyeva, yāthāvato phassāyatanādipariṇṇā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, phassāyatanādi-apariṇṇā tam diṭṭhigahaṇam¹ nātivattati. Bhavanettisamucchedo āyatim attabhāvassa anibbattiyā saṁvattati, asamucchinnāya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayam **parivatto hāro**.

Vevacanaḥāraṇṇanā

“Mama mayham me”ti pariyāyavacanam. “Bhikkhave samaṇa tapassino”ti pariyāyavacanam. “Pare aññe paṭiviruddhā”ti pariyāyavacanam. “Avaṇṇam akittim nindan”ti pariyāyavacanam. “Bhāseyyum bhaṇeyyum kareyyun”ti pariyāyavacanam. “Dhammassa vinayassa Satthusāsanassā”ti pariyāyavacanam. “Saṁghassa samūhassa gaṇassā”ti pariyāyavacanam. “Tatra tattha tesū”ti pariyāyavacanam. “Tumhehi vo bhavantehi”ti pariyāyavacanam. “Āghāto doso byāpādo”ti pariyāyavacanam. “Appaccayo domanassam cetasikadukkhan”ti pariyāyavacanam. “Cetaso anabhiraddhi cittassa byāpatti manopadoso”ti pariyāyavacanam. “Na karaṇiyā na uppādetabbā na pavattetabbā”ti pariyāyavacanam. Iti iminā nayena sabbapadesu vevacanam vattabbanti ayam **vevacano hāro**.

Paññattihāraṇṇanā

Āghāto vatthivasena dasavidhena ekūnavīsatividhena vā paññatto. Appaccayo upavicāravasena chadhā paññatto. Ānando pīti-ādivasena navadhā paññatto. Pīti sāmāññato khuddikādivasena pañcadhā paññattā. Somanassam upavicāravasena chadhā paññattam. Sīlam vārittacārittādivasena anekadhā paññattam. Gambhīratādivisesayuttam ñāṇam cittuppādavassena catudhā, dvādasavidhena vā, visayabhedato anekadhā ca paññattam. Diṭṭhi

---

1. Apariṇṇāta-phassāyatanādidiṭṭhigahaṇam (bahūsu)

sassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca paññattā. Vedanā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Tassā samudayo pañcadhā paññatto, tathā atthaṅgamo. Assādo duvidhena paññatto. Ādīnavo tividhena paññatto. Nissaraṇaṁ ekadhā catudhā ca paññattaṁ -pa- anupādāvimutti duvidhena paññattā.

“Ajānataṁ apassatan”ti vuttā avijjā visayabhedena catudhā aṭṭhadhā ca paññattā. “Taṇhāgatānaṁ”ti-ādinā vuttā taṇhā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Phasso nissayavasena chadhā paññatto. Upādānaṁ catudhā paññattaṁ. Bhavo dvidhā anekadhā ca paññatto. Jāti vevacanavasena chadhā paññattā. Tathā jarā sattadhā paññattā. Maraṇaṁ aṭṭhadhā navadhā ca paññattaṁ. Soko pañcadhā paññatto. Paridevo chadhā paññatto. Dukkhaṁ catudhā paññattaṁ, tathā domanassaṁ. Upāyāso catudhā paññatto. “Samudayo hoti”ti pabhavapaññatti, “yathābhūtaṁ pajānāti”ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa cacchikiriyaṁ paññatti, maggassa bhāvanāpaññatti.

“Antojālīkatā”ti-ādi sabbadiṭṭhīnaṁ saṅgahapaññatti. “Ucchinnabhavanettiko”ti-ādi duvidhena parinibbānapaññatti. Evaṁ āghātādīnaṁ akusalakusalādidhammānaṁ yathā pabhavapaññatti-ādivasena, tathā “āghāto”ti byāpādassa vevacanapaññatti, “appaccayo”ti domanassassa vevacanapaññattīti-ādinā nayena paññattibhedo vibhajitabboti ayaṁ **paññattihāro**.

Otaṇaṇahāraṇaṇā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhigahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṁ **khandhamukhena otaṇaṇaṁ**. Tathā āghātādiggahaṇena dhammāyatanaṁ dhammadhātu dukkhasaccaṁ samudayasaccaṁ vā gahitanti idaṁ **āyatanaṁ mukhena dhātumukhena saccamukhena ca otaṇaṇaṁ**. Tathā āghātādīnaṁ saha-jātā avijjā hetu saha-jāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigata paccayehi paccayo hoti, asaha-jātā pana anantara samanantara anantarūpanissaya natthivigatāsevanapaccayehi paccayo hoti, ananantarā upanissayavaseneva paccayo

hoti. Taṇhā upādānādīnaṃ, phassādīnampi tesarū sahaajātānaṃ asahajātānaṃ yathārahaṃ paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhārasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena, koci maggavasenapi paccayo hotīti ayampi viseso veditabboti idaṃ **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ**. Ānandādīnampi imināva nayena khandhādīmukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā sīlaṃ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇātipātādayo cetanāva, tesarū, tadupakāraḥkandhammānaṃ lajjādayādīnaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsaṅgaho¹, purimanayeneva khandhādīmukhena ca otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo ñāṇadīṭṭhivedanā-avijjātaṇhādīggahaṇesu. Nissaraṇa-anupādāvimuttigahaṇesu asaṅkhatadhātuvasenapi **dhātumukhena otaraṇaṃ** vibhāvetabbaṃ. Tathā “vedanānaṃ -pa- anupādāvimutto”ti etena Bhagavato sīlādayo pañca dhammakkhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsītā hontīti taṃmukhenapi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti dīṭṭhipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena **aniccatāmukhena otaraṇaṃ**, tathā evaṃdhammatāya **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ**, aniccassa dukkhānattabhāvato **appaṇihitamukhena suññatāmukhena** ca **otaraṇaṃ**. Sesapadesupi eseva nayoti ayaṃ **otaraṇo hāro**.

Sodhanahāraṇaṇā

“Mamaṃ vā -pa- bhāseyyun”ti **ārambho**. “Dhammassa -pa-. Saṅghassa -pa- bhāseyyun”ti **padasuddhi, no ārambhasuddhi**. “Tatra tumhehi -pa- karaṇīyā”ti **padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca**. Dutīyanayādīsipi eseva nayo. Tathā “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādi **ārambho**. “Katamaṃ”ti-ādi **pucchā**. “Pāṇātipātaṃ pahāyā”ti-ādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi**. “Idaṃ kho”ti-ādi **pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca ārambhasuddhi ca**.

Tathā “atthi bhikkhave”ti-ādi **ārambho**. “Katame ca te”ti-ādi **pucchā**. “Santi bhikkhave”ti-ādi **ārambho**. “Kin”ti-ādi **ārambhapucchā**.

---

1. Saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsū saṅgahato (Abhinavaṭī)

“Yathāsamāhite”ti-ādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi.**
 “Ime kho te”ti-ādi **padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca.**
 Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbāti ayam **sodhano hāro.**

Adhiṭṭhānahāraṇṇanā

“Avaṇṇan”ti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ**
 “mamaṃ vā dhammassa vā saṃghassa vā”ti. Sukkapakkhepi eseṇa nayo.

Tathā “sīlan”ti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ avikappetvā
visesavacanaṃ “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi.

“Aññeva dhammā”ti-ādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ avikappetvā
visesavacanaṃ “tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānāti”ti-ādi.

Tathā “pubbantakappikā”ti-ādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ
 avikappetvā **visesavacanaṃ** “sassabhavādā”ti-ādi. Iminā nayena sabbattha
 sāmaññaviseso niddhāretabboti ayam **adhiṭṭhāno hāro.**

Parikkhārahāraṇṇanā

Āghātādīnaṃ “anattamaṃ me acari”ti-ādīni¹ ca ekūnavīsati
 āghātavattūni **hetu.** Ānandādīnaṃ ārammaṇe abhisineho **hetu.** Sīlassa hiri-
 ottappaṃ appicchatādayo ca **hetu.** “Gambhīrā”ti-ādīnā vuttadhammassa
 sabbāpi pāramiyo **hetu,** visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ
 asappurissūpassayo, asaddhammassavanaṃ, micchābhinivesena
 ayonisomanasikāro ca avisesena **hetu,** visesena pana sassatavādādīnaṃ
 atītajāti-anussaraṇādi **hetu.** Vedanānaṃ avijjātaṇhākammāni phasso ca **hetu.**
 Anupādāvimuttiyā ariyamaggo **hetu.** Paññāpanassa ayonisomanasikāro **hetu.**
 Taṇhāya saṃyojanīyesu assādānupassanā **hetu.** Phassassa chaḷāyatanāni,
 chaḷāyatanassa nāmarūpaṃ **hetu.** Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā
hetūti ayam **parikkhāro hāro.**

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 376 piṭṭhādīsu.

Samāropanahāraṇṇanā

Āghātādīnam akaraṇīyatāvacanena khantisampadā dassitā hoti. “Appamattakaṃ kho panetan”ti-ādinā soraccasampadā, “atthi bhikkhave”ti-ādinā nāṇasampadā, “aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti veditā”ti, “vedanānaṃ -pa- yathābhūtaṃ veditvā anupādāvimutto”ti etehi samādhisampadāya saddhiṃ vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā hoti. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya **padatṭhānaṃ**. Soraccasampadā pana atthato sīlameva, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirakivacanāṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanattamaṃ. Tattha sīlaṃ samādhissa **padatṭhānaṃ**, samādhi paññāya **padatṭhānaṃ**. Tesu sīlena **vītikkaṃappahānaṃ duccharitasāṅkilesappahānaṃ** sijjhati, samādhinā **pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsāṅkilesappahānaṃ** sijjhati. Paññāya **ditṭhisāṅkilesappahānaṃ, samucchēdappahānaṃ, anusayappahānaṃ** sijjhatīti sīlādīhi tīhi dhammakkhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūrī, pahānattayasiddhi cāti ayaṃ **samāropano hāro**.

Soḷasahāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

Āghātādīnam akaraṇāvacanena taṇhāvijjāsāṅkoco dassito hoti. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe sammose ca “anattamaṃ me acari”āti-ādinā¹ āghāto jāyatīti, tathā “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādivacanehi, “paccattaññeva nibbuti veditā, anupādāvimutto, channaṃ phassayatanānaṃ -pa- yathābhūtaṃ pajānāti”ati-ādīhi vacanehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādipadehi “ajānataṃ apassatan”ti-ādipadehi ca sarūpato dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā arūpadhammā ca **adhiṭṭhānaṃ**. Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca **paṭipakko**. Tesāṃ cetovimutti paññāvimutti ca **phalaṃ**.

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

Tattha taṇhā, taṇhāvijjā vā samudayasaccaṃ, tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evaṃ catusaccayojanā veditabbā. Taṇhāggahaṇena cettha māyāsāṭṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahirikānottappādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tattha avijjāggahaṇena viparītamanasikārakodhupanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyasārambhadovasacassatābhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyā-asāṭṭheyyādi-aviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānaṃca aniccasaññādīnaṃ vasena kusalapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi**.

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacanena adosassiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanena. Ānandādīnaṃ akaraṇavacanena alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanena. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena ubhayasiddhi. “Tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānāti”ti-ādīnā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato, āghātādi-akaraṇavacanena ca tīhi kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasāṃkilesamalavisamākusalasaññāvitakkāsaddhammādi vasena sabbo akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapaññāsaddhammasamādhivim okkhamukha vimokkhādivasena sabbo kusalapakkho vibhāvetabbo. Etthāpi ca saccayojanā veditabbā. Kathaṃ? Lobho sabbāni vā kusalākusalamūlāni samudayasaccaṃ, tehi pana nibbattā tesāṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādīnā nayena saccayojanā veditabbāti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

Sīhavikkīṭitanayavaṇṇanā

Āghātānandanādīnaṃ akaraṇavacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya

anavajjam samādāya vattatīti. Tathā micchājīvā paṭivirativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihimsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanañca ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisaṁse sallakkhetvā sāvajjam pahāya anavajjam samādāya vattati. Tathā hi sā “visayābhīmukhabhāvapaccupaṭṭhānā”ti ca vuccati. “Tayidaṁ bhikkhave Tathāgato pajānātī”ti-ādīnā samādhipaññāsiddhi. Paññāya hi yathābhūtavabodho, samāhito ca yathābhūtaṁ pajānātīti. Tathā “nicco dhuvo”ti-ādīnā anicce “niccan”ti vipallāso, “arogo param maraṇā, ekantasukhī attā diṭṭhadhammanibbānappatto”ti ca evamādīhi asukhe “sukhan”ti vipallāso, “pañcahi kāmaguṇehi samappito”ti-ādīnā asubhe “subhan”ti vipallāso, sabbeheva ca diṭṭhidīpakapadehi anattani “attā”ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesam paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisittabbā.

Katham? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo ca tikkhindriyo cāti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe “subhan”ti vipallattadiṭṭhi satibalena yathābhūtaṁ kāyasabhāvaṁ sallakkhetvā sammattaniyāmaṁ okkamati. Duttiyo asukhe “sukhan”ti vipallattadiṭṭhi “uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāseti”ti-ādīnā¹ vuttena vīriyaṁvarasaṅkhātena vīriyabalena taṁ vipallāsaṁ vidhamati. Tatiyo anicce “niccan”ti ayāthāvagāhī samathabalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṁ khaṇikabhāvaṁ yathābhūtaṁ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakkiccārammaṇaṅghanavicittattā phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhīnivesī catukoṭīkasuññatāmanasikārena taṁ micchābhīnivesaṁ viddhamseti. Catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayoga kāyagantha agati taṇhuppādupādāna sattaviññāṇaṭṭhiti apariññādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāna-iddhip-ādādivasena sabbo vodānapakkho netabboti ayaṁ **sīhaviikkīlitassa nayassa bhūmi**. Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi

---

1. Ma 1. 14; Am 1. 323; Am 2. 342 piṭṭhesu.

samudayasaccaṃ, tesāṃ adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā saccayojanā veditabbā.

Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā

Iti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayadisābhūtadhammānaṃ samālocanaṃ **disālocanaṃ**, tesāṃ samānayanānaṃ **aṅkusoti** niyuttā pañca nayā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṃ suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṃ, saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyameva vā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiya lokuttaraṃ sattadhammādhīṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyadassanabhāvanaṃ sakavacanaparavacanaṃ vissajjanīyāvissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātapāṭikkhittaṇcāti veditabbaṃ.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccakathāvaṇṇanā

150. **Rājagaheti** ettha duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitanti **Rājagahanti** āha “**Mandhātu -pa-vuccatī**”ti. Tattha Mahāgovindena mahāsattena pariggahitaṃ reṇu-ādīhi rājūhi pariggahitameva hotīti Mahāgovindaggahaṇaṃ. **Mahāgovindoti** mahānubhāvo eko purātano rājāti keci. **Pariggahitattāti** rājadhānībhāvena pariggahitattā. **Pakāreti** nagaramāpanena raññā kārītasabbagehattā **Rājagahaṃ**, Gijjhakūṭādīhi parikkhattattā pabbatarājehi parikkhattagehasadisantipi **Rājagahaṃ**, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehantipi **Rājagahaṃ**, saṃvihitārakkhatāya anattābhābhābhāvena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi **Rājagahaṃ**, rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesāṃ gahaṃ gehabhūtantipi **Rājagahaṃ**, ārāmarāmaṇeyyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati pariggayhatīti vā **Rājagahanti** edise pakāre. So padeso ṭhānavisesabhāvena ulārasattaparibhogoti āha “**taṃ panetan**”ti-ādi. **Tesanti** yakkhānaṃ. **Vasanavananti** āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī¹, paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharatī², mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī,³ sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim samāpajjitvā viharatī”ti-ādīsu⁴ viya saddantarasannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Iriyāya kāyikakiriyāya pavattanūpāyabhāvato pathoti **iriyāpatho**. Ṭhānādīnañhi gatinivatti-ādi-avatthāhi vinā na kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Viharatī pavattati etena, viharaṇaṇcāti vihāro, dibbabhāvāvaho vihāro **dibbavihāro**, mahaggatajjhānāni. **Nettiyaṃ** pana “catasso āruppasamāpattiyo āneñjā vihārā”ti

1. Ma 1. 43; Ma 3. 53; Abhi 2. 253 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 69; Saṃ 1. 412; Aṃ 1. 441; Vi 1. 5 piṭṭhādīsu.

3. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 372 piṭṭhe.

vuttaṃ, taṃ tāsāṃ mettājhānedīnaṃ brahmavihāratā viya
bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhakathāsu** pana
dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā.
Hitūpasamhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā viharāti
brahmavihārā, mettājhānadikā. Anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ viharāti
ariyavihārā, catassopi phalasamāpattiyo. **Samaṅgīparidīpananti**
samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ**
itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato,
iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā. **Viharatīti** ettha **vi**-saddo
vicchedatthajotano, **haratīti** neti, pavattetīti attho. Tattha kassa kena
vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnacodanaṃ sandhāyāha “so
hī”ti-ādi.

Gocaragāmadassanattamaṃ “Rājagahe”ti vatvā Buddhānaṃ
anurūpanivāsanaṭṭhānadassanattamaṃ “Ambavane”ti vuttanti āha
“**idamassā**”ti-ādi. **Etanti** etaṃ “Rājagahe”ti **bhummavacanaṃ samīpatthe**
“Gaṅgāya gāvo caranti, kūpe gaggakulan”ti ca yathā. Kumārena bhatoti
kumārabhato, so eva **Komārabhacco** yathā bhisaggameva bhesajjaṃ.
Dosābhisannanti vātapittādivasena ussannadosaṃ. **Virecetvāti** dosapakopato
vivecetvā.

Aḍḍhateḷasahīti aḍḍhena terasahi aḍḍhaterasahi bhikkhusatehi. Tāni
pana paññāsāya ūnāni terasabhikkhusatāni hontīti āha “**aḍḍhasatenā**”ti-ādi.

Rājatīti dibbati, sobhatīti attho. **Rañjetīti** rameti. **Raññoti** pitu
Bimbisārarañño. Sasanaṭṭhena himsanaṭṭhena **sattu**.

Bhāriyeti garuke, aññesaṃ asakkuṇeyye vā. **Suvaṇṇasatthakenāti**
suvaṇṇamayena satthakena. Ayomayañhi rañño sarīraṃ upanetuṃ ayuttanti
vadati. **Suvaṇṇasatthakenāti** suvaṇṇaparikkhatena satthakena. **Bāhuṃ**
phālāpetvāti sirāvedhavasena bāhuṃ phālāpetvā. **Udakena sambhinditvā**
pāyesi kevalassa lohitassa gabbhinittiyā dujjīrabhāvato. **Dhurāti**
dhurabhūtā gaṇassa, dhorayhāti attho. **Dhuraṃ nīharāmīti** gaṇadhuraṃ
gaṇabandhiyaṃ nibbattemi. “**Pubbe kho**”ti-ādi Khandhakapāli eva.

Potthaniyanti churikaṃ, yaṃ “nakharan”¹tipi vuccati. **Divā divassāti** divassapi divā, majjhanhikavelāyanti attho.

Tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti attupakkamena maraṇaṃ na yuttanti. Na hi ariyasāvakā attānaṃ vinipātentīti. **Maggaphalasukhenāti** maggaphalasukhāvahena sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena **caṅkama** **yāpeti**. **Cetiyaṅgaṇeti** gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyaṅgaṇe. **Nisajjanatthāyāti** bhikkhusaṅghanisīdanatthāya. **Cātumahārājikadevaloke -pa- yakkho hutvā nibbatti** tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena.

Khobhetvāti puttasiṇehassa balavabhāvato, saha-jātapīti-vegassa ca savipphāratāya taṃsamuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloḍetvā. Tenāha “**aṭṭhimiṇjaṃ āhacca aṭṭhāsī**”^{ti}. **Pituguṇanti** pitu attani siṇhaguṇaṃ. **Muñcāpetvāti** ettha **iti**-saddo pakārattho, tena “abhimārapurisasapanādippakārenā”^{ti} vutte eva pakāre paccāmasati. **Vitthārakathānāyoti** Ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattaṃ. Kasmā panettha vitthāranayā kathā na vuttāti āha “**āgatattā pana sabbāṃ na vuttan**”^{ti}.

Kosalaraññoti Mahākosalarañño. **Paṇḍitādhivacananti** paṇḍitavevacanaṃ. **Vidantīti** jānanti. **Vedena** ñāṇena karaṇabhūtena **īhati** pavattatīti **vedehī**.

Etthāti etasmiṃ divase. **Anasanena vāti vā**-saddo aniyamattho, tena ekaccamanoduccaritadussīlyādīni saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakūposatho abhi-jhāsahagatacittassavasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha “so tena abhi-jhāsahagatena cetasaṃ divasaṃ atināmeti”^{ti}², “iti yasmim samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmim samaye samādapenti”^{ti}³ ca ādi. **Etthāti** uposathasadde. **Atthuddhāro**ti vattabba-atthānaṃ uddhāraṇaṃ.

1. Pothanikanti churikaṃ, yaṃ kharantipi (Sārattha-Ṭī 3. 414 piṭṭhe.) pothanikanti churikaṃ, kharantipi (Vimati-Ṭī 2. 253 piṭṭhe.)

2. Am 1. 206 piṭṭhe.

3. Am 1. 207 piṭṭhe.

Nanu ca atthamattaṃ pati saddā abhinivisantīti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite, tesaṃ pana atthānaṃ uposathasaddavacanīyatāsāmaññaṃ upādāya vuccamāno ayaṃ vicāro uposathasaddassa atthuddhāroti vutto. Heṭṭhā “evaṃ me sutan”ti-ādīsu āgate atthuddhārepi eseṇa nayo. Kāmañca pātimokkhuḍḍesādivisayopi uposatha-saddo sāmaññarūpo eva viśesaḥsaddassa avācakabhāvato, tādisaṃ pana sāmaññaṃ anādiyitvā ayamatto vuttoti veditabbaṃ. Sīlasuddhivasena upeteḥi samaggeḥi vaśiyati anuṭṭhīyati **uposatho**, pātimokkhuḍḍeso. Samādānavasena adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādi-atthaṃ vasitabbato **uposatho**, sīlaṃ. Anasānādivasena upecca vasitabbato anuvāsitabbato **uposatho**. Upavāsoti samādānaṃ. Uposathakulabhūtātāya navamahatthinikāyapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyaṃ anapekkhitvā ruḥhivasena sāmāññaṃmattaṃ uposathoti āha “**uposatho nāgarājāti-ādīsu paññatti**”ti. Divase pana uposathasaddappavatti Aṭṭhakathāyaṃ vuttā eva. **Suddhassa ve sadā phaggūti** ettha pana **suddhassāti** sabbaso kilesamalābhāvena suddhassa. **Veti** nipātamattaṃ, **veti** vā byattanti attho. **Sadā phaggūti** niccakālampi phagguṇanakkhattameva. Yassa hi phagguṇamāse uttaraphagguṇadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharikapāpavāhanaṃ hotīti laddhi, taṃ tato vivecetun idam Bhagavatā vuttaṃ. **Suddhassuposatho sadāti** yathāvuttasuddhiyā suddhassa uposathaṅgāni vatasamādānāni ca asaṃādiyatopi niccaṃ uposatho, uposathavāso evāti attho. Pañcadasannaṃ tithīnaṃ pūraṇavasena **pannaraso**.

Bahuso, atisayato vā kumudāni ettha santīti kumudavatī, tissaṃ **kumudavatīyā**. Catunnaṃ māsānaṃ pāripūribhūtāti **cātumāsī**. Sā eva Pāḷiyaṃ cātumāsīnīti vuttāti āha “**idha pana cātumāsīnīti vuccati**”ti. Tadā kattikamāsassa puṇṇatāya **māsapuṇṇatā**. Vassānassa utuno puṇṇatāya **utupuṇṇatā**. Kattikamāsalakkhitassa saṃvaccharassa puṇṇatāya **saṃvaccharapuṇṇatā**. “**Mā**”iti cando **vuccati** tassa gatiyā divasassa minitabbato. **Ettha puṇṇoti** etissā rattiyaṃ sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Tadā hi cando sabbaso paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca

“tadahuposathe pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”ti-
ādīni rattivasena.

Rājāmaccaparivutoti rājakulasamudāgatehi amaccehi parivuto. Atha vā
anuyuttakarājūhi ceva amaccehi ca parivuto. **Caturupakkilesāti** abbhā
mahikā dhūmarajo rāhūti imehi catūhi upakkilesehi. **Sanniṭṭhānaṃ kataṃ**
Aṭṭhakathāyaṃ.

Pītivacananti pītisamuṭṭhānaṃ vacanaṃ. Yañhi vacanaṃ
paṭiggāhakanirapekkhaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva
mukhato niccharati, taṃ idha “udānaṃ”ti adhippetam. Tenāha “**yaṃ**
pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti”ti-ādi.

Dosehi itā gatā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā “kilese
jito vijitāvīti jino”ti. **Anīya**-saddo kattu-atthe veditabboti āha “**manaṃ**
ramayatīti ramaṇīyā”ti yathā “niyyānikā dhammā”ti. Juṇhavasena rattiyā
surūpatāti āha “**vuttadosavimuttāyā**”ti-ādi. Tattha abbhādayo vuttadosā,
tabbigameneva cassā **dassanīyatā**, tena, utusampattiyā ca **pāsādikatā**
veditabbā. **Lakkhaṇaṃ bhavituṃ yuttāti** etissā rattiyā yutto divaso māsō utu
saṃvaccharoti evaṃ divasamāsa-utusamvaccharānaṃ sallakkhaṇaṃ
bhavituṃ yuttā **lakkhaṇṇā**, lakkhaṇīyāti attho.

“Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā”ti vuttattā “samaṇaṃ vā
brāhmaṇaṃ vā”ti ettha paramatthasamaṇo ca paramatthabrāhmaṇo ca
adhippeto, na pabbajjāmatasamaṇo, na jātimattabrāhmaṇo cāti āha
“**samitapāpatāya samaṇaṃ. Bāhitapāpatāya brāhmaṇaṃ**”ti. Bahuvacane
vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ **vacanabyatayo**.
Aṭṭhakathāyaṃ pana ekavacanavaseneva byatayo dassito. Attani,
garuṭṭhāniye ca ekasmimpi bahuvacanappayogo niruḷhoti. **Sabbenapīti**
“**ramaṇīyā vatā**”ti-ādinā sabbena vacanena. **Obhāsanimittakammanti**
obhāsaḥṭhanimittakammaṃ, paribyattaṃ nimittakaraṇanti attho. **Devadatto**
cāti ca-saddo attupanayane, tena yathā rājā Ajātasattu attano pitu
ariyasāvakassa Satthu-upaṭṭhākassa ghātanena

mahāparādhō, evaṃ Bhagavato mahā-anatthakarassa Devadattassa avassayabhāvenapīti imamattham upaneti. **Tassa piṭṭhichāyāyāti** tassa jīvākassa piṭṭhi-apassayena, tam pamukham katvā tam apassāyāti attho. **Vikkhepapacchedanatthanti** bhāvinīyā attano kathāya uppajjanakavikkhepanassa pacchindanattham, anuppatti-atthanti adhippāyo. Tenāha “**tassam hī**”ti-ādi.

151. “**So kirā**”ti-ādi Porāṇaṭṭhakathāya āgatanayo. Eseva nayo parato Makkhalipadanibbacanepi. **Upasaṅkamantīti** upagatā. **Tadeva pabbajjam aggahesīti** tadeva naggarūpaṃ pabbajjam katvā gaṇhi.

Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṃghoti pabbajitasamūhatāmattena saṃgho, na niyyānikadiṭṭhisuvisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Assa atthīti** assa Satthupaṭiñṇassa parivārabhūto atthi. **Svevāti** pabbajitasamūhasaṅkhātova. Keci pana “pabbajitasamūhavasena **saṃghī**, gahaṭṭhasamūhavasena **gaṇī**”ti vadanti, tam tesaṃ matimattam gaṇe eva loke Saṃgha-saddassa niruḥhattā. **Ācārasikkhāpanavasenāti** acelakavatacarīyādi-ācārasikkhāpanavasena. **Pakaṭoti** saṃghī-ādibhāvena pakāsito. “Appiccho”ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchattam dassetuṃ “**appicchatāya vatthampi na nivāseti**”ti vuttaṃ. Na hi tasmim sāsānīke viya santagūṇanigūhaṇalakkhaṇā appicchataṃ labbhatīti. **Yasoti** kittisaddo. “Taranti etena saṃsāroghan”ti evaṃ sammatattā **tittham** vuccati laddhīti āha “**titthakaroti laddhikaro**”ti. **Sādhusammatoti** “sādhū”ti sammato, na sādhūhi sammatoti āha “**ayam sādhū**”ti-ādi. “Imāni me vatasamādānāni ettakaṃ kālāṃ suciṇṇānī”ti **pabbajitato paṭṭhāya atikkantā bahū rattiyo jānātīti rattaññū**. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā **ciraṃ pabbajitassa assāti cirapabbajito**. Tattha cirapabbajitatāgahaṇena buddhisīlataṃ dasseti, rattaññūtāgahaṇena tattha sampajānataṃ. **Addhānanti** dīghakālāṃ. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnam tiṇṇam rājūnaṃ rajjamanusāsanaṇapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagato”ti vatvā kataṃ vayogahaṇam osānavayāpekkhanti āha “**pacchimavayaṃ anuppatto**”ti. **Ubhayanti** “addhagato, vayo-anuppatto”ti padadvayaṃ.

Pubbe pitarā saddhiṃ Satthu santikaṃ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “**jhānābhiññādi -pa- sotukāmo**”ti. **Dassanenāti** na dassanamattaṃ, disvā pana tena saddhiṃ ālāpasallāpaṃ katvā tato akiriyavādaṃ sutvā tesam¹ anattamano ahosi. **Guṇakathāyāti** abhūtaguṇakathāya. Tenāha “**suṭṭhutarāṃ anattamano hutvā**”ti. Yadi anattamano, kasmā tuṇhī ahoṣīti āha “**anattamano samānopi**”ti-ādi.

152. **Gosālāyāti** evaṃnāmake gāme. Vassānakāle gunnaṃ tiṭṭhanasālāti eke.

153. **Paṭikiṭṭhataranti** nihīnatarāṃ. **Tantāvutānīti** tante pasāretvā vītāni. “**Sīte sīto**”ti-ādinā chahākārehi tassa nihīnassa nihīnatarataṃ dasseti.

154. **Vaccaṃ katvāpīti pi**-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhitopīti imamattaṃ sampiṇḍeti. **Vālikathūpaṃ katvāti** vattavasena vālikāya thūpaṃ katvā.

156. **Palibundhanakilesoti** saṃsāre palibundhanakicco rāgādikilesa khettavatthuputtadārādivisayo.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Na yathādhippāyaṃ vattatīti katvā vuttaṃ “**anatto vata me**”ti. Jīvakassa tuṇhībhāvo mama adhippāyassa maddanasadisso, tasmā taṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo pūretabboti ayamettha rañño ajjhāsayoti dassento “**hatthimhi nu kho panā**”ti-ādimāha. **Kim tuṇhīti** kimkāraṇā tuṇhī, kim taṃ kāraṇaṃ, yena tuvaṃ tuṇhīti vuttaṃ hoti. Tenāha “**kena kāraṇena tuṇhī**”ti.

Kāmaṃ sabbāpi Tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariya-abbhutarūpā ca, tathāpi gabbhokkanti abhijāti abhinikkhamana abhisambodhi dhammacakkappavattana² yamakapāṭihāriya devorohaṇāni sadevake loke

1. Tassa (?)

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni.
Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃkathanatthe.
Upayogavacananti “abbhuggato”ti ettha abhīti upasaggo
 itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana Bhagavantān”ti
 idaṃ sāmī-atthe upayogavacanāṃ, tenāha “**tassa kho pana Bhagavatoti
 attho**”ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgatoti** kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito
 tabbisayatāyāti adhippāyo. **Setṭhoti** etthāpi eseva nayo. Kittetabbato **kitti**, sā
 eva saddanīyato **saddoti** āha “**kittisaddoti kittiyeṇā**”ti. Abhithavanavasena
 pavatto saddo **thutighoso**. Anaññasādhāraṇaguṇe ārabba pavattattā
 sadevakāṃ lokāṃ **ajjhottharivā** abhibhavitvā **uggato**.

So Bhagavāti yo so samatimsapāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā
 anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo Sakkānaṃ
 atisakko brahmānaṃ atibrahmā Lokanātho Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi
 sadevake loke “Bhagavā”ti sabbattha patthaṭakittisaddo, so Bhagavā.
 “**Bhagavā**”ti ca idaṃ Satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā
 Dhammasenāpati “Bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātarā katan”ti-ādi¹. Parato
 pana **Bhagavāti** guṇakittanaṃ.

Yathā kammaṭṭhānikena “Arahan”ti-ādīsu navaṭṭhānesu paccekāṃ iti-
 saddaṃ yojetvā Buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ
 Buddhaguṇasaṃkittakenāpīti dassento “**itipi Arahaṃ, itipi
 Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavā**”ti āha. “Itipetaṃ abhūtaṃ, itipetaṃ
 atacchan”ti-ādīsu² viya idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakarāṇattho, **pi**-saddo
 sampiṇḍanattho, tena ca tesaṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito. Tāni ca
 saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti
 dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti**”ti āha. Evañhi
 nirūpetvā kittente yassa saṃkitteti, tassa Bhagavati ativiya abhippasādo hoti.
Ārakattāti suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa
 arānaṃ. **Hatattāti** vihatattā. **Paccayādīnanti**

1. Khu 7. 162 piṭṭhe Mahāniddese.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca. **Tatoti** Visuddhimaggato. Yathā ca Visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanatopi nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā Jīvako bahuso Satthusantike Buddhaguṇe sutvā ṭhito, diṭṭhasaccatāya ca Satthusāsane vigatakathāmkatho vesārajappatto, tasmā āha “**Jīvako panā**”ti-ādi. **Pañcavaṇṇāyāti** khuddikādivasena pañcappakārāya. **Nirantaraṃ phuṭaṃ ahoṣi** katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatupahataṃ ahoṣi.

158. “Uttaman”ti vatvā na kevalaṃ seṭṭhabhāvo evettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpi kāraṇanti dassetuṃ “**assayānarathayānāni**”ti-ādi vuttaṃ. Hatthiyānesu nibbisevanameva gaṇhanto hatthinivova kappāpesi. Rañño āsaṅkānivattanatthaṃ āsannacārībhāvena tattha itthiyova nisajjāpitā. Rañño paresaṃ durupasaṅkamanabhāvadassanattamaṃ tā purisavesaṃ gāhāpetvā āvudhahatthā kāritā. **Paṭivedesīti** nāpesi. **Tadevāti** gamanaṃ, agamanaṃ eva vā.

159. **Mahañcāti** karaṇatthe paccattavacananti āha “**mahatā cā**”ti. **Mahaccāti** mahatiyā, liṅgavipallāsavasena vuttaṃ, mahantenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**rājānubhāvenā**”ti. “**Dvinnam mahāraṭṭhānaṃ issariyasirī**”ti Aṅgamagadharatṭhānaṃ ādhipaccamāha. **Āsattakhaggānīti** amse olambanavasena sannaddha-asīni. Kulabhoga-issariyādivasena mahatī mattā etesanti **mahāmattā**, mahānubhāvā rājapurisā. **Vijjādharaṭṭhānaṃ viyāti** vijjādharakumārā viya. **Raṭṭhiyaputtāti** bhojaputtā. **Hatthighaṭṭāti** hatthisamūhā. **Aññamaññasaṅghaṭṭanāti** avicchedavasena gamanena aññamaññasambandhā.

Cittutrāso sayam bhāyanaṭṭhena **bhayaṃ** yathā tathā bhāyatīti katvā. **Ñāṇaṃ** bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamidan”ti bhayato tīraṇato **bhayaṃ**. Tenevāha “bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati nabhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissantīti tīraṇamattameva hoti”ti¹.

---

1. Visuddhi 2. 283 piṭṭhe.

Ārammaṇaṃ bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. **Ottappaṃ** pāpato bhāyati etenāti **bhayaṃ**. **Bhayaṇakanti** bhāyanākāro. **Bhayanti** ñāṇabhayaṃ. **Samveganti** sahotappañāṇaṃ. **Santāsanti** sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ bhīmabhāvena bheravanti **bhayabheravaṃ**, bhītabbavatthu. Tenāha “āgacchati”ti.

Bhīruṃ pasaṃsanti pāpato bhāyanato uttasanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. **Na hi tattha sūranti** tasmim pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhamsināṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha “**bhayā hi santo na karonti pāpan**”ti. Tattha **bhayāti** pāputrāsato, ottappahetūti attho. **Sarīracalananti** bhayavasena sarīrasaṃkampo. **Eketi** uttaravihāravāsino. “**Rājagahe**”ti-ādi tesāṃ adhippāyavivaraṇaṃ. Kāmaṃ vayatulyo “vayasso”ti vuccati, ruḷhireso, yo koci pana sahāyo vayasso, tasmā **vayassābhilāpoti** sahāyābhilāpo. **Na vippalambhesīti** na visaṃvādesi. **Vinasseyyāti** cittavighātena vihaññeyya.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. **Bhagavato tejoti** Buddhānubhāvo. **Raṇṇo sarīraṃ phari** yathā taṃ Soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa Bhagavato santikaṃ gacchantassa antovanasaṇḍagatassa. **Eketi** uttaravihāravāsino.

161. **Yena, tenāti** ca bhummatthe karaṇavacananti āha “**yattha Bhagavā, tattha gato**”ti. Tadā tasmim bhikkhusaṃghe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpibhāvaṃ dassetuṃ “tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ”ti vuttanti āha “**yato yato -pa- mevāti attho**”ti. Hatthassa kukatattā asaṃyamo asampajaññakiriya **hatthakukkuccanti** veditabbo. **Vā-saddo** avuttavikappattho, tena tadañño asaṃyamabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ. Tattha pana cakkhu-asaṃyamo sabbapaṭṭhamo, dunnivāro cāti tadabhāvaṃ dassetuṃ “**sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitan**”ti-ādi vuttaṃ. Kāyikavācasikena upasamena laddhena itaropi anumānato laddho eva hotīti āha “**mānasikena cā**”ti. **Upasamanti** saṃyamaṃ, ācārasampattinti attho. **Pañcaparivaṭṭeti** pañcapurisaparivaṭṭe. **Pañcahākārehīti**

“iṭṭhāniṭṭhe tādi”¹ti¹ evamādinā āgatehi, pañcavidha-ariyiddhisiddhehi ca pañcahi pakārehi. **Tādilakkhaṇeti** tādibhāve.

162. **Na me pañhavissajjane bhāro atthīti** Satthu sabbattha appaṭihatañānacāratādassanaṃ. **Yadākaṅkhasīti na vadanti**, kathaṃ pana vadantīti āha “**sutvā vedissāmā**”ti padesañāṇe ṭhitattā. Buddhā pana sabbaññupavāraṇaṃ pavārentīti sambandho.

“**Yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānan**”ti idaṃ “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti-ādīni² suttapadāni pucchantānaṃ yesaṃ puggalānaṃvasena āgatāni, taṃdassanattham. “**Pucchāvuso yadākaṅkhasī**”ti idaṃ Āḷavakassa yakkhassa okāsakaraṇaṃ, sesāni narindādīnaṃ. **Manasicchasīti** manasā icchasi. **Pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathāti** bāvarissa saṃsayāṃ manasā pucchavho. Tumhākaṃ pana sabbesaṃ yaṃ kiñci sabbasaṃsayāṃ manasā, aññathā ca yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo.

Sādhurūpāti sādhusabhāvā. **Dhammoti** paveṇīdhammo. **Vuddhanti** sīlādīhi vuddhippattāṃ, garunti attho. **Esa bhāroti** esa saṃsayūpacchedanasāṅkhātō bhāro, āgato bhāro avassaṃ āvahitabboti adhippāyo. **Ñatvā sayanti** parūpadesena vinā sayameva ñatvā.

Suciratenāti evaṃnāmakena brāhmaṇena. **Tagghāti** ekaṃsena. **Yathāpi kusalo tathāti** yathā sabbadhammakusalo sabbavidū jānāti katheti, tathā ahamakkhissaṃ. **Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā na vāti** ho taṃ idha pucchitum pesesi, so rājānaṃ tayā pucchitaṃ karotuvā mā vā, ahaṃ pana te akkhissaṃ akkhissāmi, ācikkhissāmīti attho.

163. Sippanaṭṭhena, sikkhitabbatāya ca sippameva **sippāyatanāṃ** jīvikāya kāraṇabhāvato. **Seyyathidanti** nipāto, tassa te katameti attho. Puthusippāyatanānīti hi sādharanato sippāni uddisitvā upari taṃtaṃsippūpajīvino niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānakathāya papañcaṃ pariharitum. Aññathā yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvīsu dassiyamānesu papañco siyāti. Tenāha “**hatthārohā**”ti-ādi.

1. Khu 7. 88, 365 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 209, 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

Hatthim ārohani, ārohāpayanti cāti **hatthārohā**. Yehi payogehi puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa tam payogaṃ vidhāyataṃ sabbesampetesam gahaṇam. Tenāha “**sabbepī**”ti-ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthimeṇḍā** nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. **Ādi**-saddena hatthīnaṃ yavasādāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikā**ti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti, gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā**, issāsā, dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha “**dhanu-ācariyā issāsā**”ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**ti āha “**ye yuddhe jayadhajam gahetvā purato gacchantī**”ti. Yathā tathā ṭhite senike byūhakaraṇavasena tato calayanti uccālentīti **calakā**. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍam parasenāsamūham sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā gacchantīti **piṇḍadāyakā**, dutiyavikappe piṇḍe dayanti janassammadda uppatantā viya gacchantīti piṇḍadāyakāti attho veditabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā uggāti attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena, asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā**. **Ekantasūrā**ti¹ ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajālikā**ti savammikā. **Saraparittāṇacammanti** cammaparisibbitam khetakam, cammamayaṃ vā phalakam. **Gharadāsayodhā**ti antojātayodhā.

Ālāram vuccati mahānasam, tattha niyuttāti **ālārikā**, bhattakārā. **Pūvikā**ti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesanakhalikhanādivasena manussānaṃ alaṅkāraavidhiṃ kappenti saṃvidahantīti **kappakā**. **Nhāpakā**ti cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentīti nhāpakā. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena acchiddakoti vuccati, tam gaṇanam upanissāya jīvantā **acchiddakapāṭhakā**. Hatthena adhippāyaviññāpanam

---

1. Ekasūrāti (bahūsu), yuttam viya dissati.

hatthamuddā, **hattha**-saddo cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo “na bhuñjamāno sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmī”ti-ādīsu viya, tasmā aṅgulisaṅkocanādinā gaṇanā **hatthamuddāya gaṇanā. Cittakārādīnīti ādi-**saddena bhamakārakoṭṭakalekhakavilīvakārādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve. **Sandiṭṭhikamevāti** asamparāyikatāya sāmāṃ daṭṭhabbāṃ, sayāṃ anubhavitabbāṃ attapaccakkhaṃ diṭṭhadhammikiṃ attho. **Sukhitanti** sukhappattāṃ. **Uparīti** devaloke. So hi manussalokato uparimo. Kammaṃsa katattā nibbattanato tassa phalaṃ tassa aggisikhā viya hoti, tañca uddhaṃ devaloketi āha “**uddhaṃ aggamassā atthīti uddhaggikā**”ti. **Saggaṃ arahatīti** attano phalabhūtaṃ saggaṃ arahati, tattha sāl¹ nibbattanārahātī attho. **Sukhavipākāti** iṭṭhavipākavipaccanīkā. **Suṭṭhu aggeti** ativiya uttame uḷāre. **Dakkhanti** vaḍḍhanti etāyāti **dakkhiṇā**, pariccāgamayaṃ puññanti āha “**dakkhiṇaṃ dānaṃ**”ti.

Maggo sāmāññaṃ samitapāpasamaṇabhāvoti katvā. Yasmā ayaṃ rājā pabbajitānaṃ dāsakassakādīnaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalanti cintetvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto”ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesāṃ kathāya anārādhitaṃ Bhagavantampi tamatthaṃ pucchi, tasmā vuttaṃ “**upari āgataṃ pana dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchati**”ti.

Kaṇhapakkhanti yathāpucchite atthe labbhamānaṃ diṭṭhigatūpasañhitaṃ saṃkilesapakkhaṃ. **Sukkapakkhanti** tabbidhuraṃ uparisuttāgataṃ vodānapakkhaṃ. **Samaṇakolāhalanti** samaṇakotūhalaṃ taṃtaṃsamaṇavādānaṃ aññaṃamaññavirodhaṃ. **Samaṇabhaṇḍananti** teneva virodhena “evaṃvādīnaṃ tesāṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ ayaṃ doso”ti evaṃ taṃtaṃvādassa paribhāsaṃ. **Raṇṇo bhāraṃ karonto** attano desanākosallenāti adhippāyo.

164. **Paṇḍitapativāpakaṇanti** āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitābhāsanaṃ.

---

1. Tatthassa (bahūsu)

Pūraṇakassapavāḍavaṇṇanā

165. **Ekamidāhanti** ekaṃ ahaṃ, **idha**-saddo cettha nipātamattaṃ, ekaṃ ahaṃ samayanticceva attho. **Saritabbayuttanti** anussaraṇānucchavikaṃ.

166. **Sahatthā karontassāti** sahattheneva karontassa.

Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnīti** hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanam vibādhananti āha “**daḍḍena uppīlentassa**”ti. **Papañcasūdaniyam** “tajjentassa vā”ti attho vuttho, idha pana tajjanaṃ paribhāsaṇam daḍḍeneva saṅgahetvā “daḍḍena uppīlentassa” icceva vuttaṃ. **Sokaṃ sayam karontassāti** parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehīti** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatoti** parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. “**Atipātāpayato**”ti padaṃ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha “**hanantassāpi hanāpentassāpi**”ti. **Kāraṇavasenāti** kāraṇapanavasena.

Gharassa bhitti anto, bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na kariyati** pubbe asaṇṇato uppādetuṃ sakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe paṭipajjantīti āha “**sattā pana pāpaṃ karomāti evaṃsaṇṇino hontī**”ti. Evaṃ kirassa hoti—imesaṇhi sattānaṃ himsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuranemināti** nisitakhuramayanaṃ.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇam ce”ti-ādi vuttanti āha “**dakkhiṇatīre manussā kakkhalā**”ti-ādi. **Mahāyāganti** mahāvijitayaṇṇasadisam mahāyāgaṃ. **Uposathakammena vāti** uposathakammena ca. **Dama**-saddo hi indriyasamvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “**uposathakammenā**”ti idaṃ indriyadamanassa visesaṇam, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamanenā’ti” atthaṃ vadanti. **Sīlasamnyamenāti**

kāyikavācasikasamvarena. **Saccavajjenā**ti saccavācāya, tassā visum vacanam loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evam puññadhammesu saccavācā. Tenāha Bhagavā “ekadhammam atītassā”ti-ādi¹. **Pavattī**ti yo “karoti”ti vuccati, tassa santāne phaluppattipaccayabhāvena uppatti. **Sabbathāti** “karoti”ti-ādinā vuttena sabbappakārena. **Kiriya**meva **paṭikkhipati**, na raññā puṭṭham sandiṭṭhikam sāmāññaphalam byākaroti adhippāyo. Idam avadhāraṇam vipākapaṭikkhepanivattanattham. Yo hi kammam paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhitto eva nāma hoti. Tathā hi vakkhati “kammam paṭibāhantenāpi”ti-ādi².

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jitanti **vijitam**, ānāpavattideso. “Mā mayham vijite vasathā”ti apasādanā pabbajitassa viheṭhanā pabbājanāti katvā vuttam **“apasādetabbanti viheṭhetabban”**ti. Uggaṇhanam tena vuttassa atthassa “evametan”ti upadhāraṇam sallakkhaṇam, nikujjanam tassa addhaniyabhāvāpādanavasena cittena sandhāraṇam, tadubhayaṇam paṭikkhipanto āha **“anuggaṇhanto anikkujjanto”**ti. Tenāha **“sāravasena aggaṇhanto”**ti-ādi.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

168. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhanavacanena. **Samkilesapaccayanti** samkilissanassa malīnabhāvassa kāraṇam. **Visuddhipaccayanti** samkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇam. **Attakāro**ti tena tena sattena attanā kātabbakammam attanā nipphādetabbapayogo. **Parakāra**nti parassa vāhasā³ ijjanakapayojanam. Tenāha **“yenā”**ti-ādi. **Mahāsattanti** antimabhavikamahābodhisattam, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho veditabbo. **Manussasobhagayatanti** manussesu subhagabhāvam. **Evanti** vuttappakārena. Kammavādassa kiriyavādassa paṭikkhipanena “atthi bhikkhave kammam kaṇham kaṇhavipākan”ti-ādi⁴nayappavatte **jinacakke pahāram deti nāma**. **Natthi purisakāreti** yathāvutta-attakāraparakārābhāvato eva sattānam paccattapurisakāro nāma koci natthīti attho.

1. Khu 1. 217 piṭṭhe Itivuttake.

2. Vāyamena (Ka)

3. Dī-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe.

4. Am 1. 553 piṭṭhe.

Tenāha “**yenā**”ti-ādi. **Natthi balanti** sattānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbāna sampatti-āvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha “**yamhī**”ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, saṃkilesikampi cāyaṃ balaṃ paṭikkhipateva. Yadi vīriyādīni purisakārevevacanāni, kasmā visum gahaṇanti āha “**idaṃ no vīriyenā**”ti-ādi. Saddatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balaṃ**. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyaṃ**. Tadeva daḷhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca **purisathāmo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamoti** vuttoti veditabbaṃ.

Sattayogato rūpādīsu sattavisattatāya **sattā**. Pāṇanato assasanapassasanasena pavattiyā **pāṇā**. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**”ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato “**bhūtā**”ti vuccantīti āha “**aṇḍakosa -pa- vadatī**”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vadḍhanato **jīvā**. Tenāha “**sāliyavā**”ti-ādi. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyañcāti **abalā avīriyā**. **Niyatāti** acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ tāsū tāsū gatīsu upagamaṇaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevāti** yathā kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākārata, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo sayāṃ sabhāvo eva akittimoyeva¹. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. Chaḷābhijātiyo parato vitthāriyanti. “**Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī**”ti vadanto adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbam na jānātīti ullīnganto “**aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dasseti**”ti āha.

Pamukhayanīnanti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādīsīhabyagghādivasena padhānayanīnaṃ. **Saṭṭhisatānīti** chasahassāni. “Pañca ca kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “**pañcakammasatāni cā**”ti. “**Eseva nayo**”ti iminā “kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī”ti imamevatthaṃ atidisati. Ettha ca “**takkamattakenā**”ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ

---

1. Akuttimoyeva (Abhinavaṭī)

sārato maññamanā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam diṭṭhivatthusmim viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecīti** uttaravihāravāsino. Te hi “pañca kammānī”ti cakkhusotaghānajivhākāyā imāni pañcendriyāni ‘pañca kammānī’ti paññāpentī”ti vadanti. **Kammanti laddhīti** oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. **Manokammaṃ** anoḷārikattā **upaḍḍhakammanti** laddhīti yojanā. **Dvaṭṭhipaṭipadāti** “dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti vadati. **Ekasmim kappeti** ekasmim mahākappe, tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññite ekasmim asaṅkhyeyyakappe.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddāti** aññepi ye keci māgavikanesādā. Te pāpakammapasutatāya “**kaṇhābhijātī**”ti vadati. **Bhikkhūti** Buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** “sachandarāgā paribhuñjanti”ti adhippāyena “**catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti**”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇītapañite paccaye paṭisevanti”ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti apare. **Eke pabbajitā**, ye savisesam attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “**kaṇṭakavuttikā**”ti vuttā. Thatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā**. “**Acelakasāvaka**”ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā**. Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā. Tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampi tā bhūmiyo icchanteva. “**Bhikkhu ca pannako**”ti-ādi tesam Pāliyeva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicaraṇako, tesam vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jinṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katepi khamanavasena na kiñci vadatītipi vadanti. **Ālābhinti** “so na kumbhimukhā

paṭiggaṇhātī”ti-ādinā¹ nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ, tatoyeva jighacchādubbalaaparetatāya sayanaparāyanam “**samaṇam pannabhūmi**”ti vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānam ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasuggahaṇena** eḷakajāti gahitā, **migaggahaṇena** rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devāti** Cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesam antarabhedavasena bahū devā. Tattha Cātumahārājikānam ekaccabhedo Mahāsamayasuttavasena² dīpetabbo. **Manussāpi anantāti** dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā**. Te aparapetādayo **mahantamahantā**. Chaddantadahamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena³ vadati.

Pavutāti pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi -pa- uddham na gacchati**, kasmā? Sattānam saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato. **Aparipakkam** saṃsaraṇanimittam sīlādinā **paripāceti nāma** sīghamyeva visuddhippattiyā. **Paripakkam** kammam **phussa phussa** patvā patvā kālena paripakkabhāvānāpādanena **byantiṃ karoti nāma**.

Suttaḡeḷeti suttavattiyam. “**Nibbeṭhiyamānameva paletī**”ti upamāya sattānam saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhatīti dasseti paricchinnarūpattā.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. **Dinnanti** deyyadhammasīsenā dānam vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ vadati**”ti, dinnam pana annādivatthum katham paṭikkhipati. Eseva nayo **yitthaṃ hutanti** etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇam mahādānam. **Pāhunakasakkāro**⁴ pāhunabhāvena kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalam, nissandaphalaṇca. **Vipākoti** sadisaphalam. **Paraloke** **ṭhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke** **ṭhitassāpi paraloko natthīti** idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.

3. Kataliyamucalindanāmena (Ka)

2. Dī 2. 203 piṭṭhe.

4. Pahonakasakkāro (bahūsu)

“sabbe tattha tattheva ucchiḥjanti”ti, ime sattā yattha yattha bhavē, yoni-
ādisu ca ṭhitā, tattha tattheva ucchiḥjanti nirudayavināsavasena vinassanti.

Phalābhāvavasenāti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchapaṭipattīnaṃ phalassa
abhāvavaseṇa “natthi mātā, natthi pitā”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu
idāni kayiramānasakkārāsakkārānaṃ abhāvavaseṇa tesāṃ lokapaccakkhattā.
Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na cavitvā
āgamanapubbakoti dassanattamaṃ “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha
“cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati”ti. Samaṇeṇa nāma
yāthāvato jānanteṇa kassaci kiñci akathetvā saññateṇa bhavitabbaṃ, aññathā
āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano
sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchiḥjjanatoti āha
“ye imaṇca -pa- pavedenti”ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko**. Yathā pana mattikāya
nibbattaṃ bhājanāṃ mattikāmayāṃ, evamayāṃ catūhi mahābhūtehi
nibbattoti āha “cātumahābhūtamayo”ti. **Ajjhattikapathavīdhātū**ti
sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhirapathavīdhātū**ti bahiddhā
mahāpathaviṃ. **Upagacchatī**ti bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavi
āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā sattabhāvena saṇṭhitā idāni
ghaṭṭadigatapathavī viya tameva bāhirapathavikāyaṃ upeti upagacchati
sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchati. **Āpādisupi eseva nayoti**
ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi
mahāsamuddameva, sūriyarasmito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya puna
sūriyarasmiṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāto viya tameva
vāyukhandhaṃ upeti upagacchatīti diṭṭhigatikassa adhippāyo.

Manacchatṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti tesāṃ visayābhāvāti
vadanti. Visayigahaṇeṇa hi visayāpi gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānī**ti
guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetāṃ** sarīreṇa taṃtaṃkiriya
pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi **dattūhi**
bālaṃ manussehi. “Paraloko atthī”ti mati yesāṃ, te atthikā, tesāṃ vādoti
atthikavādo, taṃ **atthikavādaṃ**.

Kammaṃ paṭibāhati akiriyavādhāvato. **Vipākaṃ paṭibāhati** sabbena sabbam āyatim upapattiyā paṭikkhipanato. **Ubhayaṃ paṭibāhati** sabbaso hetupaṭibāhaneneva phalassapi paṭikkhittattā. Ubhayanti hi kammaṃ vipākañcāti ubhayaṃ. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”¹ti¹ vadanto kammassa viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti** asati vipāke kammassa niratthakabhāvāpattito. **Atthatoti** sarūpena. **Ubhayappaṭibāhakāti** visum visum taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena Pāḷiyaṃ āgatāpi paccekam tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. Ubhayappaṭibāhakāti hi hetuvacanam. **“Ahetukavādā cevā”**ti-ādi paṭiññāvacanam. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammaapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eśeva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakagantham uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantīti** tassa attham vicārenti. **“Tesaṃ”**ti-ādi vīmaṃsanākāradassanam. **Tasmim ārammaṇeti** yathāparikappitakammaphalābhāvādike “karoto na karīyati pāpan”ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatīti** “karoto na karīyati pāpan”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmapatthambhitā taṃsabhāvaṃ “taṃsabhāvaṃ”ti gaṇhantī micchāsatiṭi laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. **Cittam ekaggaṃ hotīti** yathāsakam vitakkādīpaccayaalābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti. Cittasīsena micchāsamādhī eva vutto. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccaroyeva vāḷavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbari. **Javanāni javantīti** anekakkhattum tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu

---

1. Dī 1. 50; Ma 2. 70, 185; Saṃ 2. 172 piṭṭhesu.

pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhame javane satekicchā honti. Tathā dutiyādīsūti** dhammasabhāvadassanamattametaṃ, na pana tasmim̐ khaṇe tesam̐ tikicchā kenaci sakkā kātum̐.

Tatthāti tesu tisu micchādassanesu. **Koci ekam̐ dassanam̐ okkamati**ti yassa ekasmim̐yeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekam̐ eva dassanam̐ okkamati. Yassa pana dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā ca pavattā, so dve tīpi okkamati, etena yā pubbe ubhayapaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā asaṃkiṇṇā evāti dasseti. **“Ekasmim̐ okkantepī”**ti-ādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti. Tasmā tissepī cetā ekassa uppannā abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikāyo honti. **“Vaṭṭakhāṇu nāmesā”**ti idaṃ vacanaṃ neyyatthaṃ, na nītatthaṃ. Tathā hi **papañcasūdaniyam̐** “kiṃ panesa ekasmim̐ yeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmim̐ yeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhīm̐ rocetiyevā”ti¹ vuttaṃ. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya sabalaṃ mahābalaṃ. Tasmā “ekasmim̐ yeva attabhāve niyato”ti vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā kathanti āha “āsevanavasena panā”ti-ādi. Tasmā yathā “sakiṃ nimuggopi nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā. Yādisse hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanam̐ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkipanamassa na hotīti na vattabbaṃ, tasmā² **“yebhuyyena hi evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthī”**ti vuttaṃ.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo apanṇakajāto, tasmā. **Bhūtikāmoti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo.

1. Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhe.

2. Kasmā (Ka)

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. **Akatā**ti samena visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesam anibbattanabhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmāpitā** kassaci animmāpitā¹. **Vuttatthamevā**ti Brahmajālavaṇṇanāyaṃ² vuttatthameva. **Vañjhā**ti vañjhapasuvañjhataḷādayo viya aphaḷā, kassaci ajanakāti attho, etena pathavikāyādīnaṃ rūpādijanakahāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatakūṭaṃ viya ṭhitāti **kūṭaṭṭhā**, yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evametepīti adhippāyo. Yamidaṃ “bījato ankurādi jāyatī”ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Ṭhitattā**ti nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantī**ti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesam sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyitṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. Avipariṇāmadhammattā eva hi te aññamaññaṃ na byābādheti. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ Pāḷiyaṃ “**nālan**”ti-ādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavikāyo**. Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā cāti neva koci hantā vā ghātetā vā, tenevāha “**sattannaṃ tveva kāyānaṃ**”ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “**yathā muggarāsi-ādīsū**”ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmatameva hoti**, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva cātuyāmā. Bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā “rattiyā paṭhamo

1. Animmāṭāti kassaci animmāpakā, (bahūsu)

2. Dī-Ṭṭha 1. 97 piṭṭhe.

yamo”ti. So panettha bhāgo saṁvaralakkhaṇoti āha “**cātuyāmasaṁvutoti catukoṭṭhāseṇa saṁvarena saṁvuto**”ti. **Paṭikkhittasabbasītodakoti** paṭikkhittasabbasītodakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇeṇa yuttoti** sabbappakāreṇa saṁvaralakkhaṇeṇa samannāgato. **Dhutapāpoti** sabbena nijjaralakkhaṇeṇa pāpavāraṇeṇa vidhutapāpo. **Phuṭṭhoti** aṭṭhannampi kammānaṁ khepaneṇa mokkhappattiyā kammakkhayalakkhaṇeṇa sabbena pāpavāraṇeṇa phuṭṭho taṁ patvā ṭhito. **Koṭṭipattacittoti** mokkhādhigameneva uttamamariyādappattacitto. **Yatattoti** kāyādīsū indriyesu saṁyametaḥḥassa abhāvato saṁyatacitto. **Suppatitṭhitacittoti** nissesato suṭṭhu patiṭṭhitacitto. **Sāsanānulomaṁ** nāma pāpavāraṇeṇa yuttatā. Tenāha “dhutapāpo”ti-ādi. **Asuddhaladdhitāyāti** “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti evamādi-asuddhaladdhitāya. **Sabbāti** kammaṇakativibhāgādivisayā sabbā nijjhānakkhantiyo. **Diṭṭhiyevāti** micchādiṭṭhiyo eva jātā.

Sañcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. **Amarāvikkhepe vuttanayo evāti** Brahmajāle amarāvikkhepavādasamvaṇṇanāyaṁ¹ vuttanayo eva vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva cettha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

183. **Yathā te rucceyyāti** idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte roceyya. Gharadāsiyā kucchismim jāto **antojāto**. Dhanena kīto **dhanakkīto**. Bandhaggāhagahito **karamarānīto**. **Sāmanti** sayameva. **Dāsabyanti** dāsabhāvaṁ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṇ akaranto “kammakāro”ti na vuccatīti āha “**analaso kammakaraṇasīloyevā**”ti. **Paṭhamamevāti** āsannataratṭhānūpasāṅkamanato pageva puretameva. **Pacchāti** sāmikassa nipajjāya pacchā. **Sayanato avuṭṭhiteti** rattiya vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. **Paccūsakālato paṭṭhāyāti**

---

1. Dī-Tṭha 1. 106, 7 piṭṭhādīsū.

atītāya rattiya paccūsakālato paṭṭhāya. **Yāva sāmīno rattiṃ niddokkamananti** aparāya padosavelāyaṃ yāva niddokkamanam. **Kiṃ kāranti** kiṃ karaṇīyaṃ, kiṃ kārabhāvato pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisampattisamannāgato padhānadevo viya. **So vatassāhanti** so vata assam aham. So rājā viya ahampi bhaveyyam, katham puññāni kareyyam, yadi puññāni ulārāni kareyyanti yojanā. **“So vatassa’ssan”**ti pāṭhe so rājā assa aham assam vata, yadi puññāni kareyyanti yojanā. Tenāha **“ayamevattho”**ti. **Assanti** hi uttamapurisappayoge **aham-**saddo appayuttopi payutto eva hoti. **Yāvajīvam na sakkhissāmi dātunti** yāvajīvam dānatthāya ussāham karontopi yaṃ rājā ekaṃ divasaṃ deti, tato satabhāgampi dātum na sakkhissāmi. Tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāham katvāti yojanā.

Kāyena saṃvutoti kāyena saṃvaritabbaṃ kāyadvārena pavattanakapāpadhammaṃ saṃvaritvā vihareyyāti ayamettha atthoti āha **“kāyena pihito hutvā”**ti-ādi. **Ghāsacchādanena paramatāyāti** ghāsacchādanapariyesane sallekhasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve saṇḍito ghāsacchādanameva vā paramaṃ parā koṭi etassa, na tato paraṃ kiñci āmisajātaṃ pariyesati paccāsisati cāti ghāsacchādanaparamo, tabbhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassā **ghāsacchādanaparamatāya**.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānaṃ.

Nekkhammābhiratānanti jhānābhiratānaṃ. Tāya eva jhānābhiratiyā paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ visuddhiṃ pattatāya **paramavodānappattānaṃ**.

Kilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhīnaṃ accantavigamena **nirupadhīnaṃ**.

Visaṅkhāragatānanti adhigatanibbānānaṃ. Ettha ca paṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi pattabbo vināpi, tathā dutiyo. Tatiyo pana itarehi dvīhi saheva pattabbo, na vināti daṭṭhabbaṃ. Gaṇe janasaṃāgame sannipatanaṃ **gaṇasaṅgaṇikā**, taṃ **pahāya eko viharati** carati puggalavasena asahāyattā.

Citte kilesānaṃ sannipatanaṃ **cittakilesasaṅgaṇikā**, taṃ **pahāya eko viharati** kilesavasena asahāyattā.

Maggassa ekacittakkhanikattā, gotrabhu-ādīnañca ārammaṇamattattā na tesam vasena sātisayā nibbutisukhasamphusanā,
phalasamāpattinirodhasamāpattivāsena sātisayāti āha “**phalasamāpattim vā nirodhasamāpattim vā pavisitvā**”ti. Phalapariyosāno hi nirodhoti.

184. **Abhiharitvā**ti abhimukhībhāvena netvā. “Ahaṃ cīvarādīhi payojanaṃ sādheṣsāmī”ti vacanaseso. **Sappāyanti** sabbagelaññapaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvinā anattato paripālanavasena gopanaṃ **rakkhāgutti**. Paccuppannassa nisedhavasena **āvaraṇagutti**.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. **Kasatī**ti kasim karoti. **Gahapatikoti** ettha ka-saddo appatthoti āha “**ekagehamatte jeṭṭhako**”ti, tena anekakulajeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati. **Karaṃ karotī**ti karaṃ sampādeti. **Vaḍḍhetī**ti uparūpari sampādanena vaḍḍheti. Evaṃ appampi pahāya pabbajitum dukkaranti ayamatto laṭukikopamasuttena¹ dīpetabbo. Tenāha “seyyathāpi Udāyi puriso daliddo assako anālhiyo tassassa ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyim naparamarūpan”ti¹ vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajitum dukkaraṃ, kasmā dāsavāre bhogaggahaṇaṃ na katanti āha “**dāsavāre panā**”ti-ādi. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogā parāyattabhāvato, evaṃ nātayopīti dāsavāre nātīparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbaṃ.

Pañītatarasāmaññaphalavaṇṇanā

189. **Evarūpāhī**ti yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi sāmāññaphalaṃ dīpetum pahoti Bhagavā sakalampi rattindivaṃ tato bhiyyopi anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. **Tathāpī**ti satipi desanāya uttaruttarādhikanānāyavicittabhāve.

Ekatthametaṃ padaṃ sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhitvā vuttattā, teneva **sādhuka**-saddassa atthaṃ vadantena atthuddhāravasena **sādhū**-saddo udāhaṭo. **Āyācaneti** abhimukhayācane, abhipatthanāyanti attho. **Sampaṭicchane**ti

paṭiggaṇhane. **Sampahaṃsaneti** saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggaṭākaraṇeti attho. **Dhammarucīti** puññakāmo. **Paññāṇavāti** paññavā. **Addubbhōti** adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpīti** imasmim̐ sāmāññaphalepi. **Ayaṃ** sādhu-saddo. **Daḷīkammeti** sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “Suṇohi sādhukaṃ manasi karohī”ti hi vutte sādhuka-saddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi jotitaṃ hoti, āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā. **Sundarepīti** sundaratthepe. Idāni yathāvuttena sādhuka-saddassa atthattayena pakāsitaṃ visesaṃ dassetuṃ “**daḷīkammatthena hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Manasi karohīti ettha manasikāro na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo, atha kho vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbakaṃ citte ṭhapanalakkhaṇoti dassento “**āvajjā**”ti-ādimāha. **Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahāti attho. **Manindriyavikkhepavāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato.

Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ “sādhukan”ti visesetvā vuttattā. Pacchimassa attavipallāsaggāhavāraṇepi eseva nayo.

Dhāraṇūpaparikkhādīsūti ādi-saddena tulanatīraṇādike, dīṭṭhiyā suppaṭividhe ca saṅgaṇhāti. **Sabyañjanoti** ettha yathādhippetaṃ matthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. **Sātthoti** araṇīyato upagantabbato anudhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Tena saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīroti**-ādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavattāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā-atthappaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “**yasmā ayaṃ dhammo -pa- sādhukaṃ manasi karohī**”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya, ñāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṃ**

nāma uddisanaṃ, tassa niddisanaṃ **bhāsananti**¹ idhādhippetanti āha “**vitthārato bhāsisāmī**”ti. Paribyattaṃ kathanañhi bhāsanam, tenāha “**desessāmīti -pa- vitthāradīpanan**”ti.

Yathāvuttamattham suttapadena samatthetum “**tenāhā**”ti-ādi vuttam. **Sālikāyiva nigghosoti** sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇiyo. **Paṭibhānanti** saddo. **Udīrayīti** uccāriyati, vuccati vā.

Evam vutte ussāhajātoti evam “suṇohi sādhuḥkaṃ manasi karohi bhāsisāmī”ti vutte “na kira Bhagavā saṅkhepeneva desessāti, vitthārenapi bhāsisāti”ti sañjātussāho haṭṭhatuṭṭho hutvā.

190. “**Idhā**”ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ Tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha “**desāpadese nipāto**”ti. “**Svāyan**”ti sāmāñño idha-saddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddam. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti². **Lokaṃ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana padantarasannidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Idha Tathāgato loketi** hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo “loko”ti adhippeto. **Samaṇoti** sotāpanno. **Dutiyo samaṇoti** sakadāgāmī. Vuttañhetam “katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti-ādi³, “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti-ādi⁴. **Okāsanti** kañci padesaṃ. **Idheva tiṭṭhamānassāti** imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassāpi asambhavato atthantarassa abodhanato. Arahanti-ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti saddaggahaṇaṃ. Yasmā “aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato”ti-ādinā Udānaṭṭhakathādīsu⁵, Arahanti-ādayo Visuddhimaggaṭṭikāyaṃ⁶ aparehi pakārehi

1. Bhāsanam, taṃ (?)

3. Am 1. 560 piṭṭhe.

5. Udāna-Ṭṭha 117; Itivuttaka-Ṭṭha 115 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 156 piṭṭhe.

4. Am 2. 561 piṭṭhe.

6. Visuddhi-Ṭṭha 1. 225 piṭṭhesu.

vitthāritā, tasmā tesu vuttanayenapi so attho veditabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmim̐ sattanikāye yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetum **“sattaloke uppajjamānopi cā”**ti-ādi vuttaṃ. **“Tathāgato na devaloke uppajjati”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Sārappattāti** kulabhogissariyādivasena sārabhūtā. **Brāhmaṇagahapatikāti** Brahmāyupokkharasāti-ādibrahmaṇā ceva Anāthapiṇḍikādigahapatikā ca.

“Sujātāya”ti-ādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo Buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhito “uppajjati”ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Duttiyo Buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo Buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya Buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ uppattibhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho Buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvappattito pabhūti hi viññūhi “Buddho uppajjati”ti vattuṃ sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana sandanti nadiyoti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu “uppajjati nāmā”ti vuttaṃ. **Sabbapaṭṭhamam̐ uppannabhāvanti** catūsu vikappesu sabbapaṭṭhamam̐ vuttaṃ Tathāgatassa uppannatāsankhātāṃ atthibhāvaṃ. Tenāha **“uppanno hotīti ayañhettha attho”**ti.

So Bhagavāti yo “Tathāgato Arahan”ti-ādinā kittitagaṇo, so Bhagavā. “Imaṃ lokan”ti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetum “sadevakan”ti-ādi vuttaṃ, tenāha **“idāni vattabbaṃ nidasseti”**ti **pajātattāti** yathāsakaṃ kammakileschi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇam̐** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam̐** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto, taṃnivāsī ca. **Brahmakā yikāḍibrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo.

Paccatthika -pa- samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ, asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇī-vacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakan”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayam samāso labbhatīti byabhicāradassanato **pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇan”ti.**

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenāha “Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyatan”ti¹.

Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visum gahitattā. **Catuparisavasena**ti khattiyādicatuparisavasena, itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā ca bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**api cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagativijānana. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya, atidīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. “**Brahmā mahānubhāvo**”ti-ādi dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. **Anuttaranti** seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. **Bhāvānukkamoti** bhāvavasena paresaṃ ajjhāsayavasena “sadevakan”ti-ādīnaṃ padānaṃ anukkamo.

Tīhākārehīti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesu**ti “sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

---

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañānacāratāya hi sabbapaccakkhā Buddhā Bhagavanto.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ, tena ʈhitimissāpi¹ kadāci Bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpi pi**-saddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya ʈhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Ugghaṭitaññussa vasena **appaṃ vā** vipaṇcitaññussa, neyyassa vā vasena **bahuṃ vā desento**. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “**anavajjameva katvā**”ti. Desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “**desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā**”ti-ādi. Nidānanigamanānipi Satthuno desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “**nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ**”ti.

Sāsitaḥṣapuggalagatena yathāparādhādisāsitaḥṣababhāvena anusāsaṇaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṃ sāsanaṃti taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “**sīlasamādhivipassanā**”ti-ādi. **Kusalānaṃ dhammānaṃti** anavajjadhammānaṃ sīlassa, samathavipassanānaṃ sīladiṭṭhinaṃ ādibhāvo taṃmūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimapaṭipadābhāvo viya sammāpaṭipattiyā ārabbanipphattīnaṃ vemajjhatapi majjhabhāvoti vuttaṃ “**atthi bhikkhave -pa- majjhaṃ nāma**”ti. **Phalaṃ pariyosānaṃ nāma** sa-upādisesatāvasena, **nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesāṃ dvinnampi sāsanaṃ pariyosānaṃ āgamaṃ dassetuṃ “**etadatthamidan**”ti²ādimāha. **Idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetāṃ** “sabyañjanaṃ”ti-ādivacanato. Tasmim tasmim atthe katāvadhisaddappabandho gāthāvasena, suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo,

1. Vīthimissāpi (Sārattha-Ṭī 1. 233 piṭṭhe.) dhitimissāpi (Ka)

2. Tasmātiha tvanti (bahūsu)

yo idha “desanā”ti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “**Bhagavā hi dhammaṃ desento -pa- dasseti**”ti. Tattha **sīlaṃ dassetvāti sīlaggaḥaṇena** sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā **maggaḥaṇena** sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti-atthaṃ pariyādiyati. **Tenāti** sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasamāpatti**ti kathikassa samāpattiṇaṃ kathanavasena samavattāṇaṃ.

Na so **sātharaṃ deseti** niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanaḍiyuttā** vāti sithilādhisedesu byañjanesu ekappakāreṇeva, dvipakāreṇeva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanaṃ vā** kirātabhāsā viya. Sabbasseva¹ vissajjanīyayuttatāya **sabbavissatṭhabyañjanaṃ vā** savarabhāsā² viya. Sabbasseva¹ sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanaṃ vā** pārasikādimilakkhubhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavasena pavattiyā aparipuṇṇabyañjanaṃ katvā “**abyañjanaṃ**”ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbam akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbam akkharaṃ vaggesu dutiyacattutthanti evamādi **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**. Tadeva **lahukaṃ**. Lahukameva samyogaparam, dīghaṇca **garukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbam **niggahitaṃ**. Pareṇa sambandham katvā uccāretabbam **sambandham**. Tathā nasambandham **vavattitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni nissatṭhāni katvā uccāretabbam **vimuttaṃ**. **Dasadhāti** evam sithilādivasena **byañjanabuddhiyā** akkharuppādakacittassa sabbākāreṇa **pabbhedo**. Sabbāni hi akkharāni cittasamutṭhānāni yathādhippetatthaṃ byañjanato byañjanāni cāti.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti vā attho. Bhagavā yamatthaṃ nāpetum ekaṃ gāthaṃ, ekaṃ vākyaṃ vā deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti**”ti. Idha **kevala-**saddo anavasesavācako, na avomissakādivācako ti āha “**sakalādhivacanan**”ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇam, tam pana kenaci ūnam, adhikaṃ vā na

1. Sabbattheva (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

2. Yavanabhāsā (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

hotīti “**anūnādhikavacanan**”ti vuttaṃ. Tattha yadattham desito, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Sakalanti sabbabhāgavantam. Paripuṇṇanti sabbaso paripuṇṇameva, tenāha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi**”ti. **Aparisuddhā desanā** hoti taṇhāya saṃkiliṭṭhattā. Lokāmisam cīvarādayo paccayā, tattha agadhitacittatāya **lokāmisānirapekkho**. **Hitapharaṇenāti** hitūpasamhārena. **Mettābhāvanāya** karaṇabhūtāya **muduhadāyo**. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti** sakalasamkilesato, vaṭṭadukkhatō ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, karuṇādhippāyenāti attho.

“Itō paṭṭhāya dassameva, evaṇca dassāmī”ti samādātabbaṭṭhena **vataṃ**. Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ, brahmānam vā cariyanti **brahmacariyam**, dānam. Macchariyalobhādiniggaṇhanena **suciṇṇassa**. **Iddhīti** deviddhi. **Jutīti** pabhā, ānubhāvo vā. **Balavīriyūpapattīti** evam mahatā balena ca vīriyena ca samannāgamo. **Puññanti** puññaphalam. **Veyyāvaccam brahmacariyam** seṭṭhācariyāti katvā. Esa nayo seseṇi.

Tasmāti yasmā sikkhattayasaṅgaham sakalasāsanam idha “brahmacariyam”ti adhippetam, tasmā. “Brahmacariyam”ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā attham dassento “**so dhammam deseti -pa- pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo**”ti āha.

191. **Vuttapakārasampadanti** yathāvutta-ādikalyāṇatādiguṇasampadam, dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānājātikassāti āha “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppa heyyā honti nimittassa anavatthānato, na tathā kulavijjāmadā, tasmā khattiyabrāhmaṇakulānam pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānājappanam duppajahanti āha “**yebhuyyena hi -pa- mānam karontī**”ti. **Vijātītāyāti** nihīnājātītāya. **Paṭiṭṭhātum na sakkontīti** suvisuddham katvā sīlam rakkhitum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane paṭiṭṭhā, **paṭiṭṭhātunti** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātum. Sā hi nippariyāyato sāsane paṭiṭṭhā nāma, yebhuyyena ca upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso parisuddhaṃ. **Saddhaṃ paṭilabhatī** pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññūjātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhāsiddhi¹ dhammappamāṇadhammappasannabhāvato. “Sammāsambuddho vata so Bhagavā, yo evaṃ svākkhātadhammo”ti saddhaṃ paṭilabhati. **Jāyampatikā**ti gharāṇīpatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminīvasena dvinnāmyeva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tattha kiṃ vattabbaṃ, ekāyāpi saṃvāso sambādhoti dassanattamaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādīnā sakiñcanaṭṭhena, khattavatthu-ādīnā sapalibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uttāhanāṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ nānaṃ. **Alaggaṇaṭṭhenā**ti assajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalaṃ appavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesaṃ taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā samāsato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍikaṃ katvā. **Kilesaṃ malaṇa** **amalīnanti** taṇhāsāṅkilesādīnā asaṅkiliṭṭhaṃ katvā. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti **saṅkhalikhanti** āha “**dhotasaṅkhasappaṭibhāgan**”ti. “**Ajjhāvasatā**”ti padappayogena “**agāraṇ**”ti bhummatthe upayogavacananti āha “**agāramajjhe**”ti. Kasāyena rattāni vatthāni **kāsāyānī**ti āha “**kāsāyarasapītātāyā**”ti. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārūpitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaddhi-āvahaṃ **agārassa hitaṃ**.

192. **Bhogakkhandhoti** bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti “putto natta”ti-ādīnā pemavasena sapaṇicchedaṃ bandhanaṭṭhena. “**Amhākamete**”ti nāyanti **ñāti**. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**.

193. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro, tathābhūto ca yasmā tena saṃvarena upeto nāma

---

1. Satthusiddhi (bahūsu)

hoti, tasmā vuttaṃ “**pātimokkhasaṃvarena samannāgato**”ti.
“Ācāragocarasaṃpanno”ti-ādi tasseva pātimokkhasaṃvarasamannāgamassa
 paccayadassanaṃ. **Appamattakesūti** asaṅcicca āpanna-anukhuddakesu ceva
 sahasā uppanna-akusalacittuppadesu ca. **Bhayadassāvīti** bhayadassanasīlo.
Sammā ādiyitvāti sakkaccaṃ yāvajīvaṃ avītikkamavasena ādiyitvā. **Taṃ**
taṃ sikkhāpadanti taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ. **Etthāti** etasmiṃ
 “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti pāṭhe. **San̄khepoti** san̄khepavaṇṇanā.
Vitthāro Visuddhimagge¹ **vutto**, tasmā so tattha, taṃsaṃvaṇṇanāya² ca
 vuttanayena vedittabbo.

Ācāragocaraggahaṇenevāti “ācāragocarasaṃpanno”ti vacaneneva.
 Tenāha **“kusale kāyakammavacīkamme gahitepi”**ti. Adhikavacanāṃ
 aññamatthaṃ bodhetīti katvā **tassa** ājīvapārisuddhisīlassa
uppattidvāradassanatthaṃ -pa- kusalenāti vuttaṃ, sabbaso
 anesanappahānena anavajjenāti attho. Yasmā “katame ca thapati kusalā sīlā.
 Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamman”ti³ sīlassa
 kusalakāyavacībhāvaṃ dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho ahaṃ thapati
 sīlasmiṃ vadāmi”ti³ evaṃ pavattāya Muṇḍikasuttadesanāya
 “kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena, parisuddhājīvo”ti ayaṃ
 desanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sametīti dassento āha
“Muṇḍikasuttavasena vā evaṃ vuttaṃ”ti. **Sīlasmiṃ vadāmīti** “sīlan”ti
 vadāmi, “sīlasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannan”ti vadāmīti vā attho.
Pariyādānatthanti pariggahatthaṃ.

Tividhena sīlenāti cūlasīlaṃ majjhimasīlaṃ mahāsīlanti evaṃ tividhena
 sīlena. **Manacchaṭṭhesu indriyesu**, na kāyapaṇcomesu.
 Yathālābhayathābalayathāsārappapakāravasena **tividhena santosena**.

Cūḷa-majjhima-mahāsīlavaṇṇanā

194-211. “Sīlasmiṃ”ti idaṃ niddhāraṇe bhumanti āha **“ekaṃ sīlaṃ**
hotīti attho”ti. **Ayameva atthoti** paccattavacanattho eva. **Brahmajāleti**
 Brahmajālavaṇṇanāyaṃ⁴.

1. Visuddhi 1. 16 piṭṭhādīsu.

3. Ma 2. 218 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 38 piṭṭhādīsu.

4. Dī-Ṭītha 1. 68 piṭṭhādīsu.

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādini **asaṃvaramūlakāni**. **Sīlassāsaṃvaratoti** sīlassa asaṃvaraṇato, sīlassaṃvarābhāvatoti attho. **Bhaveyyāti** uppajjeyya. **Yathāvidhānavihitenāti** yathāvidhānasampāditena. Avippaṭṭisārādinimittam uppannacetasikasukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi phuṭṭhasarīrassa uḷāram kāyikam sukham bhavatīti āha “**avippaṭṭisāra**. **Paṭisaṃvedetī**”ti.

Indriyasamvarakathāvaṇṇanā

213. Viseso kammattāpekkhatāya sāmāññassa na tehi¹ paricattoti āha “**cakkhusaddo katthaci Buddhacakkhumhi vattati**”ti. Vijjamānameva hi abhidheyye visesattham visesantaranivattanavasena visesasaddo vibhāveti, na avijjamānam. Sesapadesupi eseva nayo. Aññehi asādhāraṇam Buddhānamyeva cakkhu dassananti **Buddhacakkhu**, āsayānusayaññam, indriyaparopariyattaññāṇa. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena **Samantacakkhu**, Sabbaññutaññāṇam. **Ariyamaggattayapaññāti** heṭṭhime ariyamaggattaye paññā. **Idhāti** “cakkhunā rūpan”ti imasmim pāṭhe. **Ayam** cakkhu-saddo **pasāda -pa- vattati** nissayavohāre nissitassa vattabbato yathā “mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti. **Asammissanti** kilesadukkheṇa avomissam. Tenāha “**parisuddhan**”ti. Sati hi suvisuddhe indriyasamvare padhānabhūtapāpadhammavigamena adhicittānuyogo hatthagato eva hotīti āha “**adhicittasukham paṭisaṃvedetī**”ti.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato, pakaṭṭham vā savisesam jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññam, tathāpavattaññam. Tassa vibhajanam sampajaññabhājanīyam, tasmim **sampajaññabhājanīyamhi**. Abhikkamanam **abhikkantanti** āha “**abhikkantaṃ vuccati gamanan**”ti. Tathā paṭikkamanam **paṭikkantanti** āha “**paṭikkantaṃ nivattanan**”ti. **Nivattananti** ca nivattimattam. Nivattitvā pana gamanam gamanameva. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyam upanento. Thānanisajjāsayanesu yo gamanavidhuro kāyassa purato abhihāro, so **abhikkamo**, pacchato apaharaṇam **paṭikkamoti** dassento “**thānepī**”ti-ādimāha.

---

1. Tena (?)

Āsanassāti pīṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṭṇikādipurimāvayavābhimukho. **Saṃsarantoti** saṃsappanto. **Paccāsaṃsarantoti** paṭi-āsappanto. “**Eseva nayo**”ti iminā nipannasseva abhimukhasaṃsappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanam sampajānam, tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo **pampajānakārī**ti āha “**sampajāññaena sabbakiccakārī**”ti. Sampajānasaddassa sampajāññapariyāyatā pubbe vuttā eva. **Sampajāññaṃ karotevāti** abhikkantādīsu asammohanam uppādeti eva. Sampajāññassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthēna vattatīti sātthakam, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanam **sātthakasampajāññaṃ**. Sappāyassa attano hitassa sampajānanam **sappāyasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajāññaṃ **gocarasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajāññaṃ **asammohasampajāññaṃ**. **Pariggahetvāti** tuletva tīretva, paṭisaṅkhāyāti attho. Saṃghadassaneneva uposathapavāraṇādi-attham gamanam saṅgahitam. **Asubhadassanādīti ādi-**saddena kasiṇaparikkammādīnam¹ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamattham vivaritam “**cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hī**”ti-ādi vuttam. **Arahattam pāpuṇātīti** ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. **Kecīti** abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajāñnavasena pariggahita-atthe. “Atthoti dhammato vaḍḍhī”ti yaṃ sātthakanti adhippetam, tam sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham “**cetiyaḍassanam tāvā**”ti-ādi āradham. **Cittakammārūpakāni viyāti** cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāyo viya. **Asamapekkhanam** gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam. Yaṃ sandhāya vuttam “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassā”ti-ādi². Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādīnaṃ **brahmacariyantarāyo**.

1. ...paṭikkammādīnam (Ka)

2. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma na kathitapubbā**”ti. **Evanti** “sace panā”ti-ādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsuhāna”ti-ādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ “kammaṭṭhānaṃ”ti vuccatīti āha “**kammaṭṭhānaśāṅkhātāṃ gocaraṃ**”ti. **Uggahetvāti** yathā uggahanimittam upajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapāṭapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpayogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇḥasānāni. Tenāha “**usumaṃ gāhāpento**”ti. **Kammaṭṭhānaśīsenevāti** kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva, tena “pattopi acetano”ti-ādina¹ vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. **Tathevāti** tikkhattum eva. Paribhogacetiyo sārīrikacetiyaṃ garutaranti katvā “**cetiyaṃ vanditvā**”ti pubbakālakiriyāya vasena vuttaṃ. Tathā hi Aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiyaṃ paṇipātakaraṇanti āha “**Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti. **Gāmasamīpeti** gāmasa upacāraṭṭhāne. **Janasaṅgahatthanti** “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahattham. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kathetabbā evā”ti Aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānaśīsenevāti** attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanuguṇāmyeva dhammakatham kathetvā. **Anumodanaṃ vatvāti** etthāpi “kammaṭṭhānaśīsenevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Sampattaparicchedenevāti “paricito aparicito”ti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

---

1. Di-Ṭṭha 1. 178 piṭṭhe.

“**Kammajatejo**”ti gahaṇim sandhāyāha. **Kammaṭṭhānaṃ vīthim nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti** yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapīti.

Nikkhattadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā**. “Kāmesu avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”¹ evaṃ **vuttapaṇcavidhacetokhilavinibandhacitto. Caritvāti** pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. **Attakāmāti** attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitaṃ tannimittakaṃ sukhaṃ. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā**.

Usabhaṃ nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānamāgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”ti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhātābhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti. **Maddantāti** dhaññakaraṇaṭṭhāne sālīsīsāni maddantā.

Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya Lokanāthena chavassāni kathaṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi Satthupūjā, na āmisapūjāti. “**Ṭhānacaṅkamamevā**”ti adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattaṭṭhaṇṇasajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthim otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yaṃ sandhāya

---

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti, taṃ dassetuṃ **“tattha cā”**ti-ādi vuttaṃ. **“Āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamiṣṣati. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā¹ vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **“Neva davāyā”**ti-ādi paṭikkhepadassanaṃ.

Paccakabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupi. Tattha paccakabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, satasahassaṇca tajjāpuññaṇaṇasambharaṇaṃ. Sāvakabodhiyā aggasāvakaṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatasahassaṇca, mahāsāvakaṇaṃ² satasahassameva tajjāpuññaṇaṇasambharaṇaṃ. Itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** Bāhiyavisaye sañjātasamvaḍḍhatāya Bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā “tasmātiha te Bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evaṃhi te Bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te Bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ Bāhiya na tena. Yato tvaṃ Bāhiya na tena, tato tvaṃ Bāhiya na tattha. Yato tvaṃ Bāhiya na tattha, tato tvaṃ Bāhiya nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā”ti³ ettakāya desanāya arahattaṃ sacchakāsi. Evaṃ Sāriputtattherādīnaṃ mahāpaññatādīdīpanāni suttapadāni⁴ vitthārato veditabbāni.

Tanti asammuyhanaṃ. Evanti idāni vuccamānākāreṇeva veditabbaṃ. **“Attā abhikkamati”**ti iminā andhaputhujjanassadiṭṭhigāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, **“ahaṃ abhikkamāmi”**ti pana iminā mānagāhavasena. Tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhagāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. “Tathā asammuyhanto”ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **“abhikkamāmi”**ti-ādimāha.

1. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

2. Theragāthā-Ṭīṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

3. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

4. Ma 3. 75; Saṃ 1. 63 piṭṭhādīsu.

Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti. Uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatāti dassento **“ekekapaḍuddharaṇe -pa- balavatiyo”**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavīti-haraṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavīti-haraṇesu sātisayo byāpāroti. Tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatāti dassento **“tathā atiharaṇavīti-haraṇesū”**ti āha. Satipi anugamaka-anugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathā-saddaggahaṇaṃ**. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, khāṇu-ādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vīti-haraṇaṃ**. Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vīti-haraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāva hi āpodhātūti. Vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsā dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatāti dassento āha **“vossajjane -pa- balavatiyo”**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṃ **“tathā sannikkhepanasannirujjhanesū”**ti.

Tatthāti tasmiṃ abhikkamane, tesu¹ vā vuttesu uddharaṇādīsu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca.

---

1. Tasmiṃ (bahūsu)

Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. **“Pabbaṃ pabbaṃ”**ti-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ, devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca bandhakhuradhārāsamāgamatopi sīghatāro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyaṇena bhedo lakkihiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattānaṃ **“paṭapaṭāyanta”**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti. **“Saddhiṃ rūpenā”**ti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”¹ evamādi-pāḷiyā. Cittacetāsikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattānaṃ vibhāventā eva uppajjantīti tesaṃ taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho. Rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesaṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasaḥhi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṃ icchitā, lahuviññāṇavisayasaṅgatimattappaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṃ² kho pana Tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tatthevāti³ rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nurujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādi-paccayabhāveneva nirujjhatīti tathā laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ antaro labbheyyāti? Noti āha **“Avīci manuppabandho”**ti, yathā vīci antaro na labbhati, “tadevetan”ti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

2. Yathābhūtaṃ nānādhātuñāṇaṃ (Abhinavaṭī)

3. Tassevāti (bahūsu)

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha “**puratopekkhanan**”ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhananṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugatavidisālokananṃ vilokitanti āha “**vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanan**”ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitassa siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggaḥessāmi”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ Satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ Nando”ti¹ etadagge ṭhapesi.

Satthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbāṃ**, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti-ādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphārasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā calanākārappavattivasena. **Adho sīdatīti** adho gacchati. **Uddhaṃ laṅghetīti** laṅghaṃ viya upari gacchati.

Āṅgakkiccam sādhayamānanti padhānabhūta-āṅgakkiccam nipphādentam hutvāti attho. “**Paṭhamajavanepi -pa- na hotī**”ti idaṃ pañcadvāravīthiyaṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṃ,

---

1. Am 1. 26 piṭṭhe.

aniṭṭhe ca paṭiḥhamattaṃ uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti. Tassa pañcadvāra javanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvāra javanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantūkatāvakālikatā pana pañcadvāra javanasseva apubbabhāvavasena, ittarabhāvavasena ca vuttā. **“Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū”**ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ, tassa ayuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāvato.

Udayabbayaparicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Samavāyeti** sāmaggiaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi**.

“Upanissayapaccayo”ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametaṃ aññamañña sampayutta atthi avigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāle samañchi tuṃ yuttakāle **samañchantassa**. Tathā **pasārentassāti** etthāpi. **Maṇisappo** nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷananti** kampanaṃ, līlākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlavidūsanena ahitāvahattā **micchājīvasena uppannaṃ asappāyaṃ**. **“Cīvarampi acetanaṃ”**ti-ādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena **“abbhantare”**ti-ādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti, tenāha **“tasmā”**ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā¹.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payoJanaviseso

MahāSivattheravādasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”¹ti-ādinā¹ nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmim pakkhe “**neva davāyāti-ādinā¹ nayanā**”¹ti pana paṭikkhepaṅgadassanamukhena desanāya āgatattā vuttanti daṭṭhabbān.

Pathavisandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avatṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”¹ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati, **parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātu-ādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā allattañca anupāleti. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajīṇṇajīṇṇatādīpaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo “sammāpayogo”¹ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipattimanvāya āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācārasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato.

Pariyesanatoti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammaphalavavatthito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti

---

1. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 339; Am 2. 341; Am 3. 15; Abhi 1. 262; Abhi 1. 258; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. **Nidhānanti** yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca nissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhapo, vitthāro¹ pana Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya² gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasaṃdhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussa pariggahite ayuttaṭṭhāne khattadevāyatanādike. Kuddhā hi amanussā, manussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpentī. Nissaṭṭhattā **neva attano**, kassaci anissajjitattā, jigucchanīyattā ca **na parassa**. **Udakatumbatoti** veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Addhāna-iriyāpathā ciratarappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācaraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇiya-iriyāpathā** vihare, aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā Mahāśivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti taṃ sampajāññavipassanācāravasena veditaḍḍhaṃ. Tena vuttaṃ “**tayidaṃ Mahāśivattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ Mahāsatipaṭṭhānasutte adhippetan**”ti. **Imasmim̐ pana sāmāññaphale sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati yāvadeva sāmāññaphalavisesadassanaparattā imissā desanāya**. “**Satisampayuttassevā**”ti idaṃ yathā sampajāññaṃ kiccato padhānatā gahitā, evaṃ satiyāpīti dassanattham̐ vuttaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanattham̐. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. “**Etassa hi padassa ayaṃ vitthāro**”ti iminā satiyā ñāṇena samadhuratam̐yeva vibhāveti.

1. Vitthārato (bahūsu)

2. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Etāni padānīti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”ti-ādīni padāni.
Vibhattānevāti visum katvā vibhattāniyeva, imināpi sampajāññassa viya satiyāpettha padhānataṃ eva vibhāveti.

Majjhimabhāṇakā pana bhaṇanti—eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto -pa- nisīdanto -pa- sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otarivā ca caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇe pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otarati. Uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hotīti. Evampi na sotte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañco na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅge otāreti. Pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ sotte sampajānakārī nāma hoti. Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā, āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyamayapavattaṃ nāma. Tasmim sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto jāgarite sampajānakārī nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanaśisena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi bhāsite sampajānakārī nāma. Atṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ

samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Dutīyañhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato viśesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Evanti** vuttappakārena, sattasupī ṭhānesu catudhāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Yassa santosassa attani atthitāya bhikkhu “santuṭṭho”ti vuccati, taṃ dassento **“itarītarapaccayasantosena samannāgato”**ti āha. Cīvarādi¹ yattha katthaci paccaye santussanena samaṅgībhūtoti attho. Atha vā **itarāṃ** vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītaṃ **itarāṃ** hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratāti. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itarītarapaccayasantoso**, tena **samannāgato**. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesadvayepi eseṇa nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābhaṃ, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sāruppanti** pakatidubbalādīnaṃ anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāyapi pavatti-ākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento **“labhantopi na gaṇhātī”**ti āha. **Taṃ parivattetvāti** pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ, sarīrakhedāvahaṇa hotīti payojanavasena, na atricchatādivasena taṃ parivattetvā. Lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha **“lahukena yāpentopisantuṭṭhova hotī”**ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadanñassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha **“tesaṃ -pa-dhārentopi santuṭṭhova hotī”**ti. Evaṃ sesapaccayepi yathābalayathāsāruppaniddhesu api-saddaggaṇe adhippāyo veditabbo.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakāṃ. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā”ti-ādina²

1. Cīvarādike (?)

2. Vi 3. 73, 133 piṭṭhe.

Sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ. Appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojento **paramasantuṭṭhova hoti** paramena ukkaṃsagatena santosena samannāgatattā.

Kāyaṃ pariharanti posentīti **kāyaparihārikā**. Tathā **kucchiparihārikā** veditabbā. Kucchiparihārikatā ca ajjhoharaṇena sarīrassa ṭhitiyā upakāratāvasena icchitāti bahiddhāva kāyassa upakāratāvasena kāyaparihārikatā daṭṭhabbā.

Parikkhāramattāti parikkhāraggaṇaṃ. **Tatratṭhakapaccattharaṇanti** attanā anadhiṭṭhahitvā tattheva tiṭṭhanakapaccattharaṇaṃ. Paccattharaṇādīnañcetta navamādhivāso yathāvuttapaṭipāṭiyā daṭṭhabbo, na tesāṃ tathā patiniyatabhāvato. Kasmā? Tathā nadhāraṇato. Dupposabhāvena mahāgajā viyāti **mahāgajā**. Yadi itarepi appicchatādisabhāvā, kiṃ tesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti? Noti āha **“Bhagavā pana”**ti-ādi. Kāyaparihāro payojanaṃ etenāti kāyaparihārikaṃ. Tenāha **“kāyaṃ pariharaṇamattakenā”**ti.

Catūsu disāsu sukhavihāratāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti catuddiso, catuddiso eva **cātuddiso**. Tāsu eva katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayāṃ vā tena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. **Santussamāno itarītareṇāti** uccāvacena paccayena sakena, santena, samameva ca tussanako. Paricca sayanti, kāyacittāni parisayanti abhibhavantīti **parissayā**, sīhabyagghādayo, kāmacchandādayo ca, te parissaye adhvāsānakhantiyā vinayādīhi ca **sahitā** khantā, abhibhavitā ca. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. **Eko** careti ekākī hutvā caritum sakkuṇeyya. **Khaggavisāṇakappoti** tāya eva ekavihāritāya khaggamigasiṅgasamo.

Asañjātavātābhigātehi siyā sakuṇo apakkhakoti **“pakkhī sakuṇo”**ti visesetvā vutto.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. **Vatṭabbataṃ āpajjati**ti “asukassa bhikkhuno araṇṇe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsamattameva, na pana

araññavāsānucchavikā kāci sammāpaṭipattī”ti apavādasena vattabbatam, āraññakehi vā tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhim vippaṭipattivasena vatthabbatam āpajjati. Kāḷakasadisattā **kāḷakam**, thullavajjam. Tilakasadisattā **tilakam**, aṇumattavajjam.

Vivittanti janavivittam. Tenāha “**suññan**”ti. Tam pana janasaddaghosābhāveneva veditabbam saddakaṇṭakattā jhānassāti āha “**appasaddam appanigghosanti attho**”ti. **Etadevā**ti nissaddatamyeva. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvāso. **Aḍḍhayogoti** dīghapāsādo, “garuḷasaṇṭhānapāsādo”tipi vadanti. **Pāsādoti** caturassapāsādo. **Hammiyam** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭho** paṭirājūnam paṭibāhanayoggo catupañcabhūmakō patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparō nayo **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassachadanakasenāsanam. Tassa kira ekapasse bhitti uccatārā hoti, itarapasse nīcā, tena tam ekapassachadanakam hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapāsādo. **Hammiyam** muṇḍacchadanakam candikaṅgaṇayuttam. **Guhā** nāma kevalā pabbataguhā. **Leṇam** dvārabandham pabbhāram. Sesam vuttanayameva. **Maṇḍapoti** sākhamāṇḍapo.

Vihārasenāsananti patissayabhūtasenāsanam. **Mañcapīṭhasenāsananti** mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenāsanāñca. Cimilikādi santharitabbato **santhatsenāsanam**. Abhisankharaṇābhāvato sayanassa nisajjāya ca kevalam okāsabhūtam senāsanam. “Vivittam senāsanam”ti iminā **senāsanaggahaṇena saṅgahitameva** sāmāññajotanābhāvato.

Yadi evam kasmā “araññan”ti-ādi vuttanti āha “**idha panā**”ti-ādi. “**Bhikkhunīnam vasena āgatan**”ti idam vinaye tathā āgatatam sandhāya vuttam, abhidhammepi pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametaṃ araññan”ti¹ āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesantogadham, tam “araññan”ti nippariyāyavasena tathā vuttam. Dhutaṅganiddese² yaṃ vuttam, tam yuttam, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlanti** rukkkhasamīpaṃ. Vuttañhetam

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 69 piṭṭhe.

“yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvata rukkkhamūlan”ti. **Sela**-saddo avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṃ “**pabbatanti selan**”ti, na silāmayameva, paṇsumayādiko tividhopi pabbato evāti. **Vivaranti** dvinnam pabbatānam mitho āsannatare t̥hitānam ovarakādisadisam vivaram, ekasmiṃ yeva vā pabbate. **Umaṅgasadisanti** suduṅgāsadisam. **Manussānam anupacāraṭṭhānanti** pakatisaṅcāravasena manussehi na saṅcaritabbaṭṭhānam. **Ādi**-saddena “vanapatthanti vanasaṅṭhānametaṃ senāsanānam adhivacanam, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṇṭānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ, vanapatthanti durabhisambhavānametaṃ senāsanānam adhivacanam”ti¹ imaṃ Pāḷisesam saṅgaṇhāti. **Acchannanti** kenaci chadanena antamaso rukkkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkaḍḍhitvāti** nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadiseti** pabbhārasadise leṇasadise ca.

Piṇḍapātapariyesanam piṇḍapāto uttarapadalopenāti āha “**piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **pari**-saddo “samantato”ti etassa atthe, tasmā vāmoruṅca dakkhiṇoruṅca samam t̥hapetvā ubho pāde aññamaññaṃ sambandhitvā nisajjā palaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsanan**”ti. Ūrūnam bandhanavasena nisajjā **pallaṅkam**. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evam ubho pāde ābhugge bhañjite katvā, taṃ pana ubhinnaṃ pādānam tathāsambandhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. Heṭṭhimakāyassa ca anujukam t̥hapanam nisajjāvacaneneva bodhitanti “ujum kāyan”ti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimaṃ sarīraṃ ujum t̥hapetvā**”ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanam sarūpato, payojanato ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na paṇamantīti** na onamanti. **Na paripatatīti** na vigacchati vīthim na laṅgheti. Tato eva pubbenāparam visesappattiyā kammaṭṭhānam **vuddhim phātīm vepullaṃ upagacchati**. **Parimukhanti** ettha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhan**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānamyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **pari**-saddoti dassento “**mukhasamīpe vā katvā**”ti āha. Ettha ca yathā “vivittaṃ senāsanam

---

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

bhajati”ti-ādinā bhāvanānurūpaṃ senāsanam dassitam, evaṃ “nisīdati”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallaṅkam ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukham satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”ti-ādīsu viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhamukhan”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsammosam paricattasammosam **satim katvā**, paramam satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

217. Abhiijhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhiijhā**, lobho. **Lujjanaṭṭhenāti** bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasenāti** ettha **vikkhambhanam** anuppādanam appavattanam, na paṭipakkhānam suppahīnatā. **“Pahīnattā”**ti ca pahīnasadisatam sandhāya vuttam jhānassa anadhiगतattā. Tathāpi nayidam cakkhuviññānam viya sabhāvato vigatābhiijham, atha kho bhāvanāvasena, tenāha **“na cakkhuviññānasadisena”**ti. **Eseva nayoti** yathā imassa cittassa bhāvanāya paribhāvitattā vigatābhiijhatā, evam abyāpannam vigatathinamiddham anuddhatam nibbicikicchañcāti attho. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvam. “Yā cittassa akalyatā”ti-ādinā¹ thinassa, “yā kāyassa akalyatā”ti-ādinā¹ ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttam **“thinam cittagelaññam, middham cetasikagelaññan”**ti. Satipi aññamañña-avippayoge cittakāyalahutādīnam viya cittacetasikānam yathākkamam taṃtamvisesassa yā tesam akalyatādīnam visesappaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbam. **Ālokasaññīti** ettha atisayatthavisiṭṭha-atthi-atthāvabodhako ayamīkaroṭi dassento āha **“rattimpi -pa- samannāgato”**ti. **Idam ubhayanti** satisampajaññamāha. **Atikkamitvā** vikkhambhanavasena pajahitvā. “Kathamidan”ti pavattiyā kathamkathā, vicikicchā. Sā etassa atthīti kathamkathī, na kathamkathīti **akathamkathī**, nibbicikiccho. **Lakkhaṇādibhedatoti** ettha **ādi**-saddena paccayapahānapahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi bhedato vattabbāti.

---

1. Abhi 1. 233; Abhi 2. 263 piṭṭhe.

218. **Tesanti** iṇavasena gahitadhanānaṃ. **Pariyantoti** dātabbaseso. **So balavapāmojjaṃ labhati** “iṇapalibodhato muttomhī”ti. **Somanassaṃ adhigacchati** “jīvikānimittam atthī”ti.

219. **Visabhāgavedanuppattiyāti** dukkhavedanuppattiyā. Dukkavedanā hi sukhavedanāya kusalavipākasantānassa virodhitāya visabhāgā. **Catu-iriyāpatham chindantoti** catubbidhampi iriyāpathappavattiṃ pacchindanto. Byādhiko hi yathā ṭhānagamanesu asamattho, evaṃ nisajjādīsipi asamattho hoti. **Ābādhētīti** pīleti. Vātādīnaṃ vikāro visamāvatthā byādhīti āha “**taṃsamutṭhānena dukkhena dukkhito**”ti. Dukkavedanāya pana byādhibhāve mūlabyādhinā **ābādhiko** ādito bādhatīti katvā. Anubandhabyādhinā **dukkhito** aparāparam sañjātadukkhoto katvā. **Gilānoti** dhātusaṅkхайena parikkhīṇasarīro. Appamattakaṃ vā balaṃ **balamattā**. **Tadubhayaṃ** pāmojjaṃ, somanassaṃ. Tattha **labhetha pāmojjaṃ** “rogato muttomhī”ti. **Adhigaccheyya somanassaṃ** “atthi me kāye balan”ti.

220. **Sesanti** “tassa hi ‘bandhanā muttomhī’ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tana vuttan”ti evamādi. **Vuttanayenevāti** paṭhamadutiyapadesu vuttanayeneva. **Sabbapadesūti** avasiṭṭhapadesu tatiyādīsū koṭṭhāsesu.

221-222. **Na attani adhīnoti** na attāyatto. **Parādhīnoti** parāyatto. Aparādhīnatāya bhujo¹ viya attano kicce esitabboti **bhujisso**, savasoti āha “**attano santako**”ti. Anudakatāya kaṃ pānīyaṃ tārenti etthāti **kantāro**ti āha “**nirudakaṃ dīghamaggaṃ**”ti.

223. **Tatrāti** tasmim dassane. **Ayanti** idāni vuccamānā **sadisatā**. Yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnaṃ upameyyabhāvo hoti, so nesaṃ upamopameyyasambandho sadisatāti datṭhabbaṃ. **Yo yamhi kāmacchandena rajjatīti** yo puggalo yamhi kāmarāgassa vatthubhūte puggale kāmacchandavasena ratto hoti. **Tam vatthum gaṇhātīti** tam taṇhāvatthum “mametan”ti gaṇhāti.

---

1. Bhujāni (bahūsu)

Uppaddavethāti upaddavaṃ karotha.

Nakkhattassāti mahassa. **Muttoti** bandhanato mutto.

Vinaye apakataññunāti vinayakkame akusalena. So hi kappiyākappiyaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha “**kismiñcidevā**”ti-ādi.

Gacchatipīti thokaṃ thokaṃ gacchatipi. Gacchanto pana tāya eva ussaṅkitaparisaṅkitatāya tattha tattha **tiṭṭhatipi**, īdise kantāre gato “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti **nivattatipi**, tasmā **gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaram hoti. Saddhāya gaṇhituṃ** saddheyyaṃ vatthuṃ “idamevan”ti saddahituṃ **na sakkoti. Atthi natthī**ti “atthi nu kho, natthi nu kho”ti. Araññaṃ pavittṭhassa ādimhi eva sappannaṃ **āsappannaṃ**. Pari vadati. Tenāha “**apariyogāhanan**”ti. **Chambhitattanti** araññaṣaṇṇāya uppannaṃ chambhitabhāvaṃ, utrāsanti attho.

224. **Tatrāyaṃ sadisatā**ti etthāpi vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yadaggena hi kāmaccchandādayo iṇādisadisā tadaggena tesāṃ pahānaṃ āṇaṇyādisadisāṃ abhāvoti katvā. **Cha dhammeti** asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvārātā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Bhāvetvāti** brūhetvā. **Mahāsatiपाṭṭhāne**¹ **vaṇṇayissāma** tatthassa anuppannānuppādana-uppannapahānādivibhāvanavasena savisesaṃ Pāḷiyā āgatattā. Esa nayo byāpādādippahānakabhāvepi. **Paravatthumhī**ti ārammaṇabhūte parasmim vatthusmim.

Anatthakaroti attano parassa ca anattāhāvaho. **Cha dhammeti** mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Tatthevāti** mahāsatiपाṭṭhāneyeva². Cārittasīlaṃ uddissa paññattasikkhāpadaṃ **ācārapaṇṇatti**.

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

2. Dī 2. 231 piṭṭhe.

Bandhanāgāraṃ pavesitattā aladdhanakkhattānubhavo puriso
“nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso”ti vutto, nakkhattadivase
 eva vā tadanānubhavanatthaṃ tathā kato. **Mahā-anatthakaranti**
 diṭṭhadhammikādi-atthahāpanamukhena mahato anattassa kāraṃ. **Cha**
dhammeti atibhojane nanimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā,
 ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime
 cha dhamme.

Uddhaccakukkucce **mahā-anatthakaranti** parāyattatāpādanato
 vuttanayena mahato anattassa kārakanti attho. **Cha dhammeti** bahussutatā,
 paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā,
 sappāyakathāti ime cha dhamme.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā. **Sajjāvudhoti**
 sannaddhadhanu-ādi-āvudho. Sūravīrasevakajanavasena **saparivāro**. **Tanti**
 yathāvuttaṃ purisaṃ. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca **corā**
dūratova disvā palāyeyyūṃ. **Anatthakārikā**ti sammāpaṭipattiyā
 vibandhakaraṇato vuttanayena anatthakārikā. **Cha dhammeti** bahussutatā,
 paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā,
 sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni
 uddhaccakukkucassa pahānāya saṃvattanti, evaṃ vicikicchāyapīti idhāpi
 bahussutatādayo gahitā. Kalyāṇamittatā sappāyakathā viya pañcannaṃ,
 tasmā tassa tassa anucchavikasevanatā veditabbā. Sammāpaṭipattiyā
 appaṭipattinimittatāmukhena vicikicchā micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti
 tassā pahānaṃ ducaritavidhūnanūpāyoti āha **“duccaritakantāraṃ**
nittharitvā”ti-ādi.

225. **Pāmojjaṃ** nāma taruṇapīti, sā kathañcīpi¹ tuṭṭhāvattathāti āha
“pāmojjaṃ jāyatīti tuṭṭhākāro jāyatī”ti. **Tuṭṭhassāti** okkantikabhāvappattāya
 pītiyā vasena tuṭṭhassa. Attano savipphārikatāya,
 attasamuṭṭhānapanātarūpupattiyā ca **sakalasarīraṃ khobhayamānā**
 pharaṇalakkhaṇā **pīti jāyati**. Pītisahitaṃ pīti uttarapadalopena, kiṃ pana

---

1. Kathamapi (bahūsu)

taṃ? Mano. Pīti mano etassāti pītimano, tassa **pītimanassa**. Tayidaṃ atthamattameva dassento “**pītisampayuttacittassā**”ti āha. **Kāyoti** idha arūpakalāpo adhippeto, na vedanādikkhandhattayamevāti āha “**nāmakāyo passambhatī**”ti, passaddhidvayassa pītivasenettha passambhanaṃ adhippetam. **Vigatadarathoti** pahīna-uddhaccādikilesadaratho. Vuttappakārāya pubbabhāgabhāvanāya vasena cetasikasukhaṃ paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuṭṭhānapañītarūpaphuṭṭhasarīratāya kāyikampi sukhaṃ vedetīti āha “**kāyikampi cetasikampi sukhaṃ vedayati**”ti. **Imināti** “sukhaṃ paṭisaṃvedeti”ti evaṃ vuttena. Saṃkilesapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkhikattā ca **nekkhammasukhena**. **Sukhitassāti** sukhino.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. “Cittaṃ samādhīyati”ti etena upacāravasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānaṃ kathitaṃ. Evaṃ sante “so vivicceva kāmehi”ti-ādikaṃ desanā kimatthīyāti āha “**so vivicceva kāmehi -pa- vuttan**”ti. Tattha **uparivisesadassanattanti** paṭhamajjhānādi-uparivattabbavisesadassanattam. Na hi upacārasamādhisamadhigamena vinā paṭhamajjhānādiviseso samadhigantum sakkā. Pāmojjuppādādīhi kāraṇaparamparā dutiyajjhānādisamadhigamepi icchi tabbāva paṭipadāñānadassanavisuddhi viya dutiyamaggādisamadhigameti daṭṭhabbāṃ. **Tassa samādhinoti** “sukhino cittaṃ samādhīyati”ti evaṃ sādharmaṇavasena vutto yo appanālakkhaṇo, tassa samādhino. **Pabhedadassanattanti** dutiyajjhānādivibhāgassa ceva abhiññādivibhāgassa ca bhedadassanattam. Karo vuccati pupphasambhavaṃ gabbhāsāye karīyatīti katvā, karato jāto kāyo karajakāyo, tadupasannissayo catusantirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladdhupakāro, “abhisandeti”ti-ādivacanato pana rūpakāyo idhādhippetoti āha “**imaṃ karajakāyan**”ti. **Abhisandeti**ti abhisandanam karoti. Tam pana jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanam, sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha “**temeti**”ti-ādi, tayidaṃ abhisandanam atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi pañītarūpehi kāyassa parippharaṇam daṭṭhabbāṃ. “**Parisandeti**”ti-ādīsupi eseṇa nayo. Sabbam etassa atthīti sabbāvā, tassa **sabbāvato**. Avayavāvayavisambandhe avayavini

sāmivacananti avayavīvisayo **sabba**-saddo, tasmā vuttam
“sabbakoṭṭhāsavato”ti. **Aphuṭam nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ,
 tattha tattha cittajarūpassa abhiyāpanato. Tenāha **“upādinna kasantati”**ti-ādi.

227. **Chekoti** kusalo. Tam panassa kosallam nhāniyacuṇṇānam sannane
 piṇḍikaraṇe ca samatthatavasena veditabbanti āha **“paṭibalo”**ti-ādi. **Kamsa-**
 saddo “mahatīyā kamsapātiyā”ti-ādīsu suvaṇṇe āgato. “Kamsa upahato
 yathā”ti-ādīsu¹ kittimalohe, katthaci paṇṇattimatte “upakamsa nāma rājāpi
 mahākamsassa atrajo”ti-ādī², idha pana yattha katthaci loheti āha **“yena
 kenaci lohena katabhājane”**ti. **Snehānugatāti** udakasinehena
 anupavisanavasena gatā upagatā. **Snehaparetāti** udakasinehena parito gatā
 samantato phuṭṭhā, tato eva santarabāhirā phuṭṭhā sinehena, etena sabbaso
 udakena temitabhāvamāha. **“Na ca paggharaṇī”**ti etena tintassapi tassa
 ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha **“na ca bindum bindun”**ti-ādi.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ
 etassāti **ubbhidodako**. **Ubbhinna-udakoti** nadītīre khatakūpako viya
 ubbhijjanaka-udako. **Uggacchanaka-udakoti** dhārāvasena uṭṭhahana-udako.
 Kasmā panettha ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha **“heṭṭhā
 uggacchana-udakañhi”**ti-ādi. **Dhārānipātapubbuḷakehi**ti dhārānipātehi
 udakapubbuḷakehi ca, “pheṇapaṭalehi cā”ti vattabbaṃ. **Sannisinnamevāti**
 aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Sesanti**
 “abhisandeti”ti-ādikaṃ.

Tatijjhānakathāvaṇṇanā

231. **Uppalānīti** uppalagacchāni. **Setarattanīlesūti** uppalesu,
 setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yam kiñci uppalam uppalameva**

---

1. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade. 2. Jātaka-Ṭṭha 4. 80 piṭṭhe. (Atthato samānam)

sāmaññagahaṇato. **Satapattanti** ettha **sata**-saddo bahupariyāyo “satagghī”ti-
ādisu viya, tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana “rattam
padumam, setam puṇḍarīkan”tipi vuccati. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena
abhisandanādisambhavadassanattam **udakānuggataggahaṇam**. Idha
uppalādīni viya karajakāyo, udakam viya tatiyajjhānasukham.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā “**parisuddhena cetasā**”ti catutthajjhānacittamāha, tañca
rāgādi-upakkilesāpagamanato nirupakkilesam nimmalam, tasmā āha
“**nirupakkilesaṭṭhena parisuddhan**”ti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva
paccayavisesena pavattiviseso pariyodātātā suvaṇṇassa nighamsanena
pabhassaratā viya, tasmā āha “**pabhassaratṭhena pariyodātanti veditabban**”ti.
Idanti odātavacanam. **Utupharaṇatthanti** uṇha-utuno pharaṇadassanattam.
Utupharaṇam na hoti savisesanti adhippāyo, tenāha “**taṅkhaṇa -pa- balavam
hoti**”ti. **Vattham viya karajakāyoti** yogino karajakāyo vattham viya
daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbatā.
Purisassa sarīram viya catutthajjhānam daṭṭhabbam utupharaṇatṭhāniyassa
sukhassa nissayabhāvato, tenāha “**tasmā**”ti-ādi. Ettha ca “parisuddhena
cetasā”ti ceto-gahaṇena jhānasukham vuttanti daṭṭhabbam, tenāha
“**utupharaṇam viya catutthajjhānasukhan**”ti. Nanu ca catutthajjhāne
sukhameva natthīti? Saccam natthi, sātalakkhaṇasantasabhāvattā panettha
upekkhā “sukhan”ti adhippetā. Tena vuttam **sammohavinodaniyam**
“upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti¹.

Na arūpajjhānalābhīti na veditabbo avinābhāvato, tenaha “**na hī**”ti-ādi.
Tattha **cuddasahākārehīti** kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato,
kasiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato,
jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato,
jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito,
aṅgārammasaṅkantito,

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe, Visuddhi 2. 203; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 322;
Mahāniddeśa-Ṭṭha 198 piṭṭhesupī.

aṅgavavattānato, ārammaṇavavattānatoti imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādivasībhāve ayaṃ vasībhāvo abhiññānibbattane ekantena icchi tabboti dassento āha **“na hi -pa- hotī”**ti. Svāyaṃ nayo arūpasamāpattīhi vinā na ijjhatīti tāyapettha avinābhāvo veditabbo. Yadi evaṃ kasmā Pāliyaṃ na āruppajjhānāni āgatānīti? Visesato ca rūpāvacaracatutthajjhānapādakattā sabbābhiññānaṃ tadantogadhā katvā tāya desitā, na arūpāvacarajjhānānaṃ idha anupayogato, tenāha **“arūpajjhānāni āharitvā kathetabbānī”**ti.

Vipassanāññānakathāvaṇṇanā (1)

234. **Sesanti** “evaṃ samāhite citte”ti-ādīsu vattabbaṃ. Ñeyyaṃ jānātīti ñāṇaṃ, taṃ pana ñeyyaṃ paccakkhaṃ katvā passatīti dassanaṃ, ñāṇameva dassananti ñāṇadassanaṃ. Tayidaṃ ñāṇadassanapadaṃ sāsane aññattha ñāṇavisese niruḷhaṃ, taṃ sabbaṃ atthuddhārasena dassento **“ñāṇadassananti maggaññānampi vuccatī”**ti-ādimāha. Yasmā vipassanāññānaṃ tebhūmakasaṅkhāre aniccādito jānāti, bhaṅgānupassanato paṭṭhāya paccakkhato ca te passati, tasmā āha **“idha pana -pa-ñāṇadassananti vuttan”**ti.

Abhinīharatīti vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmim citte vipassanākkamena jāte vipassanābhimukhaṃ peseti, tenāha **“vipassanā -pa-karotī”**ti. Tadabhimukhabhāvo eva hissa tanninnatādīkaratā. **Vuttoyeva**brahmajāle. Odanakummāsehi upacīyatīti **odanakummāsūpacayo**. **Aniccadhammoti** pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. **Duggandhavighātattāyāti** sarīre duggandhassa vigamāya. **Ucchādanadhammoti** ucchādetabbatāsabhāvo. Ucchādanena hi sarīre sedagūthapittasemhādīdhātukkhobhagarubhāvaduggandhānaṃ apagamo hoti. Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvaḍḍhanādi-atthaṃ hotīti **“khuddakasambāhanenā”**ti vuttaṃ. **Parimaddanadhammoti** parimadditabbatāsabhāvo. **Bhijjati ceva vikirati cāti** aniccatāvasena bhijjati ca, bhinnaṅca kiñci payojanaṃ asādhentaṃ vippakiṇṇaṅca hoti. **Rūpīti** attano paccayabhūtena utu-āhāralakkhaṇena rūpavāti ayamettha attho icchitoti āha **“chahi padehi samudayo kathito”**ti. Samsagge hi ayamīkāro. **Sanṭhānasampādanampi** tathārūparūpuppādaneneva hotīti

ucchādanaparimaddanapadehipi samudayo kathitoti vuttam. Evaṃ navahi yathārahaṃ kāye samudayavayadhammānupassitā dassitā. **Nissitañca** chaṭṭhavatthunissitattā vipassanāññāssa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato, kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca.

235. Suṭṭhu bhāti obhāsati **subho**, pabhāsampattiyāpi maṇino bhaddatāti āha “**subhoti sundaro**”ti. Kuruvindajāti-ādijātivisesopi maṇino ākaraparissuddhimūlako evāti āha “**parissuddhākarasamuṭṭhito**”ti. Dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha “**suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo**”ti. Chaviyā saṇhabhāvenassa acchatā, na saṅghātassāti āha “**acchoti tanucchavi**”ti, tenāha “**vippasanno**”ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kālakādi-apaharaṇatthāya suttana āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpa saṇhakaraṇādīnaṃ saṅgho **ādi**-saddena. **Vaṇṇasampattinti** suttassa vaṇṇasampattiṃ. **Maṇi viya karajakāyo** paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāññānaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva dassanato. **Tadārammaṇānanti** rūpadhammārammaṇānaṃ. Phassapañcamakacittacetasikaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppadapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesam vipassanāññāgatikattā “āvutasuttaṃ viya vipassanāññānaṃ”ti vacanaṃ avirodhitaṃ hoti. Kim panete ñāṇassa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pana āvibhāvattā puggalassa āvibhūtā nāma honti. **Ñāṇassāti** ca paccavekkhaṇāññāssa.

Maggañāṇassa anantaraṃ, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāññānaṃ. **Evaṃ santepīti** yadipāyaṃ ñāṇānupubbī, evaṃ santepi. **Etassa antarāvāro natthīti** pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu Ākañkheyyasuttādīsu¹ viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāññāssa tāsam antarāvāro na hoti. **Tasmā** tattha avasarābhāvato **idheva**

---

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva **dassitaṃ** vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cāti ca-saddo** samuccayattho, tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti** ettha “iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminivā cakkhunā passato”tipi vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññātavattukassa bhayaṃ santāso uppajjati uccāvālikavāsimaṇāgattherassa viya. **Pāṭi yekkaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ**. Tenāha Bhagavā—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti-ādi¹.

Manomayiddhiñāṇakathāvaṇṇanā (2)

236-7. **Manena nibbattitanti** abhiññāmanena nibbattitaṃ. Hatthapādādi-aṅgehi **ca** kapparajaṇṇu-ādipaccaṅgehi **ca**. **Sanṭhānavasena**ti kamaladalādisadisasaṇṭhānamattavasena, na rūpābhighātārahabhūtappasādinriyavasena. **Sabbākārehīti** vaṇṇasaṇṭhāna-avayavavisesādisabbākārehi. **Tena** iddhimatā. **Sadisabhāvadassanattamevā**ti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattameva. **Sajātiyaṃ ṭhito**, na nāgiddhiyā aññajātirūpo.

Iddhividhañāṇādikathāvaṇṇanā (3-7)

239. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ** vikubbanakiriya nissayabhāvato.

241. **Sukhanti** akicchena, akasirenāti attho.

243. Mando uttānaseyyakadāraṇakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanako amaṇḍana-jātiko hotīti tato visesanatthaṃ “**maṇḍanakajātiko**”ti-ādi vuttaṃ, tenāha “**yuvāpi**”ti-ādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo **kāḷatilakāni**. **Kāḷā** vā kammāsā, tilappamāṇā bindavo **tilakāni**. **Vaṅgaṃ** nāma viyaṅgaṃ. Yobbanapīlakādayo **mukhadūsipīlakā**.

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Mukhagato doso **mukhadoso**, lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassāpi pākaṭabhāvassa adhippetatā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena. Mukhadoso ca mukhadoso ca **mukhadosoti** ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

245. **Pubbenivāsañāṇūpamāyanti** pubbenivāsañāṇassa dassita-upamāyaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyaṃ nāma pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭaṃ hotīti dassanatthaṃ **taṃdivasa**-ggahaṇaṃ kataṃ.

Taṃdivasagatagāmattaya-ggahaṇeneva mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsañāṇalābhīnaṃ tīsu bhavesu katakiriyaṃ yebhuyyena pākaṭaṃ hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

247. **Aparāparaṃ sañcaranteti** taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. Yathāvuttapāsādo viya bhikkhuno karajakāyo daṭṭhabbo tattha paṭiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Cakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha “maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”ti¹. **Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhum patvā ṭhito bhikkhu** daṭṭhabbassa dassanato. **Gehaṃ pavisantā viya** etaṃ attabhāvagehaṃ okkamantā, upapajjantāti attho. **Gehā nikkhamantā viya** etasmā attabhāvagehato pakkantā, cavantāti attho. Evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Aparāparaṃ sañcaraṇakasattāti** pana punappunaṃ saṃsāre paribbhamantā sattā. **“Tattha tattha nibbattasattā”**ti pana iminā tasmiṃ bhava jātaṃvaddhe satte vadati. Nanu cāyaṃ dibbacakkhuñāṇakathā, tattha kasmā “tīsu bhavesū”ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho katoti āha **“idañcā”**ti-ādi. Tattha **idanti** “tīsu bhavesu nibbattasattānaṃ”ti idaṃ vacanaṃ. **Desanāsukhatthamevāti** kevalaṃ desanāsukhatthaṃ, na catuvokārabhave nibbattasattānaṃ dibbacakkhuno āvibhāvasabbhāvato. Na hi “ṭhapetvā arūppabhavan”ti vā “dvīsu bhavesū”ti vā viccamāne desanā sukhāvabodhā ca hotīti.

---

1. Khu 1. 231 piṭṭhe.

Āsavakkhayaññānakathāvaṇṇanā (8)

248. **Vipassanāpāḍakanti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāsaṃvaddhitā sayambhuññābhūtā, itaresaṃ sutamayaññāsaṃvaddhitā¹ paropadesasambhūtā nāma. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca visuddhimagge nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññutaññāsaṃnissayassa ariyamaggaññāsaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāgabbhaṃ gaṇhāpentaṃ pariṇataṃ gacchantāṃ paramagambhīraṃ saṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññānaṃ hoti, yaṃ Aṭṭhakathāsu “mahāvajiraññāna”ti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pāḍakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ Satthu vaḷaṇṇanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ Buddhānaṃ vipassanācāro **paramatthamaññusāyaṃ** Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ² uddesato dassito. Atthikehi tato gahetabbo, idha pana sāvakānaṃ vipassanā adhippetā.

Āsavānaṃ khayaññāyāti āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhaya, ariyamaggo. Tattha ñānaṃ āsavānaṃ khayaññānaṃ, tadatthaṃ, tenāha “**āsavānaṃ khayaññāna nibbattanatthāyā**”ti. Āsavā ettha khīyanti **āsavānaṃ khayo**, nibbānaṃ. Khepeti pāpadhammeti **khayo**, maggo. So pana pāpakkhayo āsavakkhayena vinā natthīti “khaye ñāna”ti ettha khaya-ggaṇaṇena āsavakkhaya vuttoti āha “**khaye ñāna**”ti-ādi. Samitapāpo samaṇoti katvā āsavānaṃ khīṇattā samaṇo nāma hotīti āha “**āsavānaṃ khayo samaṇo hotīti ettha phalaṃ**”ti. Āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūra vidūroti³ “ārā so āsavakkhaya”ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacananti āha “**āsavakkhayaṃ ettha nibbānaṃ vuttaṃ**”ti.

1. ...vaddhitattā (bahūsu)

2. Visuddhi-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

3. ...vidūreti (Ka)

Bhaṅgoti āsavānaṃ khaṇanirodho “āsavānaṃ khayoti”ti vuttoti yojanā.

“**Idaṃ dukkhan**”ti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. “**Ettakaṃ dukkhan**”ti tassa paricchiḍḍagahitabhāvadassanaṃ. “**Na ito bhiyyo**”ti tassa anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ, tenāha “**sabbampi dukkhasaccan**”ti-ādi.

Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena, **asammohapaṭivedhoti** ca yathā tasmim̐ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti, tenāha “**yathābhūtaṃ pajānāti**”ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasamudayo, taṇhāti āha “**tassa cā**”ti-ādi. **Yaṃ ṭhānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama, “patvā”ti ca tadubhayavato puggalassa patti tadubhayassa patti viyāti katvā vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattīti** appavattinimittaṃ, te vā nappavattanti etthāti **appavatti**, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikaraṇavasena sammadeva pāpakam̐.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānaṃ taṇsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayañāṇāyā”ti āraddhattā. Tathā hi “kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”ti-ādinā¹ āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “**Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti**”ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī**”ti vuttaṃ. “**Jānato passato**”ti iminā pariññāsacchi kiriyābhāvanābhisamayā vuttā. “Vimuccatī”ti iminā pahānābhisamayo vuttoti āha “**iminā maggakkhaṇaṃ dassetī**”ti. “**Jānato passato**”ti vā hetuniddesoyam̐. Jānanahetu dassanahetu kāmasavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānaṃhi samānakālikānampi paccayappaccayuppannatā sahaḍḍakotiṇi labbhatīti. Bhavāsava-ggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti

---

1. Di 1. 79; Ma 1. 347; Ma 3. 16 piṭṭhesu.

diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo. **Khīṇā jātīti-ādihi** padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇāñāssa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ.

Yenādhippāyena “katamā panassā”ti-ādinā codanā katā, taṃ vivaranto **“na tāvassā”**ti-ādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **“pubbeva khīṇattā”**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti, tenāha **“anāgate vāyāmābhāvato”**ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva, tenāha **“yā pana maggassā”**ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattaya-ggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātīyā khīṇabhāvadassanattamaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātimaṃ. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesena maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **“parivutthan”**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanaśasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisaṃmayānugunā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisaṃmayādipavatti pākaṭā eva, tena vuttaṃ **“catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā”**ti. Dukkhanirodhamaggesu pariññāsacchikiriyābhāvanā yāvadeva samudayappahānatthāyāti āha **“tena tena maggena pahātabbakilesā pahīnā”**ti. **Itthattāyāti** ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti, te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **“evaṃ soḷasakiccabhāvāyā”**ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha **“kilesakkkhayabhāvāyā vā”**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇaśasena vā evaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe **itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha **“itthabhāvato”**ti¹. **Aparanti** anāgataṃ. **Ime pana** carimakattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti**, etena tesāṃ appaṭiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandi

1. Itthambhāvatoti (?)

atthi taṇhā, paṭiṭṭhitam tattha viññāṇam viruḷhan”ti-ādi¹. Tenevāha
“chinnamūlakā rukkhā viyā”ti-ādi.

249. **Pabbatamatthaketi** pabbatasikhare. Tañhi yebhuyyena saṅkhittam saṅkucitam hotīti Pāḷiyam **“pabbatasāṅkhepe”**ti vuttam. Pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasāṅkhepo**. **Anāviloti** akālusconi², sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **“nikkaddamo”**ti. **Sippiyoti** suttīyo. **Sambukāti** saṅkhalikā. **Ṭhitāsupi nisinnāsupi** gāvīsu. **Vijjamānāsūti** labbhamānāsu, itarā ṭhitāpi nisinnāpi **“carantī”**ti vuccanti sahacaraṇanayena. **Ṭiṭṭhantameva**, na pana kadāci pi carantam. **Dvayanti** sippisambukam, macchagumbanti idam ubhayam. **Ṭiṭṭhantanti vuttam** carantampīti adhippāyo. **“Itarañca dvayan”**ti ca yathāvuttameva sippisambukādīdvayam vadati. Tañhi caratīti. Kim vā imāha sahacariyāya, yathālābhaggaṇam panettha daṭṭhabbam. Sakkharakathalassa hi vasena ṭiṭṭhantanti. Sippisambukassa macchagumbassa ca vasena ṭiṭṭhantampi carantampīti yojanā kātabbā.

Tesam dasannam ṇāṇānam. **Tatthāti** tasmim ārammaṇavibhāge, tesu vā ṇāṇesu. Bhūmibhedato, kālabhedato, santānabhedato cāti **sattavidhārammaṇam vipassanāñāṇam**. **“Rūpāyatanamattamevā”**ti idam tassa ṇāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanamevārabbha pavattanato vuttam, na tattha gandhāyatanādīnam abhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyatanādirahito atthi. Parinipphannameva nimmitarūpam, tenāha **“parittapaccuppannabāhiddhārammaṇam”**ti. Āsavakkhayañāṇam nibbānārammaṇameva samānam parittattikavasena appamāṇārammaṇam, ajjhāttattikavasena bahiddhārammaṇam, atīttattikavasena navattabbārammaṇaṇca hotīti āha **“appamāṇabāhiddhānavattabbārammaṇam”**ti. Kūṭo viya kūṭāgārassa Bhagavato desanāya arahattam uttamaṅgabhūtanti āha **“arahattanikūṭenā”**ti. **Desanam niṭṭhāpesīti** tiṭṭhakaramataharavibhāvinim nānāvidhakuhanalapanādīmicchājīvaiddhamsinim tividhasīlālaṅkataparamasallekha paṭipattidīpanim jhānābhiññādi-uttarimanussadhammavibhūsitam cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitam anaññasādhāraṇam desanam niṭṭhāpesi.

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

2. Akālusō (bahūsu)

Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. **Ādimajjhapariyosānanti** ādiñca majjhañca pariyosānañca.
Sakkaccam sagāraṃ. **Āraddham** dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantā vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti upari vuttam. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. **Koti** vedanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena, parijanena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”ti-ādīsu **bhaye āmeditaṃ**, “vijjha vijjha, pahara paharā”ti-ādīsu **kodhe**, “sādhu sādhu”ti-ādīsu¹ **pasamsāyaṃ**, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhī”ti-ādīsu **turite**, “āgaccha āgacchā”ti-ādīsu **kotūhale**, “Buddho Buddhoti cintento”ti-ādīsu² **acchare**, “abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu³ **hāse**, “kaham ekaputtaka kham ekaputtakā”ti-ādīsu⁴ **soke**, “aho sukham aho sukhan”ti-ādīsu⁵ **pasāde**. **Ca-**saddo avuttasamuccayattho, tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”ti-ādīsu **garahāyaṃ**, “abhirūpaka abhirūpakā”ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbam.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttam, atha kho atthadvayavasenaṇāti dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. “Abhikkantan”ti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttam. Tam pana Bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti

1. Ma 1. 267; Saṃ 1. 389; Saṃ 2. 29; Saṃ 3. 374 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 12; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 98, 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasenettha
 liṅgavibhattipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanatoti**
 rāgādikilesavidhamanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampādanato.
 Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te
 padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ.
 Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādi-
 atthasampattiyā **sāttthato**. Sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**.
 Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato**. Saṇhasukhumabhāvena
 dubbiññeyyatthātāya **gambhīratthato**.
 Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato**.
 Vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena
anattukkaṃsanato. Thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**.
 Hitādhippāyappavattiyā, paresaṃ rāgapariḷāhādivūpagamanena ca
karuṇāsītalato. Kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**.
 Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇiyato**.
 Pubbāparāvīruddhasuvisuddhatāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇiyatāya
 eva **suyyamānasukhato**. Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayaṃpavattitāya ca
vīmaṃsiyamānahitato. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṃsāracakkanivattanato
 saddhammacakkappavattanato, micchāvādaṃviddhamāsanato
 sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato
 kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato saggamaggadvāravivaraṇato,
 pariyaṭṭhānavūpasamanato anusayasamugghāṇatoti evamādīnaṃ saṅgaho
 daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ.

Heṭṭhāmukhajātanti sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ
 kareyya. **Hatthe gahetvā** “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”ti-
 ādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā “esa maggo, evaṃ gacchā”ti
 dasseyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī. **Nikkujjitaṃ**
 ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārahāvāpādanavasena **ukkujeyya**.
 Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavimukhaṃ**
 adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ
 yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmaccandādayo
 paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā
 satte micchābhīnivesanavasenāti

āha “micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan”ti. Tenāha Bhagavā
 “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti¹. Sabbo
 apāyagāmi maggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ
 ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā
 micchāmaggā. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya
 “saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā”ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo padīpo
 na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**-ggahaṇaṃ. **Etehi**
pariyāyehiti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-
 upamopamitabbapakārehi, etehi vā yathāvuttehi
 nānāvidhakuhanalapanaṇādimicchājīva vidhamanādivibhāvanapariyāyehi.
 Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**”ti.

Pasannakāraṇti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ,
 tenāha “**parāyaṇan**”ti. Parāyaṇabhāvo ca anattanisedhanena,
 atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “**aghasa tātā, hitassa ca vidhātā**”ti.
Aghassāti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetāṃ
 sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ **gamu**-saddo nī-saddādayo viya dvikammako,
 tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ neti”ti vuccati, evaṃ “Bhagavantaṃ saraṇaṃ
 gacchāmi”ti vattum na sakkā, “saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ. Iti-
 saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamatto. Gamanaṃca tadadhippāyena
 bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “**iminā adhippāyena**”ti-ādimāha. Tattha
 “**bhajāmi**”ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ
 atthavacanaṃ, **bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, **sevanaṃ**
 santikāvacaratā, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ
 sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “**Gacchāmi**”ti padassa bujjhāmīti
 ayamatto kathaṃ labbhatīti āha “**yesañhi**”ti-ādi.

“**Adhigatamagge sacchikatanirodhe**”ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva
 dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**”ti-
 ādimāha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati”ti
 vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nipariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā
 vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “**apāyesu**
apatamāne dhāreti”ti. Sammattaniyāmokkamaṇena hi

---

1. Pariyesitabbaṃ.

apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatī**ti ettha **īti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti¹

suttapadaṃ saṅgaṇhāti, **“vitthāro”**ti vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena “dhammo”ti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi. Tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”ti-ādivacanato maggena samucchinnaṇaṃ kilesānaṃ paṭipassaddhipphāṇakiccatāya, niyyānānugūṇatāya, niyyānapariyosānatāya ca, pariyattidhammassa pana “niyyānadhammassa samadhigamanahetutāyā”ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamatto pāṭhāruḷho evāti dassento **“na kevalan”**ti-ādimāha.

“Kāmarāgo bhavarāgo”ti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya, antoniḷḷhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ**. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇṭanti vā attho. Paṇṇarūpena pavattitattā, pakatṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇṇaṃ**. Yathāha “vihimsasaññī paṇṇaṃ na bhāsim, dhammaṃ paṇṭitaṃ manujesu brahme”ti². Sabbadhammakkhandaḥ³ kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasamghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti⁴ evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti⁵ evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā

1. Khu 1. 254; Am 1. 343 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 226; Ma 2. 293; Vi 3. 10 piṭṭhesu.

3. Dhammakkhanda (Ṭṭha)

4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

eva. **Aṭṭha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni “saraṇaṇ”ti gamanena, tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivede**sīti attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṇ -pa- veditabbo**”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asamभवतो. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṃ, taṃ pana samkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ samkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbenā sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānaṃca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetaṃ padaṃ daṭṭhabbanti “hiṃsatīti saraṇaṇ”ti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesaṃ kathaṃ kassa vāti codanaṃ sodhento “**saraṇagatānaṇ**”ti-ādimāha. Tattha **bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ teneva cetasikadukkhassa gahitattā. **Dukkham**ti kāyikadukkhāṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhāṃ, tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. **Etanti** “saraṇaṇ”ti padaṃ.

Evam avisesato saraṇa-saddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Hite pavattanena**ti “sampaṇnasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā¹ atthe niyojanaṇa. **Ahitā ca nivattanena**ti “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāyaṇ”ti-ādinā ādīnavadassanādimukheṇa anatthato nivattanena. **Bhayaṃ hiṃsatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasaṇaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggaṇaṃkhāto dhammo, itaro assāsādāṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. **Kārāṇanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā,

1. Ma 1. 39, 43 piṭṭhe.

anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenāti** imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṃgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā, tāhi **tappasādataggarutāhi**. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **vihatakilesa**. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanam** saraṇanti gacchati etenāti. **Taṃsamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetī**ti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca **pasāda**-ggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. **Garutā**gahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññatāya pāsānacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti. Tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakilesa, taggarutāya samucchedavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahetūnaṃ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti **pasāda**-ggahaṇena aveccappasādassa, itarassa ca gahaṇaṃ, tathā **garutā**-gahaṇenāti ubhayenāpi ubhayaṃ saraṇagamanam yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. “**Nibbānārammaṇam hutvā**”ti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattaṃ sādheti. Buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasamghaguṇā, tenāha “**kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī**”ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati. Maggassādhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassāpi icchi tabbattā.

Tanti lokiyaṃ saraṇagamanāṃ. **Saddhāpaṭilābho** “Sammāsambuddho Bhagavā”ti-ādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā sammādiṭṭhi Buddhasubuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiṇca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. **“Saddhāmūlikā sammādiṭṭhi”**ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti, tenāha **“diṭṭhijukammanti vuccatī”**ti diṭṭhi eva attano paccayehi uju karīyatīti katvā, diṭṭhi vā uju karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathāpavatto cittuppādo. Evañca katvā **“tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”**ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. **“Saddhāpaṭilābho”**ti iminā mātādihi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanāṃ dasseti, **“sammādiṭṭhi”**ti iminā ñāṇasampayuttasaraṇagamanāṃ. **Tayidaṃ** lokiyaṃ saraṇagamanāṃ. Attā sannīyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasannīyātanaṃ**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā. Tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. **“Saraṇaṃ”**ti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanaṃ**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo.

Attapariccajananti saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃ**ye vāti avadhāraṇaṃ attasannīyātanaṃ dīsupi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadanñānivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasannīyātanaṃ dīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ **“apicā”**ti-ādi āraddhaṃ, tena pariyāyantarehipi attasannīyātanaṃ dī katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Ālavakādīnanti ādi**-saddena Sātāgirahe māvātādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete Ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesāṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanāṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanachipi **“so ahaṃ vicarissāmi -pa- sudhammataṃ”**¹, te mayaṃ

1. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ -pa- sudhammatan”ti¹ tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

So panesa ñāti -pa- vassenāti ettha ñativasena, bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekāṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñativassenā**ti ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenā**ti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehī**ti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. “Itarehī”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vandatī**ti paṇipātassa lakkhaṇavacanāṃ. “**Evarūpan**”ti diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsisanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo.

Saraṇagamanappabhedoti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttarasaraṇagamananti “**cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṇ**”ti vuttaṃ. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti evaṃ vuttaṃ ariyasaccassa dassanaṃ.

Niccādito anupagamanādivasenāti “niccan”ti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kaṇci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti “nicco”ti gaṇheyya. “**Sukhato upagaccheyyā**”ti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti² evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cakkhabrahmaṇo ukkārabhūmiṃ **kaṇci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati**. Attavāre kaṣiṇādipaññattisaṅgahatthaṃ “saṅkhāraṇ”ti avatvā “**kaṇci dhamman**”ti vuttaṃ. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti.

1. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Dī 1. 29 piṭṭhe.

“**Mātaran**”ti-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitaṃ voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattthaṃ, ariyasāvakassa ca phaladassanattthaṃ evaṃ vuttaṃ. **Duṭṭhacittoti** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Samghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ samghaṃ “kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā”ti¹ evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ Satthāranti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya², netam ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Na te gamissanti apāyabhūminti**³ te Buddhaṃ saraṇaṃ gatā taṃnimittam apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantīti** abhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpīti** ettha karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraṇṇapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ, caturāsītiyā kañṇāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattaṣaṃvaccharāni niraṇṭaraṃ pavattavelāmaṃ mahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa Paccekabuddhassa, tato Sammāsambuddhassa, tato Buddhappamukhassa saṃghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃghaṃ uddissa vihāra karaṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataranti imamatthaṃ pakāsentassa Velāmasuttassa⁴ vasena. Vuttaṇhetam “yaṃ gahapati Velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

3. Apāyanti (bahūsu)

2. Gaṇheyyāti (bahūsu)

4. Am 3. 195 piṭṭhe.

mahapphalataran”ti-ādi¹. **Velāmasuttādīti ādi-saddena** aggappasādasuttādīnam² saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññānam vatthuttayassa guṇānam ajānanam tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”ti-ādinā vicikicchā **saṃsayo. Micchāññānam** tassa guṇānam aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. **Ādi-saddena** anādarāgāravādīnam saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalam³, aparisuddham apariyodātanti attho. **Na mahāvippahānti** anulāram. **Sāvajjoti** taṇhādīṭṭhādivasena sadoso, lokiyasaraṇagamanam sikkhāsamādānam viya aggahitakālaparicchedam jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. **Soti** anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti. **Kasmā? Avipākattā.** Na hi tam akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, kiṃ lakkhaṇo upāsakoti vuttam hoti. **Kasmāti** hetupucchā, tena kena pavattinimittena upāsaka-saddo tasmim puggale niruḥhoti dasseti, tenāha “**kasmā upāsakoti vuccatī**”ti. Saddassa abhidheyye pavattinimittam tadatthassa tabbhāvakāraṇam. **Kimassa sīlanti** kīdisam assa upāsakassa sīlam, kittakena sīlenāyam sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjīyati. **Kā vipattīti** kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipattī. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattīti** etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci, tena saraṇagamanameva kāraṇam, na jāti-ādivisesoti dasseti.

Upāsanatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato.

1. Am 3. 196 piṭṭhe.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Mahujjalam (Abhinavātī)

Veramaṇiyoti veram vuccati pāṇātipātādidussīlyam, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa, tenevāha “**paṭivirato hotī**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena, tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena, tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvikaṃ dasseti. **Satthavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visaṃ yojetvā vā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattīti** bhedo, pakopo ca. **Yāyāti** yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti** upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalam. **Paṭikiṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivāsena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālajanaparikkappitakotūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ pacceṭīti** diṭṭhamaṅgalādibhedāṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito ca bahiddhāti** ito Sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavipariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viseso—catunnampi parisānaṃ ratijjananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**.

Guṇasobhākittisaddasugandhatāya upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**.
Tathā **upāsakapuṇḍarīkaṃ**¹.

Ādimhīti-ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenā**ti
ovarakakoṭṭhāsena, “imasmimṃ gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma panasaphalaṃ
pāpuṇāti”ti-ādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. Ajjatagganti vā
ajjadagganti vā ajja icceva attho.

“Pāṇehi upetan”ti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ
dassento “yāva me jīvitam pavattati”ti-ādini vatvā puna jīvitenāpi taṃ
vatthuttayaṃ paṭipūjento “saraṇagamanam rakkhāmī”ti uppannam tassa
rañño adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhi**”ti-ādimāha. **Pāṇehi upetanti** hi²yāva
me pāṇā dharanti, tāva saraṇam upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na
ekavāraṃ cittuppādamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena
yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamanaṃ **accayoti** āha
“**aparādho**”ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo**, vītikkamassa pavattanako
akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti **aparādho**. So hi aparajjhantaṃ
purisaṃ abhibhavitvā pavattati, tenāha “**atikkamma abhibhavitvā pavatto**”ti.
Caratīti ācarati karoti. **Dhammenevā**ti dhammato anapetena payogena.
Paṭiggaṇhātūti adhivāsanavasena sampañicchatūti atthoti āha “**khamatū**”ti.

251. Sadevakena lokena “saraṇan”ti araṇīyato **ariyo**, Tathāgatoti āha
“**ariyassa vinaye Buddhassa Bhagavato sāsane**”ti. **Puggalādhiṭṭhānaṃ**
karontoti kāmaṃ “vuddhi hesā”ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyam
āraddhaṃ, tathāpi desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto saṃvaram
āpajjatīti āhāti yojanā.

253. Imasmimṃ yeva attabhāve nippajjanakānaṃ³ attano kusalamūlānaṃ
khaṇanena **khato**, tesamīyeva upahananena **upahato**, ubhayenāpi tassa
kammāparādhameva vadati. Pahiṭṭhāti sammattaniyāmokkamaṇaṃ

1. Upāsakapuṇḍarīko (bahūsu)

2. Upetanti (bahūsu)

3. Vipaccanakānaṃ (Abhinavaṭṭi)

etāyāti patiṭṭhā, tassa upanissayasampadā. Sā kiriyāparādhena bhinnā vināsitā etenāti **bhinnapatiṭṭho**, tenāha “**tathā**”ti-ādi. **Dhammesu cakkhanti** catusaccadhammesu tesam dassanaṭṭhena cakkhu. **Aññesu ṭhānesūti** aññesu suttapadesu. **Muccissatīti** saṭṭhivassasahassāni paccitvā Lohakumbhīnarakato muccissati.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, imam pana suttaṃ sutvā rañño ko ānisaṃso laddhoti āha “**mahānisaṃso**”ti-ādi. So pana ānisaṃso niddālābhasīsenā vutto tadā kāyikacetasikadukkhāpagamo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkārakiriyā, sātisayo pothujjanikasaddhāpaṭilābhoti evaṃpakāro diṭṭhadhammiko, samparāyiko pana aparāparesupi bhavesu aparimāṇoyevāti vedītabbo.

Etthaha—yadi rañño kammantarāyābhāve tasmiṃ yeva āsane dhammacakkhu uppajjissati, kathaṃ anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Atha Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, kathaṃ tadā dhammacakkhu uppajjissati, nanu ime sāvaka bodhipaccekabodhi-upanissayā bhinnanissayāti? Nāyaṃ virodho ito parato evassa paccekabodhisambhārānaṃ sambharaṇīyato. Sāvaka bodhiyā bujjanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti katābhinihārasambhavato. Apare pana bhaṇanti “paccekabodhiyāyevāyaṃ katābhinihāro. Katābhinihārāpi hi tattha niyatim appattā tassa ñāṇassa paripākāṃ anupagatattā Satthu sammukhībhāve sāvaka bodhiṃ pāpuṇissantīti Bhagavā ‘sacāyaṃ bhikkhave rājā’ti-ādimāha. Mahābodhisattānaṃ eva ca ānantariyaparimutti, na itarabodhisattānaṃ. Tathā hi paccekabodhiyaṃ niyato samāno Devadatto cirakālasambhūtena Lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyāni pasavi, tasmā kammantarāyenāyamidāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhiniyāmena anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati”ti daṭṭhabbāṃ.

Sumaṅgalavilāsiniyā Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya

Līnatthappakāsanā.

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā

254. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”¹ti hi vuttaṃ. **Janapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā** gottavasena **kosalā nāma**. Yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha “**ruḷisaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni² icchanti, ayamettha ruḷhi yathā aññatthapi “kurūsu viharati, aṅgesu viharati”ti ca. Tabbisesanepi **janapada**-sadde jāti-sadde³ ekavacanameva. **Porāṇā panāti pana**-saddo visesatthajotano, tena puthu-atthavisayatāya evañcetaṃ puthuvacananti vakkhamānavisesaṃ joteti. Bahuppabhedo hi so padeso tiyojanasataparimāṇatāya. **Naṅgalānipi chaḍḍetvā**ti kammappahānavasena naṅgalānipi pahāya, nidassanamattañcetaṃ. Na kevalaṃ kassakā eva, atha kho aññepi manussā attano attano kiccaṃ pahāya tattha sannipatiṃsu. “**So padeso**”ti padesasāmaññato vuttaṃ, vacanavipallāsa vā, te padesāti attho. **Kosalāti vuccati** kusalā eva kosalāti katvā.

Carikanti caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippetāṃ, na cuṇṇikagamanamattanti āha “**addhānagamaṇaṃ gacchanto**”ti. Taṃ vibhāgena dassetuṃ “**cārikā ca nāmesā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dūrepī**ti nātidūrepi. **Sahasā gamananti** sīhagamaṇaṃ. Mahākassapapaccuggamaṇādim⁴ ekadesena vatvā Vanavāsītissasāmaṇeraṣṣa⁵ vatthuṃ vitthāretvā janapadacārikaṃ kathetuṃ “**Bhagavā hī**”ti-ādi āraddhaṃ. Ākāsaḡāmīhi eva saddhiṃ gantukāmo “**chalabhiññānaṃ ārocehi**”ti āha.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 2 piṭṭhe.

2. Saliṅgavacanāni (Majjhimāgamaṭṭikāyaṃ, Aṅguttaraṭṭikāyaṇca)

3. Jāti-saddattā (Ka)

4. Saṃ-Ṭṭha 2. 181 piṭṭhe.

5. Dhammapada-Ṭṭha 1. 340 piṭṭhe vithāro.

Saṅghakammavasena sijjhamānāpi upasampadā Satthu āṇāvaseneva sijjhanato **“Buddhadāyajjaṃ te dassāmī”**ti vuttanti vadanti. Apare pana aparipuṇṇavāsativassasseva tassa upasampadaṃ anujānanto **“dassāmī”**ti avocāti vadanti. **Upasampādetvāti** Dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetam turitacārikāvasena agamanato. **Samantāti** gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato. **Aññenapi kāraṇenāti** bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi **majjhimamaṇḍale** veneyyānaṃ nāṇapariṇāpādikāraṇena majjhimamaṇḍalaṃ **osarati**. **“Sattahi vā”**ti-ādi **“ekamāsaṃ vā”**ti-ādinā vuttānukkamena yojetabbaṃ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmimyeva ṭhāne nibaddhavāsavasena ussannadhātukassa sarīrassa vicaraṇena phāsukatthāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyāti** **Aggikkhandhopamasutta**¹, **Maghadevajātakādi**²desanānaṃ viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālaṃ ākaṅkhamānena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane³ viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya**. **Bodhaneyyasatte** Aṅgulimālādike⁴ **bodhanatthāya**. Kañci, katipaye vā puggale uddissa cārikā **nibaddhacārikā**. Tadaññā **anibaddhacārikā**.

Dasasahassilokadhātuyāti jātikhettabhūte dasasahassacakkavāle. Tattha hi satte paripakkindriye passitum Buddhañāṇaṃ abhinīharitvā ṭhito Bhagavā nāṇajālaṃ pattharatīti vuccati. **Sabbaññūtaññāṇajālassa anto pavitṭhoti** tassa nāṇassa gocarabhāvaṃ upagato. Bhagavā kira mahākaruṇāsamāpattinā samāpajjitvā tato vuṭṭhāya **“ye sattā bhabbā paripākaññā aṇṇa mayā vinetabbā, te mayhaṃ nāṇassa upaṭṭhahantū”**ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharati, tassa sahasamannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā nāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha **Buddhānubhāvo**. Evampi āpāthamāgatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampati vattamānañca

1. Am 2. 495 piṭṭhe.

3. Vi 2. 146 piṭṭhe.

2. Khu 5. 3 piṭṭhe.

4. Ma 2. 301 piṭṭhe vitthāro.

paṭipattiṃ oloketi, tenāha “**atha Bhagavā**”ti-ādi. **Vādapaṭivādaṃ katvāti** “evaṃ nu te Ambaṭṭhā”ti-ādinā mayā vuttavacanassa “ye ca kho te bho Gotama muṇḍakā samaṇakā”ti-ādinā paṭivacanaṃ katvā tikkhattuṃ ibbhavādanipātanavasena **nānappakāraṃ asambhivākyam** sādhusabhāvāya vācāya vattuṃ ayuttavacanaṃ **vakkhati**. **Nibbisevananti** vigatatudanaṃ, mānadabbavasena apagataparipphandaṃ attho.

Avasaritabbanti upagantabbaṃ. “**Īcchānaṅgale**”ti idaṃ tadā Bhagavato gocaragāmaṇidassanaṃ samīpetthe bhumanti katvā. “**Īcchānaṅgalavanasaṇḍe**”ti nivāsanaṭṭhānadassanaṃ adhikaraṇe bhumanti. Tadubhayaṃ vivaranto “**īcchānaṅgalaṃ upanissāyā**”ti-ādimāha. Dhammarājassa Bhagavato sabbaso adhammaniggaṇṇhanaparā paṭipatti, sā ca sīlasamādhipaṇṇāvasenāti taṃ dassetuṃ “**sīlakhandhāvāraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. **Yathābhirucitenāti** dibbavihārādīsu yena yena attano abhirucitena vihārena.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. **Manteti** irubbedādimantasatthe. Pokkhare kamale sayamāno nisīdīti **Pokkharasāti**. Sāti vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkhare saṇṭhānāvayave jātoti¹ “**Pokkharasāti**”tipi vuccati. **Setapokkharasadisoti** setapadumavaṇṇo. **Suvaṭṭitāti** vaṭṭabhāvassa yuttaṭṭhāne suṭṭhu vaṭṭhulā. Kāḷavaṇṇatilakādīnaṃ abhāvena **suparisuddhā**.

Imassa brāhmaṇassa kīdiso pubbayogo, yena naṃ Bhagavā anuggaṇhituṃ taṃ ṭhānaṃ upagatoti āha “**ayaṃ paṇā**”ti-ādi. **Padumagabbhe nibbatti** tenāyaṃ saṃsedajo jāto. **Na pupphatīti** na vikaṣati. **Rajatabimbakanti** rūpiyamayaṃ rūpakaṃ.

Ajjhāvasatīti ettha **adhi**-saddo issariyatthadīpano, **ā**-saddo mariyādatthoti dassento “**abhibhavitvā**”ti-ādimāha. Tehi yuttattā hi **ukkaṭṭhanti** upayogavacanaṃ, tenāha “**upasaggavasenā**”ti-ādi. **Yāya mariyādāyāti yāya avatthāya**. **Nagarassa vatthunti** “ayaṃ khaṇo, sumuhuttaṃ mā atikkamī”ti rattivibhāyanaṃ anurakkhantā rattiyaṃ

1. Sādi vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkharena sādī samasaṇṭhānāvayavo etassāti (?)

ukkā ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu nagarassa vatthuṃ aggahesum, tasmā ukkāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā**, ukkāsu vijjotayantīsu ṭhitā patiṭṭhitāti mūlavibhujādipakkhepena¹ saddasiddhi veditabbā, niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā, upakaraṇasampattiyā, manussasampattiyā ca taṃ nagaraṃ ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhā**ti nāmaṃ labhī”ti. **Tassā**ti “ukkaṭṭhan”ti upayogavasena vuttapadassa. **Anupayogattā**ti visesanabhāvena anupayuttattā. **Sesapadesū**ti “sattussadan”ti-ādipadesu. Yathāvidhi hi anupayogo purimasmim. **Tatthā**ti “upasaggavasenā”ti-ādinā vuttavidhāne. **“Saddasatthato pariyesitabban”**ti etena saddalakkhaṇānugatovāyaṃ saddappayogoti dasseti. Upa-anu-adhi-ā-iti-evam̐pubbake vasanakiriyāṭṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchanti.

Ussadatā nāmettha bahulatāti taṃ bahulataṃ dassetuṃ **“bahujanān”**ti-ādi vuttaṃ. Gahetvā posetabbaṃ **posāvaniyaṃ**. **Āvijjhivā**ti parikkhipitvā.

Raññā viya bhiñjitaḥanti vā **rājabhoggaṃ**. **Rañño dāyabhū**ṭanti kulaparamparāya योग्यabhāvena rājato laddhadāyabhūtaṃ, tenāha **“dāyajjanti attho”**ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddhaṃ paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha **“chattaṃ ussāpetvā rājasaṅkhepena bhuñjitabban”**ti. **“Sabbāṃ chejjabhejjan”**ti sarīraḍaṇḍadhaṇaḍaṇḍādibhedāṃ sabbāṃ ḍaṇḍamāha. **Nadītitthapabbatādīsū**ti nadītitthapabbatapādagāmadvāra-aṭṭavimukhādīsū. **“Rājadāyaṇ”**ti imināva rañño dinnabhāve siddhe “raññā Pasenadinā Kosalena dinnan”ti vacanaṃ kimatthiyanti āha **“dāyakarājadīpanatthan”**ti-ādi. **Nissatṭhapariccattanti** muttacāgavasena pariccattaṃ katvā. Evañhi taṃ seṭṭhadeyyaṃ uttamadeyyaṃ jātaṃ.

Upalabhīti savanavasena upalabhīti imamatthaṃ dassento **“sotadvārā -pa- aññāsī”**ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇanti āha **“padapūraṇamatte nipāto”**ti. **“Avadhāraṇatthe”**ti pana iminā iṭṭhatovadhāraṇatthaṃ kho-saddaggahaṇanti

---

1. Pāṇinī 3, 2, 5 suttaṃ passitabbaṃ.

dasseti. “**Assosi**”ti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitaṃ viya hontaṃ puritaṃ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahiteti āha “**padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. **Matta**-saddo visesanivatti-attho, tenassa anattahantaradīpanatā dassitā hoti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikatā.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhirakavirāgasekkhāsekkhapāpasamanato Bhagavato pāpasamanaṃ visesitaṃ hoti, tenāha “**vuttañhetan**”ti-ādi. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavattho adhippetoti āha “**khalūti anussavathe nipāto**”ti.

Ālapanamattanti piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhāro hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. **Gottavasenā**ti ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ. Gotamoti hi pavattamānaṃ vacanaṃ, Buddhiṃca tāyati ekamsikavisayatāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṅkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca “**samaṇo**”ti iminā sarikkhakajanehi Bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. “**Gotamo**”ti iminā lokiyajanehi ulārakulasambhūtatādīpanato.

Uccākulaparidīpanaṃ uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asaṃbhinnaṃ ulāratamaṃ Sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena pārihāniyā. **Anabhibhūto** anajjhotthato. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ lokanāthassa abhijātiyaṃ, atha kho vuḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto. Iti “**Sakyakulā pabbajito**”ti idaṃ vacanaṃ Bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ, mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Sundaranti** bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti

āha “**atthāvahanṃ sukhāvahan**”ti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasamhitahitāvahanṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatividhasukhāvahanṃ. **Tathārūpānanti** tādisānaṃ. Yādisēhi pana guṇehi Bhagavā samannāgato. Tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya saddhāya pasādanīyo tesāṃ yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**”ti-ādimāha. Tattha “**yathābhūta -pa- arahatan**”ti iminā dhammappamāṇānaṃ, lūkhappamāṇānaṃca sattānaṃ Bhagavato pasādāvahataṃ dasseti. Taṃdassaneneva ca itaresampi atthato pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. **Dassanamattampi sādhu hotīti** ettha Kosiyasakuṇavatthu¹ kathetabbaṃ.

Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā

256. **Mante parivatteti**ti vede sajjhāyati, pariyāpuṇāti attho. **Mante dhāreti**ti yathā-adhīte mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti oṭṭhapahatakaraṇavasena, na atthavibhāvanavasena.

Sanighaṇḍukeṭubhānanti ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddaṇca nikhaḍati bhindati vibhajja dasseti ti nikhaṇḍu, sā eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “Nighaṇḍū”ti vutto. Kiṭayati gameti ñāpeti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūreti ti keṭubhaṃ.

Vevacanappakāsakanti pariyāyasaddadīpakāṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedaḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti **kiriyaṅkappo**, so pana vaṇṇapadasambandha²padatthādivibhāgato bahuvikappoti āha “**kiriyaṅkappavikappo**”ti. Idaṇca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sataśahassaparimāṇo nayacariyādīpakaraṇaṃ³. Ṭhānakaraṇādivibhāgato, nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā**, sikkhāniruttiyo. **Etesanti** vedānaṃ.

1. Ma-Ṭṭha 1. 322; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 127 piṭṭhesu.

2. Vaṇṇapadabandha (Ka)

3. Nalacariyādīpakaraṇaṃ (Majjhimāgamaṭīkāyaṃ)

Te eva vede padaso kāyatīti **padako**. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ**, saddasatthaṃ. Āyatim hitaṃ tena loko na yatati na ihatīti **lokāyataṃ**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādentī.

Vayatīti **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatim gamentīti dassento “avayo na hotī”ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ “**avayo nāma -pa- na sakkotī**”ti vuttaṃ. “Anuññāto”ti padassa kammaśādhanaśasana, “paṭiññāto”ti pana padassa kattaśādhanaśasana attho veditabboti dassento “**ācariyena**”ti-ādimāha. Ācariyaparamparābhataṃ **ācariyakaṃ**. **Garūti** bhāriyaṃ attānaṃ tato mocetvā gamanaṃ dukkaraṃ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosa-upārambhādi.

257. “Abbhuggato”ti ettha abhi-saddayogena
itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanaṃ.

258. **Lakkhaṇānīti** lakkhaṇadīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantīti** na kevalaṃ lakkhaṇamantāniyeva, atha kho aññānīpi brāhmaṇānaṃ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti “ekasataṃ addhariaṃ sākhaṃ sahasavattako sāmā”ti-ādi¹. **Paṇidhi -pa- mahatoti** ettha paṇidhimahato samādānamahatoti-ādinā paccekaraṃ mahanta-saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa Buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanādivasena veditabbo. **Niṭṭhāti** nipphattiyo. **Bhavabhedeti** bhavavisesa. Ito ca etto ca byāpetvā ṭhitatā **visaṭabhāvo**.

Jātisāmaññatoti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvamattena samānabhāvato. Yathā hi Buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisadāni, supariyattāni, paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ, tenāha “**na teheva Buddho hotī**”ti. Abhirūpatā, dīghāyukatā, appātāṅkatā, brāhmaṇādīnaṃ piyamanāpatāti imehi **catūhi** acchariyasabhāvehi. Dānaṃ, piyavacanaṃ, atthacariyā,

---

1. Ekasataṃ addhariaṃ dipaññāsamattato sāmāti-ādi. (Majjhimāgamaṭīkāyaṃ)

samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjanatoti** pītijananato. Cakkaṃ cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī**. Sampatticakkehi sayam vattati, tehi ca param sattanikāyaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī**. Parahitāvaho iriyāpathacakkānaṃ vatto vattanaṃ etassa, etthāti vā **cakkavattī**. Appaṭihataṃ vā āṇāsāṅkhātaṃ cakkam vattetīti **cakkavattī** khattiyamaṇḍalādisaññitaṃ cakkam samūhaṃ attano vase vattetīti **cakkavattī**. Cakkavattivattasaṅkhātaṃ dhammaṃ carati, cakkavattivattasaṅkhāto dhammo etasmim atthīti vā **dhammiko**. Dhammato anapetattā dhammo rañjanaṭṭhena rājāti **dhammarājā**. “Rājā hoti cakkavattī”ti vuttattā **“cāturato”**ti padaṃ catudīpissarataṃ vibhāvetīti āha **“catusamudda-antāyā”**ti-ādi. Tattha “catuddīpavibhūsitāyā”ti avatvā “catubbidhā”ti **vidha**-ggahaṇaṃ taṃtaṃparittadīpānampi saṅgahatthanti daṭṭhabbaṃ. **Kopādīti ādi**-saddena kāmamohamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvīti** vijitavā. Kenaci akampiyaṭṭhena janapade thāvariyaṃ patto, daḷhabhattibhāvato vā, janapado thāvariyaṃ patto etthāti **janapadatthāvariyaṃ patto**.

Cittikatabhāvādināpi¹ cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittikatādibhāvassa ratijanaṇaṭṭhena ekasaṅgahatāya visum aggahaṇaṃ. Imehi pana ratanehi rājā cakkavattī yaṃ yamatthaṃ paccanubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ **“imesu panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhataṣaṃvattaniyakammanissanda bhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanam assaratanañca abhiruhitvā tesaṃ ānubhāvena antopātarāseyeva samuddapariyantaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniṃ eva paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kātabbakiccassa saṃvidhānato. **Avasesehīti** maṇiratanā-itthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe padese andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantaṃanusakarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakaraṇatādiddhanapaṭilābhavasena.

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.

Ussāhasattiyogo tena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito. **Pacchimenā**ti pariṇāyakaratanena. Tañhi sabbarājajiccesu kusalam avirajjhanayogaṃ, tenāha “**mantasattiyogo**”ti. Hatthi-assaratanānaṃ mahānubhāvatāya kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito “**hatthi -pa-yogo**”ti vuttaṃ. (Koso hi nāma sati ussāhasampattiyāṃ duggaṃ tejaṃ kusumoraṃ parakkamaṃ pabbatomukhaṃ amosapaharaṇaṃ.)¹ Tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehī**ti sesehi pañcahi ratanehi.

Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenāti adosasaṅkhātena kusalamūlena sahaṇātipaccayavasena uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇi-itthigahagatiratanāni. **Alobha -pa- kammānubhāvena sampajjanti** uḷārassa dhanassa, uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimanti** pariṇāyakaratanāṃ. Tañhi **amoha -pa- kammānubhāvena sampajjanti** mahāpaññeneva cakkavattirājajiccassa pariṇetabbattā. **Upadeso** nāma savisesaṃ sattannaṃ ratanānaṃ vicāraṇavasena pavatto kathābandho².

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā**, tenāha “**abhīrukajātikā**”ti. Asure vijinitvā ṭhitattā vīro, Sakko Devānamindo. Tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvatoti vuttaṃ “**vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā**”ti. “**Eke**”ti sārasamāsācariyamāha. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇanti** vīrabhāvakāraṇaṃ. **Vīriyamayasārīrā viyāti** saviggahavīriyasadisā, saviggahaṃ ce vīriyaṃ siyā, taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, ya’massa puttā pamaddeyyum, atha kasmā “parasenappamaddanā”ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**sace**”ti-ādi, tena parasenā hotu vā mā vā, te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenā**ti katupacitena attano puññadhammena. Tena hi saṅcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā “svāgataṃ te mahārājā”ti-ādiṃ vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyātentī, tena vuttaṃ “so imaṃ -pa-ajjhāvasatī”ti.

1. ( ) Vīmaṃsitabbamidaṃ ṭhānaṃ.

2. Nayo (Abhinavaṭṭi)

Aṭṭhakathāyaṃ pana tassa yathāvuttassa dhammassa ciratarāṃ vipaccitūṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ “**pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammena**”ti vuttaṃ. Evañhi “adaṇḍena asatthenā”ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutarāṃ samatthitaṃ hotīti. Yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā. **Vivaṭṭetvāti** vigametvā. **Pūjārahata vuttā** “arahatīti Arahāna”ti. **Tassāti** pūjārahataya. **Yasmā Sammāsambuddho**, tasmā Arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadata vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā Buddhabhāvassa.

Arahaṃ vaṭṭābhāvenāti phalena hetu-anumānadassanaṃ.
Sammāsambuddho chadanābhāvenāti hetunā phalānumānadassanaṃ.
Hitudvayaṃ vuttaṃ “vivaṭṭo vicchado cā”ti. **Dutiyena vesārajjena**ti “khīṇāsavassa te paṭijānato”ti-ādinā¹ vuttena vesārajjena. **Purimasiddhīti** purimassa padassa atthasiddhīti attho. **Paṭhamenāti** “Sammāsambuddhassa te paṭijānato”ti-ādinā¹ vuttena vesārajjena. **Dutiyasiddhīti** dutiyassa padassa atthasiddhi, Buddhatthasiddhīti attho. **Tatiyacatutthehīti** “ye kho pana te antarāyikā dhammā”ti-ādinā², “yassa kho pana te atthāyā”ti-ādinā¹ ca vuttehi tatiyacatutthehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhīti** vivaṭṭacchadanatāsiddhi. Yāthāvato antarāyikanīyānikadhammāpadesena hi Satthu vivaṭṭacchadanabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhūti** purimapadaṃ Bhagavato dhammacakkhūṃ **sādhēti** kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutiyam padam** **Buddhacakkhūṃ sādhetī** Sammāsambuddhasseva taṃsabbhāvato³. **Tatiyam padam samantacakkhūṃ sādhetī** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. “Sammāsambuddho”ti hi vatvā “vivaṭṭacchado”ti vacanaṃ Buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāveti, “**sūrabhāvan**”ti lakkhaṇavibhāvane visadaññataṃ.

---

1. Ma 1. 103; Aṃ 1. 315 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 103; Aṃ 1. 315 piṭṭhesu.

3. Taṃsambhāvato (Abhinavaṭṭi)

259. **Evam bhōti** ettha **evanti** vacanasampañcchane nipāto. Vacanasampañcchanañcetha “tathā mayam tam bhavantam Gotamam vedissāma, tvam mantānam paṭiggahetā”ti ca evam pavattassa Pokkharasātino vacanassa sampañciggahoti āha “**sopi tāyā**”ti-ādi. Tattha **tāyāti** tāya yathāvuttāya samuttejanāya. **Ayānabhūminti** yānassa abhūmim. **Divāpadhānikāti** divāpadhānānuyuñjanakā.

260. Yadipi pubbe Ambaṭṭhakulam appaññātām, tadā pana paññāyatīti āha “**tadā kirā**”ti-ādi. **Aturitoti** avegāyanto.

261. **Yathā khamanīyādīni pucchantoti** yathā Bhagavā “kacci vo māṇavā khamanīyam, kacci yāpanīyan”ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tehi māṇavehi saddhim paṭhamam pavattamodo ahosi pubbabhāsītāya tadanukaraṇena, evam tepi māṇavā Bhagavatā saddhim samappavattamodā ahesunti yojanā. Tam pana samappavattamodam upamāya dassetum “**sītodakam viyā**”ti-ādi vuttam. Tattha **sammoditanti** saṁsanditam. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānatam. **Khamanīyanti** “idam catucakkaṁ navadvāram sarīrayantam dukkhabahulatāya sabhāvato dussaham kacci khamitum sakkuṇeyyam”ti pucchanti, **yāpanīyanti** āhārādipaccayapaṭibaddhavuttikam cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetum sakkuṇeyyam. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādham**, dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkam**, taṁtaṁkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānam**, tadanurūpabalayogato **kacci balam**, sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddam yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjam**. Sammodanam janeti karotīti sammodanikam, tadeva **sammodanīyam**. Sammoditabbato **sammodanīyanti** idam pana attham dassetum vuttam “**sammoditum yuttabhāvato**”ti. Saritabbabhāvato anussaritabbabhāvato “saraṇīyan”ti vattabbe “**sāraṇīyan**”ti dīgham katvā vuttam. “**Suyyamānasukhato**”ti āpāthamadhuratam āha, “**anussariyamānasukhato**”ti vimaddaramaṇīyatam. “**Byañjanaparisuddhatāyā**”ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha, “**atthaparisuddhatāyā**”ti atthassa nirupakkilesatam. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Apasādessāmīti maṅkuṃ karissāmi. **Kaṇṭhe olambetvā**ti ubhosu khandhesu sāṭakaṃ āsajjetvā kaṇṭhe olambitvā¹. **Dussakaṇṇaṃ gahetvā**ti nivatthasāṭakassa dasākoṭṭiṃ ekena hatthena gahetvā. **Caṅkamaṃ abhiruhitvā**ti caṅkamitum ārabhitvā. **Dhātusamatā**ti rasādiddhātūnaṃ samāvatthata, arogatāti attho. **Anācārabhāvasāraṇīyanti** anācārabhāvena saraṇīyaṃ “anācāro vatāyan”ti saritabbakaṃ.

262. “**Bhavaggaṃ gahetukāmo viyā**”ti-ādi asakkuṇeyyattā dukkaraṃ kiccaṃ ārabhatīti dassetum vuttaṃ. Asakkuṇeyyañhetuṃ sadevakenāpi lokena, yadidaṃ Bhagavato apasādanaṃ, tenāha “**aṭṭhāne vāyamatī**”ti. Ayaṃ bālo “mayi kiñci akathente mayā saddhiṃ kathetumpi na visahatī”ti mānameva paggaṇhissati, kathente pana kathāpasaṅgenassa jātigotte vibhāvite mānaniggaho bhavissatīti Bhagavā “evaṃ nu te”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “atha kho Bhagavā”ti-ādi. Ācārasamācārasikkhāpanena ācariyā, tesam pana ācariyānaṃ pakatṭhā ācariyāti pācariyā yathā “papitāmaho”ti, tenāha “**ācariyehi ca tesam ācariyehi² cā**”ti.

Paṭhama-ibbhavādvapaṇṇā

263. **Tīsu iriyāpathesūti** ṭhānagamananisajjāsu. **Kathāpalāsanti³** kathāvasena yugaggāhaṃ. Sayānena ācariyena saddhiṃ sayānassa kathā nāma ācāro na hoti, taṃ itarehi sadisaṃ katvā kathanam idha kathāpalāso.

Tassa pana yaṃ anācārabhāvavibhāvanaṃ Satthārā Ambaṭṭhena saddhiṃ kathentena kataṃ, taṃ saṅgīti-anāruḷaṃ⁴ paramparābhatanti upari Pāḷiyā sambandhabhāvena dassento “**tato kirā**”ti-ādimāha. **Muṇḍakā samaṇakā**ti ca garahāyaṃ ka-saddo, tenāha “**hīlento**”ti. Ibhasa payogo ibho uttarapadalopena, taṃ ibhaṃ arahantīti **ibbhā**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā ibho hatthivāhanabhūto parassa vasena vattati, na attano, evametepi brāhmaṇānaṃ sussusakā suddā parassa

1. Khandhe āsajjetvā ubho khandhe olambitvā (bahūsu)

2. Pācariyehi (Ka)

3. Kathāsallāpaṃ (Ṭṭha), kathāpalāsanti (bahūsu)

4. Saṅgīti-anāruḷhampi (Abhinavaṭṭi)

vasena vattanti, na attano, tasmā ibhasadisapayogatāya ibbhāti. Te pana kuṭumbikatāya gharavāsino gharassāmikā hontīti āha “**gahapatikā**”ti. **Kaṇhāti** kaṇhajātikā. Dijā eva hi suddhajātikā, na itareti tassa adhippāyo, tenāha “**kāḷakā**”ti. **Mukhato nikkhantāti** brāhmaṇānaṃ pubbapurisā brahmuno mukhato nikkhantā, ayaṃ tesāṃ paṭhamuppattīti adhippāyo. Sesapadesupi eseṇa nayo. “**Samaṇā piṭṭhipādato**”ti idaṃ panassa “mukhato nikkhantā”ti-ādivacanato pi ativiya asamavekkhitavacanāṃ catuvaṇṇapariyāpannasseva samaṇabhāvasambhavato. **Aniyametvāti** avisesetvā, anuddesikabhāvenāti attho.

Mānussayavasena kathetīti mānussayaṃ avassāya attānaṃ ukkaṃsento, pare ca vambhento “muṇḍakā”ti-ādiṃ katheti. **Jānāpemīti** jātigottassa pamāṇaṃ yāthāvato vibhāvanena pamāṇaṃ jānāpemīti. **Attho etassa atthīti atthikaṃ** daṇḍikañāyena.

“**Yāyeva kho panatthāyā**”ti itthilingavasena vuttanti vadanti, taṃ parato “purisalingavasenevā”ti vakkhamānattā yuttaṃ. **Yāya atthāyāti** vā pullingavaseneva tadatthe sampadānavacanāṃ, yassa atthassa atthāyāti attho. **Assāti** Ambaṭṭhassa dassetvāti sambandho. **Aññesanti** aññesaṃ sādhurūpānaṃ. **Santikaṃ āgatānanti** guruṭṭhāniyānaṃ santikaṃ upagatānaṃ. **Vattanti** tehi caritabba-ācāraṃ. **Asikkhitoti** ācāraṃ asikkhito. Tato eva **appassuto**. Bāhusaccañhi nāma yāvadeva upasamatthaṃ icchitabbaṃ, tadabhāvato Ambaṭṭho appassuto asikkhito “avusito”ti viññāyati, tenāha “**etassa hī**”ti-ādi.

264. Kodhavasacittatāya **asakamano**. **Mānanimmadanatthanti** mānassa nimmadanatthaṃ. **Uggiletvāti** sinehapānena kilinnaṃ ubbamaṇaṃ katvā. **Gottena gottanti** tena vuttena purātanagottena idāni taṃ taṃ anavajjasāññitaṃ gottam sāvajjato uṭṭhāpetvā uddharitvā. Sesapadesupi eseṇa nayo. Tattha **gottam** ādipurisavasena, **kulāpadoso** tadanvaye uppanna-abhiññātapurisavasena veditabbo yathā “ādicco, Maghadevo”ti. Gottamūlassa gārayhatāya amānavatthubhāvapavedanato “**mānaddhajaṃ mūle chetvā**”ti vuttaṃ. **Ghaṭṭentoti** omasanto.

Yasmiṃ mānussayakodhussayā aññamaññūpatthaddhā, so “caṇḍo”ti vuccatīti āha “**caṇḍātimānanissitakodhayuttā**”ti. **Kharā**ti cittena, vācāya ca kakkhaḷā. **Lahukā**ti taruṇā. **Bhassā**ti “sāhasikā”ti keci vadanti, “sārambhakā”ti apare. **Samānā**ti hontā, bhavamānāti atthoti āha “**santā**ti **purimapadasseva vevacanan**”ti. **Na sakkarontī**ti sakkāraṃ na karonti. **Apacitikammanti** paṇipātakammaṃ. **Nānulomanti** attano jātiyā na anucchavikanti attho.

Dutiya-ibbhapādavaṇṇanā

265. Kāmaṃ Sakyarājakule yo sabbesaṃ Buddhataro samattho ca, so eva abhisekaṃ labhati, ekacco pana abhisitto samāno “idaṃ rajjaṃ nāma bahukiccaṃ bahubyāpāraṃ”ti tato nibbijja rajjaṃ vayasā anantarassa niyyātetī, kadāci sopi aññassatī tādise sandhāyāha “**sakyāti abhi sittarājāno**”ti. **Kulavaṃsaṃ jānanti**ti kaṇhāyanato paṭṭhāya paramparāgataṃ anussavavasena jānanti. Kulābhimānino hi yebhuyyena paresaṃ uccāvacaṃ kulaṃ tathā tathā udāharanti, attano ca kulavaṃsaṃ jānanti, evaṃ Ambaṭṭhopi. Tathā hi so parato Bhagavatā pucchito vajirapāṇibhayena yāthāvato kathesi.

Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā

266. **Khettaledḍḍunanti** khette kasanavasena naṅgalena uṭṭhāpitaledḍḍunāṃ. “Laṭukikā” icceva paññatā **khuddakasakuṇikā laṭukikopamaṇṇanāyaṃ** “cātakasakuṇikā”ti¹ vuttā. **Kodhavasena laggitunti** upanayhituṃ, āghātaṃ bandhitunti attho. “**Amhe haṃsakoṇcamorasame karotī**”ti iminā “na taṃ koci haṃso vā”ti-ādivacanaṃ saṅgītiṃ anāruḷhaṃ tadā Bhagavatā vuttamevāti dasseti. “Evaṃ nu te”ti-ādivacanaṃ, “avusitavāyevā”ti-ādivacanaṃ mānavasena samaṇena Gotamena vuttanti maññatīti adhippāyenāha “**nimmāno dāni jātoti maññamāno**”ti.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 116 piṭṭhe.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetī**ti a-kārassa ā-kāraṃ katvā niddesoti āha “**nimmādetī**”ti. Kāmaṃ gottam nāmetaṃ pitito laddhabbam, na mātito. Na hi brāhmaṇānaṃ sagottāya āvāhavivāho icchito, gottanāmaṃ pana yasmā jātisiddham, na kittimaṃ, jāti ca ubhayasambandhinī, tasmā “**mātāpettikanti mātāpitūnaṃ santakan**”ti vuttam. **Nāmagottanti** gottanāmaṃ, na kittimanāmaṃ, na guṇanāmaṃ vā. Tattha “kaṇhāyano”ti nirulhā yā nāmapaṇṇatti, tam sandhāyāha “**paṇṇattivasena nāman**”ti. Tam pana kaṇha-isito paṭṭhāya tasmim kulaparamparāvasena āgataṃ, na etasmim yeva nirulham¹, tena vuttam “**paveṇivasena gottan**”ti. **Gotta**-padassa pana attho heṭṭhā² vuttoyeva. **Anussaratoti** ettha na kevalam anussaraṇam adhippetam, atha kho kulasuddhivīmaṃsanavasenāti āha “**kulakoṭim sodhentassā**”ti. **Ayyaputtāti** ayyikaputtāti āha “**sāmino puttā**”ti. Disā okkākaraṇṇo antojātā dāsīti āha “**gharadāsīyā putto**”ti. Ettha ca yasmā Ambaṭṭho jātim nissāya mānatthaddho, na cassa yāthāvato jātiyā avibhāvitāya mānaniggaho hoti, mānaniggahe ca kate aparabhāge ratanattaye pasīdissati, na “dāsī”ti vācā pharusavācā nāma hoti cittassa saṇhabhāvato. **Abhayasutta**³ñcetha nidassanam. Keci ca sattā agginā viya lohādayo kakkhaḷāya vācāya mudubhāvaṃ gacchanti, tasmā Bhagavā Ambaṭṭham nibbisevanam kātukāmo “**ayyaputtā sakyā bhavanti, dāsiputto tvamasi sakyānan**”ti avoca.

Ṭhapentīti paññapenti, tenāha “**okkāko**”ti-ādi. **Pabhāniccharati** dantānam ativiya pabhassarabhāvato.

Paṭhamakappikānanti paṭhamakappassa ādikāle nibbattānam. **Kira-**saddo anussavatthe, tena yo vuccamānaya rājaparamparāya kesañci matibhedo, tam ulliṅgeti. **Mahāsammata**ssāti “**ayam no rājā**”ti mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “**mahāsammato**”ti evam sammatassa. Yam sandhāya vadanti—

---

1. Ekasmim yeva nirulham (Ka)   2. 290 piṭṭhe.   3. Ma 2. 54; Am 1. 493 piṭṭhe.

“Ādiccakulasambhūto, suvisuddhaguṇākaro.
 Mahānubhāvo rājāsi, mahāsammatanāmako.
 Yo cakkhubhūto lokassa, guṇaraṁsisamujjalo.
 Tamonudo virocittha, dutiyo viya bhāṇumā.
 Thapitā yena mariyādā, loke lokahitesinā.
 Vavatthitā sakkuṇanti, na vilaṅghayitum janā.
 Yasassinam tejjassinam, lokasīmānurakkhakam¹.
 Ādibhūtam mahāvīram, kathayanti ‘manū’ti yan”ti.

Tassa ca puttapaputtaparamparaṁ sandhāya—

“Tassa putto mahātejo, Rojo nāma mahīpati.
 Tassa putto Vararojo, pavaro rājamaṇḍale.
 Tassāsi² kalyāṇaguṇo, kalyāṇo nāma atrajo.
 Rājā tassāsi²tanayo, varakalyāṇanāmako.
 Tassa putto mahāvīro, Mandhātā kāmabhoginam.
 Aggabhūto mahindena, aḍḍharajjena pūjito.
 Tassa sūnu mahātejo, Varamandhātunāmako.
 ‘Uposatho’ti nāmena, tassa putto Mahāyaso³.
 Varo nāma mahātejo, tassa putto Mahāvaro⁴.
 Tassāsi² Upavaroti, putto rājā Mahābalo.
 Tassa putto Maghadevo, devatulyo mahīpati.
 Caturāsītisahassāni, tassa puttaparamparā.
 Tesam pacchimako rājā, ‘Okkāko’iti vissuto.
 Mahāyaso mahātejo, akhuddo rājamaṇḍale”ti-ādi.

Tesam pacchatoti tesam Maghadevaparamparabhūtānaṁ
kaḷāra⁵janakapariyosānānaṁ anekasatasahassānaṁ rājūnaṁ aparabhāge
Okkāko

1. Lokasīmānurakkhitam (Ka)

2. Tassāpi (Ka)

3. Mahāratho (Ka)

4. Mahāharo (Ka)

5. Kālāra (Ka)

nāma rājā ahosi, tassa paramparabhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge aparo Okkāko nāma rājā ahosi, tassa paramparabhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge punāparo Okkāko nāma rājā ahosi, taṃ sandhāyāha “**tayo okkākavarasā ahesuṃ. Tesu tatiya-okkākassā**”ti-ādi.

Sahasā varam adāsinti puttadassanena somanassappatto sahasā avīmaṃsitvā tuṭṭhiyā vasena varam adāsim “yaṃ icchasi, taṃ gaṇhā”ti. **Rajjam pariṇāmetum icchatīti** sā Jantukumārassa mātā mama taṃ varadānaṃ antaram katvā imaṃ rajjam pariṇāmetum icchatīti.

Nappasaheyyāti na pariyatto bhaveyya.

Nikkhammāti gharāvāsato, kāmehi ca nikkhamitvā. **Heṭṭhā cāti ca-**saddena “asītihatthe”ti idaṃ anukaḍḍhati. **Tehīti** migasūkarehi, maṇḍūkamūsikehi ca. **Teti** sīhabyagghādayo, sappabīlārā ca.

Avasesāhi attano attano kaniṭṭhāhi.

Vaḍḍhamānānanti anādare sāmivacanaṃ. **Itṭharogo** nāma sāsamasūrirogā viya yebhuyyena saṅkamanasabhāvoti vuttam “**ayaṃ rogo saṅkamatīti cintetvā**”ti.

Migasūkarādīnanti ādi-saddena vanacarasoṇādike saṅgaṇhāti.

Tasmiṃ nisinneti sambandho. Khattiyamāyārocanena **attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā.**

Nagaraṃ māpehīti sāhāraṃ nagaraṃ māpehīti adhippāyo.

Kesaggahaṇanti kesaveṇibandhanaṃ. **Dussaggahaṇanti** vatthassa nivāsanākāro.

268. **Attano upārambhamocanattāyāti** ācariyena Ambaṭṭhena ca attano attano upari pāpetabba-upavādassa apanayanatthaṃ. **Asmiṃ vacaneti** “cattārome to Gotama vaṇṇā”ti-ādinā attanā vutte, bhotā ca Gotamena vutte “jātivāde”ti imasmiṃ yathādhikate vacane. Tattha pana yasmā vede vuttavidhināva tena paṭimantetabbaṃ

hoti, tasmā vuttaṃ “**vedattayavacane**”ti, “**etasmim̐ vā dāsiputtavacane**”ti ca.

270. **Dhammo** nāma kāraṇaṃ “dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viya, saha dhammenāti sahadhammo, sahadhammo eva **sahadhammikoti** āha “**sahetuko**”ti.

271. **Tasmā** tadā paṭiññātattā. **Tāsetvā pañhaṃ vissajjāpessāmīti āgato** yathā taṃ saccakasamāgame². “Bhagavā ceva passati Ambaṭṭho cā”ti ettha itaresaṃ adassane kāraṇaṃ dassetuṃ “**yadī hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Āvāhetvāti** mantabalena ānetvā. **Tassāti** Ambaṭṭhassa. **Vādasan̐ghaṭṭeti** vācāsan̐ghaṭṭe.

272. **Tāṇanti gavesamānoti** “ayameva samaṇo Gotamo ito bhayato mama tāyako”ti Bhagavantaṃyeva “tāṇaṃ”ti pariyesanto upagacchanto. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tāyatīti** yathā-upaṭṭhitabhayato pāleti, tenāha “**rakkhaṭī**”ti, etena tāṇa-saddassa kattusādhanatamāha. Yathupaṭṭhitena bhayena upadduto nilīyati etthāti **leṇaṃ**, upalayanāṃ, etena leṇa-saddassa adhikaraṇasādhanatamāha. “**Sarati**”ti etena saraṇa-saddassa kattusādhanatamāha.

Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā

274. **Gaṅgāya dakkhiṇatoti** Gaṅgāya nadiyā dakkhiṇadisāya. **Āvudhaṃ na parivattatīti** saraṃ vā satti-ādiṃ vā parassa upari khipitukāmassa hatthaṃ na parivattati, hatthe pana aparivattente kuto āvudhaparivattananti āha “**āvudhaṃ na parivattatī**”ti. So kira “kathaṃ nāmāhaṃ disāya dāsiyā icchimhi nibbatto”ti taṃ hīnaṃ jātiṃ jigucchanto “handāhaṃ yathā tathā imaṃ jātiṃ sodhessāmī”ti niggato, tenāha “**idāni me manorathaṃ pūressāmī**”ti-ādi. Vijjābalena rājānaṃ tāsetvā tassa dhītuyā laddhakālato paṭṭhāya myāyaṃ

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Ma 1. 294 piṭṭhe.

jātisodhitā bhavissatīti tassa adhippāyo. **Ambaṭṭhaṃ nāma vijjanti** sattānaṃ sarīre abbhaṅgaṃ¹ ṭhapeṭīti Ambaṭṭhāti evaṃ laddhanāmaṃ vijjāṃ, mantanti attho. Yato Ambaṭṭhā etasmim atthīti Ambaṭṭhoti kaṇho isi paññāyittha, taṃvaṃsajātataṃ ayaṃ māṇavo “Ambaṭṭho”ti voharīyati.

Seṭṭhamante vedamanteti adhippāyo. Mantānubhāvena rañño bāhukkhambhamattaṃ jātāṃ, tena panassa bāhukkhambhena rājā “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti bhīto ussaṅkī utrāso ahosi, tenāha “**bhayena vedhamāno atṭhāsī**”ti. **Sotthi bhaddanteti-ādivacanaṃ² avocaṃ** “ayaṃ mahānubhāvo isi”ti maññamānā.

Undriyissatīti vippakiriyaṃ, tenāha “**bhiṃjissatī**”ti. **Mante parivattiteti** bāhukkhambhakamantassa paṭippassambhakavijjāsāṅkhāte mante “saro otarātū”ti³ parivattite. Evarūpānaṃhi mantānaṃ ekaṃseneva paṭippassambhakavijjā hontiyeva yathā taṃ kusumārakavijjānaṃ. Attano dhīto apavādamocanattaṃ tassa bhujissakaraṇaṃ. Tassānurūpe issariye ṭhapanattaṃ **ulāre ca naṃ ṭhāne ṭhapesi**.

Khattiyaseṭṭhabhāvavaṇṇanā

275. Samassāsanatthamāha karuṇāyanto, na kulīnabhāvadassanattham, tenāha “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi. **Brāhmaṇesūti** brāhmaṇānaṃ samīpe, tato brāhmaṇehi laddhabbaṃ āsanādiṃ sandhāya “**brāhmaṇānaṃ antare**”ti vuttaṃ. Kevalaṃ saddhāya kātappaṃ **saddhaṃ**, paralokagate sandhāya na tato kiñci apatthentena kātappanti attho, tenāha “**matake uddissa katabhatte**”ti. **Maṅgalādibhatteti ādi-saddena** ussavadevatārādhanaṃ saṅgaṇhāti. **Yaññabhatteti** pāpasāññamādivasena katabhatte. **Pāhunakānanti** atithīnaṃ. **Khattiyabhāvaṃ appatto** ubhato sujātātābhāvato, tenāha “**aparissuddhoti attho**”ti.

276. **Itthim karitvāti** ettha karaṇaṃ kiriyaṃ sāmaññavisayanti āha “**itthim pariyesitvā**”ti. Brāhmaṇakāññaṃ itthim khattiyakumārassa

1. Ammaṅgaṃ (Ka)

2. Bhanteti-ādivacanaṃ (Ka)

3. Osaratūti (Ka)

bhāriyābhūtaṃ gahetvāpi khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇāti yojanā.

Purisena vā purisaṃ karitvāti etthāpi eseṇa nayo. **Pakaraṇeti** rāgādivasena paduṭṭhe pakkhalite kāraṇe, tenāha “**dose**”ti. Bhassati niratthakabhāvena khipiyatīti **bhassaṃ**, chārikā.

277. **Janitasminti** kammakilesehi nibbatte. Jane etasminti vā **janetasmim**, manussesūti attho, tenāha “**gottapaṭisārino**”ti. **Saṃsanditvāti** ghaṭetvā, aviruddhaṃ katvāti attho.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. **Idaṃ vaṭṭatīti** idaṃ ajjhenādi kattuṃ labbhati. **Jātivādavinibaddhāti** jātisannissitavāde vinibaddhā. Brāhmaṇasseva ajjhenajjhāpanayajanayājanādayoti evaṃ ye attukkaṃsanaparavambhanavasena pavattā, tato eva te **mānavādapaṭibaddhā** ca honti. Ye pana **āvāhavivāhavinibaddhā**, te eva sambandhattayavasena “arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī”ti evaṃ pavattanakā.

Yatthāti yassaṃ vijjācaraṇasampattiyaṃ. **Laggissāmāti** olaggā antogadhā bhavissāmāti **cintayimha**. Paramatthato avijjācaraṇāniyeṇa “vijjācaraṇānī”ti gahetvā ṭhito paramatthato vijjācaraṇesu vibhajjyamānesu so tato dūrato apanīto nāma hotīti āha “**dūrameva avakkhipī**”ti. **Samudāgamato pabhutīti**-ādisamuṭṭhānato paṭṭhāya.

279. **Tividhaṃ sīlanti** khuddakādibhedaṃ tividhaṃ sīlaṃ. **Sīlavasenevāti** sīlapariyāyeneva. **Kiñci kiñcīti** ahimsanādiyamaniyamalakkaṇaṃ kiñci kiñci **sīlaṃ atthi**. **Tattha tattheva laggeyyāti** tasmim tasmimyeva brāhmaṇasamayasiddhe sīlamatte “caraṇaṃ”ti laggeyya. **Aṭṭhapi samāpattiyo caraṇanti niyyātītā** honti rūpāvacaracatutthajjhānaniddeseneva arūpajjhānānampi niddiṭṭhabhāvāpattito niyyātītā nidassitā.

Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā

280. **Asampāpuṇantoti** ārabhitvā sampattum asakkonto. **Avisahamānoti** ārabhitumeva asakkonto. **Khārinti** parikkhāram. Tam pana vibhajitvā dassetum **“araṇī”**ti-ādi vuttam. Tattha **araṇī**ti aggidhamanakam araṇīdvayam. **Sujāti** dabbi. **Ādi**-saddena tidaṇḍatighaṭikādim saṅgaṇhāti. **Khāribharitanti** khārihi puṇṇam. Nanu upasampannassa bhikkhuno sāsānikopi yo koci anupasampanno atthato paricārakova, kimaṅgam pana bāhirakapabbajiteti tattha visesaṃ dassetum **“kāmañco”**ti-ādi vuttam. **Vuttanayenāti** “kappiyakaraṇa -pa- vattakaraṇavasena”ti evaṃ vuttana nayena. **Paricārako hoti** upasampannabhāvassa visiṭṭhabhāvato. “Navakoṭṭisahasāni”ti-ādinā¹ vuttappabhedānam anekasahasānam saṃvaravinayānam samādiyitvā vattanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti hi “upasampadā”ti vuccatīti. **Guṇādhikopīti** guṇehi ukkaṭṭhopi. **Ayam panāti** vuttalakkhaṇo tāpaso.

Tāpasā nāma kammavādikiriyāvādinō, na sāsānassa paṭāṇībhūtā, yato nesaṃ pabbajitum āgatānam titthiyaparivāsena vināva pabbajjā anuññātāti katvā **“kasmā panā”**ti codanam samuṭṭhapeti codako. Ācariyo **“yasmā”**ti-ādinā codanam pariharati. “Osakkissatī”ti saṅkhepato vuttamattham vivaritum **“imasmiṇhi”**ti-ādi vuttam. **Khuradhārūpamanti** khuradhārānam matthakeneva akkamitvā gamanūpamam. **Aññeti** aññe bhikkhū. **Aggisālanti** aggihuttasālam. **Nānādārūhīti** palāsadaṇḍādinānāvidhasamidhādārūhi.

Idanti “catudvāram āgāram katvā”ti-ādinā vuttam. **Assāti** assa catutthassa puggalassa. **Paṭipattimukhanti** kohaññapaṭipattiyā mukhamattam. So hi nānāvidhena kohaññena lokam vimhāpento tattha acchati, tenāha **“iminā hi mukhena so evaṃ paṭipajjati”**ti.

Khalādīsu manussānam santike upatiṭṭhitvā vīhimuggatilamāsādīni bhikkhācariyānyāmena saṅkaḍḍhitvā uñchanam uñchā, sā eva cariyā vutti etesanti **uñchācariyā**. Aggipakkena jīvantīti aggipakkikā, na aggipakkikā

1. Visuddhi 1. 44; Paṭisambhā 1. 188 piṭṭhesu.

anaggipakkikā. Uñchācariyā hi khalesu gantvā khalaggaṃ nāma manussehi diyyamānaṃ dhaññaṃ gaṇhanti, taṃ ime na gaṇhantīti anaggipakkikā nāma jātā. **Asāmapākā**ti asayaṃpācakā. Asmamuṭṭhinā muṭṭhipāsāṇena vattantīti **asmamuṭṭhikā**¹. Dantena uppāṭitaṃ vakkalaṃ rukkhattaco dantavakkalaṃ, tena vattantīti **dantavakkalikā**. Pavattaṃ rukkhādito pātitaṃ phalaṃ bhuñjantīti **pavattaphalabhojino**². Jiṇṇapakkatāya paṇḍubhūtaṃ palāsaṃ, taṃsadisaṇca paṇḍupalāsaṃ, tena vattantīti **paṇḍupalāsikā**, sayāṃpatitapupphaphalapavattabhojino.

Idāni te aṭṭhavidhepi sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā**ti bhikkhācariyāvasena laddhadhaññaṃ ekajjhaṃ katvā.

Pariyeṭṭhi nāma dukkhāti paresaṃ gehato gehaṃ gantvā pariyeṭṭhi nāma dīnavuttibyāvena dukkhā. Pāsāṇassa pariggaho dukkho pabbajitassāti vā danteheva uppāṭetvā khādanti.

Imāhi catūhiyevāti “khārividhamādāyā”ti-ādinā vuttāhi catūhi eva tāpasapabbajjhāti.

282. Apāye vināse niyutto **āpāyiko**. Tabbhāvaṃ paripūretuṃ asakkonto tena aparipuṇṇo **aparipūramāno**, karaṇe cetāṃ paccattavacanāṃ, tenāha “**āpāyikenāpi aparipūramānenā**”ti.

Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā

283. Dīyatīti datti, dattiyeva **dattikanti** āha “**dinnakan**”ti. Yadi brāhmaṇassa sammukhībhaṃ rañño na dātabbo, kasmāssa upasaṅkamaṇaṃ na paṭikkhittanti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. **Khetta vijjāyāti**³nītisatthe. **Payātanti** saddhaṃ, sassatikāṃ⁴ vā, tenāha “**abhiharitvā dinnan**”ti. Kasmā Bhagavā “rañño Pasenadissa Kosalassa dattikaṃ bhuñjati”ti-ādinā brāhmaṇassa mammavacanāṃ avocāti tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**idaṃ pana kāraṇan**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Ayamūṭṭhinā -pa- ayamūṭṭhikā. (bahūsu)

2. Khattavijjāya (Ṭṭha)

2. Bhojanā (Ṭṭha)

4. Tassanikaṃ (?)

284. **Rathūpatthareti** rathassa upari attharitamadesa. **Pākaṭamantananti** pakāsabhūtaṃ mantanaṃ. Tañhi suddādīhi ñāyatīti na rahassamantanaṃ. **Bhaṇatīti** api nu bhaṇati.

285. **Pavattāro**ti pāvacaṇabhāvena vattāro, yasmā te tesāṃ mantānaṃ pavattakā, tasmā āha “**pavattayitāro**”ti. Sudde bahi katvā raho bhāsitaḥpaṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ**, anupanītāsādhāraṇatāya vā rahassabhāvena vattabbaṃ hitakiriyaṃ adhigamupāyaṃ. **Sajjhāyitanti** gāyanaṃvaseṇa sajjhāyitaṃ, taṃ pana udattānudattādīnaṃ sarānaṃ sampādanavaseneva icchitanti āha “**sarasampattivaseṇā**”ti. **Aññesaṃ vuttanti** pāvacaṇabhāvena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḷhanti** saṅgahetvā uparūpari saññūḷhaṃ. **Rāsikatanti** iruvedayaḥjuvedasāṃmavedādivaseṇa, tatthāpi paccekaṃ mantabrahmādivaseṇa¹, ajjhāyānuvākādivaseṇa² ca rāsikataṃ.

Tesanti mantānaṃ kattūnaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvāti** dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagaññaṇena sattānaṃ kammasakataḍḍim, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsaññaṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiṇca oloketvā. **Pāvacaṇena saha saṃsanditvāti** Kassapasammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesāṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkho³ hoti. **Aparāpare panāti** aṭṭhakādīhi aparā pare pacchimā Okkāraṇajakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvāti** aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsūti** Brāhmaṇadhammikasuttādīsu⁴ āgatanayena saṃkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu. **Idhāti** “tyāhaṃ mante adhīyāmi”ti etasmiṃ ṭhāne. **Paṭiññaṃ aggahetvāti** “taṃ kiṃ maññaṃsī”ti evaṃ paṭiññaṃ aggahetvāva.

286. **Nirāmagandhāti** kilesāsucivasena vissagandharahitā. **Anitthigandhāti** itthīnaṃ gandhamattassapi avisahanena itthigandharahitā. Ettha ca

1. Mantabrahmaṇādivaseṇa (bahūsu)

3. Paccakkhāto (Abhinavaṭṭi)

2. Ajjhāyānuvākādivaseṇa (bahūsu)

4. Khu 1. 322 piṭṭhe Suttanipāte.

“**nirāmagandhā**”ti etena tesam porāṇānam brāhmaṇānam vikkhambhitakilesataṃ dasseti, “**anittigandhā brahmacārino**”ti etena ekavīhāritam, “**rajojalladharā**”ti etena maṇḍanavibhūsanānuyogābhāvaṃ, “**araññāyatane pabbatapādesu vasiṃsū**”ti etena manussūpacāraṃ pahāya vivittavāsaṃ, “**vanamūlaphalāhārā vasiṃsū**”ti etena sālīmaṃsodanādīpaṇītāhārapaṭikkhepaṃ, “**yadā**”ti-ādinā yānavāhanapaṭikkhepaṃ, “**sabbadisāsū**”ti-ādinā rakkhāvaraṇapaṭikkhepaṃ, evaṃca vadanto micchāpaṭipadāpakkhikaṃ saccariyassa Ambaṭṭhassa vuttiṃ upādāya sammāpaṭipadāpakkhikāpi tesam brāhmaṇānam vutti ariyavinaye sammāpaṭipattiṃ upādāya micchāpaṭipadāyeva. Kutassa sallekhaṇapaṭipattiyuttatāti. “Evaṃ sute”ti-ādinā Bhagavā Ambaṭṭhaṃ santajjento niggaṇhātīti dasseti.

Veṭṭakehīti veṭṭakapaṭṭakāhi. **Samantānagaranti** nagarassa samantato. **Katasudhākammaṃ** pākārassa adhobhāge ṭhānaṃ vuccatīti adhīppāyo.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. **Na sakkoti** saṅkucite iriyāpathe anavasesato tesam dubbibhāvanato. **Gavesīti** ñāṇena pariyesaṇaṃ akāsi. **Samānayaīti** ñāṇena saṅkalento sammā ānayaṃ samāhari. “**Kaṅkhatī**”ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha “**aho vata passeyyanti patthanam uppādeti**”ti. **Kicchatīti** kilamati. “**Kaṅkhatī**”ti padassa pubbe āsisanattatam vatvā idāni saṃsayatthameva vikappantaravasena dassento “**kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā**”ti āha. **Tīhi dhammehīti** tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālusiyaḥāvoti** appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo.

Yasmā Bhagavato kosohitaṃ sabbabuddhānaṃ āveṇikaṃ aññehi asādhāraṇaṃ vattaguyhaṃ suvisuddhakaṇcanamaṇḍalasannikāsaṃ, attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgaparamacārubbhāvaṃ, vikasamānatapaniyā’ravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ, saṅjhāpabhānurañjitaḷavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhaṇaṃ ca attano siriyā abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya, cirakālaṃ supericitaḷbrahmacariyādhikāratāya, susaṇṭhitasanṭhānasampattiyaṃ

ca kopīnampi santam akopīnameva, tasmā vuttaṃ **“Bhagavato hī”**ti-ādi.
Pahūtabhāvanti puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo,
 tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu vicāraṇā eva nāhosi.

288. **Hirikaraṇokāsanti** hiriyaṭṭabbatṭhānaṃ. **Chāyanti** paṭibimbanṃ.
 Kathaṃ kīdisanti āha **“iddhiyā”**ti-ādi. **Chāyārūpakamattanti** Bhagavato
 paṭibimbarūpaṃ. Tañca kho Buddhāsantānato vinimuttattā rūpakamattaṃ
 Bhagavato sarīravaṇṇasaṇṭhānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakamattaṃ. Taṃ
 pana rūpakamattaṃ dassento Bhagavā yathā attano Buddharūpaṃ na dissati,
 tathā katvā dasseti. **Ninnetvā**ti nīharitvā. **Kallosī**ti pucchāvissajjane kusalo
 cheko asi. **Tathākaraṇenā**ti kathinasūciṃ viya karaṇena. **Etthā**ti
 pahūtajivhāya. **Mudubhāvo pakāsito** amuduno
 ghanasukhumabhāvāpādanatthaṃ asakkuṇeyyattā **dīghabhāvo, tanubhāvo**
 cāti datṭhabbaṃ.

291. **“Atthacarakenā”**ti iminā byatirekamukhena anatthacarakataṃyeva
 vibhāveti. **Na aññatrā**ti na aññasmiṃ sugatiyanti attho. **Upanetvā upanetvā**ti
 taṃ taṃ dosaṃ upanetvā upanetvā, tenāha **“suṭṭhu dāsādibhāvaṃ**
āropetvā”ti. **Pātesī**ti pavaṭṭanavasena pātesi.

Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā

293-6. **Āgamā nūti** āgato nu. **Khoti** nipātamattaṃ. **Idhā**ti ettha,
 tumhākaṃ santikanti attho. **Adhivāsetū**ti sādīyatu, taṃ pana sādīyaṃ
 manasā sampaṭiggaho hotīti āha **“sampaṭicchatū”**ti.

297. **Yāvadatthanti** yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti attho.
Onittanti¹ āmisāpanayanena sucikataṃ, tenāha **“hatthe ca pattañca**
dhovivā”ti.

298. **Anupubbim kathanti** anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, tenāha
“anupaṭipāṭikathan”ti. Kā pana sā? Dānādikathāti āha **“dānānantaraṃ**
sīlan”ti-ādi. Tena dānakathā tāva pacurajanesupi pavattiyā
 sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle paṭiṭṭhānassa upāyabhāvato ca

ādito kathetabbā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahitavattḥūsu
 nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti.
 Sīlena dāyakapaṭiggāhakasuddhito parānuggahaṃ vatvā
 parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato,
 bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca
dānakathānantaraṃ sīlakathā kathetabbā, tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ,
 ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanattamaṃ, imehi ca dānasīlamayehi
 paṇītapāṇītatārādībheda bhinnēhi puññakiriyavattḥūhi etā cātumahārājikādīsu
 paṇītapāṇītatārādībheda bhinnā aparimeyyā dibbabhogasampattiyo
 laddhabbāti dassanattamaṃ tadanantaraṃ saggakathā. Svāyaṃ saggo rāgādīhi
 upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattamaṃ
saggānantaraṃ maggo kathetabbo. Maggañca kathentena
 tadadhigamupāyasandassanattamaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi
 kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariñāmadhammāti **kāmānaṃ**
ādīnavo, hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasañhitāti tesā **okāro**
 lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhātāti **tattha saṅkilesa**,
 sabbasaṅkilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca
 kathetabboti ayamattḥo bodhitoti veditabbo. **Maggoti** cettha **īti**-saddena ādi-
 atthadīpanato “kāmānaṃ ādīnavo”ti evamānaṃ saṅgahoti evamayaṃ
 atthavaṇṇanā katāti veditabbā. “Tassa uppatti-ākāradassanattamaṃ”ti kasmā
 vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na
 saṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha “**tañhi**”ti-ādi. Tattha
paṭivijjhantanti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ, tenāha
 “**kiccavasenā**”ti.

Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

299. Ettha ca “**diṭṭhadhammo**”ti-ādi Pāliyaṃ dassanaṃ nāma
 ñāṇadassanato aññampi atthi¹, tannivattanattamaṃ “pattadhammo”ti vuttaṃ.
 Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanattamaṃ
 “viditadhammo”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti
 nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ “pariyogāḷhadhammo”ti vuttaṃ.
 Tenassa saccābhisambodhamyeva dīpeti. Maggañāṇaṃhi
 ikābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇaṃ

nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, tenāha “**diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo**”ti. **Tiṇṇā vicikicchāti** sappatibhayakantārasadisā soḷasavatthukā, aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vitiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathaṃkathāti** pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinnā kathaṃkathā. **Vesārajappattoti** sārājjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā, tappatipakkhesu ca silādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjānaṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyānaṃ patto adhigato. Sāyaṃ vesārajappatti suppatiṭṭhitabhāvoti katvā āha “**Satthusāsane**”ti. Attanā paccakkhato diṭṭhattā adhigatattā na paraṃ pacceti, na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**. Yaṃ panettha vattabbaṃ avuttaṃ, taṃ parato āgamissati. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

4. Soṇadaṇḍasutta

300. Sundarabhāvena sātisayāni aṅgāni etesaṃ atthīti aṅgā, rājakumārāti āha “**aṅgā nāma aṅgapāsādikatāyā**”ti-ādi. **Idhāpi adhippetā**, na Ambaṭṭhasutte eva. **Āgantum na dassantīti** āgamane ādīnavam dassetvā paṭikkhipanavasena āgantum na dassanti, nānujānissantīti adhippāyo. Nīlāsokakaṇikāarakoviḷārakundarājarukkhehi sammissatāya tam Campakavanam “**nīlādipaṇcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitan**”ti daṭṭhabbam, na campakarukkhānamyeva nīlādipaṇcakusumatāyāti vadanti. “**Bhagavā Kusumagandhasugandhe Campakavane viharatī**”ti iminā na māpanakāle eva tasmim nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepiṭi dasseti. Māpanakāle hi campakānam ussannatāya sā nagarī¹ “Campā”ti nāmam labhi. **Issarattāti** adhipatibhāvato. Senā etassa atthīti seniko, seniko eva **seniyo**, atthitā cettha bahubhāvavisiṭṭhāti vuttam “**mahatiyā senāya samannāgatattā**”ti.

301-2. **Samhatāti** sannipatitā, “saṃghino”ti vattabbe “**saṃghī**”ti puthutthe ekavacanam brāhmaṇagahapatikānam adhippetattā, tenāha “**etesan**”ti. Rājarājaññādīnam bhaṇḍadharā purisā khatā, nesaṃ tāyanato **khattā**. So hi yehi yattha pesito, tattha tesam dosam pariharanto yuttapattavasena pucchitamattham katheti, tenāha “**pucchitapañhe byākaraṇasamattho**”ti. Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti **mahāmatto**.

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā

303. Visiṭṭham rajjam virajjam, virajjameva verajjam yathā “vekataṃ vesayan”ti, nānāvidham verajjam **nānāverajjam**, tattha jātāti-ādinā sabbam vuttanayeneva veditabbam. **Uttamabrāhmaṇoti** abhijanasampattiya vittasampattiya vijjāsampattiya uggatataro, ulāro vā brāhmaṇo. **Asannipātoti**² lābhamaccharena nippīlitatāya asannipāto viya bhavissati.

---

1. Tam nagaram (Ka)

2. Sannipāto na (Tṭha)

Aṅgeti gameti nāpetīti **aṅgaṃ**, hetūti āha “**imināpi kāraṇenā**”ti. “Ubhato sujāto”ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātata viññāyeyya, sujāta-saddo ca “sujāto cārudassano”ti-ādīsu¹ ārohasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pītito cā**”ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenaṇāpi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**samsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayaasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato ahaḍḍanato **gahaṇī**, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesāṃ yugo dvando **pitāmahayugo**, tasmā, yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti. So Atthakathāyaṃ visuṃ na uddhaṭo. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo “yugo ca yugo ca yugā”ti. Evañhi tattha tattha dvandaṃ gahitameva hoti, tenāha “**tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā**”ti. Purisaggahaṇaṇcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito”ti Pālivacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** appattakhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālīpākādīsu² na avakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacanaṇti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”ti-ādī vuttaṃ. Ettha ca “**ubhato -pa- pitāmahayugā**”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito samsuddhagahaṇikabhāvakittanato, “**akkhitto**”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. “**Anupakkuṭṭho**”ti iminā ayuttasamsaggābhāvo. Ayuttasamsaggampi hi paṭicca sattā akkosāṃ labhanti.

Issaroti ādhipateyyasaṃvattaniyakammabalena īsanasiḷo, sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākātā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāveneva vadanto “**aḍḍhoti issaro**”ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano**. **Tassāti**³ tassa

1. Khu 2. 331 piṭṭhe.

2. Sabbathālīpākādīsu (Ka)

3. Tassa tassāti (Ṭṭha)

tassa. **Vadanti** “anvayato, byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kitemā”ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyo**, tenāha “**dassanayoggo**”ti. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**, tenāha “**cittappasādajanato**”ti. **Vaṇṇassāti** vaṇṇadhātuyā. **Sarīranti** sannivesavisiṭṭhaṃ karacaraṇagīvāsīsādi-avayavasamudāyaṃ, so ca saṅṭhānamukhena gayhaṭīti “**paramāya vaṇṇapokkharatāyāti -pa- sampattiyā cā**”ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ “**setṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato**”ti. Tathā hi Buddhā, cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasīti**¹ uttamasarīrābho, suvaṇṇābho icceva attho. Imameva hi atthaṃ sandhāya “**mahābrahmuno sarīrasadiseneva sarīrena samannāgato**”ti vuttaṃ, na brahmujugattataṃ. **Akhuddāvakāso dassanāyāti** ārohapariṇāhasampattiyā, avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako, tenāha “**sabbānevā**”ti-ādi.

Yamaniyamalakkaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā**. Taṃ panassa rattaññutāya **vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ atthīti vuddhasīlī**. Tena ca sabbadā sammāyogato **vuddhasīlena samannāgato**. **Sabbametaṃ pañcasīlamattameva sandhāya vadanti** tato paraṃ sīlassa tattha abhāvato, tesaṃca ajānanato.

Thānakaraṇasampattiyā, sikkhāsampattiyā ca kattacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atha vā pajjati attho etenāti padaṃ, nāmādi. Yathādhippetamatthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, vākyaṃ. Tesaṃ paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atthañāpane sādhanatāya vācāva² karaṇanti **vākkaraṇaṃ**, udāhāraghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitaṭṭha-atthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūreti** ca purimasmiṃ atthe ādhāre bhummaṃ, dutiyasmiṃ visaye. “**Sukhumālattanena**”ti iminā tassā vācāya mudusaṅhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ** sabbaṃ dassetvā viya ekadesakathanāṃ. **Vilambitaṃ** saṅikaṃ cirāyitvā kathanāṃ. “**Sandiddha**³vilambitādi”ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ** sandehajanakaṃ. **Ādi-saddena**

1. Brahmavaccasī (?)

2. Vācāya (bahūsu)

3. Sanniddha (Ka)

dukkhalitānukaḍḍhitādiṃ saṅgaṇhāti. “**Ādimajjhapariyosānaṃ pākataṃ katvā**”ti iminā tassā vācāya atthapāripūriṃ vadanti.

“**Jiṇṇo**”ti-ādīni padāni suviññeyyāni, heṭṭhā vuttatthāni ca. Duttiyanaye pana **jiṇṇoti** nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāti āha “**jiṇṇoti porāṇo**”ti-ādi, tena tassa brāhmaṇassa kulavasena uditoditabhāvamāha. Jātivuddhiyā “vayo-anupatto”ti vakkhamānattā, guṇavuddhiyā tato sātisaṃyattā ca “**vuddhoti sīlācārādiguṇavuddhiyā yutto**”ti āha. Tathā jātimahallakatāya vakkhamānattā “**mahallako**”ti padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipannoti** brāhmaṇānaṃ paṭipattivīthiṃ upagato taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayanti** pacchimavayaṃ.

Buddhaguṇakathāvaṇṇanā

304. Tādisehi mahānubhāvehi saddhiṃ yugaggāhasenapi dahanāṃ na mādisānaṃ anucchavikaṃ, kuto pana ukkaṃsananti idaṃ brāhmaṇassa na yuttarūpanti dassento āha “**na kho pana metaṃ yuttan**”ti-ādi. **Sadisāti** ekadesena sadisā. Na hi Buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itareti** attano guṇehi asadisaguṇe. **Idanti** idaṃ atthajātaṃ. **Gopadakanti** gāviyā pade ṭhita-udakaṃ.

Saṭṭhikulasatasahassanti saṭṭhisahassādhikaṃ kulasatasahassaṃ. **Kulapariyāyenāti** Suddhodanamahārājassa kulānukkamena **āgataṃ**. **Tesupīti** tesupi catūsu nidhīsu. **Gahitagahitanti** gahitaṃ gahitaṃ ṭhānaṃ pūratieva dhanena paṭipākatikameva hoti. **Aparimāṇoyevāti** “ettako eso”ti kenaci paricchindituṃ asakkuṇeyyatāya aparicchinno eva.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesīti** yathā rāhu asurindo āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca Bhagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathā rūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Kilesehi ārakattā parisuddhaṭṭhena **ariyanti** āha “**ariyaṃ uttamaṃ parisuddhan**”ti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ**, na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsītipāṇasahassāni** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā devamanussā **maggaphalāmataraṃ** pivimsu, koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, **tasmā** anuttarācārasikkhāpanavasena Bhagavā **bahūnaṃ ācariyo**. Teti kāmāragato aññe Bhagavato pahīnakilese. **Keḷanāti** keḷāyanā dhanāyanā.

Apāpapurekkhāroti apāpe pure karoti, na vā pāpaṃ purato karotītipi apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ “**apāpe navalokuttaradhamme**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **apāpeti** pāpapaṭipakkhe, pāparahite ca. Brahmani seṭṭhe Buddhē Bhagavati bhavā tassa dhammadesanāvasena ariyāya jātiyā jātattā, brahmuno vā Bhagavato hitā¹ garukaraṇādinā, yathānusīṭṭhapaṭipattiyā ca, brahmaṃ vā seṭṭhaṃ ariyamaggaṃ jānātīti **brahmaññā**, ariyasāvakasaṅkhātā pajā, tenāha “**Sāriputtā**”ti-ādi. Pakatibrahmaṇajātivāsenāpi “brahmaññāya pajāyā”ti padassa attho veditabboti dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rājjaṃ **raṭṭhaṃ** rājanti rājāno etenāti, tadekadesabhūtā padesā pana **janapado** janā pajjanti ettha sukhajīvikaraṃ pāpuṇantīti. Pucchāya vā dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Asamatthatanti** attano asamatthatam. **Bhagavā vissajjeti** tesaṃ upanissayasampattiṃ, ñāṇaparipākam, cittācāraṇa nātvāti adhippāyo.

“**Ehi svāgatavādī**”ti iminā sukhāsambhāsapubbakaraṃ piyavāditaṃ dasseti, “**sakhilo**”ti iminā saṇhavācataṃ, “**sammodako**”ti iminā paṭisandhāraṇakusalataṃ, “**abhākuṭiko**”ti iminā sabbattheva vippasannamukhataṃ, “**uttānamukho**”ti iminā sukhālāpataṃ, “**pubbabhāsī**”ti iminā dhammānuggahassa okāsakaraṇato hitajjhāsayataṃ Bhagavato vibhāveti.

Yattha kirāti kira-saddo arucisūcanattho, tena Bhagavatā adhivutthapadese na devatānubhāvena manussānaṃ anupaddavatā, atha kho Buddhānubhāvenāti dasseti. Tenāha “**apicā**”ti-ādi.

---

1. Bhagavato apaccam (Abhinavaṭṭi)

Anusāsitabboti vineyyajanasamūho gayhatīti nibbattitaṃ ariyasamghameva dassetuṃ “**sayam vā**”ti-ādi vuttaṃ. Anantarassa vidhi paṭisedhovāti katvā “**tādisovā**”ti iminā “sayam vā”ti-ādinā vuttavikappo eva paccāmaṭṭhoti “purimapadasseva vā”ti vikappantaraggahaṇaṃ. **Bahūnaṃ titthakarāna**nti pūraṇādināṃ anekesaṃ titthakarānaṃ, niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanaṃ. **Kāraṇena**ti appicchasantuṭṭhatādisamāropanalakkhaṇena kāraṇena. **Āgantukā navakā**ti abhinavā āgantukā abbhāgatā¹. **Pariyāpuṇāmī**ti paricchindituṃ jānāmi sakkomi, tenāha “**jānāmī**”ti. “**Kappampi ce aññamabhāsamāno**”ti abhūtaparikkappanavacanametāṃ tathā bhāsamānassa abhāvato.

305. Alam-saddo arahatthopi hoti “alameva nibbinditun”ti-ādīsu² viyāti āha “**alamevāti yuttamevā**”ti. Puṭena netvā asitabbato paribhuñjitabbato puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ. Puṭaṃsena purisena.

Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā

307. **Ubhatopakkhikā**ti micchādiṭṭhisammādiṭṭhīnaṃ vasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikā**ti saṭhā.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309. **Vighātanti** cittadukkhaṃ.

311-3. **Sujanti** homadabbim. **Paggaṇhantesū**ti juhanatthaṃ gaṇhanakesu, irubbijjesūti attho. **Paṭhamo vā**ti tattha sannipatitesu yajanakiriyaṃ sabbapadhāno vā. **Dutiyo vā**ti tadanantaro vā. “**Sujan**”ti karaṇe etaṃ upayogavacananti āha “**sujāyā**”ti. Aggihuttapamukhatāya yaññassa yaññe diyyamānaṃ sujāmukhena dīyatīti āha “**sujāya diyyamāna**”ti. **Porāṇā**ti Aṭṭhakathācariyā. **Visesatoti** vijjācaraṇavisesato, na brāhmaṇehi icchi tavijjācaraṇamattato. **Uttamabrāhmaṇassā**ti anuttaradakkhiṇeyyatāya ukkaṭṭhabrāhmaṇassa. **Brāhmaṇasamayanti** brāhmaṇasiddhantaṃ. **Mā bhindi mā vināsesi**.

1. Tamabbhāhatā na abbhāgatā (Ka)

2. Sam 1. 387 piṭṭhe.

316. **Samasamoti** samoyeva hutvā samo. Hīnopamavasenapi samatā vuccatīti taṃ nivattento “**ṭhapetvā ekadesasamattan**”ti-ādimāha.

Kulakoṭiparidīpananti kula-ādiridīpanaṃ. **Athāpi siyāti** athāpi tumhākaṃ evaṃ parivitakko siyā. **Brāhmaṇabhāvaṃ sādheti**¹ vaṇṇo. **Mantajātīsupi** eseva nayo. **Sīlameva sādheṣṣati** brāhmaṇabhāvaṃ. Kasmāti ce? Āha “**tasmiṇhissā**”ti-ādi. **Sammohamattaṃ vaṇṇādayoti** vaṇṇamantajātīyo hi brāhmaṇabhāvassa aṅganti sammohamattametaṃ asamavekkhitābhimānabhāvato.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. **Kathito brāhmaṇena pañho**ti “sīlavā ca hotī”ti-ādinā dvinnāṃ eva aṅgānaṃ vasena yathāpucchito pañho yāthāvato vissajjito. **Etthāti** etasmim yathāvissajjite atthe. **Tassāti** Soṇadaṇḍassa. **Sīlaparisuddhāti** sīlasampattiyaṃ sabbaso suddhā anupakkiliṭṭhā. **Kuto dussīle paññā** asamāhitattā tassa. **Jāle eḷamūge kuto sīlanti** jāle eḷamūge duppaññe kuto sīlaṃ sīlavibhāgassa, sīlaparisodhanūpāyassa ca ajānanato. Pakatṭhaṃ ukkatṭhaṃ ñāṇaṃ paññāṇanti pākatikaṃ ñāṇaṃ nivattetuṃ “paññāṇaṃ”ti vuttanti tayidaṃ pakārehi jānanato **paññā**’vāti āha “**aññāṇanti paññāyevā**”ti.

Sīlenadhotāti samādhipadaṭṭhānena sīlena sakalasamkilesamalavisuddhiyā dhotā visuddhā, tenāha “**kathaṃ panā**”ti-ādi. Tattha **dhovatīti** sujijhati. **Mahāsaṭṭhivassatthero viyāti** saṭṭhivassamahāthero viya. **Vedanāpariggahamattampīti** ettha **vedanāpariggaho** nāma yathā-uppannaṃ vedanaṃ sabhāvarasato upadhāretvā “ayaṃ vedanā phassaṃ paṭicca, so phasso anicco dukkho vipariṇāmadhammo”ti lakkhaṇattayaṃ āropetvā pavattitavipassanā. Evaṃ vipassantena hi sukhena sakkā sā vedanā adhivāsetuṃ “vedanā eva vedayati”ti. **Vedanaṃ vikkhambhetvāti** yathā-uppannaṃ dukkhavedanaṃ ananuvattitvā vipassanaṃ ārabhitvā vīthim paṭipannāya vipassanāya taṃ vinodetvā. **Samsumārapatitenāti** kumbhīlena viya

---

1. Sādhenti (Ṭṭha)

bhūmiyaṃ urena nipajjanena. **Paññāya sīlaṃ dhovivāti** akhaṇḍādibhāvāpādanena sīlaṃ ādimajjhapariyosānesu paññāya suvisodhitam katvā.

318. “**Kasmā āhā**”ti uparidesanāya kāraṇaṃ pucchatī. **Lajjā** nāma “sīlassa jātiyā ca guṇadosapakāsanena samaṇena Gotamena pucchitapañham viissajjesī”ti parisāya paññātata. **Ettakaparamā**ti ettaka-ukkaṃsakoṭikā pañca sīlāni, vedattayavibhāvanam paññañca lakkhaṇādito niddhāretvā jānanam natthi, kevalam tattha vacīparamā mayanti dassetīti āha “**sīlapaññānti vacanameva paramam amhākan**”ti. “**Ayam pana viseso**”ti idam niyyātanāpekkham sīlaniddese, tenāha “**sīlamicceva niyyātitan**”ti. Sāmaññaphale pana “Sāmaññaphalam”icceva niyyātitaṃ, paññānidese pana jhānapañnam adhiṭṭhānam katvā vipassanāpaññāvaseneva paññāniyyātanam kataṃ, tenāha “**paṭhamajjhānādīni**”ti.

Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

321-2. **Nattāti** puttaputto. Agāravaṃ nāma natthi, na cāyam Bhagavati agāravena “ahañceva kho panā”ti-ādimāha, atha kho attalābhaparihānibhayena. Ayañhi yathā tathā attano mahājanassa sambhāvanam uppādetvā kohaññena pare vimhāpetvā lābhuppādam nijjigisanto vicarati, tasmā tathā avoca, tenāha “**iminā kirā**”ti-ādi.

Taṅkhaṇānurūpāyāti yādisī tadā tassa ajjhāsayaṃpavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇassa paripākassa abhāvato kevalam abbhudayanissito eva attho dassitoti āha “**diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ attham sandassetvā**”ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake kusale dhamme, “catubhūmake”tipi vattum vaṭṭatiyeva, tenevāha “āyatim nibbānatthāya vāsanābhāgiyā vā”ti¹. **Tatthāti** kusaladhamme yathā samādapite. **Nanti** brāhmaṇam. **Samuttejetvāti** sammadeva uparūpari nisānetvā puññakiriyaṃ tikkhavisadabhāvam āpādetvā. Tam pana atthato tattha ussāhajanam hotīti āha “**sa-ussāham**”

1. Vāsanābhāgiyāya cāti (Tṭha)

katvā”ti. Evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhatā, evarūpaṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikā atthasampādanīti evaṃ **sa-ussāhatāya, aññehi ca** tasmim **vijjamānaguṇehi sampahamsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi Bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchatīti āha **“brāhmaṇo paṇā”**ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā Bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti āha **“kevalamassā”**ti-ādi. Na hi Bhagavato niratthakā desanā hotīti.

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

5. Kūṭadantasutta

323. **Purimasuttadvayeti** Ambaṭṭhasoṇadaṇḍasuttadvaye.

Vuttanayamevāti yaṃ tattha āgatasadisaraṃ idhāgataṃ, taṃ atthavaṇṇanato vuttanayameva, tattha vuttanayeneva veditabbanti attho. “Taruno ambarukkho ambalaṭṭhikā”¹ti Brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanti āha “**ambalaṭṭhikā Brahmajāle vuttasadisāvā**”ti.

Yaññāvāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni, aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni upaṭṭhapitānīti vuttaṃ Pāliyaṃ “mahāyañño upakkhaṭo”ti, taṃ upakkharaṇaṃ tesāṃ tathāsajjananti āha “**upakkhaṭoti sajjito**”ti. **Vacchatarasatānīti** yuvabhāvappattāni balavavacchasatāni, te pana vacchā eva honti, na dammā balibaddā cāti āha “**vacchasatānī**”ti. **Eteti** usabhādayo urabbhapariyosānā. **Anekesanti** anakajātikānaṃ. Saṅkhyāvasena anekatā sattasataggahaṇeneva paricchinnā. **Migapakkhinanti** mahimsa ruru pasada kuruṅga gokaṇṇamigānañceva mora kapiṇjara tittira kapotādipakkhinañca.

328. Yaññasaṅkhātassa puññassa yo saṅkilesso, tassa nivāraṇato nisedhanato **vidhā** vuccanti vipphaṭṭhāvinodanā. Tato eva tā taṃ puññābhisandaṃ avicchinditvā ṭhapentīti “**ṭhapanā**”ti vuttā. Tāsaṃ pana yaññassa ādimajjhapariyosānavasena tīsu kālesu pavattiyā yañño tiṭṭhapanoti āha “**tiṭṭhapananti attho**”ti. Parikkharonti abhisāṅkharontīti **parikkhārā**, parivārāti vuttaṃ “**soḷasaparikkhāranti soḷasaparivāran**”ti.

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā

366. **Pubbacaritanti** attano purimajātisambhūtaṃ bodhisambhārabhūtaṃ puññacariyaṃ. Tathā hissa anugāminova nidhissa thāvaro nidhi nidassito. Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti āha “**yo koci attano santakena vibhavana aḍḍho**

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 42 piṭṭhe.

hotī”ti. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ **“mahatā aparimāṇasaṅkhyena dhanena samannāgato”**ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā **bhogo** nāmāti āha **“pañcakāmaguṇavasenā”**ti. **Piṇḍapiṇḍavasenā**ti bhājanālaṅkāradivibhāgaṃ ahutvā kevalaṃ khaṇḍakhaṇḍavasena.

Māsakādīti ādi-saddena thālakādiṃ saṅgaṇhāti. **Bhājanādīti ādi**-saddena vatthaseyyāvasathādiṃ saṅgaṇhāti. Suvaṇṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni **“sattaratanānī”**ti vadanti. Sālivīhi-ādi **pubbaṇṇaṃ** purakkhataṃ sassaphalanti katvā. Tabbipariyāyato muggamāsādi **aparaṇṇaṃ**. **Devasikaṃ -pa- vasenā**ti divase divase paribhuñjitabbadātabbavaḍḍhetabbādividhinā parivattanakadhanadhaññavasena.

Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āṭhapanatṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ**, tenāha **“dhaññena -pa- gāro cā”**ti. Evaṃ sārāgabbhaṃ “koso”ti, dhaññassa āṭhapanatṭhānañca “koṭṭhāgāraṃ”ti dassetvā idāni tato aññathā taṃ dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā asino tikkhabhāvaparīhārato paricchado “koso”ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvaparīhārānattā caturaṅginī senā “koso”ti āha **“catubbidho koso hatthī assārathāpattī”**ti. **Vatthakoṭṭhāgāra**-ggahaṇeneva sabbassāpi bhaṇḍatṭhapanatṭhānassa¹ gahitattā tividhaṃ koṭṭhāgāranti vuttaṃ **“idaṃ evaṃ bahun”**ti-ādi. Rājā tamatthaṃ jānantova bhaṇḍāgārikaṇa kathāpetvā parisāya nissaddabhāvāpādanatthañcāha evaṃ me pakatikkhobho na bhavissatīti.

337-8. **Brāhmaṇo cintesi** janapadassa anupaddavatthañceva yaññassa ca cirānupavattanatthañca, tenāha **“ayaṃ rājā”**ti-ādi.

Sattānaṃ hitassa sukhassa ca vidūsanato ahitassa dukkhassa ca āvahanato corā eva kaṇṭakā, tehi **corakaṇṭakehi**. Yathā gāmaṃvāsīnaṃ ghātā gāmaghātā, evaṃ panthikānaṃ duhanā vibādhanā **panthaduhanā**. **Adhammakārī**ti dhammato apetassa ayuttassa karaṇasīlo, attano vijite janapadādīnaṃ tato anattatho tāyaṇena

1. Kuppabhaṇḍatṭhapanatṭhānassa (Abhinavaṭṭi)

khattiyo yo khattadhammo, tassa vā akaraṇasīloti attho. Dassavo eva khīlasadisattā **dassukhīlaṃ**. Yathā hi khetto khīlaṃ kasanādīnaṃ sukhappavattim, mūlasantānena sassassa buddhiṇca vibandhati, evaṃ dassavo rajje rājāṇāya sukhappavattim, mūlavirulhiyā janapadānaṃ paribuddhiṇca vibandhanti. Tena vuttaṃ “dassavo eva khīlasadisattā dassukhīlaṃ”ti. **Vadha**-saddo hiṃsanatthopi hotīti vuttaṃ “**māraṇena vā koṭṭanena vā**”ti. **Addubandhanādīnāti ādi**-saddena rajjubandhanasankhalikabandhanādīm saṅgaṇhāti. **Jāniyāti** dhanajāniyā, tenāha “**sataṃ gaṇhathā**”ti-ādi. **Pañcasikhamuṇḍakaraṇanti**¹ kākapakkhakaraṇaṃ. **Gomayasiñcananti** sīse chakaṇodakāvasecanaṃ. **Kudaṇḍakabandhananti** gaddulabandhanam. **Evamādīnāti ādi**-saddena khuramuṇḍam karitvā bhasmapuṭapothanādīm saṅgaṇhāti. **Ūhanissāmīti** uddharissāmi, apanessāmīti attho. **Ussahantīti** pubbe tattha kataparicayatāya ussāham kātuṃ sakkonti. **Anuppadetūti** anu anu padetu, tenāha “**dinne appahonte**”ti-ādi. Sakkhikaraṇapaṇṇāropanāni vaḍḍhiyā saha vā vinā vā puna gahetukāmassa, idha pana taṃ natthīti āha “**sakkhim akatvā**”ti-ādi, tenāha “**mūlacchejjavasena**”ti. Pakārato bhaṇḍāni ābharati sambharati paricayati etenāti **pābhatam**, bhaṇḍamūlaṃ.

Divase divase dātabbabbhattam **devasikabhattam**. “Anumāsam, anuposathan”ti-ādinā dātabbam vetanam **māsikādiparibbayaṃ**. Tassa tassa kulānurūpena² kammānurūpena sūrabhāvānurūpenāti paccekam anurūpa-saddo yojetabbo. Senāpaccādi **ṭhānantaram**. Sakakammapasutattā, anupaddavattā ca **dhanadhaññānam rāsiko** rāsikārabhūto. **Khemena ṭhitāti** anupaddavena pavattā, tenāha “**abhayā**”ti, kutocipi bhayarahitāti attho.

Catuparikkhāraṇaṇā

339. Tasmim tasmim kicce anuyanti anuvattantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā** yathā “anubhāvo eva ānubhāvo”ti. **Assāti** rañño. **Teti** ānuyantakhattiyādayo. **Attamanā na bhavissanti** “amhe ettha bahi karotī”ti. Nibandhavipulāgamo gāmo **nigamo**,

1. Pañcasikhamuṇḍikakaraṇam (bahūsu)

2. Kusalānurūpena (ṭṭha)

vivaḍḍhitamahā-āyo mahāgāmoti attho. **Janapada**-saddo heṭṭhā¹ vuttattho eva. Channaṃ pakatīnaṃ vasena rañño hitasukhābhībuddhi, tadekadesā ca ānuyantādayoti vuttaṃ “**yaṃ tumhākaṃ anujānanaṃ mama bhaveyya dīgharattaṃ hitāya sukhāyā**”ti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā**, rajjakiccavosāsanakā. Te pana rañño piyā, sahapavattanakā ca hontīti āha “**piyasahāyakā**”ti. Rañño parisati bhavāti **pārisajjā**, te pana keti āha “**sesā āṇattikarā**”ti², yathāvutta-ānuyantakhattiyādīhi avasesā rañño āṇākarāti attho. Satipi deyyadhamme ānubhāvasampattiyā, parivārasampattiyā ca abhāve tādisaṃ dātum na sakkā, vuḍḍhakāle ca tādīsānampi rājūnaṃ tadubhayaṃ hāyatevāti āha “**mahallakakāle -pa- na sakkā**”ti. Anumatiyāti anujānanena. **Pakkhāti** sapakkhā³ yaññassa āṅgabhūtā. Parikkharontīti **parikkhārā**, sambhārā. Ime tassa yaññassa āṅgabhūtā parivārā viya hontīti āha “**parivārā bhavanti**”ti.

Aṭṭhaparikkhāravaṇṇanā

340. **Yasasāti** ānubhāvena, tenāha “**āṇāṭṭhapanasamatthatāyā**”ti. **Saddahatīti** “dātā dānassa phalaṃ paccanubhotī”ti pattiyāyati. Dāne sūroti **dānasūro**, deyyadhamme īsakampi saṅgaṃ akatvā muttacāgo. Svāyamatto kammassakataññāṇassa tikkhavisadabhāvena veditabbo, tenāha “**na saddhāmattakenevā**”ti-ādi. Yassa hi kammassakatā paccakkhato viya upaṭṭhāti, so evaṃ vutto. **Yaṃ dānaṃ detīti** yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvāti** tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti anadhibhavanīyattā. “Na dāso, na sahāyo”ti vatvā tadubhayaṃ anvayato, byatirekato ca dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dānassa dāsabyataṃ upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa viyabhāvānissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato

1. 317 piṭṭhe.

2. Āṇattikārakā (Ṭṭha)

3. Sāpekkhā (bahūsu)

attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāniparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Samitapāpā samaṇā, bāhitapāpā brāhmaṇā ukkaṭṭhaniddesena, pabbajjāmattasamaṇajātimattabrāhmaṇā pana **kapaṇā**diggahaṇenevettha gahitāti adhippāyo. **Duggatāti** dukkarajīvikāṃ upagatā kasiravuttikā, tenāha “**daliddamanussā**”ti. **Addhikāti** addhānamaggagāmino. **Vaṇibbakāti** dāyakanāṃ guṇakittanavasena, kammaphalakittanamukhena ca yācanakā seyyathāpi naggacariyādayo, tenāha “**iṭṭhaṃ dinnan**”ti-ādi. “**Pasatamattan**”ti vīhitaṇḍulādivasena vuttaṃ, “**sarāvamattan**”ti yāgubhattādivasena. Opānaṃ vuccati ogāhetvā pātabbato naditaḷākādīnaṃ sabbasādhāraṇatitthaṃ, opānaṃ viya bhūtoti **opānabhūto**, tenāha “**udapānabhūto**”ti-ādi. **Sutameva sutajātanti jāta**-saddassa anattahantaravācakatāṃ āha yathā “kosajātan”ti.

Atītādi-atthacintanasamatthatā nāmassa rañño anumānavasena, itikattabbatāvasena ca veditabbā, na Buddhānaṃ viya tattha paccakkhadassitāyāti dassetuṃ “**atīte**”ti-ādi vuttaṃ. Aḍḍhatādayo tāva yaññassa parikkhārā hontu tehi vinā tassa asijjhanato, sujātataśurūpatā pana kathanti āha “**ete hi kirā**”ti-ādi. Ettha ca keci “yathā aḍḍhatādayo yaññassa ekaṃsato aṅgāni, na evamabhijātātā, abhirūpatā cāti dassetuṃ **kira**-saddaggahaṇan”ti vadanti “ayaṃ dujjāto”ti-ādivacanassa anekantikataṃ maññamānā, tayidaṃ asāraṃ, sabbasādhāraṇavasena hesa yaññārambho tattha siyā kesañci tathāparivitakkoti tassāpi avakāsābhāvādassanatthaṃ¹ tathā vuttatā. **Kira**-saddo pana tadā brāhmaṇena cintitākārasūcanattho datṭhabbo. **Evamādīnīti ādi**-saddena “ayaṃ virūpo daliddo appesakkho assaddho appassuto anattaññū na medhāvī”ti etesaṃ saṅgaho datṭhabbo.

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. “**Su jaṃ paggaṇhantānaṃ**”ti purohitassa sayameva kaṭacchuggahaṇajotanena² evaṃ sahatthā, sakkaccaṇca dāne yuttatā³ icchitabbāti

1. Avaharābhāvādassanatthaṃ (bahūsu)

2. ...codanena (bahūsu)

3. Yuttapayuttatā (Abhinavaṭi)

dasseti. **Evam dujjātassāti** etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

342. **Tiṇṇaṃ ṭhānānanti** dānassa ādimajjhapariyosānabhūtāsu tīsu bhūmīsu, avatthāsūti attho. **Calantīti** kampanti purimākāre na tiṭṭhanti. **Karaṇattheti** tatiyāvibhatti-atthe. Kattari hetam sāmivacanam karaṇīyasaddāpekkhāya. “Paccānutāpo¹ na kattabbo”ti vatvā tassa akaraṇūpāyam dassetum **“pubbacetanā pana acalā patiṭṭhapetabbā”**ti vuttam. Tattha **acalāti** dalhā kenaci asamhīrā. **Patiṭṭhapetabbāti** supatiṭṭhitā kātabbā. Evam karaṇena hi yathā tam dānam sampati yathādhippāyam nippajjati, evam āyatimpi vipulaphalatāyāti āha **“evaṇhi dānam mahapphalaṃ hotīti dasseti”**ti, vippaṭisārena anupakkiliṭṭhabhāvato. **Muñcacetanāti** pariccāgacetanā. Tassā niccalabhāvo nāma muttacāgatā pubbābhisaṅkhāravasena ulārabhāvo, samanussaraṇacetanāya pana niccalabhāvo “aho mayā dānam dinnam sādhu suṭṭhū”ti tassa sakkaccam paccavekkhaṇāvasena veditabbo. **Tathā akarontassāti** muñcacetanam, tattha paccāsamanussaraṇacetanañca vuttanayena niccalaṃ akarontassa vippaṭisāram uppādentassa. Khettaṃvisese pariccāgassa katattā laddhesupi **ulāresu bhogesu cittam nāpi namati**. Yathā kathanti āha **“mahāroruṃ upapannassa seṭṭhigahapatino viyā”**ti.

So kira Tagarasikhim Paccekabuddham attano gehadvāre puṇḍāya ṭhitam disvā “imassa samaṇassa piṇḍapātam dehi”ti bhariyam āṇāpetvā rājupaṭṭhānattham pakkāmi. Seṭṭhibhariyā sappaññajātikā, sā cintesi “mayā ettakena kālena ‘imassa dethā’ti vacanamattampissa na sutapubbam, ayaṇca maññe ahosi paccekasambuddho, yathā tathā adatvā paṇītam piṇḍapātam dassāmi”ti upagantvā paccekasambuddham pañcapatiṭṭhitena vanditvā pattam ādāya antonivesane paññattāsane nisīdāpetvā parisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattam sampādetvā tadanurūpaṃ khādanīyam, byañjanam, sūpeyyaṇca abhisamkharitvā bahi gandhehi alaṅkaritvā paccekasambuddhassa hatthesu patiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho “aññesampi Paccekabuddhānam

---

1. Pacchānutāpo (Tṭha)

saṅgahaṃ karissāmī”ti aparibhuñjitvāva anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi rājupaṭṭhānaṃ katvā āgacchanto Paccekabuddhaṃ disvā ahaṃ “tumahākaṃ piṇḍapātaṃ dethā”ti vatvā pakkanto, api vo laddho piṇḍapātoti. Āma seṭṭhi laddhoti. “Passāmā”ti gīvaṃ ukkhipitvā olokesi. Athassa piṇḍapātagandho uṭṭhahitvā nāsapuṭaṃ pūresi. So “mahā vata me dhanabyayo jāto”ti cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto pacchā vippaṭisārī ahoṣi. Vippaṭisārassa pana uppannākāro “varametan”ti-ādinā¹ Pāliyaṃ āgatoyeva. Bhātu panāyaṃ ekaṃ puttakaṃ sāpateyyakāraṇā jīvitaṃ voropesi, tena mahāroruvaṃ upapanno. Piṇḍapātadānena panesa sattakkhattuṃ suggaṭiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno, sattakkhattumeva ca seṭṭhikule nibbato, na cāssa ulāresu bhogesu cittaṃ nami. Tena vuttaṃ “nāpi ulāresu bhogesu cittaṃ namatī”ti.

343. Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ saparicchedaṃ phalaṃ nibbattetīti **ākāro**, dāraṇanti āha “**dasahi ākārehīti dasahi kāraṇehī**”ti. **Paṭiggāhakatovā**ti balavataro hutvā uppajjamāno paṭiggāhakatova uppajjati, itaro pana deyyadhammato, parivārajanatopi uppajjeyyeva. **Uppajjitum yuttanti** uppajjanārahaṃ. **Tesaṃyeva** pāṇātipātīnaṃ. Yajanaṃ nāmettha dānaṃ adhippetāṃ, na aggijuhananti āha “**yajataṃ bhavanti detu bhavan**”ti. **Vissajjatū**ti muttacāgavasena vissajjatu. **Abbhantaranti** ajjhantaṃ, sakasantāneti attho.

344. Heṭṭhā soḷasa parikkhārā vuttā yaññassa te vatthuṃ katvā, idha pana sandassanādivasena anumodanāya āraddhattā vuttaṃ “**soḷasahi ākārehī**”ti. **Dassetvā** attano desanānubhāvena paccakkhato viya phalaṃ dassetvā, anekavāraṃ pana kathanato ca āmeḍitavacanaṃ. **Tamatthanti**² yathāvuttaṃ dānaphalavasena kammaphalasambandhaṃ. **Samādapetvā**³ sutamattameva akatvā yathā rājā tamatthaṃ sammadeva ādiyati citte karonto suggaḥitaṃ katvā gaṇhāti, tathā sakkaccaṃ ādāpetvā. Āmeḍitakāraṇaṃ heṭṭhā⁴ vuttameva.

1. Saṃ 1. 93 piṭṭhe.

3. Sammā ādāpetvā (bahūsu)

2. Bhaddatthaṃ (Tṭha)

4. 273 piṭṭhe.

“**Vipphaṇṇasāravīnodaṇaṇā**”ti idaṃ nidassanamatthaṃ. Lobhadosamoha-
issāmacchariyamānādayopi hi dānacittassa upakkilesā, tesāṃ vinodaṇaṇaṇi
taṃ samuttejitaṃ nāma hoti tikkhavisadabhāvavappattito. Āsannatarabhāvato
vā vipphaṇṇasāraṇassa tabbinodaṇameva gahitaṃ, pavattitepi hi dāne tassa
sambhavato¹. Yāthāvato vijjamānehi guṇehi tuṭṭhapapaṭṭhabhāvāpādanam
sappahamsananti āha “**sundaram te -pa- thutim katvā kathesi**”ti.

Dhammatoti saccato. Saccañhi dhammato anapetattā dhammaṃ,
upasamacariyābhāvato samaṃ, yuttabhāvena kāraṇanti ca vuccatīti.

345. Tasmim yaññe rukkhataṇṇachedopi nāma nāhosi, kuto paṇavadhosi
paṇavadhābhāvasseva daḍḍhikaraṇattham, sabbaso
viparītagāhavidūsitatañcassa dassetuṃ Pāḷiyam “neva gāvo haññimsū”ti-
ādim vatvāpi “na rukkhā chijjimsū”ti-ādi vuttaṃ, tenāha “**kim pana gāvo**”ti-
ādi. **Barihisatthāyāti** paricchadanatthāya. **Vanamālāsankhepenāti**
vanapupphehi ganthitamālāniyāmena. **Bhūmiyam vā pattharantīti**
vedibhūmim parikkhipantā tattha pattharanti. **Antogehadāsādayoti**
antojātadhanakkītakaramaṇītasayaṃdāsā. **Pubbamevāti** bhatikaraṇato
pageva. **Gahetvā karontīti** divase divase gahetvā karonti. **Tajjitāti** gajjitā.
Piyasamudācārenevāti iṭṭhavacaneneva. **Phāṇitena cevāti** ettha ca-saddo
avuttasamuccayatto, tena paṇītaṇṇāṇāṃ nānappakāraṇam
khādanīyabhojanīyādīnañceva vatthamālāgandhavilepanayānaseyyādīnañca
saṅgaho daṭṭhabbo, tenāha “**paṇītehi sappitelādisammissehevā**”ti-ādi.

346. Saṃ nāma dhanam, tassa patīti sapati, dhanavā.
Diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti **sāpateyyam**, tadeva
dhanam. Tenāha “**pahūtam sāpateyyam ādāyāti bahum dhanam gahetvā**”ti.
Gāmahāgenāti saṃkittanavasena gāme vā gahetabbabhāgena.

347. “**Yāgum pivivā**”ti yāgusīsena pātarāsabhojanamāha. **Puratthimena**
yaññavāṭassāti rañño dānasālāya nātidūre

---

1. Pavattite -pa- sambhavoti. (Abhinavaṭī)

puratthimadisābhāgeti attho, yato tattha pātarāsaṃ bhuñjitvā
akilantarūpāyeva sāyanhe sālaṃ pāpuṇanti. “**Dakkhīṇena yaññavāṭassā**”ti-
ādisupi eseva nayo.

348. **Parihārenā**ti Bhagavantam garuṃ katvā agāravaparihārena.

Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā

349. **Uṭṭhāya samuṭṭhāyā**ti dāne uṭṭhānavīriyaṃ sakkaccaṃ katvā.
Appasambhārataroti¹ ativiya parittasambhāro. Samārabhīyati yañño etehīti
samārambhā, sambhārasambharaṇavasena² pavattasattapīlā. **Appaṭṭhataroti**
pana ativiya appakiccoti attho. Vipākasaññitaṃ atisayena mahantaṃ
sadisaphalaṃ etassāti **mahapphalataro**. Udayasaññitaṃ atisayena mahantaṃ
nissandādiphalaṃ etassāti **mahānisamsataro**. **Dhuvadānānī**ti dhuvāni thirāni
acchinnāni katvā dātabbadānāni. **Anukulayaññānī**ti anukulaṃ
kulānukkamaṃ upādāya dātabbadānāni, tenāha “**amhākan**”ti-ādi.
Nibaddhadānānīti nibandhetvā niyametvā pavenīvasena pavattitadānāni.

Hatthidantena pavattitā **dantamayasalākā**, yattha dāyakānaṃ nāmaṃ
aṅkanti. **Raṇṇoti** setavāhanaraṇṇo.

Ādīnīti ādi-saddena “seno viya maṃsapesiṃ kasmā okkhanditvā
gaṇhāsī”ti evamādīnaṃ saṅgaho. Pubbacetanāmuñcacetanā-
aparacetanāsampattiyā dāyakassa vasena tīṇi aṅgāni,
vītarāgatāvītadosatāvīsamohatāpaṭipattiyā dakkhiṇeyyassa vasena tīṇi evaṃ
chaḷaṅgasamannāgatāya dakkhiṇāya. Aparāparaṃ uppajjanakacetanāvasena
mahānadī viya, mahogho viya ca ito cito ca abhisanditvā okkhanditvā
pavattiyā puñṇameva **puñṇābhisando**.

350. **Kiccapariyosānaṃ natthi** divase divase dāyakassa
byāpārāpajjanato, tenāha “**ekenā**”ti-ādi. **Kiccapariyosānaṃ atthi**
yathāraddhassa āvāsassa katipayenāpi kālana parisamāpetabbato,

1. Appasamārambhataro (Tṭha)

2. Samāsambharaṇavasena (bahūsu)

tenāha “**paṇṇasālan**”ti-ādi. **Suttantapariyāyenā**ti suttantapālinayena¹. **Nava ānisaṃsā**ti sītaṭaṭighātādayo paṭisallānārāmapariyosānā nava udayā. Appamattatāya cete vuttā.

Yasmā āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayaajātaṃ dinnameva hoti. Dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā uttāhāya nisinnassa kāye balam āharitvā pakkhittam viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti. Bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe te parissayā na honti, sajjhāyantassa dhammapītisukham, kammaṭṭhānaṃ manasi karontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhīnaṃ pasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayaajātaṃ dinnameva hoti”ti, tasmā ete yathāvuttā sabbepi ānisaṃsā veditabbā. Tena vuttaṃ “appamattatāya cete vuttā”ti.

Sītanti ajjhantaṃ dhātukkabhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **U**ṇhanti aggisantāpaṃ, tassa vanaḍāhādīsu² sambhavo veditabbo. **Pa**ṭihantīti paṭibāhati yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanaṃ na hoti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vā**lamigānīti sīhabyagghādicandaṃmige. Guttasenāsanañhi āraññakampi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na hontīti. **Sar**īsapeti ye keci sarante gacchante dīghajāṭike sappādiḷe. **Mak**aseti nidassanamattametam, ḍaṃsādīnampi

1. Ma 1. 12; Am 2. 341 piṭṭhesu.

2. Vanadāhādīsu vā (Sārattha-Ṭi 3. 393 piṭṭhe)

etesveva¹ saṅgaho datṭhabbo. **Sisireti** sisirakālavasena, sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyoti** yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūla bhañjanādivasena pavattiyā ghero saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca. **Paṭihaññatīti** paṭibāhīyati. **Leṇatthanti** nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhatthanti** vuttaparissayābhāvena phāsuviḥaratthaṃ. **Jhāyituntī** atṭhatimsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā upanijjhāyitum. **Vipassituntī** aniccādito saṅkhāre sammāsītum.

Vihāreti patissaye. **Kārayeti** kārāpeyya. **Rammeti** manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussuteti** kāretvā pana ettha viḥāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya, te nivāsento pana tesāṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammakammaphalānaṃ, ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññaṃaññūpakāritaṃ dassetum “te tassā”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassāti** upāsakassa. **Dhammaṃ desentīti** sakalavaṭṭadukkhapanūdānaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti** so upāsako yaṃ saddhammaṃ imasmim sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena **anāsavo** hutvā **parinibbāti** ekādasaggivūpasamena sīti bhavati.

Sītaṭṭhādayo vipassanāvasānā terasa, annādilābho, dhammassavanaṃ, dhammāvabodho, parinibbānanti evaṃ **sattarasa**.

351. **Attano santakāti** attaniyā. **Duppariccajanaṃ** lobhaṃ niggaṇhitum asakkontassa. Saṃghassa vā gaṇassa vā santiketi yojanā.

---

1. Eteneva (Sārattha-Ṭī 3. 393 piṭṭhe)

Tatthāti yathāgahite saraṇe. **Natthi punappunam kattabbatā** viññūjātikassāti adhippāyo. “**Jīvitapariccāgamayaṃ puññan**”ti¹ “sace tvaṃ na yathāgahitaṃ saraṇaṃ bhindissati, evāhaṃ taṃ māremī”ti yadipi koci tiṇhena satthena jīvitā voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ Buddhaṃ na Buddhota, dhammaṃ na dhammoti, saṃghaṃ na saṃghota vadāmī”ti daḷhataraṃ katvā gahitasaraṇassa vasena vuttaṃ.

352. Saraṇaṃ upagatena kāyavācācittēhi sakkaccaṃ vatthuttayapūjā kātabbā, tattha ca saṃkilesa parihanitabbo, sikkhāpadāni pana samādānamattaṃ, sampattavattuto viramaṇamattañcāti saraṇagamanato sīlassa appaṭṭhataratā, appasamārambhataratā ca veditabbā. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinaṃ daṇḍanidhānato, sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa mahapphalamahānisaṃsataratā daṭṭhabbā.

Vakkhamānanayena ca verahetutāya veraṃ vuccati pāṇātipātādipāpadhammo, taṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjentī viya nīharatīti “**veramaṇī**, tato vā pāpadhammato viramati etāyāti “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena ikārassa ekāraṃ katvā “**veramaṇī**”ti vuttā. Asamādinnaṣīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**. Setu vuccati ariyamaggo, tappariyāpannā hutvā pāpadhammānaṃ samucchēdavasena ghāṭanavirati **setughātavirati**. Idāni tisso viratiyo sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pariharatīti** avītikkamavasena parivajjeti. **Na hanāmī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “adinnaṃ nādiyāmī”ti evamādīnaṃ saṅgaho, **vā**-saddena vā, tenāha “**sikkhāpadāni gaṇhantassa**”ti.

Maggasampayuttāti sammādiṭṭhiyādimaggasampayuttā. Idāni tāsāṃ viratīnaṃ āramaṇato vibhāgaṃ dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Purimā dveti** sampattasamādānaviratiyo. **Pacchimā**ti setughātavirati. **Sabbānīpi bhinnāni honti** ekajjhaṃ samādinnaṭṭā. **Tadeva bhijjati** visuṃ visuṃ

---

1. Puññakammaṃ (Ṭṭha)

samādinnaṭṭā. Gahaṭṭhavasena cetam vuttaṃ. **Bhedo nāma natthi** paṭipakkhasamucchinnaṃ akuppasabhāvattā, tenāha “**bhavantarepi**”ti. **Yonisiddhanti** manussatiracchānānaṃ uddham tiriyaṃeva dīghatā viya jātisiddhanti attho. Bodhisatte kucchigate bodhisattamātusīlaṃ viya dhammatāya sabhāveneva siddham **dhammatāsiddham**, maggadhammatāya vā ariyamaggānubhāvena siddham **dhammatāsiddham**. **Diṭṭhi-ujukaraṇam nāma bhāriyam** dukkham, tasmā saraṇagamaṇam sikkhāpadasamādanato mahaṭṭhatarameva, na appaṭṭhataranti adhippāyo. **Yathā tathā vā gaṇhantassāpi**ti ādaragāraṇam akatvā samādiyantassāpi. **Sādhukam gaṇhantassāpi**ti sakkaccaṃ sīlāni samādiyantassāpi, na diguṇam, tiguṇam vā ussāho karaṇīyo.

Abhayadānatāya sīlassa dānabhāvo, anavasesam vā sattanikāyaṃ dayati tena rakkhatīti **dānam**, sīlaṃ. “Aggāni”ti nātattā **aggaññāni**. Cīrarattatāya nātattā **rattaññāni**. “Ariyānaṃ sādhuṇaṃ vaṃsāni”ti nātattā **vaṃsaññāni**. “**Porāṇāni**”ti-ādīsu purimānaṃ etāni **porāṇāni**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇāni na khittāni na chaḍḍitāni **asaṃkiṇṇāni**. Ayaṅca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ etarahi, anāgate cāti āha “**asaṃkiṇṇapubbāni na saṅkiyanti na saṅkiyissanti**”ti. Tato eva **appaṭikuṭṭhāni** na paṭikkhittāni. Na hi kadācipi viññū samaṇabrāhmaṇā himsā dipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇaṃ sattānaṃ abhayaṃ detīti** sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattanikāyassa bhayābhāvaṃ deti. Na hi ariyasāvakaṭo kassaci bhayaṃ hoti. **Averanti** verābhāvaṃ. **Abyāpajjhanti** niddukkhaṃ.

Nanu ca pañcasīlaṃ sabbakālikam, na ca ekantato vimuttāyatanaṃ, saraṇagamaṇam pana Buddhuppādahetukaṃ, ekantavimuttāyatanaṃ, tattha kathaṃ saraṇagamaṇato pañcasīlassa mahapphalatāti āha “**kiñcāpi**”ti-ādi. **Jiṭṭhakanti** uttamaṃ. “**Saraṇagamaṇeṃeva paṭiṭṭhāyā**”ti iminā tassa sīlassa saraṇagamaṇena abhisankhatatamāha.

353. **Īdisamevāti** evaṃ saṃkilesapaṭipakkhameva hutvā. **Heṭṭhā vuttehi guṇehi**ti ettha heṭṭhā vuttaguṇā nāma saraṇagamaṇam, sīlasampadā, indriyesu guttadvāratāti evamādayo. Paṭhamajjhānaṃ nibbattento na

2. Khu 1. 67 pitṭhe Dhammapade.

paribyākulabhāvo **udapādi**¹. **Sutvā**ti “bandhanato mocitā”ti sutvā.
 Kāmacchandavigamena kallacittatā arogacittatā, byāpādavigamena
 mettāvasena muducittatā akathinacittatā, uddhaccakukkuccappahānena
 vikkhepavigamanato vinīvaraṇacittatā tehi na pihitacittatā,
 thinamiddhavigamena udaggacittatā saṃpaggaṇhanavasena alīnacittatā
 vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttatāya pasannacittatā ca hotīti
 āha “**kallacittanti-ādi anupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ**
sandhāya vuttan”ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kūṭadantasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Atthi (Tīha)

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavattthuvaṇṇanā

359. **Punappunam visālībhāvūpagamanatoti** pubbe kira puttadhītuvasena dve dve hutvā soḷasakkhattum jātānaṃ Licchavīrājakumārānaṃ saparivārānaṃ anukkameneva vaḍḍhantānaṃ nivāsanaṭṭhānārāmuyyānapokkharaṇī-ādīnaṃ patiṭṭhānassa appahonakatāya nagaraṃ tikkhattum gāvutantarena gāvutantarena parikkhipimsu, tenassa punappunam visālībhāvaṃ gatattā “Vesālī”tveva nāmaṃ jātānaṃ, tena vuttaṃ “**punappunam visālībhāvūpagamanato Vesālīti laddhanāmake nagare**”ti. **Sayanjātanti** sayameva jātānaṃ aropimaṃ. **Mahantabhāvenevāti** rukkhagacchānaṃ, ṭhitokāsassa ca mahantabhāvena, tenāha “**Himavantena saddhim ekābaddham hutvā**”ti. **Kūṭāgārasālāsāṅkhepenāti** haṃsavaṭṭakacchannena kūṭāgārasālāniyāmena. Kosalesu jātā, bhavā vā, taṃ vā raṭṭhaṃ nivāso etesanti **Kosalakā**. Evaṃ **Māgadhakā** veditabbā. Yassa akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, taṃ karaṇaṃ arahatīti karaṇīyaṃ, tena **karaṇīyena**, tenāha “**avassaṃ kattabbakammenā**”ti. **Taṃ kiccanti vuccati** sati samavāye kātabbato.

360. Yā Buddhānaṃ uppajjanārahā nānattasaññā, tāsāṃ vasena **nānārammaṇācārato**. Sambhavantasseva paṭisedho. **Paṭikkammāti** nivattitvā tathā cittaṃ anuppādetvā. **Sallīnoti** jhānasamāpattiyā ekattārammaṇaṃ allīno.

Oṭṭhaddhalicchavīvatthuvaṇṇanā

361. **Addhoṭṭhatāyāti** tassa kira uttarotṭhaṃ appakatāya tiriyaṃ phāletvā apanītaddhaṃ viya khāyati cattāro dante, dve ca dāṭhā na chādeti, tena naṃ “**oṭṭhaddho**”ti voharanti. Ayaṃ kira upāsako saddho pasanno dāyako dānapati Buddhamāmakō dhammamāmakō saṅghamāmakō, tenāha “**purebhattan**”ti-ādi.

362. **Sāsane yuttapayuttoti** bhāvanamanuyutto. Sabbattha sīhasamānavuttinopi Bhagavato parisāya mahatte sati tādajjhāsayanurūpaṃ pavattiyamānāya dhammadesanāya viseso hotīti āha “**mahantena ussāhena dhammaṃ desessatī**”ti.

“Vissāsiko”ti vatvā tamassa vissāsikabhāvaṃ vibhāvetum “**ayañhi**”ti-ādi vuttaṃ. Therassa khīṇāsavassa sato ālasiyabhāvo “appahīno”ti na vattabbo, vāsanālesam pana upādāyāha “**īsakaṃ appahīno viya hotī**”ti. Na hi sāvakānaṃ savāsanā kilesā pahīyanti.

363. Vineyyajanānurodhena Buddhānaṃ pāṭihāriyavijambhanaṃ hotīti vuttaṃ “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi, tenevāha “**saṃsūcitanikkhamano**”ti. Gandhakuṭito nikkhamanavelāyañhi chabbaṇṇā Buddharasmiyo āveḷaveḷā yamalāyamaḷā hutvā savisesā pabhassarā viniccharimsu.

364. **Tato paranti** “hiyyo”ti vuttadivasato anantaraṃ paraṃ **purimataraṃ** atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu vavatthito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo. Evaṃ santepi yadettha “purimataran”ti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ, yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataran orapārabhāvassa viya purimapurimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhito, tenāha “**tato paṭṭhāyā**”ti-ādi. **Mūladivasato paṭṭhāyāti-**āddivasato paṭṭhāya. **Agganti** paṭṭhamaṃ. Taṃ panettha parā atītā koṭi hotīti āha “**parakoṭim katvā**”ti. Yaṃ-saddayogena cāyaṃ “viharāmī”ti vattamānappayogo, attho pana atītakālavaseneva veditabbo, tenāha “**vihāsinti vuttaṃ hotī**”ti. Paṭṭhamavikappe “viharāmī”ti padassa “yadagge”ti iminā ujukaṃ sambandho dassito, dutiyavikappe pana “tīṇi vassāni”ti imināpi.

Piyajātikanīti iṭṭhasabhāvāni. **Sātajātikanīti** madhurasabhāvāni. Madhuraṃ viyāti hi “madhuran”ti vuccati manoramaṃ yaṃ kiñci. **Kāmūpasañhitānīti** ārammaṇaṃ karontena kāmena upasañhitāni, kāmānīyānīti attho, tenāha “**kāmassādayuttāni**”ti, kāmassādassa yuttāni yogyānīti attho. **Sarīrasaṇṭhāneti** sarīrabimbe, ādhāre cetam bhummaṃ. Tasmā

saddenāti taṃ nissāya tato uppannaena saddenāti attho. **Madhurenāti** iṭṭhena. **Ettāvatāti** dibbasotañāṇassa parikkammākathanamattena. “Attanā ñātampi na katheti, kimassa sāsane adhiṭṭhānenā”ti kujjhanto **āghātambandhitvā** saha kujjhaneneva jhānābhīññāhi pariyāyi. **Cintesīti** “kasmā nu kho mayhaṃ taṃ parikkammaṃ na kathesī”ti parivitakkento ayoniso ummujjanavasena cintesi. **Anukkamenāti** Pāthikasutte āgatanayena taṃ taṃ ayuttameva cinto, bhāsanto, karonto ca anukkamena. Bhagavati baddhāghātātāya sāsane patiṭṭhaṃ alabhanto **gihibhāvaṃ patvā**.

Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā

366-371. **Ekamsāyāti** tadattheyeva catutthī, tasmā ekamsatthanti attho. **Aṃsa-saddo** cettha koṭṭhāsapariyāyo, so ca adhikārato dibbarūpadassanadibbasaddassavanavasena veditabboti āha “**ekakoṭṭhāsāyā**”ti-ādi. **Anudisāyāti** puratthimadakkhiṇādibhedāya catubbidhāya anudisāya. **Ubhayakoṭṭhāsāyāti** dibbarūpadassanatthāya, dibbasaddassavanatthāya ca. **Bhāvitoti** yathā dibbacakkhuñāṇaṃ, dibbasotañāṇaṃca samadhiyataṃ hoti, evaṃ bhāvito. Tayidaṃ visuṃ visuṃ parikkammakaraṇena ijjhantīsu vattabbaṃ natthi, ekajjhaṃ ijjhantīsupi kameneva kiccasiddhi ekajjhaṃ kiccasiddhiyā asambhavato. Pāḷiyampi ekassa ubhayasamatthatāsandassanatthameva “dibbānaṃca rūpānaṃ dassanāya, dibbānaṃca saddānaṃ savanāyā”ti vuttaṃ, na ekajjhaṃ kiccasiddhisambhavato. “**Ekamsabhāvito samādhi hetū**”ti iminā sunakkhatto dibbacakkhuñāṇāya eva parikkammaṃ katattā vijjamaṇampi dibbasaddaṃ nāssossīti dasseti. **Apaṇṇakanti** avirajjhanakaṃ, anavajjanti vā attho.

372. Samādhi eva bhāvetabbaṭṭhena **samādhibhāvanā**. “Dibbasotañāṇaṃ seṭṭhaṃ”ti maññaṃānenāpi mahālinā dibbacakkhuñāṇampi tena saha gahetvā “etāsaṃ nūna bhante”ti-ādinā pucchitanti “**ubhayaṃsabhāvitānaṃ samādhinanti attho**”ti vuttaṃ. **Bāhirā etā samādhibhāvanā** aniyyanikattā. Tā hi ito bāhirakānampi ijjhanti. **Na ajjhantikā**¹ Bhagavato

1. Na ajjhantā (bahūsu)

sāmukkaṃsikabhāvena appaveditattā. **Yadatthanti** yesaṃ atthāya. **Teti**¹ te ariyaphaladhamme. Te hi sacchikātabbāti.

Catu-ariyaphalavaṇṇanā

373. **Tasmāti** vaṭṭadukkhe saṃyojanato. “**Maggasotaṃ āpanno**”ti phalaṭṭhassa vasena vuttaṃ. Maggaṭṭho hi maggasotaṃ āpajjati. Tenevāha “sotāpanne”ti, “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne”ti¹ ca. **Apatanadhammoti** anuppajjana² sabhāvo. **Dhammaniyāmenāti** maggadhammaniyāmena. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjana³ dhammatāya vā niyato. **Param ayanam** parāgati.

Tanuttaṃ nāma pavattiyā mandatā, virāḷatā cāti āha “**tanuttā**”ti-ādi. **Heṭṭhābhāgiyānanti** heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena hitānaṃ. **Opapātikoti** upapātika⁴ upapatane sādhuḷārīti katvā. Vimuccatīti vimutti, cittameva vimutti **cetovimuttīti** āha “**sabbakilesa -pa- adhivacanan**”ti. Cittasīsenā cettha samādhi gahito “cittaṃ paññaṇca bhāvayan”ti-ādīsu⁵ viya. **Paññāvimuttīti** etthāpi eseṇa nayo, tenāha “**paññāva paññāvimuttīti**”ti. **Sāmaṇti** attanāva, aparappaccayenāti attho. **Abhiññāti** ya-kāralopena niddesoti āha “**abhiññitvā**”ti.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-5. Ariyasāvako nibbānaṃ, ariyaphalaṇca paṭipajjati etāyāti paṭipadā, sā ca tassa pubbabhāgo evāti idha “**pubbabhāgapaṭipadāyā**”ti ariyamaggamāha. “**Aṭṭha aṅgāni assā**”ti aññapadatthasamāsaṃ akatvā aṭṭhaṅgāni assa santīti **aṭṭhaṅgikoti** padasiddhi daṭṭhabbā.

Sammā aviparītaṃ yāthāvato catunnaṃ ariyasaccānaṃ paccakkhato dassanasabhāvā **sammā dassanalakkhaṇā**. Sammadeva nibbānārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo **sammā abhiniropanalakkhaṇo**. Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedaḷaramicchā

1. Tanti (Ṭṭha)

3. Anupapajjana (Abhinavaṭi)

5. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 298 piṭṭhe.

4. Upapātako (Ka)

vācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti **sammā pariggahaṇalakkhaṇā**. Yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātabbhaṃ samuṭṭhāpeti, taṃtaṃkiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṃ kiriyāṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayutte ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti **sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto**. Kāyavācānaṃ, khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchājīvappahānena **sammā vodāpanalakkhaṇo sammā-ājīvo**. Kosajjapakkhato patitum adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanasabhāvoti **sammā paggāhalakkhaṇo sammāvāyāmo**. Sammadeva upaṭṭhānasabhāvāti **sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsāti**. Vikkhepaviddhaṃsanena sammadeva cittaṃ samādahanasabhāvoti **sammā samādhānalakkhaṇo sammāsamādhī**.

Attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo. **Passatīti** pakāseti kiccapaṭivedhena paṭivijjhati, tenāha “**tappaṭicchādaka -pa- asammohato**”ti. Teneva hi sammādiṭṭhisāṅkhātena aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattatīti. **Tathevāti** attano paccanīkakilesehi saddhinti attho.

Kiccatoti pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kātābassa kiccassa idha sātisaṃ nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** catūsu saccesu kātābbakiccanipphattito. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge**¹ “viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadāni”ti vuccantīti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratīyopi honti, cetanāyopi**”ti āha. Musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādīkāle ca cetanāyo yojetabbā. **Maggakkhaṇe viratīyova** cetanānaṃ amaggaṅgattā ekassa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya, ekāya viratīyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanaṃ sabhāvābhāvā sammāvācādivihāvāsiddhito, taṃsiddhiyaṅga aṅgattayattāsiddhito ca.

---

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

Sammappadhānasatipaṭṭhānavesenāti

catusammappadhānacatusatipaṭṭhānabhāvavasena.

Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevāti yadipi samādhi-upakārakānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānacatusatikiccaṃ eko samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgapi catutthajjhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

Tasmāti paññāpajjotattā avijjandhakāraṃ vidhamitvā paññāsatthattā kilesacore ghātento. Bahukārattāti yvāyaṃ anādimati saṃsāre iminā kadācipi asamugghāṭitapubbo kilesagaṇo tassa samugghāṭako ariyamaggo. Tattha cāyaṃ sammādiṭṭhi pariññābhisamayādivasena pavattiyā pubbaṅgamā hotīti bahukārā, tasmā bahukārattā.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. “Bahukāro”ti vatvā taṃ bahukārataṃ upamāya vibhāvetuṃ **“yathā hrī”**ti-ādi vuttaṃ. Ayaṃ tambakaṃsādimayattā **kūṭo**. Ayaṃ samasāratāya mahāsāratāya **cheko. Evanti** yathā heraṇṇīkassa cakkhunā disvā kahāpaṇavibhāgajānane karaṇantaraṃ¹ bahukāraṃ yadidaṃ hattho, evaṃ yogāvacarassa paññāya oloketvā dhammavibhāgajānane dhammantaraṃ bahukāraṃ yadidaṃ vitakko vitakketvā tadavabodhato, tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhiyā bahukāroti adhippāyo. Duttiya-upamāyaṃ **evanti** yathā tacchako parena parivattetvā parivattetvā dinnam dabbasambhāraṃ vāsiyā tacchetvā hegakaraṇakamme upaneti, evaṃ yogāvacaro vitakkena lakkhaṇādito vitakketvā dinnadhamme yāthāvato paricchinditvā pariññābhisamayādikamme upanetīti yojanā. Vacībhedassa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakārako evāti **“svāyan”**ti-ādi vuttaṃ.

---

1. Kahāpaṇantaraṃ (Ka)

Vacībhedassa niyāmikā **vācā** kāyikakiriyaṇiyāmakassa **kammantassa**¹ **upakārikā**. **Tadubhayānantaranti** duccaritadvayapahāyakassa sucaritadvayapāripūrihetubhūtaṃ sammāvācāsammākammantadvayassa anantaraṃ. **Idaṃ vīriyanti** catubbidhaṃ sammappadhānavīriyaṃ. Indriyasamatādayo samādhissa upakāradhammā. Tabbipariyāyato apakāradhammā veditabbā. **Gatīyoti** nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samannesitvāti** upadhāretvā.

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

376-7. “Kasmā āradधान”ti anusandhikāraṇaṃ pucchitvā taṃ vibhāvetuṃ “**ayaṃ kirā**”ti-ādi vuttaṃ, tana ajjhāsayaṇusandhivasena upari desanā pavattāti dasseti. **Tenāti** tathāladhikattā. **Assāti** Licchavīraṇṇo. **Desanāyāti** saṃhasukhumāyaṃ suṇṇatapaṭisaṃyuttāyaṃ yathādesitadesanāyaṃ. **Nādhimuccatīti** na saddahati na pasīdati. **Tantidhammaṃ nāma kathentoti** yesaṃ atthāya dhammo kathīyati, tasmīṃ tesāṃ asatīpi maggapaṭivedhe kevalaṃ sāsane tantidhammaṃ katvā kathento. **Evarūpassāti** Sammāsambuddhattā aviparītadhammadesanatāya evaṃpākaṭadhammakāyassa **Satthu**. **Yuttaṃ nu kho etamassāti** assa paṭhamajjhānādisamadhigamena samāhitacittassa kulaputtassa etaṃ “taṃ jīvaṇ”ti-ādinā ucchedādigāhagahaṇaṃ api nu yuttanti pucchati. Laddhiyā pana jhānādhigamamattena na tāva vivecitattā “**tehi yuttan**”ti vuttaṃ. **Taṃ vādaṃ paṭikkhipitvāti** jhānalābhinopi taṃ gahaṇaṃ “ayuttamevā”ti taṃ ucchedavādaṃ, sassatavādaṃ vā paṭikkhipitvā. **Attamanā ahesunti** yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, tasmā “tassa tathā vattuṃ na yuttan”ti uppannicchayatāya taṃ **mama vacanaṃ sutvā** attamanā ahesunti attho. **Sopi** Licchavī rājā te viya sañjātanicchayattā **attamano ahosi**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahālisuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Kāyakamassa (Tṭha)

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

378. “Ghositena seṭṭhinā kate ārāme”ti vatvā tattha koyam Ghositaseṭṭhi nāma, kathañcānena ārāmo kārīto, katham vā tattha Bhagavā vihāsīti tam sabbam samudāgamato paṭṭhāya saṅkhepatova dassetuṃ “**pubbe kirā**”ti-ādi vuttam. **Tatoti** Allakapparaṭṭhato¹. **Tadā**ti tesam tam gāmaṃ pavitṭhadivase. **Balavapāyāsanti** garutaram bahupāyāsam. **Asannihiteti** gehato bahi gate. **Bhussatīti** ravati. **Ghosakadevaputto tveva nāmaṃ ahosi** saraghosasampattiyā. **Veyyattiyenā**ti paññāveyyattiyena. **Ghositaseṭṭhi nāma jāto** tāya eva cassa sarasampattiyā Ghositanāmatā.

Sarīrasantappanattanti Himavante phalamūlāhāratāya kilantasarīrā loṇambilasevanena tassa santappanattam pīnanattam. **Tasitāti** pipāsītā. **Kilantāti** parissantakāyā². Te kira tam vaṭarukkham patvā tassa sobhāsampattiṃ disvā mahānubhāvā maññe ettha adhivatthā devatā, “sādhu vatāyaṃ devatā amhākaṃ addhānaparissamaṃ vinodeyyā”ti cintesuṃ, tena vuttam “**tattha adhivatthā -pa- nisīdīmsū**”ti. **Soti** Anāthapiṇḍiko gahapati. **Bhatakānanti** bhatiyā veyyāvaccam karontānam dāsapesakammakarānam. **Pakatibhattavetananti** pakatiyā dātabbabbhattavetanam, tadā uposathikattā kammam akarontānampi kammakaraṇadivasena dātabbabbhattavetanamevāti attho. **Kaṇcīti** kaṇcīpi bhatakam.

Upecca parassa vācāya ārambhanam bādhanam **upārambho**, dosadassanavasena ghaṭṭananti attho, tenāha “**upārambhādhīppāyena vādam āropetukāmā hutvā**”ti. Vadanti nindanavasena kathenti etenāti hi vādo, doso. Tam āropetukāmā, paṭiṭṭhāpetukāmā yutvāti attho. “**Tam jīvam tam sarīran**”ti idha yaṃ vatthum jīvasaṇṇitam, tadeva sarīrasaṇṇitanti “rūpaṃ attato samanupassati”ti vādam gahetvā vadanti. Rūpaṇca

---

1. Addilaraṭṭhato (bahūsu)

2. Parissamantakāyā (Ka)

attānañca advayaṃ katvā samanupassanavasena “satto”ti vā
bāhirakaparikkappaṃ attānaṃ sandhāya vadanti. **Bhijjati**
nirudayavināsavasena vinassati. **Tena** jīvasarīraṇaṃ anaññattānujānanato,
sarīrassa ca bhedadassanato. Na hettha yathā bhedavatā¹ sarīrato anaññattā
adiṭṭhopi jīvassa bhedo vutto, evaṃ adiṭṭhabhedato anaññattā sarīrassāpi
abhedoti sakkā viññātum tassa bhedassa paccakkhasiddhattā,
bhūtopādāyarūpavinimuttassa ca sarīrassa abhāvatoti āha “**ucchedavādo
hoti**”ti.

“**Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ**”ti aññadeva vatthum jīvasaññitaṃ,
aññaṃ vatthum sarīrasaññitanti “rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati”ti-
ādinayappavattavādaṃ gahetvā vadanti. Rūpe bhedassa diṭṭhattā, attani ca
tadabhāvato attā niccoti āpannamevāti āha “**tumhākaṃ -pa- āpajjati**”ti.

379-380. Tayidaṃ nesaṃ vañjhāsutassa
dīgharassatāparikkappanasadisanti katvā ṭhapanīyoyaṃ pañhoti tattha
rājanimīlanam katvā Satthā upari nesaṃ “tena hāvuso suṇāthā”ti-ādinā
dhammadesanaṃ ārabhīti āha “**atha Bhagavā**”ti-ādi. **Tassāyevāti** majjhimāya
paṭipadāya.

Saddhāpabbajitassāti saddhāya pabbajitassa “evamaham ito
vaṭṭadukkhato nissarissāmi”ti evaṃ pabbajjāṃ upagatassa tadanurūpaṃ
sīlaṃ pūretvā paṭhamajjhānena samāhitacittassa. **Etaṃ vattunti** etaṃ
kilesavaṭṭaparibuddhidīpanaṃ “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti-ādikam
diṭṭhisamkilesanissitaṃ vacanaṃ vattunti attho. **Nibbicikiccho na hoti**
dhammesu tiṇṇavicikiccho na hoti, tattha tattha āsappanaparissappanavasena
pavattatīti attho.

Etamevaṃ jānāmiti yena so bhikkhu paṭhamam jhānaṃ upasampajja
viharati, etaṃ sasampayuttadhammaṃ cittanti² evaṃ jānāmi. **No ca evaṃ
vadāmi**ti yathā diṭṭhigatikā taṃ dhammajātaṃ sanissayaṃ abhedato
gaṇhantā “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti vā tadubhayaṃ bhedato gaṇhantā
“aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ”ti vā attano micchāgāhaṃ pavedenti, ahaṃ
pana na evaṃ vadāmi tassa dhammassa supariññātattā, tenāha “**atha kho**”ti-
ādi. Bāhirakā yebhuyyena

1. Diṭṭhabhedavatā (Abhinavaṭī)

2. Mahaggatacittanti (Abhinavaṭī)

kasiṇajjhānāni eva nibbattentīti āha “**kasiṇaparikkammaṃ bhāvantessā**”ti.
 Yasmā bhāvanānubhāvena jhānādhigamo, bhāvanā ca
 pathavīkasiṇādisañjānanamukhena hotīti saññāsīsena niddisīyati, tasmā āha
 “**saññābalena uppannaṃ**”ti. Tenāha “pathavīkasiṇameko sañjānātī”ti-ādi.
 “**Na kallaṃ tassetan**”ti idaṃ yasmā Bhagavatā tattha tattha “atha ca
 paṇāhaṃ na vadāmi”ti vuttaṃ, tasmā na vattabbaṃ kiretaṃ kevalinā
 uttamapurisenāti adhippāyenāha, tena vuttaṃ “**maññaṃ mānā vadanti**”ti.
 Sesaṃ sabbattha suviññeyyameva.

Jāliyasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavatthuvaṇṇanā

381. Yasmiṃ raṭṭhe taṃ nagaraṃ, tassa raṭṭhassapi yasmiṃ nagare tadā Bhagavā vihāsi, tassa nagarassapi etadeva nāmaṃ, tasmā **Uruññāyanti** Uruññājanapade Uruññāsaṅkhāte nagareti attho. **Ramaṇīyoti** maṇoharabhūmibhāgatāya, chāyūdakasampattiya, janavivittatāya ca manoramo. **Nāmanti** gottanāmaṃ. Tapanāṃ santapanāṃ kāyassa khedanāṃ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassim**, yasmā tathābhūto tapanāṃ nissito, tapo vā taṃ nissito, tasmā āha “**tapanissitakaṇ**”ti. Lūkhaṃ vā pharusāṃ sādhusammatācāravirahato napasādanīyaṃ ājīvati vattatīti lūkhājīvī, taṃ **lūkhājivim**. **Muttācārādīti** ādi-saddena parato Pāliyaṃ¹ āgatā hatthāpalekhanādayo saṅgahitā. **Uppaṇḍetīti** uhasanavasena aribhāsati. **Upavadatīti** avaññāpubbakāṃ apavadati, tenāha “**hīleti vambhetī**”ti. **Dhammassa ca anudhammanti** ettha **dhammo** nāma hetu “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu² viyāti āha “**kāraṇassa anukāraṇaṃ**”ti. **Kāraṇanti** cettha tathāpavattassa saddassa attho adhippeto tassa pavattihetubhāvato. Atthappayutto hi saddappayogo. Anukāraṇanti ca so eva parehi tathāvuccamāno. **Parehīti** “ye te”ti vuttasattehi parehi. **Vuttakāraṇenāti** yathā tehi vuttaṃ, tathā ce tumhehi na vuttaṃ, evaṃ sati tehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ nāgaccheyya, kimevaṃ nāgacchatīti yojanā. “**Idaṃ vuttaṃ hotī**”ti-ādina tamevatthaṃ saṅkhepato dasseti.

382. Idāni yaṃ vibhajjavādaṃ sandhāya Bhagavatā “na me te vuttavādino”ti saṅkhepato vatvā taṃ vibhajjivā dassetuṃ “idhāhaṃ Kassapā”ti-ādi vuttaṃ, taṃ vibhāgena dassento “**idhekacco**”ti-ādimāha.

1. Dī 1. 158 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

Bhagavā hi niratthakam anupasamasamvattanikam kāyakilamatham
 “attakilamathanuyogo dukkho anariyo anattasamhito”¹ti-ādinā¹ garahati.
 Sātthakam pana upasamasamvattanikam “āraññiko hoti, paṃsukūliko
 hoti”²ti-ādinā vaṇṇeti. **Appapuññatāyāti** apuññatāya. **Tīṇi duccaritāni**
pūretvāti micchādittihbhāvato kammaphalam paṭikkhipanto “natthi
 dinnan”²ti-ādinā² micchādittim purakkhatvā tathā tathā tīṇi duccaritāni
 pūretvā. **Anesanavasena**ti kohaṇṇe thatvā asantaguṇasambhāvanicchāya
 micchājīvavasena. **Ime dve**ti “appapuñño, puññavā”³ti ca vutte
 duccaritakārino dve puggale sandhāya.

“**Ime dve sandhāyā**”³ti ettha pana dutiyanaye “appapuñño, puññavā”³ti ca
 vutte sucaritakārinoti-ādinā yojetabbari. Kammakiriyavādino³ hi ime dve
 puggalā. Iti paṭhamadutiyanayesu vuttanayeneva dutiyacatutthanayesu
 yojanā veditabbā.

Bāhirakācārayutto titthiyācārayutto, na vimuttācāro. **Attānam**
sukhetvāti⁴ adhammikenā sukhena attānam sukhetvā, tenāha “**duccaritāni**
pūretvā”⁴ti. “**Na dāni mayā sadiso atthi**”⁴ti-ādinā tissannam maññanānam
 vasena duccaritapūraṇamāha. **Micchādittivasena**ti “natthi kāmesu doso”⁴ti
 evam pavattamicchādittivasena. **Paribbājikāyāti** pabbajjam upagatāya
 tāpasadārikāya. **Daharāyāti** taruṇāya. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti**
 tanutambalomatāya appalomāya. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Pātabyatanti**
 paribhuñjitabbari, **pātabyatanti** vā paribhuñjanakataṃ. **Āpajjantoti**
 upagacchanto. Paribhogattho hi ayam **pā**-saddo, katthusādhano ca **tabba**-
 saddo, yathāruci paribhuñjantoti attho. Kilesakāmopi hi assādiyamāno
 vatthukāmantogadhoyeva.

Idanti yathāvuttam atthappabhedavibhajjanam. **Titthiyavasena āgataṃ**
Aṭṭhakathāyam tathā vibhattattā. **Sāsanepīti** imasmim sāsanepi.

1. Saṃ 3. 369; Vi 3. 14; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63, 64, 182; Ma 3. 72, 99; Saṃ 2. 169; Abhi 1. 241;
 Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.

3. Kammavādikiriyavādino (bahūsu)

4. Attānam sukhe ṭhapetvāti (Ṭṭha)

Arahattaṃ vā attani asantaṃ “atthi”ti vipphaṇṇitvā. Sāmantajappanaṃ, paccayapaṭisevanaṃ, iriyāpathanissitanti imāni **tīpi vā kuhanavattthūni**. **Tādisovā**ti dhutaṅga¹ samādānavasena lūkhājīvī eva. **Dullabhasukho bhavissāmi** duggatīsu upapattiyāti adhippāyo.

383. **Asukaṭṭhānatoti** asukabhavato. **Āgatā**ti nibbattanavasena idhāgatā. **Idāni gantabbaṭṭhānanti** āyatim nibbattanaṭṭhānaṃ. **Puna upapattinti** āyatim anantarabhavato tatiyaṃ upapattim, **puna upapattīti** punappunaṃ nibbatti². **Kena kāraṇenāti** yathābhūtaṃ ajānanto hi icchādosavasena yaṃ kiñci garaheyya, ahaṃ pana yathābhūtaṃ jānanto sabbaṃ taṃ kena kāraṇena garahissāmi, taṃ kāraṇaṃ natthīti adhippāyo, tenāha **“garahitabbamevā”**ti-ādi. **Tamatthanti** garahitabbasseva garahanaṃ, paṣaṃsitabbassa ca paṣaṃsanaṃ.

Na koci “na sādhu”ti vadati diṭṭhadhammikassa, samparāyikassa ca atthassa sādhanavaseneva pavattiyā bhaddakattā³. **Pañcavidhaṃ veranti** pāṇātipātādipañcavidhaṃ veraṃ. Tañhi pañcavidhassa sīlassa paṭisattubhāvato, sattānaṃ verahetutāya ca “veran”ti vuccati. Tato eva **taṃ na koci “sādhu”ti vadati**, tathā diṭṭhadhammikādi-atthānaṃ asādhanaṃ, sattānaṃ sādhubhāvassa ca dūsanato. **Na nirundhitabbanti** rūpaggahaṇe na nivāretabbaṃ. Dassanīyadassanatto hi cakkhupaṭilābhoti tesaṃ adhippāyo. Yadaggena tesaṃ pañcadvāre asaṃvaro sādhu, tadaggena tattha saṃvaro na sādhuṃti āha **“puna yaṃ te ekaccanti pañcadvāre saṃvaran”**ti.

Atha vā **yaṃ te ekaccaṃ vadanti “sādhu”ti** te “eke samaṇabrāhmaṇā”ti vuttā titthiyā yaṃ attakilamathānuyogādīm “sādhu”ti vadanti, mayaṃ taṃ na “sādhu”ti vadāma. **Yaṃ te ekaccaṃ vadanti “na sādhu”ti** yaṃ pana te anavaṃjapaccayaparibhogaṃ, sunivatthasupārūpanādisammāpaṭipattiṃca “na sādhu”ti vadanti, taṃ mayaṃ “sādhu”ti vadāmāti evampettha attho veditabbo.

1. Khu 11. 340; Visuddhi 1. 57; Theragāthā-Ṭṭha 2. 322 piṭṭhesu vitthāro.

2. Āyatim anantarabhavato tatiyaṃ upapatti, puna upapattīti punappunaṃ nibbattim (?)

3. Garukattā (Abhinavaṭi)

Evam yaṃ paravādamūlakam catukkam dassitam, tadeva puna sakavādamūlakam katvā dassitanti pakāsento “**evan**”ti-ādimāha. Yañhi kiñci kenaci samānam, tenapi taṃ samānameva, tathā asamānampīti.

Samānāsamānatanti samānāsamānatāmattaṃ. Anavasesato hi pahātabbānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ sakavāde dissati, na paravāde. Tathā paripuṇṇameva ca upasampādetabbadhammānaṃ upasampādanaṃ sakavāde, na paravāde. Tena vuttaṃ “tyāhan”ti-ādi.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. **Laddhiṃ pucchantoti** “kiṃ samaṇo Gotamo saṃkilesadhamme anavasesaṃ pahāya vattati, udāhu pare gaṇācariyā. Ettha tāva attano laddhiṃ vadā”ti laddhiṃ pucchanto. **Kāraṇaṃ pucchantoti** “samaṇo Gotamo saṃkilesadhamme anavasesaṃ pahāya vattati”ti vutte “kena kāraṇena¹ evamatthaṃ gāhayā”ti kāraṇaṃ pucchanto. **Ubhayaṃ pucchantoti** “idaṃ nāmettha kāraṇaṃ”ti kāraṇaṃ vatvā paṭiññāte atthe sādhiyamāne anvayato, byatirekato ca kāraṇaṃ samatthetuṃ sadisāsadisabhedam upamodāharaṇadvayaṃ pucchanto, **ubhayaṃ pucchanto** kāraṇassa ca tilakkhaṇasampattiya yathapaṭiññāte atthe sādhiye sammadeva anupacchā bhāsanto nigamento **samanubhāsati nāma**. **Upasaṃharitvā**ti upanetvā. “**Kim te**”ti-ādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Dutiyapadeti** “saṃghena vā saṃghan”ti imasmiṃ pade.

Tamatthanti taṃ pahātabbadhammānaṃ anavasesaṃ pahāya vattanasaṅkhātāṇca samādātabbadhammānaṃ anavasesaṃ samādāya vattanasaṅkhātāṇca atthaṃ. **Yojetvā**ti akusalādi-padehi yojetvā. Akosallasambhūtaṭṭhena **akusalā ceva** tato yeva **akusalāti ca** saṅkhaṃ gatāti **saṅkhātā**. Tattha purimapaḍaṇḍa ekantākusale vadati, dutiyapaḍaṇḍa taṃsahagata, taṃpakkhiye ca, tenāha “**koṭṭhāsaṃ vā katvā ṭhapitā**”ti, akusalapakkhiyabhāvena vavattāpitāti attho. Avajjattāho dosattāho gārayhapariyāyattāti āha “**sāvajjāti sadosā**”ti. **Ariyā** nāma niddosā, ime pana katthacipi niddosā na hontīti **niddosattāhena ariyā bhavitum nālaṃ asamattā**.

1. Vutte kāraṇenapi (Abhinavaṭṭi)

386-392. **Yanti** kāraṇe etaṃ paccattavacananti āha “**yena viññū**”ti. **Yaṃ vā panāti** “yaṃ pana kiñcī”ti asambhāvanavacanametanti āha “**yaṃ vā taṃ vā appamattakan**”ti. **Gaṇācariyā** pūraṇādayo. Satthuppabhavattā saṃghassa saṃghasampattiyāpi Satthusampatti vibhāvīyatīti āha “**saṃghapasamsāyapi Satthuyeva pasamsāsiddhito**”ti. Sā pana pasamsā pasādahetukāti pasādamukhena taṃ dassetuṃ “**pasīdamānāpi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha pi-saddena yathā anvayato pasamsā samuccīyati, evaṃ Satthuvipattiṭṭhiyā¹ sāvalessu, sāvakavipattiṭṭhiyā¹ ca Satthari appasādo samuccīyati daṭṭhabbaṃ. **Sarīrasampattinti** rūpasampattiṃ, rūpakāyapāripūrinti attho. **Bhavanti vattāro** rūpappamāṇā, ghosadhammappamāṇā ca. Puna **bhavanti vattāro**ti dhammappamāṇavaseneva yojetabbaṃ. Yā saṃghassa pasamsāti ānetvā sambandho.

Tattha yā Buddhānaṃ, Buddhasāvakānaṃyeva ca pāsamsatā, aññesañca tadabhāvo jotito², taṃ viratippahānasamvaruddesavasena nīharitvā dassetuṃ “**ayamadhippāyo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **setughātavirati** nāma ariyamaggavirati. **Vipassanāmettāvasenā**ti “aniccaṃ”ti vā “dukkhaṃ”ti vā vividhaṃ dassanamettāvasena, na pana nāmarūpavavattānapaccayapariggaṇhanapubbakaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā saṅkhārānaṃ sammasanavasena. **Itarānī**ti samucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānāni. “**Sesaṇ**”ti pañcasīlato añño sabbo sīlasamvaro, “khamo hotī”ti-ādinā³ vutto supariśuddho khantisamvaro, “paññāyete pidhiyyare”ti⁴ evaṃ vutto kilesānaṃ samucchedako maggañāṇasaṅkhāto ñāṇasamvaro, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidahanavasena pavatto parisuddho indriyasamvaro, “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”ti-ādinā⁵ vutto sammappadhānaṅkhaṇāto vīriyasamvaroti imaṃ samvarapañcakaṃ sandhāyāha. **Pañca kho panime pātimokkhu**desāti⁶ādi sāsane sīlassa bahubhāvaṃ dassetvā tadekadese eva paresaṃ avatṭhānadassanatthaṃ yathāvuttasīlasamvarasseva puna gahaṇaṃ.

---

1. ...vipattiṭṭhiyā (Abhinavaṭṭi)

2. Codito (bahūsu)

3. Ma 1. 13; Ma 3. 139; Aṃ 1. 433; Aṃ 3. 342 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 30 piṭṭhesu.

5. Dī 2. 250; Ma 1. 89; Saṃ 3. 8; Abhi 2. 111 piṭṭhesu.

6. Uposathuddesā (Ṭṭha)

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. **Sīhanādanti** seṭṭhanādaṃ, abhītanādaṃ kenaci appaṭivattiyaṇādanti attho. “Ayaṃ yathāvutto mama vādo aviparīto, tassa aviparītabhāvo imaṃ maggaṃ paṭipajjitvā aparappaccayato jānitabbo”ti evaṃ **aviparītabhāvāvabodhanatthaṃ**. “**Atthi Kassapā**”ti-ādīsu yaṃ maggaṃ paṭipanno samaṇo Gotamo vadanto yuttapattakāle, tathabhāvato bhūtaṃ, ekamsato hitāvahabhāvena atthaṃ, dhammato anapetattā dhammaṃ, vinayayogato paresaṃ vinayanato ca vinayaṃ vadatīti sāmaṃyeva attapaccakkhatova jānissati, so mayā sayāṃ abhiññā sacchikatvā pavedito sakalavaṭṭadukkhanissaraṇabhūto atthi Kassapa maggo, tassa ca adhigamūpāyabhūtā pubbhāgapaṭipadāti ayamettha yojanā. Tena “samaṇo Gotamo ime dhamme”ti-ādinayappavatto vādo kenaci asaṃkampiyo yathābhūtasīhanādoti dasseti.

“Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passatī”ti-ādīsu¹ viya **maggañca paṭipadañca ekato katvā dassento**. “**Ayamevā**”ti vacanaṃ maggassa puthubhāvapaṭikkhepanatthaṃ, sabba-ariyasādhāraṇabhāvadassanatthaṃ, sāsane pākātabhāvadassanatthañca. Tenāha “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”ti², “eseva maggo natthañño dassanassa visuddhiyā”ti³,

“Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggam pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tarimsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan”ti ca⁴—

sabbesu suttapadesesu. Abhidhammapadesesu⁵ ca ekovāyaṃ maggo pākāto paññāto āgato cāti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tapoyeva upakkamitabbato ārabhitabbato tapopakkamoti āha “**tapārambhā**”ti. Ārambhanañcetttha karaṇamevāti āha

---

1. Am 1. 288 piṭṭhe.   2. Dī 2. 131; Ma 1. 71; Saṃ 3. 123, 145, 161 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 52 piṭṭhe.
4. Saṃ 3. 146, 162; Khu 7. 362; Khu 8. 212, 231; Khu 10. 163 piṭṭhesu.
5. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

“**tapokammānīti attho**”ti. **Samaṇakammasaṅkhātā**ti samaṇehi kattabbakammasaṅnītā. **Niccoloti** nissaṭṭhacelo sabbenā sabbaṃ paṭikkhittacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo**. “**Ṭhitakova uccāraṃ karoti**”ti-ādi nidassanamattaṃ vamtivā mukhavikkhālanādi-ācarassapi tena vissaṭṭhattā. **Jivhāya hatthaṃ apalikhati** apalihati udakena adhovanato. Dutiyavikappepi eseṇa nayo. “Ehi bhaddante”ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi ehibhaddanto, taṃ caratīti ehibhaddantiko, tappaṭikkhepena **na-ehibhaddantiko**¹. **Na karoti** samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabbanti adhippāyena. **Puretaranti** taṃ ṭhānaṃ attano upagamanato puretaraṃ. Taṃ kira so “bhikkhunā nāma yādicchakī eva bhikkhā gaḥetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissakataṃ** “mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghātaṃ āpāditā”ti na gaṇhāti. **Nimantanāṃ na sādīyati** “evaṃ tesāṃ vacanaṃ kataṃ bhavissatī”ti. Kumbhī-ādīsupi so sattasaṅnīti āha “**kumbhīkaḷopiyo**”ti-ādi.

Kabaḷantarāyoti kabaḷassa antarāyo **hotīti**. Gāmasabhāgādivasena saṅgama kittenti etissāti **saṅkitti**, tathā saṃhaṭataṇḍulādisaṅcayo. **Manussāti** veyyāvaccakaramanussā.

Surāpānamevāti majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Surāggahaṇena cettha merayampi saṅgahitaṃ. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko**. Ekālopeneva vattatīti **ekālopiko**. Dīyati etāyāti **datti**, dvatti-ālopamattagāhi khuddakaṃ bhikkhādabhājanāṃ, tenāha “**khuddakapāti**”ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro. Taṃ **ekāhikaṃ**, so pana atthato ekadivasalaṅghakoti āha “**ekadivasantarikaṃ**”ti. “**Dvīhikaṃ**”ti-ādīsupi eseṇa nayo. Ekāhaṃ abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro**, taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro**. Sesadvayepi eseṇa nayo. Ukkatṭho pana pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseṇa nayo.

359. **Kuṇḍakanti** tanutaraṃ taṇḍulasakalaṃ.

---

1. Na-chibhadantiko (Ka)

396. Saṇehi saṇavākehi nibbattavatthāni **sāṇāni**. Missasāṇāni **masāṇāni**, na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīni**ti **ādi**-saddena akkamakacikadalīvākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti vattabbataṃ labhanti.

Micchāvāyāmaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha “**ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto**”ti. Thaṇḍilanti vāsamā pakatibhūmi vuccati “patthaṇḍile pāturahosi”ti-ādīsu¹ viya, tasmā **thaṇḍilaseyyanti** anantarahitāya pakatibhūmiyaṃ seyyanti vuttaṃ hoti. **Laddhaṃ āsananti** nisīdituṃ yathāladdhaṃ āsanaṃ. **Akopetvāti** aññattha anupagantvā, tenāha “**tattheva nisīdanasīlo**”ti. So hi taṃ ahaḍḍento apariccajanto akopento nāma hoti. **Vikaṭanti gūthaṃ vuccati** āsayavasena virūpaṃ jātanti katvā.

Ettha ca “acelako hoti”ti-ādīni vatapadāni yāva “na thusodakaṃ pivatī”ti etāni ekavārāni. “Ekāgāriko vā”ti-ādīni nānāvārāni, nānākālikāni vā. Tathā “sākabhakkho vā”ti-ādīni, “sāṇānipi dhāretī”ti-ādīni ca. Tathā hettha vā-saddaggahaṇaṃ, pi-saddaggahaṇaṃca kataṃ. Pi-saddopi vikappattho eva daṭṭhabbo. Purimesu pana na kataṃ. Evañca katvā “acelako hoti”ti vatvā “sāṇānipi dhāretī”ti-ādivacanassa, “rajojalladharo hoti”ti vatvā “udakorohanānuyogamanuyutto”ti vacanassa ca avirodho siddho hoti. Atha vā kimettha avirodhacintāya. Ummattakapacchisadiso hi titthiyavādo. Atha vā “acelako hoti”ti ārabhitvā tappasaṅgena sabbampi attakilamathānuyogaṃ dassentena “sāṇānipi dhāretī”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā

397. **Sīlasampadādīhi vināti** sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadāti imāhi lokuttarāhi sampadāhi vinā na kadāci sāmāññaṃ vā brahmaññaṃ vā sambhavati, yasmā ca tadevaṃ, tasmā tesāṃ tapopakkamānaṃ niratthakataṃ dassentoti yojanā. “**Dosaveravirahitan**”ti idaṃ

---

1. Ma 2. 362 piṭṭhe.

dosassa mettāya ujupaṭipakkhatāya vuttaṃ. **Dosa**-ggahaṇena vā sabbepi jhānapaṭipakkhā saṃkilesadhammā gahitā, **vera**-ggahaṇena paccatthikabhūtā sattā. Yadaggena hi dosarahitaṃ, tadaggena verarahitanti.

398. Pākaṭabhāvena kāyati gametīti **pakati**, lokasiddhavādo. Tenāha “**pakati kho esāti pakatikathā esā**”ti. **Mattāyāti mattā**-saddo “mattā sukhapariccagā”ti-ādīsu¹ viya appattham antonītaṃ katvā pamāṇavācakoti āha “**iminā pamāṇena evaṃ parittakenā**”ti. Tena pana pamāṇena pahātabbo pakaraṇappatto paṭipattikkamoti āha “**paṭipattikkamenā**”ti. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

399. **Aññathā vadathāti** yadi acelakabhāvādinā sāmāññaṃ vā brahmaññaṃ vā abhavissa, suvijānova samaṇo suvijāno brāhmaṇo. Yasmā pana tumhe ito aññathāva sāmāññaṃ brahmaññaṃca vadatha, tasmā dujjānova samaṇo dujjāno brāhmaṇo, tenāha “**idaṃ sandhāyāhā**”ti. **Taṃ pakativādaṃ paṭikkhipitvāti** pubbe yaṃ pākatikaṃ sāmāññaṃ brahmaññaṃca hadaye ṭhapetvā tena “**dukkaran**”ti-ādi vuttaṃ, tameva sandhāya Bhagavatāpi “**pakati kho esā**”ti-ādi vuttaṃ. Idha pana **taṃ pakativādaṃ** pākatikasamaṇabrāhmaṇavisayaṃ kathaṃ paṭikkhipitvā paṭisaṃharitvā **sabhāvatova** paramatthatova samaṇassa brahmaṇassa ca **dujjānabhāvaṃ āvikaronto** pakāsento. **Tatrāpīti** samaṇabrāhmaṇavādepi² vuttanayeneva.

Sīlasamādhīpaññāsampadāvaṇṇanā

400-1. **Paṇḍitoti** hetusampattisiddhena paṇḍiccena samannāgato. **Katham uggahesi** paripakkañāṇattā ghaṭe padīpena viya abbhantare samujjalantena paññāveyyattiyena tattha tattha Bhagavatā desitamattam pariggaṇhanto tampi desanaṃ upadhāresi. **Tassa cāti** yo acelako hoti yāva udakorohanānuyogamanuyutto viharati, tassa ca. **Tā sampattiyo pucchāmi**, yāhi samaṇo ca hotīti adhippāyo. **Sīlasampadāyāti iti**-saddo ādi-attho, tena “**cittasampadāya paññāsampadāyā**”ti

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

2. Samaṇavādepi (bahūsu)

padadvayaṃ saṅgaṇhāti. Asekkhasīlādikhandhattayasaṅghitañhi arahattaṃ, tenāha “**arahattaphalameva sandhāya vuttan**”ti-ādi. Tattha **idanti** idaṃ vacanaṃ.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. Anaññasādhāraṇatāya, anaññasādhāraṇatthavisayatāya ca **anuttaraṃ Buddhasīhanādaṃ**¹**nadanto**. Ativiya accantavisuddhatāya **paramavisuddhaṃ**. **Paramanti** ukkaṭṭhaṃ, tenāha “**uttaman**”ti. **Sīlameva** lokiyasīlattā. Yathā anaññasādhāraṇaṃ Bhagavato lokuttarasīlaṃ savāsaṇaṃ paṭipakkhavidhamsanato, evaṃ lokiyasīlampi tassa anucchavikabhāvena sambhūtattā samena samanti **samasamanti** ayamettha atthoti āha “**mama sīlasamena sīlena mayā saman**”ti. “**Yadidaṃ adhisīlan**”ti lokiyaṃ, lokuttarañcāti duvidhampi Buddhasīlaṃ ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. Tenāha “sīlepī”ti. **Iti imanti** evaṃ imaṃ sīlavisaṇaṃ. Paṭhaman pavaṭṭattā **paṭhaman**.

Tapatīti santappati, vidhamatīti attho. **Jigucchati**ti hīleti lāmakato ṭhapeti. **Niddosattā ariyā** ārakā kilesehīti. Maggaphalasampayuttā vīriyasaṅkhātā tapojigucchāti ānetvā sambandho. **Paramā nāma** sabbukkaṭṭhabhāvato. Yathā yuvino bhāvo yobbanam², evaṃ jigucchino bhāvo **jegucchaṃ**. Kilesānaṃ samucchindanapaṭippassambhanāni **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo**. **Nissaraṇavimutti** nibbānaṃ. Atha vā sammāvācādinan adhisīlaggahaṇena, sammāvāyāmassa adhijegucchaggahaṇena, sammādiṭṭhiyā adhipaññāggahaṇena gahitattā aggahitaggahaṇena sammāsaṅkappasatisamādhayo maggaphalapariyāpannā **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo** daṭṭhabbā. **Nissaraṇavimutti** pana nibbānameva.

403. Yaṃ kiñci janavivittaṃ ṭhānaṃ idha “**suññāgāraṇ**”ti adhippetan. Tattha nadantena vinā nādo natthīti āha “**ekatova nisīditvā**”ti. **Aṭṭhasu parisāsūti** khattiyaparisā, brāhmaṇaparisā, gahapatiparisā, samaṇaparisā, Cātumahārājikaparisā, Tāvatisaparisā, Māraparisā, Brahmaparisāti imāsu aṭṭhāsu parisāsu.

1. Mahāsīhanādaṃ (Ṭṭha)

2. Yobbanam (bahūsu)

Vesārajjanīti visāradabhāvā, nāṇappahānasampadānimittam kutoci asantassanabhāvā nibbhayabhāvāti attho. **Āsabham** **ṭhānanti** seṭṭham ṭhānam, uttamam ṭhānanti attho. **Āsabhā** vā pubbabuddhā, tesam ṭhānanti attho.

Apica usabhassa idanti āsabham, āsabham viyāti **āsabham**. Yathā hi nisabhasaṅkhāto usabho attano usabhabalena catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evam Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhapaṇisāpathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena akampiyo acalena ṭhānena tiṭṭhati. Evam tiṭṭhamānova tam āsabham ṭhānam paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttam “āsabham ṭhānam paṭijānāti”ti.

Sīhanādam nadatīti yathā migarājā parissayānam sahanato, vanamahimsamattavāraṇādīnam hananato ca “sīho”ti vuccati, evam Tathāgato lokadhammānam sahanato, parappavādānam hananato ca “sīho”ti vuccati. Evam vuttassa sīhassa nādam sīhanādam. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vīgatalomahamso sīhanādam nadati, evam Tathāgatasīhopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu paṇisāsu visārado vīgatalomahamso “iti rūpan”ti-ādīnā¹ nayena nānāvīlāsasampannam sīhanādam nadati.

Pañham **abhisaṅkharitvāti** nātuṃ icchitam attham attano nāṇabalānurūpaṃ abhiracitvā. **Taṅkhaṇam****ye**vāti pucchitakkhaṇe ya eva ṭhānuppattikapaṭibhānena **vissajjeti**. **Cittam** **paritoseti**eva ajjhāsayānurūpaṃ vissajjanato. **Sotabbañcassa maññanti** aṭṭhakkaṇavajjitena navamena khaṇena labbhamānattā. “Yaṃ no Satthā bhāsati, tam no sossāmā”ti ādaragāravajātā **mahantena ussāhena sotabbam** sampaṭicchitabbam **maññanti**. **Suppasannā** pasādābhibuddhiyā vīgatupakkilesatāya **kallacittā muducittā honti**. **Pasannakāranti** pasanhehi kātabbasakkāram, dhammāmisapūjanti attho. Tattha āmisapūjam dassento “**paṇītānī**”ti-ādīmāha. Dhammapūjā pana “**tathattāyā**”ti iminā dassitā. **Tathābhāvā**yāti yathattāya yassa

---

1. Sam 2. 70; Am 3. 4, 5 piṭṭhesu.

vaṭṭadukkhanissaraṇatthāya dhammo desito, tathābhāvāya, tenāha
“dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāyā”ti. Sā ca
 dhammānudhammapaṭipatti yāya anupubbiyā paṭipajjitabbā,
 paṭipajjantānañca sati ajjhattikaṅgasamavāye ekaṃsikaṃ tassā pāripūrīti taṃ
 anupubbiṃ dassetuṃ **“keci saraṇesū”**ti-ādi vuttaṃ.

Imasmim̐ panokāse ṭhatvāti “paṭipannā ca ārādhentī”ti etasmim̐
 sīhanādakiccapāripūridīpane Pālīpadesse ṭhatvā. **Samodhānetabbāti**
 saṅkalitabbā. **Eko sīhanādo** asādhāraṇo aññehi appaṭivattiyo seṭṭhanādo
 abhītanādoti katvā. Esa nayo sesesupi. **Purimānaṃ dasannanti**-ādito
 paṭṭhāya yāva “vimuttiyā mayhaṃ sadiso natthī”ti etesaṃ purimānaṃ
 dasannaṃ sīhanādānaṃ, niddhāraṇe cettha sāmivacanaṃ, tenāha
“ekekassā”ti. **“Parisāsu ca nadatī”**ti-ādayo parivārā “ekaccaṃ tapassim̐
 niraye nibbattaṃ passāmi”ti sīhanādaṃ nadanto Bhagavā parisāyaṃ nadati
 visārado nadati yāva “paṭipannā ārādhentī”ti atthayojanāya sambhavato.
 Tathā sesesupi navasu.

“Evan”ti-ādi yathāvuttānaṃ tesam̐ saṅkaletvā dassanaṃ. **Te dasāti** te
 “parisāsu ca nadatī”ti-ādayo sīhanādā. **Purimānaṃ dasannanti**
 yathāvuttānaṃ purimānaṃ dasannaṃ. **Parivāravasenaṃ**ti paccekam̐
 parivāravasena yojijamānā **sataṃ** sīhanādā. **Purimā ca dasāti** tathā
 ayojijamānā purimā ca dasāti evaṃ **dasādhikaṃ sīhanādasataṃ hoti**.
Evam̐vādīnaṃ vādanti evaṃpavattavādānaṃ titthiyānaṃ vādaṃ.
Paṭisedhetvāti tathābhāvābhāvadassanena paṭikkhipitvā. Yaṃ Bhagavā
Udumbarikasutte “idha Nigrodha tapassī”ti-ādinā¹ upakkilesavibhāgaṃ,
 pārisuddhivibhāgañca dassento sapaṇissassa Nigrodhassa paribbājakassa
 purato sīhanādaṃ nadi, taṃ dassetuṃ **“idāni parisati naditapubbaṃ**
sīhanādaṃ dassento”ti-ādi vuttaṃ.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. **Idanti** “Rājagahe Gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ maṃ -pa- pañhaṃ
 pucchī”ti idaṃ vacanaṃ. Kāmaṃ yadā Nigrodho pañhaṃ pucchi, Bhagavā
 cassa vissajjesi, na

1. Dī 3. 33 piṭṭhe.

tadā Gijjhakūṭe pabbate viharati, Rājagahasamīpe pana viharatīti katvā **“Rājagahe Gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ man”**ti vuttaṃ, Gijjhakūṭe viharaṇaṇcassa tadā avicchinnanti, tenāha **“yaṃ taṃ Bhagavā”**ti-ādi. Yogeti naye, dukkhanissaraṇūpāyetai attho.

405. Yaṃ parivāsaṃ sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito parivasatīti yojanā. Yasmā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhiteṇa parivasitabbaṃ, na gihibhūteṇa, tasmā **aparivasitvāyeva pabbajjaṃ labhati. Ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadanti** ettha pana **pabbajjā**-ggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāvaseneva **“dirattatirattaṃ sahasseyyaṃ”**ti¹ ettha diratta-ggahaṇaṃ viya.

Gāmappavesanādīnīti ādi-saddena

vesiyāvidhavāthullakumāripanḍakabhikkhunigocarato, sabrahmacārīnaṃ uccāvacesu kiṃ karaṇīyesu dakkhānalaśāditā, uddesaparipucchādīsu tibbachandatā, yassa titthāyatanato idhāgato, tassa avaṇṇe, ratanattayassa ca vaṇṇe anattamanatā, tadubhayaṃ yathākkamaṃ vaṇṇe ca avaṇṇe ca attamanatāti imesaṃ saṅgaho veditabbo, tenāha **“aṭṭha vattāni pūrentenā”**ti. **Ghaṃsitvā koṭṭetvāti** ajjhāsayaṃsa vīmaṃsanavasena suvaṇṇaṃ viya ghaṃsitvā koṭṭetvā.

Gaṇamajjhe nisīditvāti upasampadākammaṃsa gaṇappahonakānaṃ bhikkhūnaṃ majjhe saṃghatthero viya tassa anuggahatthaṃ nisīditvā. **Vūpakatṭhoti** vivitto. Tādisassa sīlavisodhane appamādo avuttasiddhoti āha **“kammaṭṭhāne satim avijahanto”**ti. **Pesitacittoti** nibbānaṃ pati pesitacitto taṃninno tappoṇo tappabbhāro. Jātikulaputtāpi ācārasampannā eva arahattādhigamāya pabbajjāpekkhā hontīti tepi tehi ekasaṅgahe karonto āha **“kulaputtāti ācārakulaputtā”**ti, tenāha **“sammadevāti hetunāva kāraṇenevā”**ti. “Obhiṇṇomhi jātiyā”ti-ādinā nayena hi saṃvegapubbikaṃ yathānusiṭṭhaṃ pabbajjaṃ sandhāya idha **“sammadevā”**ti vuttaṃ. **Hetunāti** ṇāyena. **Pāpunītvāti** patvā adhigantvā. **Sampādetvāti** asekkhā sīlasamādhipaṇṇā nipphādetvā, paripūretvā vāti attho.

---

1. Vi 2. 27 piṭṭhe.

Niṭṭhāpetunti nigamanavasena pariyosāpetum.

“Brahmacariyapariyosānam -pa- vihāsī”ti iminā eva hi arahattanikūṭena desanā pariyosāpitā. Tam pana nigamento “**aññataro kho panā -pa- ahoṣī**”ti vuttaṃ dhammasaṅgāhakehi. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā

406. **Sāvatthi**yanti samīpatthe bhumanti āha “**Sāvatthim upanissāyā**”ti. **Jetassa kumārassa vaneti** Jetena nāma rājakumārena ropite upavane. Nivāsaphāsutādinā pabbajitā āramanto etthāti **ārāmo**, vihāro. Phoṭo pādesu jātoti **Poṭṭhapādo**. Vatthacchāyāchādanapabbajjūpagatattā **channaparibbājako**. **Brāhmaṇamahāsāloti** mahāvibhavatāya mahāsaratāpatto brāhmaṇo. **Samaya**yanti sāmāññaniddeso, taṃ taṃ samaya¹yanti attho. **Pavadantīti** pakārato vadanti, attanā attanā uggahitanīyāmena yathā tathā samayaṃ vadantīti attho. “**Pabhutayo**”ti iminā Todeyyajāṇusoṇisoṇadaṇḍādike saṅgaṇhāti, **paribbājakādayoti ādi**-saddena channaparibbājakādike. Tindukācīraṃ ettha atthīti tindukācīro, ārāmo. Tathā ekā sālā etthāti ekasālako, tasmiṃ **tindukācīre ekasālake**.

Anekākārānavasesaṇeeyyatthavibhāvanato, aparāparuppattito ca Bhagavato ñāṇaṃ tattha patthaṭaṃ viya hotīti vuttaṃ “**sabbaññūtaññāṇaṃ pattharivā**”ti, yato tassa ñāṇajālātā vuccati, veneyyānaṃ tadantogadhatā heṭṭhā¹ vuttāyeva. Veneyyasattapariggaṇhanatthaṃ samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti, atha saraṇagamanādivasena kiccanipphatti vīmaṃsīyatīti āha “**kiṃ nu kho bhavissatīti upaparikkhanto**”ti. **Nirodhanti** saññānirodhaṃ. **Nirodhā vuṭṭhānanti** tato nirodhato vuṭṭhānaṃ saññupattim. **Sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvāti** yathā te nirodhaṃ, nirodhato vuṭṭhānaṃ byākarimṣu, byākarissanti ca, tathā byākaraṇavasena saṃsanditvā. **Hatthisārīputtoti** Hatthisārīno putto. “**Yugandharapabbataṃ parikkhipitvā**”ti idaṃ parikappavacanaṃ “tādisaṃ atthi ce, taṃ viyā”ti. **Meghavaṇṇanti** rattameghavaṇṇaṃ, sañjhāppabhānurañjitameghasaṅkāsaṃ attho. **Paccagghanti** abhinavaṃ ādito

tathā laddhāvohārena, anaññaparibhogatāya, tathā vā Satthu adhiṭṭhānena so patto sabbakālaṃ **“paccagghan”** tveva vuccati, silādivuttararanalakkhaṇūpapattiyā vā so patto **“paccagghan”** ti vuccati.

407. **Attano rucivasena** saddhammaṭṭhitijjhāsavāsena, na parena ussāhitoti adhippāyo. **“Atippagabhāvameva disvā”** ti idaṃ bhūtakathanāṃ na tāva bhikkhācāraṇelā sampattāti dassanattamaṃ. Bhagavā hi tadā kālasseva vihārato nikkhanto **“vāsanābhāgiyāya dhammadesanāya poṭṭhapādaṃ anuggaṇhissāmī”** ti. **Yannūnāhanti** aññattha saṃsayaparidīpano, idha pana saṃsayaparidīpano viya. Kasmāti āha **“Buddhānaṃ”** ti-ādi. **Saṃsayo nāma natthi** Bodhimūle eva samugghāṭitattā. **Parivitakkapubbabhāgoti** adhippetakiccassa pubbabhāgaparivitakko eva. **Buddhānaṃ**¹ **labbhatīti** **“karissāma na karissāmā”** ti-ādiko esa citta-cāro Buddhānaṃ labbhati sambhavati vicāraṇavasena pavattanato, na pana saṃsayavasena. **Tenāhāti** yena Buddhānampi labbhati, tenevāha Bhagavā **“yannūnāhan”** ti. Parikappane vāyaṃ nipāto. **“Upasaṅkameyyan”** ti kiriyāpadena vuccamāno eva hi attho **“yannūnā”** ti nipātapadena jotiyati. Ahaṃ yannūna upasaṅkameyyanti yojanā. **Yadi panāti** idampi tena samānatthanti āha **“yadi panāhanti attho”** ti.

408. Yathā unnatappāyo saddo unnādo, evaṃ vipulabhāvena uparūpari pavattopi unnādoti tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā **Pāliyaṃ** **“unnādiniyā”** ti vatvā puna vibhāgena dassetuṃ **“uccāsaddamahāsaddāyā”** ti vuttanti tamatthaṃ vivaranto **“ucchaṃ na damānāyā”** ti-ādimāha. **Assāti** parisāya. **Uddhamṅgamanavasenāti** unnatabahulatāya uggantvā uggantvā pavattanavasena. **Disāsu patthaṭṭavāsenāti** vipulabhāvena bhūtaparamparāya sabbadisāsu pattharaṇavasena. Idāni paribbājakaparisāya uccāsaddamahāsaddatāya kāraṇaṃ, tassa ca pavatti-ākāraṃ dassento **“tesaṇhī”** ti-ādimāha. **Kāmassādo** nāma kāmaguṇassādo. Kāmahavādigato assādo **bhavassādo**.

---

1. Sabbabuddhānaṃ (Tṭha)

409. **Saṇṭhapesī**ti saṃyamanavasena sammadeva ṭhapesi,
saṇṭhapanañcetha tiracchānakathāya aññamaññasmim agāravassa
jahāpanavasena ācārassa sikkhāpanam, yathāvuttadosassa nigūhanañca hotīti
āha “**sikkhāpesī**”ti-ādi. **Appasaddanti** nissaddam,
uccāsaddamahāsaddābhāvanti adhippāyo. **Nappamajjantī**ti na agāravam
karonti.

410. **No āgate Ānandoti** Bhagavati āgate no amhākaṃ Ānando pīti **hoti**.
Piyasamudācārāti piyālāpā. “Paccuggamanamakāsi”ti vatvā na
kevalamayameva, atha kho aññepi pabbajitā yebhuyyena Bhagavato
apacitīm karontevāti dassetuṃ “Bhagavantañhi”ti-ādiṃ vatvā tattha
kāraṇamāha “**uccākulīnatāyā**”ti, tena sāsane appasannāpi kulagāravena
Bhagavati apacitīm karontevāti dasseti. **Etasmim antare kā nāma kathāti**
etasmim yathāvuttaparicchadabbhantare kathā kā nāma. **Vippakatā** āraddhā
hutvā apariyosītā. “Kā kathā vippakatā”ti vadanto atthato tassā
pariyosāpanam paṭijānāti nāma. “Kā kathā”ti ca avisesacodanāti yassā tassā
sabbassāpi kathāya pariyosāpanam paṭiññātāñca hoti, tañca paresam
asabbaññūnam avisayanti āha “**pariyantaṃ netvā demīti**
sabbaññūpavāraṇam pavāresi”ti.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. **Sukāraṇanti** sundaram atthāvaham hitāvaham kāraṇam.
Nānātitthesu nānāladdhīsu niyuttāti nānātitthikā, te eva **nānātitthiyā** ka-
kāraṇa ya-kāraṇ katvā. Kutūhalam ettha atthīti kotūhalā, sā eva sālāti
kotūhalasālā, tenāha “**kotūhaluppattiṭṭhānato**”ti. **Saññānirodheti**
saññāsīsenāyaṃ desanā, tasmā saññāsahagatā sabbepi dhammā saṅgayhanti,
tattha pana cittam padhānanti āha “**cittānirodhe**”ti. Accantanirodhassa pana
tehi anadhippetattā, avisayattā ca “**khaṇikanirodhe**”ti āha. Kāmaṃ sopi
tesam avisayova, atthato pana nirodhakathā vuccamānā tattheva tiṭṭhatīti
tathā vuttaṃ. **Kittighosoti** “aho Buddhānubhāvo bhavantarapaṭicchannam
kāraṇam evam hatthāmalakam viya paccakkhato dasseti, sāvake ca

edise saṁvarasamādāne paṭiṭṭhāpeti”ti thutighoso yāva bhavaggā pattharati.

Paṭibhāgakiriyanti paḷāsavasena paṭibhāgabhūtaṁ payogaṁ karonto.

Bhavantarasamayanti tatra tatra vuṭṭhānasamayaṁ abhūtaparikappitaṁ kiñci uppādiyaṁ vatthuṁ attano samayaṁ katvā. **Kiñcideva sikkhāpadanti**

“elamūgena¹ bhavitabbaṁ, ettakaṁ velaṁ ekasmiṁyeva ṭhāne nisīditabbaṁ”ti evamādikaṁ kiñcideva kāraṇaṁ sikkhākoṭṭhāsaṁ katvā **paññāpenti. Nirodhakathanti** nirodhasamāpattikathaṁ.

Tesūti kotūhalasālāyaṁ sannipatitesu titthiyasamaṇabrāhmaṇesu. **Ekacce**ti eke. **Purimoti** “ahetū appaccayā”ti evaṁvādī. Yvāyaṁ idha uppajjati yojanā. **Samāpattinti** asaṇṇabhāvāvahaṁ samāpattiṁ. **Nirodheti** saṇṇānirodhe. **Hetuṁ apassantoti** yena hetunā asaṇṇabhāve saṇṇāya nirodho sabbaso anuppādo, yena ca tato cutassa idha pañcavokārabhave tassā uppādo, taṁ avisayatāya apassanto.

Nanti² paṭhamavādiṁ. **Nisedhetvāti** “na kho nāmetaṁ bho evaṁ bhavissati”ti evaṁ paṭikkhipitvā. **Asaṇṇikabhāvanti** muñchāpattiyā kiriyamayasaṇṇāvasena vigatasāṇṇibhāvaṁ. Vakkhati hi “visaṇṇī hutvā”ti. Vikkhambhanavasena kilesānaṁ santāpanena **attantapo. Ghoratapot**i dukkaratāya bhīmatapo. **Parimāritindriyoti** nibbisevanabhāvāpādanena sabbaso milāpitacakkhādindriyo. **Bhaggoti** bhañjitakusalajjhāsayo. **Evamāhāti** “evaṁ saṇṇā hi bho purisassa attā”ti-ādi-ākārena saṇṇānirodhamāha. Iminā nayena ito paresu dvīsu ṭhānesu yathārahaṁ yojanā veditabbā.

Āthabbaṇapayoganti āthabbaṇavedavihitaṁ āthabbaṇikānaṁ visaṇṇibhāvāpādanapayogaṁ. **Āthabbaṇaṁ payojetvāti** āthabbaṇavede āgata-aggijuhanapubbakaṁ mantajappanaṁ payojetvā sīsacchinnatādidassanena saṇṇānirodhamāha. **Tassāti** yassa sīsacchinnatādi dassitaṁ, tassa.

1. Ekamūlakena (Abhinavaṭi)

2. Tanti (Ṭṭha)

Yakkhadāsīnanti devadāsīnaṃ, yā “devatābhatiyotipi”¹ vuccanti.
Madaniddanti surāmadanimittakaṃ supanaṃ. **Devatūpahāranti**
 naccanagāyanādinā devatānaṃ pūjaṃ. **Surāpātinti** pātipuṇṇaṃ suraṃ. **Divāti**
 atidivā ussūre.

Elamūgakathā viyāti imesaṃ paṇḍitamānīnaṃ kathā
 andhabālakathāsadisī. **Cattāro nirodheti** aññamaññavidhure cattāro nirodhe
ete paññapenti. Na ca aññamaññaviruddhanānāsabhāvena tena bhavitabbaṃ,
 atha kho ekasabhāvena, tenāha “**iminā cā**”ti-ādi. **Aññenevāti** imeti
 vuttākārato aññākāreneva **bhavitabbaṃ**. “**Ayaṃ nirodho ayaṃ nirodho**”ti
 āmeditavacanaṃ Satthā attano desanāvīlāsena anekākāravokāraṃ nirodhaṃ
 vibhāvēssatīti dassanatthaṃ kataṃ. **Aho nūnāti** ettha **ahoti** acchariye, **nūnāti**
 anussaraṇe nipāto. Tasmā aho nūna Bhagavā anaññasādhāraṇadesanattā
 nirodhampi aho acchariyaṃ katvā katheyya maññeti adhippāyo. “**Aho nūna**
sugato”ti etthāpi ese va nayo. Acchariyavibhāvanato eva cettha dvikkhattum
 vacanaṃ, acchariyatthopi cettha **aho-saddo**, so yasmā anussaraṇamukheneva
 tena gahito, tasmā vuttaṃ “**aho nūnāti anussaraṇatthe**”ti.
 Kālapuggalādivibhāgena bahubhedattā **imesaṃ nirodhadhammānanti**
 bahuvacanaṃ, kusala-saddayogena sāmivacanaṃ bhummatthe daṭṭhabbaṃ.
Ciṇṇavasitāyāti nirodhasamāpattiyaṃ vasībhāvassa ciṇṇattā. **Sabhāvaṃ**
jānātiti nirodhassa sabhāvaṃ yāthāvato jānāti.

Ahetukasaññuppadānirodhakathāvaṇṇanā

412. **Gharamajjheyeva pakkhalitāti** gharato bahi gantukāmā purisā
 maggaṃ anotaritvā gharājirena samatale vivaṭaṅgaṇe eva pakkhalanaṃ
 pattā, evaṃ sampadamidanti attho. Asādhāraṇo **hetu**, sādhāraṇo **paccayoti**
 evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi saññāya
 akāraṇabhāvapaṭikkhepattā codanāyāti vuttaṃ “**kāraṇasseva nāmaṃ**”ti.

Pāliyaṃ “uppajjantipi nirujjhantipi”ti vuttaṃ, tattha “sahetū sappaccayā
 saññā uppajjanti, uppannā pana nirujjhantiyeva, na tiṭṭhanti”ti dassanatthaṃ
 “nirujjhanti”ti vacanaṃ, na nirodhassa sahetusappaccayabhāvadassanatthaṃ.
 Uppādo hi

---

1. Yogavatiyotipi (Abhinavaṭī.)

sahetuko, na nirodho. Yadi hi nirodhopi sahetuko siyā, tassa nirodhenāpi bhavitabbaṃ aṅkurādīnaṃ viya, na ca tassa nirodho atthi. Tasmā vuttanayeneva Pāliya attho veditabbo. Ayañca nayo khaṇanirodhavasena vutto. Yo pana yathāparicchinnaḥkalavasena sabbasova anuppādanirodho, so “sahetuko”ti veditabbo tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato. Tenāha Bhagavā “sikkhā ekā saññā nirujjhatī”ti¹. Tato eva ca idhāpi vuttaṃ “saññāya sahetukaṃ uppādanirodhaṃ dīpetun”ti.

Sikkhā ekāti ettha **sikkhā**ti karaṇe paccattavacanaṃ, eka-saddo aññapariyāyo “ittheke abhivadanti sato vā pana sattassā”ti-ādisu² viya, na saṅkhyāvācīti āha “**sikkhā ekā saññā uppajjantīti sikkhāya ekaccā saññā jāyanti**”ti. Sesapadesupi eseva nayo.

413. **Tatthā**ti tassaṃ uparidesanāyaṃ.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena pariyaṇattā āgatāti sabhāvato upakārato ca paññakkhandhe pariyaṇattā saṅgahitattā **tatiyā** adhipaññāsikkhā sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena āgatā. Tathā hi vuttaṃ “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññakkhandhe saṅgahitā”ti³. Kāmañcetta vuttanayena tissopi sikkhā āgatā eva, tathāpi adhicitasikkhāya eva abhisaññānirodho⁴ dassito, itarā tassa sambhārabhāvena ānītā.

Pañcakāmaguṇikarāgoti pañcakāmakotṭhāse ārabha uppajjanakarāgo. **Asamuppannakāmacāro**ti vattamānuppannatāvasena asamuppanno yo koci kāmacāro yā kāci lobhupatti. Purimo visayavasena niyamitattā kāmaguṇārammaṇova lobho daṭṭhabbo, itaro pana jhānanikantibhavarāgādippabhedo sabbopi lobhacāro kāmanāṭṭhena kāmesu pavattanato. Sabbepi hi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmāti. Ubhayesampi kāmasaññātināmataḥsahacaraṇāñāyenāti “kāmasaññā”ti paduddhāraṃ katvā tadubhayaṃ niddiṭṭhaṃ.

1. Dī 1. 169 piṭṭhe.

2. Dī 1. 31-2-3-4; Ma 3. 18 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 375 piṭṭhe.

4. Abhidhamme saññānirodho. (bahūsu)

“**Tatthā**”ti-ādi asamuppannakāmacārato pañcakāmaguṇikarāgassa visesadassanaṃ. Kāmaṃ pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppanno eva maggena samugghāṭiyati, tasmim̐ pana samugghāṭitepi na sabbo rāgo samugghāṭaṃ gacchati, tasmā pañcakāmaguṇikarāgaggahaṇena na itarassa sabbassa rāgassa gahaṇaṃ hotīti ubhayasādhāraṇena pariyāyena ubhayaṃ saṅgahetvā dassetuṃ Pāḷiyaṃ kāmasaññāggahaṇaṃ katanti tadubhayaṃ sarūpato, visesato ca dassetvā sabbasaṅgāhikabhāvato “**asamuppannakāmacāro pana imasmim̐ ṭhāne vaṭṭati**”ti vuttaṃ.

Sadisattāti kāmasaññādibhāvena samānattā, etena Pāḷiyaṃ “purimā”ti sadisakappanāvasena vuttanti dasseti. Anāgatā hi idha “nirujjhati”ti vuttā anuppādassa adhippetattā, tenāha “**anuppannāva nuppajjati**”ti.

Nīvaraṇavivekato jātattā vivekajehi paṭhamajjhānapītisukhehi saha akkhātabbā, taṃkoṭṭhāsikā vāti **vivekajaṃ pītisukhasaṅkhātā**. Nānattasaññāpaṭighasaññāhi nipuṇatāya sukhumabhūtatāya **sukhumasaññā**. **Bhūtā** sukhumabhāvena, paramatthabhāvena aviparītasabhāvā. Jhānataṃsampayuttadhammānaṃ bhavanāsiddhā saṅhasukhumatā nīvaraṇavikkhambhanavasena viññāyatīti āha “**kāmacchandādi-oḷārikaṅgappahānavasena sukhumā**”ti. **Bhūtatāyāti** vijjamānatāya. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Samāpajjanādhiṭṭhānāni viya vuṭṭhānaṃ jhāne pariyāpannampi hoti yathā taṃ dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇo dhammesu, na āvajjanapaccavekkhaṇānīti “**paṭhamajjhānaṃ¹ samāpajjanto adhiṭṭhahanto vuṭṭhahanto ca sikkhati**”ti vuttaṃ, na “āvajjanto paccavekkhanto”ti. Tanti paṭhamajjhānaṃ¹. **Tenāti** hetumhi karaṇavacanaṃ, tasmā paṭhamajjhānena hetubhūtenāti attho. Hetubhāvo cettha jhānassa yathāvuttasaññāya uppattiyā saha jātādipaccayabhāvo kāmasaññāya nirodhassa upanissayatāva, tañca kho suttantapariyāyena. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ “tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato”ti. **Etenupāyenāti** yvāyaṃ paṭhamajjhānatappaṭipakkhasaññāvasena “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā

---

1. Jhānaṃ (bahūsu)

nirujjhatī”ti ettha attho vutto, etena nayena. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

414. Yasmā panettha samāpattivāsena taṃtaṃsaññānaṃ uppādanīrodhe vuccamāne aṅgavasena so vuttoti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. “**Aṅgato sammasanaṃ**”ti anupadadhammavipassanāya lakkhaṇavacanāṃ. Anupadadhammavipassanañhi karonto samāpattiṃ patvā aṅgato sammasanaṃ karoti, na ca saññā samāpattiyā kiñci aṅgaṃ hoti. Vuttañca “**idañca saññā saññāti evaṃ aṅgato sammasanaṃ uddhaṭṭan**”ti. **Aṅgato**ti vā avayavatoti attho, anupadadhammatoti vuttaṃ hoti. **Tadevā**ti ākiñcaññāyatanameva.

Yato khoti paccatte nissakkavacananti āha “**yo nāmā**”ti yathā “ādimhī”ti etasmim atthe “ādito”ti vuccati itaravibhattitopi to-saddassa labbhanato. Sakasmim attanā adhigate saññā sakasaññā, sā etassa atthīti **sakasaññī**, tenāha “**attano paṭhamajjhānasaññāya saññāvā**”ti. **Sakasaññī**ti cettha upari vuccamānanirodhapāḍakatāya sātisaṃyāya jhānasaññāya atthibhāvajotako ī-kāro daṭṭhabbo, tenevāha “**anupubbena saññaggaṃ phusati**”ti-ādi. Tasmā tattha tattha sakasaññītiāggahaṇena tasmim tasmim jhāne sabbaso suciṇṇavasābhāvo dīpitoti veditabbaṃ.

Lokiyānanti niddhāraṇe sāmivacanāṃ, sāmī-atthe eva vā. Yadaggena hi taṃ tesu seṭṭhaṃ, tadaggena tesampi seṭṭhanti. “**Lokiyānan**”ti visesanaṃ lokuttarasamāpattihi tassa aseṭṭhabhāvato. “**Kiccakāraṇasamāpattīnan**”ti visesanaṃ akiccakāraṇasamāpattito tassa aseṭṭhabhāvato. Akiccakāraṇatā cassā paṭusaññāakiccābhāvavacanato viññāyati. Yatheva hi tattha saññā, evaṃ phassādayopīti. Yadaggena hi tattha saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā pakativipassākānaṃ sammasitum asakkuṇeyyarūpena ṭhitā, tadaggena heṭṭhimasamāpattidhammā viya paṭukiccarāṇasamatthāpi na hontīti. Svāyamattho paramatthamañjusaṃyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** āruppakathāyaṃ¹ savisesaṃ vutto, tasmā tattha

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 404 piṭṭhe.

vuttanayena veditabbo. Keci pana “yathā heṭṭhimā heṭṭhimā samāpattiyo uparimānaṃ uparimānaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, na evaṃ nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti kassacipi adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, tasmā sā akiccakārikā, itarā kiccakārikā vuttā”ti vadanti, tadayuttaṃ tassāpi vipassanācittaparidamanādīnaṃ adhiṭṭhānakiccasādhanaṭo. Tasmā purimoyeva attho yutto.

Pakappeti¹ saṃvidahati. Jhānaṃ samāpajjanto hi jhānasukhaṃ attani saṃvidahati nāma. **Abhisañkharoti**ti āyūhati, sampiṇḍeti attho. Sampiṇḍanattho hi samudayaṭṭho. Yasmā nikantivasena cetanākiccassa matthakappatti, tasmā phalūpacārena kāraṇaṃ dassento “**nikantiṃ kurumāno abhisañkharoti nāmā**”ti vuttaṃ. **Imā** idāni me labbhamānā **ākiñcaññāyatanasaññā nirujjheyyaṃ** taṃsamatikkameneva uparijhānatthāya cetanābhisañkharāṇasambhavato. **Aññāti** ākiñcaññāyatanasaññāhi aññā. Tato thūlataṛabhāvato **oḷārikā**. Kā pana tāti āha “**bhavaṅgasaññā**”ti. Ākiñcaññāyatanato vuṭṭhāya eva hi uparijhānatthāya cetanābhisañkharāṇāni bhavyeyyaṃ, vuṭṭhānañca bhavaṅgavasena hoti. Yāva ca upari jhānasamāpajjanaṃ, tāva antarantarā bhavaṅgappavattīti āha “**bhavaṅgasaññā uppajjeyyaṃ**”ti.

Cetentovāti nevasaññānāsaññāyatanajjhānaṃ ekaṃ dve cittavāre samāpajjanto eva. **Na ceteti** tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā pubbābhāgābhāvato. Pubbābhogavasena hi jhānaṃ pakappento idha “ceteti”ti vutto. Yasmā “ahametaṃ jhānaṃ nibbattemi upasampādemī samāpajjāmī”ti evaṃ abhisañkharāṇaṃ tattha sālayasseva hoti, na anālayassa, tasmā ekacittakkhaṇikampi jhānaṃ pavattento tattha appahīnanikantikātāya **abhisañkharonto evāti** attho. Yasmā panassa tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā tattha pubbābogo natthi, tasmā “**na abhisañkharoti**”ti vuttaṃ. “**Imassa bhikkhuno**”ti-ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. “**Svāyamattho**”ti-ādinā tamevattham upamāya paṭipādeti.

---

1. Kappeti (Ṭṭha)

Pacchābhāgeti pitugharassa pacchābhāge. **Tato** puttagarato. **Laddhaghamevāti** yato anena bhikkhā laddhā, tameva gharāṃ puttagehameva. **Āsanasālā viya ākiñcaññāyatanasamāpatti** tato pitugharaputtagaratthāniyānaṃ nevasaññānāsaññāyatananirodhasamāpattīnaṃ upagantabbato. **Pitugharaṃ amanasikarivāti** pavisitvā samatikkantampi pitugharaṃ na manasi katvā. Puttagarasseva ācikkhanaṃ viya ekaṃ dve cittavāre samāpajjitabbampi nevasaññānāsaññāyatanānaṃ na manasi katvā parato nirodhasamāpatti-atthāya eva manasikāro. Evaṃ amanasikārasāmaññena, manasikārasāmaññena ca upamupameyyatā veditabbā ācikkhanenapi manasikārasseva jotitattā. Na hi manasikārena vinā ācikkhanaṃ sambhavati.

Tā jhānasaññāti tā ekaṃ dve cittavāre pavattā nevasaññānāsaññāyatanasaññā. **Nirujjhantīti** padeseneva nirujjhanti, pubbābhisankhāravasena pana upari anuppādo. Yathā ca jhānasaññānaṃ, evaṃ itarasaññānampīti āha “**aññā ca oḷārikā bhavaṅgasaññā nuppajjantī**”ti, yathāparicchinnaḥkālaṃti adhippāyo. **So evaṃ paṭipanno bhikkhūti** so evaṃ yathāvutte saññāge ṭhito arahatte, anāgāmiṃphale vā paṭiṭṭhito bhikkhu dvīhi phalehi samannāgamo, tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhi, soḷasavidhā ñāṇacariyā, navavidhā samādhicariyāti imesaṃ vasena nirodhapaṭipādanapaṭipattipaṭipanno. **Phusatīti** ettha **phusanaṃ** nāma vindanaṃ paṭiladdhīti āha “**vindati paṭilabhati**”ti. Atthato pana yathāparicchinnaḥkālaṃ cittacetasikānaṃ sabbaso appavatti eva.

Abhīti upasaggamattaṃ niratthakaṃ, tasmā “saññā”icceva attho. Nirodha-padena anantarikaṃ katvā samāpattipade vattabbe tesāṃ dvinnaṃ antare sampajānapadaṃ ṭhapitanti āha “**nirodhapadena anantarikaṃ kavā vuttan**”ti, tenāha “**anupaṭi -pa- attho**”ti. **Tatrāpīti** tasmimpi tathā padānupubbiṭṭhapanepi ayaṃ visesatthoti yojanā. **Sampajānantassāti** taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha tattha saṅkhārānaṃ sammasanavasena pajānantassa. **Anteti** yathāvuttāya nirodhapaṭipattiyā pariyoṣāne. Dutiyavikappe **sampajānantassāti** sampajānakārinoti attho, tena

nirodhasamāpajjanakassa bhikkhuno ādito paṭṭhāya sabbapāṭihārikapaññāya saddhim atthasādhikā paññā kiccato dassitā hoti, tenāha “**paṇḍitassa bhikkhuno**”ti.

Sabbākārenāti “samāpattiyā sarūpaviseso, samāpajjanako, samāpajjanassa ṭhānaṃ, kāraṇaṃ, samāpajjanākāro”ti evamādisabbappakārena. **Tatthāti Visuddhimagge**¹. **Kathitatovāti** kathitattṭhānato eva **gahetabbā**, na idha taṃ vadāma punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Evam kho ahanti ettha ākārattho **evam**-saddo uggahitākāradassananti katvā. **Evam poṭṭhapādāti** ettha pana sampaṭicchanaṭṭho, tenāha “**su-uggahitaṃ tayāti anujānanto**”ti.

415. Saññā aggā etthāti **saññāggam**, ākiñcaññāyatanam. Aṭṭhasu samāpattisupi **saññāggam atthi** upalabbhatīti **cintetvā**. “Puthū”ti Pāliyaṃ liṅgavipallāsaṃ dassento āha “bahūnipī”ti. “**Yathā**”ti iminā pakāraviseso karaṇappakāro gahito, na pakārasāmaññanti āha “**yena yena kasiṇenā**”ti, “**pathavīkasiṇena karaṇabhūtenā**”ti ca. Jhānaṃ tāva yutto karaṇabhāvo saññānirodhaphusanassa sādhakatamabhāvato, kathaṃ kasiṇānanti? Tesampi so yutto eva. Yadaggena hi jhānaṃ nirodhaphusanassa sādhakatamabhāvo, tadaggena kasiṇānampi tadavinābhāvato. Anekakaraṇāpi kiriya hotiyeva yathā “assena yānena² dīpikāya gacchatī”ti.

Ekavāranti sakim. **Purimasaññānirodhanti** kāmasaññādi purimasaññāya nirodham, na nirodhasamāpattisaññitaṃ saññānirodham. **Ekam saññāgganti** ekam saññābhūtaṃ aggaṃ seṭṭhanti attho heṭṭhimasaññāya ukkaṭṭhabhāvato. Saññā ca sā aggañcāti saññāggam, na saññāsu agganti. **Dve vāreti** dvikkhattuṃ. **Sesakasiṇesūti** kasiṇānaṃyeva gahaṇaṃ nirodhakathāya adhikatattā. Tato eva cettha jhānaggahaṇena kasiṇajjhānāni eva gahitaṇīti veditabbari. “**Paṭhamajjhānena karaṇabhūtenā**”ti ārammaṇaṃ anāmasitvā vadati yathā “yena yena kasiṇenā”ti ettha jhānaṃ

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

2. Assena (Ka)

anāmasitvā vuttam. “**Iti**”ti-ādinā vuttamevattham saṅgahetvā nigamanavasena vadati. **Sabbampīti** sabbam ekavāram samāpannajjhānam¹. **Saṅgahetvāti** sañjānanalakkaṇena taṃsabhāvāvisesato ekajjham saṅgahetvā. **Aparāparanti** punappunam.

416. Jhānapadaṭṭhānam vipassanam vaḍḍhentassa puggalassa vasena saññāñāṇāni dassitāni paṭhamanaye. Dutīyanaye pana yasmā vipassanam ussukkāpetvā maggena ghaṭentassa maggañāṇam uppajjati, tasmā vipassanāmaggavasena saññāñāṇāni dassitāni. Yasmā pana paṭhamanayo lokiyattā oḷāriko, dutīyanayo missako, tasmā tadubhayaṃ asambhāvetvā accantasukhumasubham thiram nibbattitalokuttarameva dassetum maggaphalavasena saññāñāṇāni dassitāni tatiyanaye. Tayopete nayā maggasodhanavasena dassitā.

“Ayaṃ panettha sāro”ti vibhāvetum Tipiṭakamahāsivattheravādo ābhato. Nirodham pucchitvā tasmiṃ kathite tadanantaram saññāñāṇupattim pucchanto atthato nirodhato vuṭṭhānam pucchati nāma, nirodhato ca vuṭṭhānam arahattaphaluppattiyā vā siyā anāgāmiphaluppattiyā vā, tattha saññā padhānā², tadanantaraṃ paccavekkhaṇaṇānti tadubhayaṃ niddhārento thero “**kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti**”ti-ādimāha. Tattha “**kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti**”ti tadā dīghanikāyatantiṃ parivattante imaṃ ṭhānam patvā yathāvuttena paṭipāṭiyā tayo naye kathente bhikkhū sandhāya vadati.

Yassa yathā maggavīthiyaṃ maggaphalañāṇesu uppannesu niyamato maggaphalapaccavekkhaṇaṇāni honti, evaṃ phalasamāpattiyaṃ phalapaccavekkhaṇaṇānti āha “**pacchā paccavekkhaṇaṇāṇan**”ti. “**Idam arahattaphalan**”ti idam paccavekkhaṇaṇāṇassa pavatti-ākāradassanam. **Phalasamādhisaññāpaccayāti** phalasamādhisahagatasaññāpaccayā. **Kira-**saddo anussaraṇattho. Yathādhigatadhammānussaraṇapakkiyā hi paccavekkhaṇā. Samādhisiṇa cettha sabbam arahattaphalam gahitam saharāṇāyena, tasmiṃ asati paccavekkhaṇāya asambhavo evāti āha “**idappaccayā**”ti.

1. Samāpannajjhānasaññāmpi (Abhinavaṭṭi)

2. Saññāpadhānam vā. Saññāpadhānavā (Ka)

Saññā-attakathāvaṇṇanā

417. Desanāya saṇhabhāvena sārambhamakkkhissādimalavisodhanato sutamayaññaṇaṃ nhāpitaṃ viya, sukhumabhāvena tanulepanavilittaṃ viya, tilakkhaṇabbhāhatatāya kuṇḍalādi-alāṅkāravibhūsitāṃ viya ca hoti, tadanupasevato¹ ñāṇassa ca tathābhāvo² taṃsamaṅgino puggalassa tathābhāvāpatti, nirodhakathāya nivesanañcassa³ sirisayanappavesanasadisanti āha “saṇhasukhuma -pa- āropitopi”ti. Tatthāti tassāṃ nirodhakathāyaṃ. **Sukhaṃ avindanto** mandabuddhitāya alabhanto. Malavidūsitatāya **gūthaṭṭhānasadisāṃ. Attano laddhiṃ** attadiṭṭhiṃ. **Anumatim gahetvā**ti anuññaṃ gahetvā “edisō me attā”ti anujānāpetvā, attano laddhiyaṃ patiṭṭhapetvāti attho. **Kaṃ panā**ti oḷāriko, manomayo, arūpīti tiṇṇaṃ attavādānaṃ vasena tividhesu katamanti attho. **Pariharantoti** viddhaṃsanato pariharanto, nigūhantoti adhippāyo. Yasmā catusantatirūpappabandhaṃ ekattavasena gahetvā rūpībhāvato “oḷāriko attā”ti pacceti attavādī, annapānupadhānatañcassa parikappetvā “sassato”ti maññati, rūpībhāvato eva ca saññāya aññattaṃ ñāyāgatameva, yaṃ vedavādino “annamayo, pānamayo”ti ca dvidhā voharanti, tasmā paribbājako taṃ sandhāya “**oḷārikaṃ kho**”ti āha.

Tattha yadi attā rūpī, na saññī saññāya arūpabhāvattā, rūpadhammānaṃ asañjānanasabhāvattā, rūpī ca samāno yadi tava matena nicco, saññā aparāparaṃ pavattanato tattha tattha bhijjati bhedasabbhāvato aniccā, evampi “aññā saññā, añño attā”ti saññāya abhāvato acetanoti na kammaṃsā kārako, phalassa ca na upabhuñjakoti āpannameva, tenāha “**oḷāriko ca hi te**”ti-ādi. **Paccāgacchatoti** paccāgacchantassa, jānatoti attho. “Aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhanti”ti kasmā vuttaṃ, nanu uppādapubbako nirodho, na ca uppannaṃ anirujjhakaṃ nāma atthīti codanaṃ sandhāyāha “**catunnaṃ khandhānaṃ**”ti-ādi.

1. Tadanupavesato (Ka)

2. Tathābhāvā (?)

3. Nivedanañcassa (Abhinavaṭi)

418-420. **Manomayanti** jhānamanaso vasena manomayaṃ. Yo hi bāhirapaccayanirapekkho, so manasāva nibbattoti manomayo. Rūpaloke nibbattasarīraṃ sandhāya vadati, yaṃ vedavādino ānandamayo, viññāṇamayoti ca dvidhā voharanti. **Tatrāpī** “manomayo attā”ti imasmimpi pakkhe. **Dose dinneti** “aññāva saññā bhavissatī”ti-ādinā dose dinne. Idhāpi purimavāde vuttanayeneva dosadassanaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yadi attā manomayo, sabbaṅgapaccaṅgī, ahīnindriyo ca bhaveyya, evaṃ sati “rūpaṃ attā siyā, na ca saññī”ti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “manomayo ca hi te”ti-ādi. Kasmā paṇāyaṃ paribbājako paṭhamāṃ oḷārikaṃ attānaṃ paṭijānitvā taṃ laddhiṃ vissajjetvā puna manomayaṃ attānaṃ paṭijānāti, taṃca vissajjetvā arūpiṃ attānaṃ paṭijānātīti? Kāmañcettha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva, tathāpi ime titthiyā nāma anavaṭṭhitacittā thusarāsīmhi nikhātakhāṇuko viya cañcalāti dassetuṃ **“yathā nāma ummattako”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saññāyāti** pakatisaññāya. **Uppādanirodhaṃ icchati** aparāparaṃ pavattāya saññāya udayavayadassanato. Tathāpi “saññā saññā”ti pavattasamaññaṃ “attā”ti gahetvā tassa ca avicchedaṃ parikappento sassataṃ maññati, tenāha **“attānaṃ pana sassataṃ maññatī”**ti.

Tathevāti yathā “rūpī attā”ti, “manomayo attā”ti ca vādadvaye saññāya attato aññatā, tathā cassa acetanatādidosappasaṅgo dunnivāro, tatheva imasmiṃ vāde doso. Tenāha **“tathevassa dosaṃ dassento”**ti.

Micchādassanenāti attadiṭṭhisāṅkhātena micchābhinivesena. **Abhibhūtattāti** anādikālabhāvitabhāvena ajjhotthaṭṭā nivāritaññācārattā. **Taṃ nānattaṃ ajānantoti** yena santatighanaena, samūhaghaṇaena ca vañcito bālo pabandhavasena pavattamānaṃ dhammasamūhaṃ micchāgāhavasena “attā”ti, “nicco”ti ca abhinivissa voharati, taṃ ekattasaññitaṃ ghanaggahaṇaṃ vinibhujja yāthāvato jānanaṃ ghanavinibbhogo, sabbena sabbaṃ titthiyānaṃ so natthīti ayampi paribbājako tādisassa ñāṇassa paripākassa abhāvato vuccamānampi nāññasi. Tena vuttaṃ **“Bhagavatā vuccamānampi taṃ nānattaṃ ajānanto”**ti. Saññā nāmāyaṃ nānārammaṇā nānākkhaṇe uppajjati, veti cāti

saññāya uppādanīrodhaṃ passantopi saññāmayāṃ saññābhūtaṃ attānaṃ parikappetvā yathāvuttaghanavinibbhogābhāvato **niccameva** katvā **maññāti** diṭṭhimaññanāya. Tathābhūtassa ca tassa saṇhasukhumaparamagambhīradhammatā na ñāyatevāti vuttaṃ “**dujjānaṃ kho**”ti-ādi.

Diṭṭhi-ādīsu “evametan”ti dassanaṃ abhinivisaṇaṃ **diṭṭhi**. Tassā eva pubbabhāgabhūtaṃ “evametan”ti nijjhānavasena khamanaṃ **khanti**. Tathā rocanaṃ **ruci**. “**Aññathā**”ti-ādi tesaṃ diṭṭhi-ādīnaṃ vibhajitvā dassanaṃ. Tattha **aññathāti** yathā ariyavinaye antadvayaṃ anupaggamma majjhimāpaṭipadāvasena dassanaṃ hoti, tato aññathāyeva. **Aññadevāti** yaṃ paramatthato vijjati khandhāyatanādi, tassa ca aniccatādi, tato aññadeva paramatthato avijjamānaṃ attānaṃ sassatādi¹ **te khamati ceva ruccati ca**. Āyujjanaṃ anuyujjanaṃ **āyogo**, tenāha “**yuttapayuttatā**”ti. **Paṭipattiyāti** paramatta² cintanādiparibbājakapaṭipattiyā. **Dujjānaṃ etaṃ** dhammataṃ³ tvaṃ “ayaṃ paramattho, ayaṃ sammuti”ti imassa vibhāgassa dubbibhāgattā. “Yadi etaṃ dujjānaṃ, taṃ tāva tiṭṭhatu, imaṃ panatthaṃ Bhagavantaṃ pucchissāmi”ti cintetvā yathā paṭipajji, taṃ dassetuṃ “**atha paribbājako**”ti-ādi vuttaṃ. **Añño vā saññatoti** saññāsabhāvato añño sabhāvo vā attā hotūti attho. **Assāti** attano.

Lokīyati dissati ettha puññapāpaṃ, tabbipāko cāti **loko**, attā. So hissa kārako, vedako cāti icchito. **Diṭṭhigatanti** “sassato attā ca loko cā”ti-ādi⁴ nayappavattaṃ diṭṭhigataṃ. Na hesa diṭṭhābhiniveso diṭṭhadhammikādi-atthanissito tadasaṃvattanato. Yo hi tadāvaho, so taṃnissitoti vattabbataṃ labheyya yathā taṃ puññañāṇasambhāro. Eteneva tassa na dhammanissitatāpi saṃvaṇṇitā datṭhabbā. Ādi brahmacariyassāti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakam** yathā “vinayo eva venayiko”ti⁵, tenāha “**sikkhattayasāṅkhātassā**”ti-ādi. Diṭṭhābhinivesassa saṃsāravatṭenibbidāviraṇiyanīrodhupasaṃvattanaṃ vaṭṭantogadhattā, tassa vaṭṭasambandhanato ca.

1. Sassabhādito (?)

2. Paramattha (bahūsu)

3. Dhammaṃ taṃ (Ka), nānattaṃ (Abhinavaṭi)

4. Dī 1. 12; Khu 1. 162 piṭṭhesu.

5. Vi-Ṭṭha 1. 160 piṭṭhe.

Tathā abhiññāsambodhanibbānāsamvattanañca daṭṭhabbaṃ. **Abhijānanāyāti** ñātapariññāvasena abhijānanatthāya. **Sambujjhanatthāyāti**¹ tīraṇapahānapariññāvasena sambodhanatthāyāti vadanti. **Abhijānanāyāti** abhiññāpaññāvasena jānanāya, taṃ pana vaṭṭassa paccakkhakaraṇameva hotīti āha “**paccakkhakiriyāyā**”ti. **Sambujjhanatthāyāti** pariññābhisamayavasena paṭivedhāya.

Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvā, tassā pana samudayabhāvena visum gahitattā “**taṇhaṃ ṭhapetvā**”ti vuttaṃ. **Pabhāvanato** uppādanato. Dukkhaṃ pabhāventīpi taṇhā avijjādipaccayantarasaṅhitā eva pabhāveti, na kevalāti āha “**sappaccayā**”ti. **Ubhinnaṃ appavattīti** ubhinnaṃ appavattinimittaṃ, nappavattanti ettha dukkhasamudayā etasmiṃ vā adhigateti appavatti. Dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ paṭipadā cāti **dukkhanirodhagāminipaṭipadā**. **Maggapātubhāvoti** aggamaggasamuppādo. **Phalasacchikiriyāti** asekkhaphalādhigamo. **Ākāraṇti** taṃ gamanaliṅgaṃ.

421. Samantato niggaṇhanavasena todanaṃ vijjhaṇaṃ **sannitodakaṃ**, vācāyāti ca paccatte karaṇavacananti āha “**vacanapatodenā**”ti. **Sajjhabbharitanti** samantato bhusaṃ aritaṃ². **Akaṃsūti** satamattehi tuttakehi viya tiṃsasatamatā paribbājakā vācāpatodanehi tudimsu. **Sabhāvato vijjamaṇanti** paramatthasabhāvato upalabbhamānaṃ, na pakati-ādi viya anupalabbhamānaṃ. **Tacchanti** saccaṃ. **Tathanti**-aviparītaṃ. **Lokuttaradhammesūti** visaye bhummaṃ te dhamme visayaṃ katvā. **Ṭhitasabhāvanti** avatṭhitasabhāvaṃ, taduppādakanti attho. **Lokuttaradhammaniyāmatanti** lokuttaradhammasampāpananiyāmena niyataṃ, tenāha “**Buddhānañhī**”ti-ādi. **Edisāti** “dhammaṭṭhitatan”ti-ādinā vuttappakārā.

Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavattuvuṇṇanā

422. **Sukhumesu atthantaresūti** khandhāyatanādīsū sukhumaññāgocaresu dhammesu. **Kusaloti** pubbe Buddhasāsane kataparicayatāya cheko **ahosi**. **Gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattā**

1. Sammojjhanāyāti (bahūsu)

2. Bharitaṃ. Khāritaṃ. (Ka)

sīlavantassa bhikkhuno tathā kathanena vibbhamane niyojitattā idāni sayampi sīlavā eva hutvā cha vāre¹ vibbhami. Kammasarikkhakena hi phalena bhavitabbaṃ. **Mahāsāvakassa kathiteti mahāsāvakassa Mahākoṭṭhikattherassa apasādanakathitanimittāṃ. Patiṭṭhātum asakkontoti sāsane patiṭṭhaṃ laddhuṃ asakkonto.**

423. Paññācakkhuno natthitāyāti

suvuttaduruttasamavisamadassanasamattha paññācakkhuno abhāvena. **Cakkhumāti** ettha yadisena cakkhunā puriso “cakkhumā”ti vutto, taṃ dassetum “**subhāsita**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekakoṭṭhāsāti** ekantikā, nibbānāvahabhāvena nicchitāti adhippāyo. **Ṭhapitāti** vavatthāpitā. **Na ekakoṭṭhāsā** na ekantikā, na nibbānāvahabhāvena nicchitā vaṭṭantogadhabhāvatoti adhippāyo.

Ekamsikadhammavaṇṇanā

425. “Kasmā ārabhī”ti kāraṇaṃ pucchitvā

“**aniyyānikabhāvadassanatthan**”ti payojanaṃ vissajjitaṃ. Sati hi phalasiddhiyaṃ hetusiddhoyeva hotīti. **Paññāpitanitṭhāyāti** paveditavimuttimaggassa. Vaṭṭadukkhapariyosānaṃ gacchati etāyāti “**niṭṭhā**”ti vimutti vuttā. Niṭṭhāmaggo hi idha uttarapadalopena “**niṭṭhā**”ti vutto. Tassa hi aniyyānikatā, niyyānikatā ca vuccati, na niṭṭhāya. Niyyānaṃ vā niggamanaṃ nissaraṇaṃ, vaṭṭadukkhassa vūpasamoti attho. Niyyānameva niyyānikaṃ, na niyyānikaṃ aniyyānikaṃ, so eva bhāvo aniyyānikabhāvo, tassa dassanatthanti yojetabbaṃ. “**Evan**”ti “nibbānaṃ nibbāna”ti vacanamattasāmaññaṃ gahetvā vadati, na pana paramatthato tesāṃ samaye nibbānapaññāpanassa labbhanato, tena vuttaṃ “**sā ca na niyyānikā**”ti-ādi. **Lokathupikādivasenāti** ettha **ādi**-saddena “añño puriso, aññā pakatī”ti pakatipurisantarāvabodho mokkho, buddhi-ādiguṇavinimuttassa attano sakattani avatṭhānaṃ mokkho, kāyapavattigatijātibandhānaṃ appamajjanavasena appavatto mokkho, yaññehi jutena parena purisena salokatā mokkho, samīpatā mokkho, sahayogo mokkhoti evamādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. **Yathāpaññattāti** paññattappakārā **hutvā na niyyāti**,

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 195, 196; Jātaka-Ṭṭha 1. 330, 331 piṭṭhesu vitthāro.

yenākārena “niṭṭhā pāpuṇiyatī”ti tehi paveditā, tenākārena tassā appattabbato na niyyāti. **Paṇḍitehi paṭikkhattā**ti “nāyaṃ niṭṭhā paṭipadā vaṭṭassa anatikkamanato”ti Buddhādīhi paṇḍitehi paṭikkhattā. **Nivattatī**ti paṭikkhepassa kāraṇavacanāṃ, tasmā tehi paññattā niṭṭhā paṭipadā na niyyāti, aññadatthu taṃsamaṅgināṃ puggalaṃ saṃsāre eva paribbhamāpentī nivattati.

Padhānaṃ jānaṇaṃ nāma paccakkhato jānaṇaṃ tassa pamāṇajetṭhabhāvato, itarassa saṃsayānubaddhattāti vuttaṃ “**jānaṃ passan**”ti. Tenettha dassanena jānaṇaṃ viseseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—tumhākaṃ ekantasukhe loka paccakkhato ñāṇadassanaṃ atthīti. **Jānanti** vā tassa lokassa anumānavisayataṃ pucchati, **passanti** paccakkhato gocarataṃ. Ayañhettha attho—api tumhākaṃ loka paccakkhato ñāto, udāhu anumānatoti.

Yasmā loka paccakkhabhūto attho indriyagocarabhāvena pākaṭo, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhapubbānī**”ti-ādi. **Diṭṭhapubbānī**ti diṭṭhavā, dassanabhūtena, tadanugatenā ca ñāṇena gahitapubbānīti attho. Evañca katvā “**sarīrasaṇṭhānādīnī**”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “**Appāṭihīraka tan**”ti anunāsikalopaṃ katvā niddesoti āha “**appāṭihīrakaṃ tan**”ti. “Appāṭihīraṃ katan”ti evamettha vaṇṇenti. Paṭipakkhaharaṇato paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, uttaravirahitaṃ vacanaṃ. Pāṭihāriyamevettha “pāṭihīrakan”ti vā vuttaṃ, na pāṭihīrakaṃ appāṭihīrakaṃ parehi vuccamāna-uttarehi sa-uttarattā, tenāha “**paṭiharaṇavirahitan**”ti. Sa-uttarañhi vacanaṃ tena uttarena paṭihāriyati ativiparivattiyati. Tato eva niyyānassa paṭiharaṇamaggassa abhāvato “**aniyyānikan**”ti vattabbataṃ labhati.

426. **Vilāso** liḷā. **Ākappo** kesabandhavatthaggaṇādi-ākāraviseso, vesasaṃvidhānaṃ vā. **Ādi**-saddena hāvādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “**Hāvā**”ti ca cāturiyaṃ veditabbaṃ.

Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā

428. Āhito ahaṃ māno etthāti **attā**, attabhāvoti āha “**attapaṭilābhoti attabhāvapaṭilābho**”ti. **Kāmabhavaṃ**

dasseti tassa itaradvayattabhāvato oḷārikattā. **Rūpabhavaṃ dasseti** jhānamanena nibbattaṃ hutvā rūpībhāvena upalabbhanato. **Samkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā** tadabhāve kassaci samkilesassāpi asambhavato. **Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā** tāsāṃ vasena sabbaso cittavodānassa sijjhanato.

429. Paṭipakkhadhammānaṃ asamucchede pana na kadācipi anavajjadharmānaṃ pāripūrī, vepullaṃ vā sambhavati, samucchede pana sati eva sambhavatīti **maggapaññāphalapaññā**-ggahaṇaṃ. Tā hi sakim paripuṇṇā paripuṇṇā eva aparihānadhammattā. **Taruṇapītī**ti uppannamattā aladdhāsevanā dubbalā pīti. **Balavatutthī**ti punappunaṃ uppattiyā laddhāsevanā uparivisesādhigamassa paccayabhūtā thiratarā pīti. **“Yaṃ avocumhā”**ti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—**yaṃ** vohāraṃ “samkilesikavodāniyadharmānaṃ pahānābhivuddhiniṭṭhaṃ paññāya pāripūrivepullabhūtaṃ imasmiṃ yeva attabhāve aparappaccayena ñāṇena paccakkhato sampādetvā viharissatī”ti kathayimha. **Tattha** tasmiṃ vihare **tassa** mama ovādarkarassa bhikkhuno **evaṃ** vuttappakārena viharaṇanimittaṃ pamodappabhāvitā **pīti ca bhavissati**, tassā ca paccayabhūtaṃ passaddhidvayaṃ sammadeva upaṭṭhitā **sati ca** ukkaṃsagataṃ ñāṇaṇca tathābhūto ca so vihāro. Santapaṇītatāya atappako anaññasādhāraṇo sukhavihāroti vattabbataṃ arahatīti.

Paṭhamajjhāne paṭiladdhamatte hīnabhāvato pīti dubbalā pāmojjapakkhikā, suvibhāvite pana tasmiṃ paguṇe sā paṇītā balavabhāvato paripuṇṇakiccā pītīti vuttaṃ **“paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhantī”**ti. **“Sukho vihāro”**ti iminā samādhi gahito. Sukhaṃ gahitanti apare, tesāṃ matena santasukhatāya upekkhā catutthajjhāne “sukhaṃ”ti icchitā, tenāha **“tathā catutthe”**ti-ādī. **Pāmojjaṃ nivattatī**ti dubbalapītisaṅkhātāṃ pāmojjaṃ chasu dhammesu nivattati hāyati. Vitakkavicārakkhobhavihena dutiyajjhāne sabbadā pīti balavatī eva hoti, na paṭhamajjhāne viya kadāci dubbalā. **Suddhavipassanā pādakajjhānamevā**ti upari maggaṃ akathetvā kevalaṃ vipassanāpādakajjhānaṃ **kathitaṃ**. **Catūhi maggehi saddhiṃ vipassanā kathitā**ti

vipassanāya pāḍakabhāvena jhānāni kathetvā tato paraṃ vipassanāpubbakā cattāropi maggā kathitāti attho. **Catutthajjhānikaphalasamāpatti kathitāti** paṭhamajjhānikādikā phalasamāpattiyo akathetvā catutthajjhānikā eva phalasamāpatti kathitā. **Pīṭivevacanam eva katvāti** dvinnam pītīnam ekasmiṃ cittuppāde anuppajjanato pāmojjaṃ pīṭivevacanameva katvā. Pītisukhānaṃ apariccattattā, “sukho ca vihāro”ti sātisayassa sukhavihārassa gahitattā ca **dutiyajjhānikaphalasamāpatti nāma kathitā**. Kāmaṃ paṭhamajjhānepi pītisukhāni labbhanti, tāni pana vitakkavicārakkhobhena na santapaṇītāni, santapaṇītāni ca idhādhippetāni.

432-437. **Vibhāvanatthoti** pakāsanattho sarūpato nirūpanattho, tenāha “**ayaṃ so**”ti-ādi. **Nanti** oḷārikaṃ attapaṭilābhaṃ. **Sappaṭiharaṇanti**¹ parena coditavacanena saparihāraṃ sa-uttaraṃ. **Tucchoti** musā abhūto. **Svevāti** so eva attapaṭilābho. **Tasmiṃ samaye hotīti** tasmiṃ paccuppannasamaye vijjamāno hoti. **Attapaṭilābhotveva niyyātesi**, na naṃ sarūpato nīharitvā dassesi. **Rūpādayo cettha dhammāti** rūpavedanādayo eva ettha loke sabhāvadhammā. **Attapaṭilābhoti** pana rūpādiḷe pañcakkhandhe upādāya paññatti, tenāha “**nāmamattametan**”ti. **Nāmapaṇṇattivasenāti**² nāmabhūtapaññattimattatāvasena.

438. **Evañca pana vatvāti** “attapaṭilābhoti rūpādiḷe upādāya paññattimattan”ti imamatthaṃ “yasmim citta samaye”ti-ādinā vatvā. **Paṭipucchitvā vinayanatthanti** yathā pare puccheyyuṃ, tenākārena kālavibhāgato paṭipadāni pucchitvā tassa atthassa ñāpanavasena vinayanatthaṃ. **Tasmiṃ samaye sacco ahoṣīti** tasmiṃ atītasamaye upādānassa vijjamānatāya saccabhūto vijjamāno viya vattabbo ahoṣi, na pana **anāgato** idāni **paccuppanno** vā **attapaṭilābho** tadupādānassa tadā avijjamānattā. **Ye te atītā dhammā** atītasamaye atītattapaṭilābhassa upādānabhūtā rūpādayo. **Te etarahi natthi** niruddhattā. Tato eva **ahesunti saṅkhyam gatā**. **Tasmāti** tasmiṃyeva samaye labbhanato. **Sopi**

1. Sappaṭiharaṇam (Tṭha)

2. Nāmapaññattivasena (Tṭha)

tadupādāno **me attapaṭilābho tasmimīveva** atītasamaye sacco bhūto vijjamāno viya **ahosi**. **Anāgatapaccuppannānanti** anāgatānañceva paccuppannānañca rūpadhammānaṃ upādānabhūtānaṃ **tadā** tasmim atītasamaye **abhāvā** tadupādāno **anāgato paccuppanno** ca attapaṭilābho **tasmim atītasamaye mogho** tuccho musā natthīti attho. **Nāmamattamevāti** samaññāmattameva. **Attapaṭilābhaṃ paṭijānāti** paramatthato anupalabbhamānattā.

“**Eseva nayo**”ti iminā ye te anāgatā dhammā, te etarahi natthi, “bhavissanti”ti pana saṅkhyāṃ gamissanti, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmimīveva samaye sacco bhavissati. Atītapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmim samaye mogho atīto mogho paccuppanno. Ye ime paccuppannā dhammā, te etarahi atthi, tasmā yoyaṃ me attapaṭilābho, so idāni sacco. Atītānāgatānaṃ pana dhammānaṃ idāni abhāvā tasmim samaye mogho atīto mogho anāgatoti evaṃ atthato nāmamattameva attapaṭilābhaṃ paṭijānātīti imamatthaṃ atidisati.

439-443. **Saṃsanditunti** samānetuṃ. **Yasmim samaye khīraṃ hotīti** yasmim kāle bhūtopādāyasaññitaṃ upādānavisesaṃ upādāya khīrapaññatti hoti. **Na tasmim -pa- gacchati** khīrapaññatti-upādānassa dadhi-ādipaññattiyā anupādānato. Paṇiniyatavatthukā hi ekā¹ lokasamaññā, tenāha “**ye dhamme upādāyā**”ti-ādi. Tattha saṅkhāyati etāyāti saṅkhā², paññatti. Niddhāretvā vacanti vadanti etāyāti **nirutti**. Namanti etenāti **nāmaṃ**. Voharanti etenāti **vohāro**, paññattiyeva. **Esa nayo sabbatthāti** “yasmim samaye”ti-ādinā khīre vuttanayaṃ dadhi-ādīsu atidisati.

Samanujānanamattakānīti “idaṃ khīraṃ, idaṃ dadhi”ti-ādinā tādise bhūtopādāyarūpavisesaṃ loke paramparābhataṃ paññattim appaṭikkhipitvā samanujānanam viya paccayavisesavisiṭṭhaṃ rūpādikhandhasamūhaṃ upādāya “oḷāriko attapaṭilābho”ti ca “manomayo attapaṭilābho”ti ca

---

1. Etā (Abhinavaṭī)

2. Saṅkhā (Ṭṭha)

“arūpo attapaṭilābho”ti ca tathā tathā samanujānanamattakāni, na ca tabbinimutto upādānato añño koci attho atthīti attho. **Niruttimattakānīti** saddaniruttiyā gahaṇūpāyamattakāni. “Satto phasso”ti hi saddaggahaṇuttarakālaṃ tadanuviddhapaṇṇattiggahaṇamukheneva tadatthāvabodho. **Vacanapathamattakānīti** tasseva vevacanāṃ. **Vohāramattakānīti** tathā tathā vohāramattakāni. **Nāmapaṇṇattimattakānīti** tasseva vevacanāṃ, taṃtaṃnāmapaññāpanamattakāni. **Sabbametanti** “attapaṭilābho”ti vā “satto”ti vā “poso”ti vā sabbametaṃ **vohāramattakaṃ** paramatthato anupalabbhanato, tenāha “**yasmā paramatthato satto nāma natthī**”ti-ādi.

Yadi evaṃ kasmā taṃ Buddhehipi vuccatīti āha “**Buddhānaṃ pana dve kathā**”ti-ādi. Sammutiyā vohārassa kathanāṃ **sammutikathā**. Paramatthassa sabhāvadhammassa kathanāṃ **paramatthakathā**. Aniccādikathāpi paramatthasannissitakathā paramatthakathāti katvā **paramatthakathā**. Paramatthadhammo hi “anicco, dukkho, anattā”ti ca vuccati, na sammutidhammo. Kasmā panevaṃ duvidhā Buddhānaṃ kathāpavattīti tattha kāraṇamāha “**tattha yo**”ti-ādinā. Yasmā paramatthakathāya saccasampañvedho, ariyasaccakathā ca sikhāppattā desanā, tasmā vineyyapuggalavasena sammutikathaṃ kathentopi Bhagavā paramatthakathaṃyeva kathetīti āha “**tassa Bhagavā āditova -pa- kathetī**”ti, tenāha “**tathā**”ti-ādi, tenassa katthaci sammutikathāpubbikā paramatthakathā hoti puggalajjhāsayaavasena, katthaci paramatthakathāpubbikā sammutikathā. Iti vineyyadamanakusalassa Satthu vineyyajjhāsayaavasena tathā tathā desanāpavattīti dasseti. Sabbatha pana Bhagavā dhammataṃ avijahanto eva sammutiṃ anuvattati, sammutiṃ apariccajantoyeva dhammataṃ vibhāveti, na tattha abhinivesātidhāvanāni. Vuttañhetāṃ “janapadaniruttiṃ nābhiniviseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti.

Paṭhamāṃ sammutiṃ katvā kathanāṃ pana vineyyavasena yebhuyyena Buddhānaṃ āciṇṇanti taṃ kāraṇena saddhiṃ dassento “**pakatiyā panā**”ti-ādimāha. Nanu ca sammuti nāma paramatthato avijjamānattā abhūtā, taṃ kathaṃ Buddhā kathentīti āha “**sammutikathaṃ kathentāpi**”ti-ādi.

Saccamevāti tathameva. **Sabhāvamevā**ti sammutibhāvena taṁsabhāvameva, tenāha “**amusāvā**”ti. Paramatthassa pana saccādhāve vattabbameva natthi.

Imesaṁ pana sammutiparamatthānaṁ ko viseso? Yasmiṁ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṁsaññā, so ghaṭapaṭāḍippabhedo sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṁ nayo labbhati. Evaṁ santēpi vuttanayena sammutipi saccasabhāvā evāti āha “**duve saccāni akkhāsī**”ti-ādi.

Idāni nesaṁ saccasabhāvaṁ kārāṇena dassento “**saṅketavacanaṁ saccan**”ti gāthamāha. Tattha **saṅketavacanaṁ saccan** viśaṁvādanābhāvato. Tattha hetumāha “**lokasammutikāraṇan**”ti. Lokasiddhā hi sammuti saṅketavacanassa aṁsaṁvādanatāya kārāṇaṁ. Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānaṁ yathābhūtasabhāvo. Tassa **vacanaṁ saccan** yāthāvato, aṁsaṁvādanavasena ca pavattanato. Tattha kārāṇamāha “**dhammānaṁ bhūtalakkhaṇan**”ti, sabhāvadhammānaṁ yo bhūto aviparīto sabhāvo, tassa lakkhaṇaṁ aṅgaṇaṁ nāpananti katvā.

Yadi Tathāgato paramatthasaccaṁ sammadeva abhisambujjhivā ṭhitopi lokasamaññaṁ gahetvā vadaṭṭi, ko ettha lokiyamahājanehi viśesoti āha “**yāhi Tathāgato voharati aparāmaṣan**”ti-ādi. Lokiyamahājano appahīnaparāmaṣattā “etaṁ mama”ti-ādinā parāmaṣanto voharati, Tathāgato pana sabbaso pahīnaparāmaṣattā aparāmaṣanto yasmā lokasamaññaṁ vinā lokiyo attho loke kenaci duviññeyyo, tasmā tāhi taṁ voharati. Tathā voharanto eva ca attano desanāvīlāsena veneyyasatte paramatthasacce patiṭṭhapeti. **Desanaṁ vinivaṭṭetvā**ti heṭṭhā pavattitakathāya vinivaṭṭetvā vivecetvā desanaṁ “aparāmaṣan”ti taṇhāmānaparāmaṣappahānakittanena **arahattanikūṭena niṭṭhāpesi**. Yaṁ yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā

444. “**Aciraparinibbute**”ti Satthu parinibbutabhāvassa cirakālatāpaṭikkhepena āsannatā dassitā, kālaparicchedo na dassitoti taṃ paricchedato dassetuṃ “**parinibbānato uddhaṃ māsamatte kāle**”ti vuttaṃ. Tattha **matta**-ggahaṇena kālassa asampunṇataṃ joteti. Tudisaññito¹ gāmo nivāso etassāti **Todeyyo**². Taṃ panesa yasmā Soṇadaṇḍo viya campam, Kūṭadanto viya ca khānumataṃ ajjhāvasati, tasmā vuttaṃ “**tassa adhipatittā**”ti, issarabhāvatoti attho. **Samāhāranti** sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarappatarepi vayamāne bhogā khiyanti, appatarappatarepi sañciyamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci vayaṃ akatvā āyameva uppādentō gharāvāsaṃ anutiṭṭheyyāti lobhādesitaṃ paṭipattiṃ upadisati.

Adānameva sikkhāpetvā lobhābhibhūtātāya **tasmiṃyeva ghare sunakho hutvā** nibbatti. Lobhavasikassa hi duggati pāṭikaṅkhā. **Ativiya piyāyati** pubbaparicayena. **Piṇḍāya pāvīsi** Subhaṃ māṇavaṃ anuggaṇhitukāmo. **Niraye nibbattissasi**³ katokāsassa kammassa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāya, tathā pitaraṃ ukkaṃsento ca “**brahmaloke nibbatto**”ti āha. **Taṃ pavattiṃ pucchīti** sutametaṃ mayā “mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto”ti tumhehi vuttaṃ, kimidaṃ saccanti pucchi. **Tatheva vatvāti** yathā pubbe sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti** saccāpanattham, “Todeyyabrāhmaṇo sunakho hutvā nibbatto”ti attano vacanassa avisaṃvādanattham avisaṃvādabhāvassa dassanatthanti attho. **Sabbaṃ dassesīti**⁴ Buddhānubhāvena so sunakho taṃ sabbaṃ netvā dassesi, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāvasena. **Cuddasa pañhe pucchitvāti** “dissanti hi

---

1. Turisaññito (bahūsu)

3. Avīciṃ gamissasi (Tṭha)

2. Toreyyo (bahūsu)

4. Sabbaṃ ācikkhi (Tṭha)

bho Gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bavhābādhā, dissanti appābādhā. Dissanti dubbaṇṇā, dissanti vaṇṇavanto. Dissanti appesakkhā, dissanti mahesakkhā. Dissanti appabhogā, dissanti mahābhogā. Dissanti nīcakulīnā, dissanti uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññavanto”ti¹ ime cuddasa pañhe pucchitvā. Aṅgasubhatāya kiresa “**Subho**”ti nāmaṃ labhi.

445. “**Ekā ca me kaṅkhā atthī**”ti iminā upari pucchiyamānassa pañhassa pageva tena abhisankhatabhāvaṃ dasseti. **Visabhāgavedanā**ti dukkhavedanā. Sā hi kusalakammanibbatte attabhāve uppajjanakasukhavedanāpaṭipakkhabhāvato “visabhāgavedanā”ti, kāyaṃ gālā hutvā bādhati pīletīti “ābādho”ti ca vuccati. **Ekadese uppajjītvāti** sarīrassa ekadese uṭṭhitāpi **ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhāti** aparivattabhāvakaraṇato, etena balavarogo ābādho nāmāti dasseti. **Kicchajīvitakaroti** asukhajīvitāvaho, etena dubbalo appamattako rogo ātaṅkoti dasseti. **Uṭṭhānanti** sayananisajjādito uṭṭhahanam, tena yathā tathā aparāparam sarīrassa parivattanam vadati. **Garukanti** bhāriyam kicchāsiddhikam². **Kāye balam na hotīti** etthāpi “gilānassevā”ti padam ānetvā sambandhitabban. Heṭṭhā catūhi padehi aphāsuvihārābhāvaṃ pucchitvā idāni phāsuvihārasabbhāvaṃ pucchati, tena saviseso phāsuvihāro pucchitoti daṭṭhabbo asatipi atisayatthajotane sadde atisayatthassa labbhanato yathā “abhirūpāya deyyam dātabban”ti.

447. **Kālañca samayañca upādāyāti** ettha **kālo** nāma upasankamanassa yuttapattakālo, **samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tajjam sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānam** nāma ñāṇena tesam gahaṇam sallakkhaṇanti dassetuṃ “**kālañcā**”ti-ādi vuttam. **Pharissatīti** vaḍḍhissati.

448. **Cetiyaraṭṭheti** Cetiraṭṭhe. Ya-kārena hi padam vaḍḍhetvā vuttam. Cetiraṭṭhato aññaṃ visum̐yevetaṃ raṭṭhanti ca vadanti. **Marapaṭisaṃyuttanti**

1. Ma 3. 243 piṭṭhe.

2. Akiccasiddhakam (Abhinavaṭī)

maraṇaṃ nāma tādīsānaṃ rogavaseneva hotīti yena rogena taṃ jātaṃ, tassa sarūpapucchā, kāraṇapucchā, maraṇahetukacittasantāpapucchā, tassa ca santāpassa sabbalokasādhāraṇatā, tathā maraṇassa ca appatikāratāti evamādinā maraṇapaṭisaṃyuttaṃ sammodanīyaṃ kathaṃ kathesīti dassetuṃ **“bho Ānandā”**ti-ādi vuttaṃ. **Na randhagavesī** māro viya, **na vīmaṃsanādhippāyo** Uttaramāṇavo viyāti adhippāyo. **Yesu dhammesūti** vimokkhupāyesu niyyānadhammesu. **Dharantīti** tiṭṭhanti, pavattantīti attho.

449. Atthappayuttatāya saddapayogassa saddappabandhalakkhaṇāni tīṇi piṭakāni tadatthabhūtehi sīlādīhi dhammakkhandhehi saṅgayhantīti vuttaṃ **“tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā”**ti. **Saṅkhittena kathitanti** “tiṇṇaṃ khandhānaṃ”ti evaṃ gahaṇato, sāmāññato cāti saṅkhepeneva kathitaṃ. **“Katamesaṃ tiṇṇaṃ”**ti ayaṃ adiṭṭhajotaṇā pucchā, na kathetukamyatā pucchāti vuttaṃ **“vitthārato pucchissāmī”ti cintetvā ‘katamesaṃ tiṇṇaṃ’ti āhā**”ti. Kathetukamyatābhāve paṇassa therassa vacanatā siyā.

Sīlakkhandhavaṇṇanā

450-453. **Sīlakkhandhassati** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “ariyassa samādhikkhandhassa -pa- patiṭṭhāpesī”ti ayaṃ ettako pāṭho dassitoti daṭṭhabbaṃ, tenāha **“tesu dassitesū”**ti, uddesavasenāti adhippāyo. **Bhagavatā vuttanayenevāti** Sāmāññaphaladesanādīsu Bhagavatā desitanayeneva, tenassa suttassa Satthubhāsita bhāvaṃ Jinavacanabhāvaṃ dasseti. **Sāsane na sīlameva sāro**ti ariyamaggasāre¹ Bhagavato sāsane yathā dassitaṃ sīlaṃ sāro eva na hoti sāravato mahato rukkhassa papaṭikaṭṭhāniyattā. Yadi evaṃ kasmā idha gahitanti āha **“kevalaññhetaraṃ patiṭṭhāmattakamevā”**ti. Jhānādi-uttarimanussadhamme adhigantukāmaṃsa adhiṭṭhānamattaṃ tattha appatiṭṭhitassa tesam asambhavato. Atha vā **na sīlameva sāro**ti kāmañcetta sāsane “maggasīlaṃ, phalasīlaṃ”ti idaṃ lokuttarasīlampi sārameva, tathāpi na sīlakkhandho eva sāro, atha kho samādhikkhandhopi

1. Ariyamaggasāro (Ka)

paññākkhandhopi sāro evāti evamettha attho daṭṭhabbo. Purimo **eva** sāro, tenāha “**ito uttari**”¹ ādi.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. Kasmā panettha thero samādhikkhandhaṃ puṭṭho indriyaśaṃvarādike vissajjesi, nanu evaṃ sante aññaṃ puṭṭho aññaṃ byākaronto ambaṃ puṭṭho labujaṃ byākaronto viya hotīti idisi codanā idha anokāsāti dassento “**kathaṇca māṇava bhikkhu -pa- samādhikkhandhaṃ dassetukāmo ārabhi**”²ti āha, tenettha indriyaśaṃvarādayopi samādhi-upakārataṃ upādāya samādhikkhandhapakkhikāni uddiṭṭhānīti dasseti.

Rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni

rūpāvacaracatutthajjhānadesanānantaraṃ abhiññādesanāya avasaroti katvā. Rūpāvacaracatutthajjhānapādikā hi saparibhaṇḍā chapi abhiññāyo. Lokiyā abhiññā pana sijjhamānā yasmā aṭṭhasu samāpattīsu cuddasavidhena cittaparidamanena vinā na ijjhanti, tasmā abhiññāsu desiyamānāsu arūpajjhānānipi desitāneva honti nānantariyabhāvato, tenāha “**ānetvā pana dīpetabbāni**”³ti, vuttanayena desitāneva katvā saṃvaṇṇakehi pakāsetabbānīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catutthajjhānaṃ upasampajja viharatī”⁴ti imināva arūpajjhānampi saṅgahitanti dassetuṃ “**catutthajjhāneha hi**”⁵ti-ādi vuttaṃ. Catutthajjhānāhi rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ “arūpajjhāna”⁶ti vuccatīti.

471-480. **Na citte kaggatā mattakenevā**ti ettha heṭṭhā vuttanayānusārena attho veditabbo. Lokiyassa samādhikkhandhassa adhippetattā “**na citte -pa-atthi**”⁷ti vuttaṃ. Ariya-saddo cettha suddhapariyāyo, na lokuttarapariyāyo. Tathā heṭṭhāpi lokiyābhiññāpaṭisambhidāhi vināva arahatte adhigate nattheva uttarikaraṇīyanti sakkā vattuṃ yadatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tassa siddhattā. Idha pana lokiyābhiññāpi āgatā eva. Sesāṃ suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Uttarinti (bahūsu)

11. Kevaṭṭasutta

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā

481. **Pāvārikambavaneti** Pāvārikasetṭhino ambabahule upavane. Taṃ kira so setṭhī Bhagavato anucchavikaṃ Gandhakuṭiṃ, bhikkhusaṃghassa ca rattitṭhānadivāṭṭhānakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā pākāraparikkhitaṃ dvārakoṭṭhakasampannaṃ katvā Buddhappamukhassa saṃghassa niyyātesi, purimavohārena pana “Pāvārikambavanan”ti vuccati, tasmīṃ Pāvārikambavane. **Kovaṭṭoti idaṃ tassa nāmaṃ** Kevaṭṭehi saṃrakkhitaṃ, tesāṃ vā santike saṃvaḍḍhitattāti keci. “Gahapatiputtassā”ti ettha kāmāṃ tadā so gahapatitṭhāne ṭhito, pitu panassa acirakālaṃkatatāya purimasamaññaṃ “gahapatiputto”tveva voharīyati, tenāha “**gahapatimahāsālo**”ti. Mahāvibhavatāya mahāsāro, gahapatīti attho ra-kārassa la-kāraṃ katvā “mahāsālo sukhumālo ahan”ti-ādīsu¹ viya. **Saddhāsampannoti**² pothujjanikāya saddhāya vasena saddhāsamannāgato.

Samiddhāti sammadeva iddhā, iddhiyā vibhavasampattiyaṃ vepullappattāti attho. “Ehi tvaṃ bhikkhu anvaddhamāsaṃ, anumāsaṃ, anusaṃvaccharaṃ vā manussānaṃ pasādāya iddhipāṭihāriyaṃ karohī”ti ekassa bhikkhuno āṇāpanaṃ tasmīṃ ṭhāne tassa ṭhapanāṃ nāma hotīti āha “**ṭhānantare ṭhapetū**”ti. **Uttarimanussānaṃ dhammatoti** uttarimanussānaṃ Buddhādīnaṃ adhigamadhammato. Niddhāraṇe cetāṃ nissakkaṃ. Iddhipāṭihāriyāñhi tato niddhāreti. **Manussadhammato uttarīti** pakatimanussadhammato upari. **Pajjalitapadīpoti** pajjalanto padīpo.

482. **Na dhamsemīti** guṇasampattito na cāvemi, tenāha “**sīlabhedan**”ti-ādi. **Vissāsaṃ vaḍḍhetvā** Bhagavati attano vissatthabhāvaṃ brūhetvā vibhūtaṃ pākāṇaṃ katvā.

---

1. Am 1. 143 piṭṭhe.

2. Saddho pasanno (Tṭha)

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-4. **Ādīnavanti** dosam. **Gandhārī**ti Cūḷagandhārī, Mahāgandhārīti dve gandhārīvijjā. Tattha **cūḷagandhārī** nāma tivassato oram matānam sattānam upapannaṭṭhānajanānavijjā. **Mahāgandhārī** tampi jānāti tato uttaripi iddhividhañāṇakappaṃ yebhuyyena iddhividhakiccaṃ sādheti. Tassā kira vijjāya sādako puggalo tādise desakāle mantam pariappitvā bahudhāpi attānam dasseti, hatthi-ādīnīpi dasseti, dassanīyopi hoti, aggithambhampi karoti, jalathambhampi karoti, ākāsepi attānam dasseti. Sabbam indajālasadisam dattabbam. **Aṭṭoti** dukkhito bādhito, tenāha “**pīlito**”ti.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. Kāmaṃ “**cetasikan**”ti padaṃ ye cetasi niyuttā cittaena sampayuttā, tesam sādharāṇavacanam, sādharāṇe pana gahite cittaviseso gahitova hoti, sāmāññajotanā ca visese avatiṭṭhatīti cetasikaggahaṇassa adhippāyam vivaranto “**somanassadomanassam adhippetan**”ti āha. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo, saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. Vitakkavicārā pana sarūpeneva dassitā. **Evam tava manoti** iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārena pavattoti āha “**somanassito vā**”ti-ādi. “**Evam tava mano**”ti idam pana somanassitatādimattadassanam, na pana yena yena somanassito vā domanassito vā, taṃtaṃdassanam. **Dutiyanti** “itthampi te mano”ti idam. **Itipīti** ettha **iti**-saddo nidassanattho “atthīti kho kaccāna ayameko anto”ti-ādīsu¹ viya, tenāha “**imañca imañca attham cintayamānan**”ti. **Pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanattho. Parassa cintam manati jānāti etenāti **cintāmaṇi**. Tassā kira vijjāya sādako puggalo tādise desakāle mantam pariappitvā yassa cittam jānitukāmo, tassa diṭṭhasutādivisesasañjānanamukhena

---

1. Sam 1. 258; Sam 2. 110 piṭṭhesu.

cittācāraṃ anuminanto kathetīti keci. Apare “vācaṃ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenā”ti vadanti.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Pavattentāti** pavattanakā hutvā, pavattanavasenāti attho. “**Evan**”ti hi padaṃ yathānusiṭṭhāya anusāsanīyā vidhivasena, paṭisedhavasena ca pavatti-ākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ, micchāvitakkānaṃ ca pavatti-ākāradassanavasena pavattati tattha ānisaṃsassa, ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ. **Aniccasaññameva**, na niccasaññanti attho. Paṭiyogīnivattanatthañhi **eva**-kāraggaṇaṃ. Idhāpi **evam**-saddaggahaṇassa attho, payojanaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idam**-gahaṇepi eseṇa nayo. **Pañcakāmaguṇikarāganti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ tadaññarāgassa, dosādīnaṃ pahānassa icchitattā, tappahānassa ca tadaññarāgādikhepanassa upāyabhāvato tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaḍḍhamāṃsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhammaevāti** avadhāraṇaṃ paṭipakkhabhāvato sāvajjadhmmaṇivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ tassādhigamūpāyānisaṃsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhmmaṇaṃ nānantariyabhāvato. **Iddhipidham** **iddhipāṭihāriyanti dasseti** iddhidassanena parasantāne pasādādīnaṃ paṭipakkhassa haraṇato. Iminā nayena sesapadadvayepi attho veditabbo. **Satataṃ dhammadesanāti**¹ sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā.

Iddhipāṭihāriyenāti sahayoge karaṇavacanāṃ, iddhipāṭihāriyena saddhinti attho. **Ādesanāpāṭihāriyenāti** etthāpi eseṇa nayo. Dhammasenāpatissa āciṇṇanti yojanā. “**Cittācāraṃ ñatvā**”ti iminā ādesanāpāṭihāriyaṃ dasseti, “**dhammaṃ desesī**”ti iminā anusāsanīpāṭihāriyaṃ. “**Buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā**”ti anusāsanīpāṭihāriyassa tattha sātisaṃyātāya vuttaṃ. **Sa-upārambhāni** patirūpena upārambhi tabbato. **Sadosāni** dosasamucchindanassa anupāyabhāvato. Sadosattā eva **addhānaṃ na tiṭṭhanti** cirakālaṭṭhāyīni na honti. **Addhānaṃ atīṭṭhanato na niyyantīti** phalena hetuno anumānaṃ. Aniyyānikatāya hi tāni anaddhaniyāni. **Anusāsanīpāṭihāriyaṃ anupārambham** visuddhippabhavato,

1. Dhammadesananti (bahūsu)

visuddhinissayato ca. Tato eva **niddosaṃ**. Na hi tattha pubbāparavirodhādidosā sambhavo. Niddosattā eva **addhānaṃ tiṭṭhati** paravādavātehi, kilesavātehi ca anupahantabbato. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato, tena sa-upārambhādiṃ, anupārambhādiñcāti ubhayaṃ ubhayattha yathākkamaṃ gārayhapāsaṃsabhāvānaṃ hetubhāvena paccāmasati.

Bhūtanīrodhesakavatthuvaṇṇanā

487. **Aniyyānikabhāvadassanattanti** yasmā mahābhūtapariyesako bhikkhu purimesu dvīsu pāṭihāriyesu vasippatto kusalopi samāno mahābhūtānaṃ aparisesanīrodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāvabujhi, tasmā tāni niyyānāvahatābhāvato aniyyānikānīti tesaṃ aniyyānikabhāvadassanattamā. Tatiyaṃ pana takkarassa ekantato niyyānāvahanti tasseva **niyyānikabhāvadassanattamā**.

Evametissā desanāya mukhyapayojanaṃ dassetvā idāni anusaṅgikampi dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradham. **Mahābhūte pariyesantoti** aparisesaṃ nirujjhanavasena mahābhūte gavesanto, tesaṃ anavasesanīrodham vīmaṃsantoti attho. **Vicaritvāti** dhammatāya codiyamāno vicaritvā. Dhammatāsiddham kiretaṃ, yadidaṃ tassa bhikkhuno tathā vicaraṇaṃ, yathā abhijātiyaṃ mahāpathavikampādi. **Mahantabhāvappakāsanattanti** sadevake loke anaññasādhāraṇassa Buddhānaṃ mahantabhāvassa mahānubhāvātāya dīpanattamā. **Idaṇca kāraṇanti** sabbesampi Buddhānaṃ sāsane īdiso eko bhikkhu tadānubhāvappakāsano hotīti imampi kāraṇaṃ dassento.

Katthāti nimitte bhummaṃ, tasmā **katthāti** kismiṃ ṭhāne kāraṇabhūte. **Kim āgammāti** kim ārammaṇaṃ paccayabhūtaṃ adhigantvā, tenāha “**kim pattassā**”ti. Teti mahābhūtā. **Appavattivasenāti** anuppajjanavasena. **Sabbākārenāti** vacanattha lakkhaṇādi samuṭṭhāna kalāpacuṇṇanānattekatta vinibbhogāvinibbhoga sabhāga visabhāga ajjhattika bāhira saṅghapaccaya samannāhārapaccaya vibhāgākārato, sasambhārasaṅkhepa sasambhāravibhatti salakkhaṇasaṅkhepa salakkhaṇavibhatti ākārato cāti sabbena ākārena.

488. Dibbanti ettha pañcahi kāmaguṇehi samaṅgībhūtā hutvā vicaranti, kīḷanti, jotanti cāti devo, devaloko. Taṃ yanti upagacchanti etenāti **devayāniyo**. **Vasaṃ vattentoti** ettha **vasavattanaṃ** nāma yathicchitaṭṭhānagamaṇaṃ. Cattāro mahārājāno etesaṃ issarāti **Catumahārājikā**. Yā devatā maggaphalalābhino, tā tamatthaṃ ekadesena jāneyyumaṃ, Buddhavisayo pañāyaṃ pañhoti cintetvā “na jānāmā”ti āhaṃsu, tenāha “**Buddhavisaye**”ti-ādi. Ajjhottharaṇaṃ nāmettha nippīlananti āha “**punappunaṃ pucchatī**”ti. **Abhikkantatarāti** rūpasampattiyaṃ ceva paññāpaṭibhānadiguṇehi ca amhe abhibhuyya paresaṃ kāmaṇiyatarā. **Paṇītatarāti** uḷāratarā, tenāha “**uttamatarā**”ti.

491-3. **Devayāniasadiso** iddhividhañāṇasseva adhippetattā. “**Devayāniyamaggoti vā -pa- sabbametaṃ iddhividhañāṇasseva nāmaṃ**”ti idaṃ Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāsu ca tattha tattha āgataruḷhivasena vuttaṃ.

494. **Āgamanapubbabhāge nimittanti** brahmuno āgamanassa pubbabhāge uppajjananimittaṃ. **Pāturahosīti** āvi bhavi. **Pākaṭo ahosīti** pakāso ahosi.

497. **Padesenāti** ekadesena upādinna-kavasena, sattasantānapariyāpannenāti attho. **Anupādinna-kepi**ti anindriyabaddhepi. **Nippadesato** anavasesato. **Pucchāmūḷhassāti** pucchitum ajānantassa. **Pucchāya dosaṃ dassetvāti** tena katapucchāya pucchitākāre dosaṃ vibhāvetvā. Yasmā vissajjanaṃ nāma pucchānurūpaṃ pucchāsabhāgena vissajjetabbato, na ca Tathāgatā virajjhivā katapucchānurūpaṃ vissajjenti, atthasabhāgatāya ca vissajjanassa pucchakā tadatthaṃ anavabujjhantā sammuyhanti, tasmā pucchāya sikkhāpanaṃ Buddhāciṇṇaṃ, tenāha “**pucchāṃ sikkhāpetvā**”ti-ādi.

498. **Appatiṭṭhāti** appaccayā, sabbaso samucchinnakāraṇāti attho. **Upādinnaṃyevāti** indriyabaddhaṃ eva. Yasmā ekadisābhimukhaṃ santānavasena saññhite rūpappabandhe dīghasamaññā, taṃ upādāya tato appake rassasamaññā, tadubhayañca visesato rūpaggahaṇamukhena gayhati, tasmā

āha “**dīghañcarassañcātī**¹ **saṇṭhānavasena upādārūpaṃ vuttan**”ti.

Appaparimāṇe rūpasanṅhāte aṇusamaññā, taṃ upādāya tato mahati thūlasamaññā. Idampi dvayaṃ visesato rūpaggaḥaṇamukhena gayhati, tenāha “**imināpī**”ti-ādi. **Pi**-saddena cettha “saṇṭhānavasena upādārūpaṃ vuttan”ti etthāpi vaṇṇamattameva kathitanti imamatthaṃ samuccinatīti vadanti. **Subhanti** sundaraṃ, iṭṭhanti attho. **Asubhanti** asundaraṃ, anīṭṭhanti vuttaṃ hoti, tenevāha “**iṭṭhānīṭṭhārammaṇaṃ panevaṃ kathitan**”ti. Dīghaṃ rassaṃ, aṇuṃ thūlaṃ, subhāsubhanti tīsu ṭhānesu upādārūpasseva gahaṇaṃ bhūtarūpānaṃ visuṃ gahitattā. **Nāman**ti vedanādikkhandhacatukkaṃ. Tañhi ārammaṇābhimukhaṃ namanato, nāmakaraṇato ca “nāman”ti vuccati. Heṭṭhā “dīghaṃ rasan”ti-ādinā vuttameva idha ruppanaṭṭhena “rūpan”ti gahitanti āha “**dīghādibhedan rūpañcā**”ti. **Dīghādī**ti ca **ādi**-saddena āpādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yasmā vā dīghādisamaññā na rūpāyatanavattukāva, atha kho bhūtarūpavattukāpi. Tathā hi saṇṭhānaṃ phusanamukhenapi gayhati, tasmā dīgharassādiggahaṇena bhūtarūpampi gayhatevāti “dīghādibhedan rūpa”micceva vuttaṃ. **Kim āgammā**ti kim adhigantvā kissa adhigamahetu. “**Uparujjhati**”ti idaṃ anuppādanīrodhaṃ sandhāya vuttaṃ, na khaṇanīrodhanti āha “**asesametaṃ nappavattati**”ti.

499. **Viññātabbanti** viṣiṭṭhena ñātabbaṃ, ñāputtamena ariyamaggañāṇena paccakkhato jānītabbanti attho, tenāha “**nibbānassetan nāman**”ti. Nidissatīti nidassanaṃ, cakkhuviññeyyaṃ. Na nidassanaṃ **anidassanaṃ**, acakkhuviññeyyanti etamatthaṃ vadanti. Nidassanaṃ vā upamā, taṃ etassa natthīti **anidassanaṃ**. Na hi nibbānassa nīcassa ekassa accantasantapaṇītasabhāvassa sadisaṃ nidassanaṃ kutoci labbhatīti. Yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti taṃ saṅkhatan udayavayantehi sa-antaṃ, asaṅkhatassa pana nibbānassa nīcassa te ubhopi antā na santi, tato eva navabhāvāpagamasāṅkhāto jarantopi tassa natthīti āha “**uppādanto -pa-anantan**”ti. “**Titthassa nāman**”ti vatvā tattha nibbacanaṃ dassetuṃ “**papanti etthāti papan**”ti vuttaṃ. Ettha hi papanti pānatitthaṃ. **Bha-kāro** kato niruttinayena. Visuddhaṭṭhena vā **sabbatopatan**, kenaci anupakkiliṭṭhatāya samantato pabhassaranti

---

1. Dīghaṃ rassanti (bahūsu)

attho. Yena nibbānaṃ adhigataṃ, taṃsantatipariyāpannānaṃyeva idha anuppādanirodho adhippetoti vuttaṃ **“upādinnakadhammajātaṃ nirujjhati appavattaṃ hoti”**ti.

Tatthāti “viññāṇassa nirodhenā”ti yaṃ padaṃ vuttaṃ, tasmim.
“Viññāṇan”ti viññāṇaṃ uddharati vibhattabbattā. **Etthetaṃ uparujjhatī**ti etasmim nibbāne etaṃ nāmarūpaṃ carimakaviññāṇanirodhena anuppādavasena nirujjhati anupādisesāya nibbānadhātuyā, tenāha **“vijjhātadīpasikhā viya apanṇattikabhāvaṃ yāti”**ti. “Carimakaviññāṇan”ti hi arahato cuticittaṃ adhippetam. **“Abhisāṅkhāraviññāṇassāpī”**ti-ādināpi sa-upādisesanibbānamukhena anupādisesanibbānameva vadati nāmarūpassa anavasesato uparujjhanassa adhippetattā, tenāha **“anuppādavasena uparujjhatī”**ti. **Sotāpattimaggañāṇenā**ti kattari, karaṇe vā karaṇavacanaṃ. **Nirodhenā**ti pana hetumhi. **Etthā**ti etasmim nibbāne. Sesamettha yaṃ atthato na vibhattam, taṃ suviññeyyameva.

Kevaṭṭasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavattuvavaṇṇanā

501. **Sālavatikāti** itthilingavasena **tassa gāmassa nāmaṃ**.
Gāmaṇikābhāvenāti keci. Lohito nāma tassa kule pubbapuriso, tassa vasena
Lohiccoti tassa brāhmaṇassa gottato āgataṃ **nāmaṃ**.

502. “**Diṭṭhigatan**”ti laddhimattaṃ adhippetanti āha “**na pana ucchedasassatānaṃ aññataran**”ti. Na hi ucchedasassatagāhavinimutto koci diṭṭhigāho atthi. “**Bhāsatiyevā**”ti tassā laddhiyā loke pākaṭabhāvaṃ dasseti. Attato añño paroti yathā anusāsakato anusāsitaḥ parō, evaṃ anusāsitaḥ parō anusākaḥ paroti vuttaṃ “**parō parassāti parō yo**”ti-ādi. **Kiṃ**-saddāpekkhāya cettha “**karissati**”ti anāgatakālavacanaṃ, anāgatepi vā tena tassa kātabbaṃ natthi dassanattaṃ. **Kusalaṃ dhammanti** anavajjaddhammaṃ nikkilesadhammaṃ, vimokkhadhammanti attho. “**Paresaṃ dhammaṃ kathessāmi**”ti tehi attānaṃ parivārāpetvā vicaraṇaṃ kimatthiyaṃ āsayabuddhassāpi anurodhena vinā taṃ na hoti tasmā **attanā paṭiladdhaṃ -pa- vihātabbanti vadati**. Tenāha “evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi”ti.

504. **Soti Lohicco brāhmaṇo**.

508. **Kathāphāsukatthanti** kathāsukhatthaṃ, sukhena kathaṃ kathetuñceva sotuñcāti attho. **Appeva nāma siyāti** ettha pītivasena āmeditaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi taṃ “**Buddhagajjitan**”ti vuccati. Bhagavā hi īdisesu ṭhānesu visesato pītisomanassajāto hoti. Tenāha “**ayaṃ kirettha adhippāyo**”ti-ādi.

Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā

509. **Samudayasañjātīti** āyuppādo. Anupubbo kampī-saddo ākaṅkhanattho hoti “**icchatīti attho**”ti vuttaṃ. Sātisayena

vā hitena anukampako anuggaṇhanako **hitānukampī**. **Sampajjati**ti āsevanalābhena nippajjati balavatī hoti, avaggahāti¹ attho, tenāha “**niyatā hoti**”ti. **Niraye nibbattati** micchādiṭṭhiko.

510-11. **Dutiyam upapattinti** “nanu rājā Pasenadī Kosalo”ti-ādinā dutiyam upapattiṃ sādhanayuttiṃ. Kāraṇaṇhi Bhagavā upamāmukhena dasseti. **Ye cimet**i ye ca ime kulaputtā dībbā gabbhā paripācentīti yojanā. **Asakkuṇantā** upanissayasampattiya, nāṇaparipākassa vā abhāvena. Ye pana “paripaccantī”ti paṭhanti, tesam “dibbe gabbhe”ti vacanavipallāsenā payojanam natthi. Attho ca dutiyavikappe vuttanayena veditabbo. Ahitānukampitā ca taṃsamaṅgisattavasena. Divi bhavāti **dībbā**. Gabbhenti paripaccanavasena santānam pabandhentīti **gabbhā**. “**Channam devalokānan**”ti nidassanavacanametam. Brahmālokassāpi hi dībbagabbhabhāvo labbhateva dībbavihārahetukattā. Evañca katvā “bhāvanam bhāvayamānā”ti idampi vacanam samatthitam hoti. Bhavanti ettha yathāruci sukhasamappitāti bhavā, vimānāni. Devabhāvāvahattā **dībbā**. Vuttanayeneva **gabbhā**. **Dānādayo** devalokasamvattaniyapuññavisesā. **Dībbā bhavāti** devalokapariyāpannā upapattibhavā. Tadāvaho hi kammabhavo pubbe gahito.

Tayocodanārahavaṇṇanā

513. **Aniyamitenevāti** aniyameneva “tvam evaṃdiṭṭhiko evam sattānam anattassa kārako”ti evam anuddesikeneva. **Mānanti** “ahametam jānāmi, ahametam passāmi”ti evam paṇḍitamānam. **Bhinditvāti** vidhametvā, jahāpetvāti attho. **Tayo Satthāreti** asampādita-attahito anovādakarasāvako, asampādita-attahito ovādakarasāvako, sampādita-attahito anovādakarasāvakoti ime tayo Satthāre. Catuttho pana Sammāsambuddho na codanāraho hotīti “tena pucchite eva kathessāmi”ti codanārahe tayo Satthāre paṭhamam dassesi, pacchā catutthasatthāram. Kāmañcettha catuttho Satthā eko adutiyo anaññasādhāraṇo, tathāpi so yesam

---

1. Anavaggahāti. Anavaggaṭāti (Ka)

uttarimanussadhammānaṃ vasena “dhammamayo kāyo”ti vuccati, tesāṃ samudāyabhūtopi te guṇāvayave Satthuṭṭhāniye katvā dassento Bhagavā “ayampi kho Lohicca Satthā”ti abhāsi.

Aññāti ya-kāralopena niddeso “sayāṃ abhiññā”ti-ādīsu¹ viya. **Aññāyāti** ca tadatthiye sampadānavacananti āha “**ājānanatthāyā**”ti. Sāvakkattāṃ paṭijānitvā ṭhitattā ekadesenassa sāsanaṃ karontīti āha “**nirantaram tassa sāsanaṃ akatvā**”ti. **Ukkamitvā vattantīti** yathicchitaṃ karontīti attho. **Paṭikkamantiyāti** anabhiratiyā agāravena apagacchantiyā, tenāha “**anicchantiyā**”ti-ādi. **Ekāyāti** ekāya itthiyā. **Eko iccheyyāti** eko puriso tāya anicchantiyā sampayogaṃ kāmeyya. Osakkanādimukhena itthipurisasambandhanidassanaṃ gehasita-apekkhāvasena tassa Satthuno sāvakesu paṭipattīti dasseti. Ativiya virattabhāvato **datṭhumpi anicchamānaṃ**. **Lobhenāti** parivāravasena uppajjanakalābhāsakkāralobhena. **Tattha sampādehīti** tasmim paṭipattidhamme patiṭṭhitaṃ katvā sampādehi. **Ujūṃ karoḥi** kāyavaṅkādivigamena.

515. **Evam codanaṃ arahatīti** evaṃ vuttanayena sāvakesu appossukkabhāvāpādane niyojanavasena codanaṃ arahatī, na paṭhamo viya “evarūpo tava lobhadhammo”ti-ādinā, na ca dutiyo viya “attānameva tāva tattha sampādehī”ti-ādinā. Kasmā? Sampādita-attahitatāya tatiyassa.

Nacodanārahasatthuvaṇṇanā

516. “Na codanāraho”ti ettha yasmā codanārahatā nāma Satthuvippaṭipattiyā vā sāvakavippaṭipattiyā vā ubhayavippaṭipattiyā vā, tayidaṃ sabbampi imasmim Satthari natthi, tasmā na codanārahoti imamatthaṃ dassetuṃ “**ayañhī**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Dī 1. 11, 16, 21, 3, 8; Ma 1. 227; Ma 2. 295; Am 1. 52; Am 3. 268;

Vi 3. 12, 13, 427, 8, 9; Khu 1. 64; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

517. **Mayā gahitāya diṭṭhiyā**ti sabbaso anavajje sammāpaṭipanne paresaṃ sammadeva sammāpaṭipattiṃ dassente Satthari abhūtadosāropanavasena micchāgahitāya nirayagāminiyā pāpadiṭṭhiyā. **Narakapapātanti** narakasaṅkhātāṃ mahāpapātāṃ. Papatanti tatthāti hi papāto. **Saggamaggathaleti** saggagāmimaggabhūte puññadhammathale¹. Sesāṃ suviññeyyameva.

Lohiccasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Saggamaggaphaleti -pa- puññadhammathale (bahūsu)

13. Tevijjasutta

518. **Uttarenā**ti ettha **ena**-saddo disāvācīsaddato pañcamī-antato adūrattho icchito, tasmā uttarena-saddena adūratthajotanaṃ dassento “**adūre uttarapasse**”ti āha. Akkharacintakā pana ena-saddayoge avadhivācini pade upayogavacanaṃ icchanti. Attho pana sāmivaseneva icchitoti idha sāmivacanavaseneva vuttaṃ.

519. **Kulacārītādī**ti **ādi**-saddena mantajjhenābhirūpatādisampattim saṅgaṇhāti. **Mantasajjhāyakaraṇatthanti** āthabbaṇamantānaṃ sajjhāyakaraṇattham, tenāha “**aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā**”ti.

Maggāmaggakathāvaṇṇanā

520. “**Jaṅghacāran**”ti caṅkamato ito cito ca caraṇamāha. So hi jaṅghāsu kilamathavinodanatto cāroti tathā vutto. Tenāha “anucaṅkamantānaṃ anuvicarantānaṃ”ti. **Tenā**ti ubhosupi anucaṅkamanānuvicāraṇaṃ labbhanato. Sahāyā hi te aññaṃaññasabhāgavuttikā. “Maggo”ti icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo, tasmim **magge ca amagge ca. Paṭipadanti** brahmalokagāmimagassa pubbabhāgapaṭipadaṃ.

Niyyātīti niyyānīyo, so eva “**niyyāniko**”ti vuttoti āha “**niyyāyanto**”ti. Yasmā niyyātapuggalavasena¹ niyyānikabhāvo, tasmā “niyyāyanto”ti puggalassa yoniso paṭipajjanavasena niyyāyanto maggo “**niyyāti**”ti vutto. **Karotī**ti attano santāne uppādeti. Uppādentoyeva hi tattha **paṭipajjati** nāma. Saha byeti vattatīti saha byo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatāti** āha “**sahabhāvāyā**”ti-ādi. **Sahabhāvoti** ca salokatā, samīpatā vā veditabbā, tenāha “**ekaṭṭhāne pātubhāvāyā**”ti. **Sakameva ācariyavādanti** attano ācariyena Pokkharasātinā kathitameva ācariyavādaṃ. **Thometvā paggaṇhitvā** “ayameva ujumaggo ayamañjasāyano”ti pasamsitvā ukkaṃsitvā.

---

1. Niyyātapuggalavasena (Ka)

Bhāradvājopi sakamevāti Bhāradvājopi māṇavo attano ācariyena tārukkhena kathitameva ācariyavādaṃ thometvā paggaṇhitvā vicaratīti yojanā. **Tena vuttanti** tena yathā tathā vā abhiniviṭṭhabhāvena vuttaṃ Pāliyaṃ.

521-2. **Aniyyānikāvāti** appāṭihāriyāva aññamaññassa vāde dosaṃ dassetvā aviparītattadassanatthaṃ uttararahitā eva. Aññamaññassa vādassa ādito viruddhaggahaṇaṃ **viggaho**, sveva vivadanasena aparāparaṃ uppanno **vivādoti** āha “**pubbuppattiko viggaho. Aparabhāge vivādo**”ti. **Duvidhopi eso viggaho**, vivādoti dvidhā vuttopi virodho. **Nānā-ācariyānaṃ vādatoti** nānārucikānaṃ ācariyānaṃ vādabhāvato. **Nānāvādo** nānāvidho vādoti katvā.

523. **Ekassāpīti** tumhesu dvīsu ekassāpi. **Ekasminti** sakavādaparavādesu ekasmimpi. **Samśayo natthīti** “maggo nu kho, na maggo nu kho”ti samśayo vicikicchā natthi. Añjasāyanabhāve pana samśayo. Tenāha “esa kirā”ti-ādi. Bhagavā pana yadi sabbattha maggasaññino, **evaṃ sati “kismim vo viggaho”ti pucchati.**

524. ‘Icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggaṃ upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo”ti vuttovāyamatto. **Sabbe teti** sabbepi te nānā-ācariyehi vuttamaggā.

Ye Pāliyaṃ “addharyā brāhmaṇā”ti-ādinā vuttā. Addharo nāma yaññaviseso, tadupayogibhāvato “addharyā”tveva vuccanti yajūni, tāni sajjhāyantīti **addharyā**, yajubbedino. Ye ca tittiri-isinā kate mante sajjhāyanti, te **tittiriya**, yajubbedino eva. Yajubbedasākhā¹ hesā, yadidaṃ tittiraṃ. Chando vuccati visesato sāmavedo, taṃ sarena kāyantīti **chandokā**, sāmavedino. “**Chandogā**”tipi paṭhanti, so evattho. Bahavo irayo etthāti bāvāri, irubbedo. Taṃ adhīyantīti **bāvārijjhā**.

---

1. Yajubbedasāṅkhātā. Yajubbedasāṅkhā (Ka)

“Bahūnī”ti etthāyaṃ upamāsaṃsandana—yathā te nānāmaggā ekaṃsato tassa gāmassa vā nigamassa vā pavesāya honti, evaṃ brāhmaṇehi paññāpiyamānāpi nānāmaggā brahmalokūpagamanāya brahmunā saḥabyatāya ekaṃseneva hontīti.

527-529. **Va-kāro āgamasandhimattanti** anattako va-kāro, tena vaṇṇāgamaṇa padantarasandhimattaṃ katanti attho. **Andhapaveṇīti** andhapanti. **“Paññāsa saṭṭhi andhā”**ti idaṃ tassā andhapaveṇiyā mahato gacchagumbassa anuparigamanayogyatādassanaṃ. Evañhi te “suciraṃ velaṃ maggaṃ gacchāmā”ti evaṃsaññino honti. **Nāmakaññevāti** atthābhāvato nāmaṃmattaṃyeva, taṃ pana bhāsitaṃ tehi sārasaññitampi nāmaṃmattatāya asārabhāvato nihīnamevāti āha **“lāmakaṃyevā”**ti.

530. **Yatoti** bhummatthe nissakkavacanaṃ, sāmāññajotana ca visese avatiṭṭhatīti āha **“yasmim kāle”**ti. **Āyācantīti** patthenti. Uggamaṇaṃ lokassa bahukārabhāvato tathā thomaṇāti. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi “brāhmaṇānaṃ āyācanaṃ candimasūriyā gantvā loke obhāsaṃ karontī”ti.

532. **Idha pana kiṃ vattabbanti** imasmim pana appaccakkhabhūtaṃ brahmuno saḥabyatāya maggadesane tevijjānaṃ kiṃ vattabbaṃ atthi, ye paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ saḥabyatāya maggaṃ desetuṃ na sakkontīti adhippāyo. **“Yatthā”**ti “idha panā”ti vuttamevatthaṃ paccāmasati.

Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā

542. **Samabharitāti** sampuṇṇā. Tato eva **kākaṇṇāyā. Pārāti** paratīra. **Apāranti** orimatīraṃ. **Ehīti** āgaccha.

544. **Pañcasīla -pa- veditabbā** yamaniyamādibrāhmaṇadhammānaṃ tadantogadhabhāvato. **Tabbiparītāti** pañcasīlādiviparītā pañca verādayo. “Punapī”ti vatvā **“aparampī”**ti vacanaṃ itarāyapi nadi-upamāya saṅgaṇhanatthaṃ.

546. **Kāmayitabbaṭṭhenāti** kāmaṇiyabhāvena. **Bandhanatṭhenāti** teneva kāmetabbabhāvena sattānaṃ cittassa ābandhanabhāvena. Kāmañcāyaṃ

guṇa-saddo atthantaresupi diṭṭhappayogo, tesam panettha asambhavato pārisesañāyena bandhanaṭṭheyeva yuttoti dassetuṃ “**anujānāmī**”ti-ādinā atthuddhāro āraddho, **esevā**ti bandhanaṭṭho eva. Na hi rūpādīnam kāmatabbabhāve vuccamāne paṭalaṭṭho yujjati tathā kāmatabbatāya anadhippetattā. Rāsaṭṭha-ānisaṃsaṭṭhesupi eseva nayo tathāpi kāmatabbatāya anadhippetattā. Pārisesato pana bandhanaṭṭho gahito. Yadaggena hi nesaṃ kāmatabbatā, tadaggena bandhanabhāvo cāti.

Koṭṭhāsaṭṭhopi tesu yujjateva cakkhuviññeyyādikoṭṭhāsabhāvena nesaṃ kāmatabbato. Koṭṭhāse ca guṇa-saddo dissati “diguṇaṃ vaḍḍhetabban”ti-ādīsu, sampadāṭṭhopi—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti-ādīsu¹.

Sopi idha na yujjatīti anuddhaṭo.

Cakkhuviññeyyāti cakkhuviññāṇena vijānitabbā, tena pana vijānanam dassanamevāti āha “**passitabbā**”ti. “Sotaviññāṇena sotabbā”ti evamādi **etenupāyenā**ti atidisati. Gavesitampi “iṭṭhan”ti vuccati, taṃ idha nādhippetanti āha “**pariyiṭṭhā vā hontu mā vā**”ti. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sukhārammaṇabhūtā. **Kāmanīyā**ti kāmatabbā. Iṭṭhabhāvena manam appāyantīti **manāpā**. **Piyajātikā**ti piyasabhāvā.

Gedhenāti lobhena abhibhūtā hutvā pañca kāmaguṇe paribhuñjantīti yojanā. **Mucchākāra**nti mohanākāraṃ. **Adhi-osannā**ti adhiggaḃha ajjhosāya avasannā, tenāha “**ogāḷhā**”ti. **Pariniṭṭhānappattā**ti gilitvā pariniṭṭhāpanavasena pariniṭṭhānaṃ upagatā. **Ādīnavanti** kāmāparibhoge sampati, āyatiṇca dosaṃ **apassantā**.

Ghāsacchādanādisambhoganimittasaṃkilesato nissaranti apagacchanti etenāti nissaraṇaṃ, yoniso paccavekkhitvā tesam paribhogapaññā. Tadabhāvato **anissaraṇapaññā**ti imamatthaṃ dassento “**idametthā**”ti-ādīmāha.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

548-9. **Āvarantīti** kusalappavattiṃ ādito nivārenti. **Nivārentīti** niravasesato vārayanti. **Onandhantīti** ogāhantā viya chādenti. **Pariyonandhantīti** sabbaso chādenti. **Āvaraṇādīnaṃ vasenāti** āvaraṇādi-atthānaṃ vasena. Te hi āsevanabalavatāya purimapurimehi pacchimapacchimā dalhataratamādibhāvappattā vuttā.

Samśandanakathāvaṇṇanā

550. Itthipariggahe sati purisassa pañcakāmaguṇapariggaho paripuṇṇo eva hotīti vuttaṃ “**sapariggahoti itthipariggahena sapariggaho**”ti. “**Itthipariggahena apariggaho**”ti ca idaṃ tevijjabrahmaṇesu dissamānapariggahānaṃ duṭṭhullatamapariggahābhāvadassanaṃ. Evambhūtānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kā brahmunā samśandanā, brahmā pana sabbena sabbaṃ apariggahoti. **Veracittena avero**, kuto etassa verappayogoti adhippāyo. **Cittagelaññasāṅkhā tenāti** cittuppadagelaññasāññitena, tenassa sabbarūpakāyagelaññabhāvo vutto hoti. **Byāpajjhenāti** dukkhena. **Uddhaccakukkuccādīhīti ādi-saddena** tadekaṭṭhā saṃkilesadhammā saṅgayhanti. Appaṭipattihetubhūtāya vicikicchāya sati na kadāci cittaṃ purisassa vase vattati, pahīnāya pana siyā vasavattananti āha “**vicikicchāya abhāvato cittaṃ vase vatteti**”ti. **Cittagatikāti** cittavasikā, tenāha “**cittassa vase vattanti**”ti. Na tādisoti brāhmaṇā viya cittavasiko na hoti, atha kho vasībhūtajjhānābhiniñātāya cittaṃ attano vase vatteti **vasavattī**.

552. **Brahmalokamaggeti** brahmalokagāmimagge paṭipajjitabbe, paññāpetabbe vā, taṃ paññāpentāti adhippāyo. **Upagantvāti** amaggameva “maggo”ti micchāpaṭipajjanena upagantvā, paṭijānitvā vā. **Paṅkaṃ otiṇṇā viyāti** matthake ekaṅgulaṃ vā upaḍḍhaṅgulaṃ vā sukkhatāya “samatalan”ti saññāya anekaporisaṃ mahāpaṅkaṃ otiṇṇā viya. **Anuppavisantīti** apāyamaggaṃ brahmalokamaggasaññāya ogāhayanti. Tato eva **saṃsīditvā visādaṃ pāpuṇanti**. Evanti “samatalan”ti-ādinā vuttanayena. **Samśīditvāti** nimmujjitvā. **Sukkhatarāṇaṃ maññe tarantīti** sukkhanaditarāṇaṃ taranti maññe. **Tasmāti** yasmā tevijjā amaggameva “maggo”ti upagantvā saṃsīdanti, tasmā.

Yathā teti yathā te “samatalan”ti saññāya paṅkaṃ otiṇṇā. **Idheva cāti** imasmiṇca attabhāve. **Sukhaṃ vā sātāṃ vā na labhantīti** jhānasukhaṃ vā vipassanāsātāṃ vā na labhanti, kuto maggasukhaṃ vā nibbānasātāṃ vāti adhippāyo. **Maggadīpakanti** maggadīpakābhimataṃ. **“Iriṇaṃ”**ti araṇṇāniyā idaṃ adhivacananti āha **“agāmakāṃ mahāraññaṃ”**ti. Migaruru-ādīnampi **anupabhogaruṃkkhehi**. **Parivattitumpi na sakkā** honti mahākaṇṭakatāya. Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso **ñātibyasanaṃ**. Evaṃ **bhogasīlabyasanaṃ** veditabbāni. Rogo eva byasati vibādhatīti **rogabyasanaṃ**. Evaṃ **diṭṭhibyasanaṃ**pi daṭṭhabbaṃ.

554. **Jātaṃvaḍḍhoti** jāto hutvā saṃvaḍḍhito. **Na sabbaso paccakkhā** honti paricayābhāvato. **Ciranikkhantoti** nikkhanto hutvā cirakālo. **Dandhāyitattanti** vissajjane mandattaṃ saṇikavutti, taṃ pana saṃsayavasena cirāyanaṃ nāma hotīti āha **“kaṅkhāvasena cirāyitattan”**ti. **Vitthāyitattanti** sārājjitattaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vitthāyitattaṃ nāma chambhitattanti adhippāyena **“thaddhabhāvaggahaṇaṃ”**ti vuttaṃ.

555. U-iti upasaggayoge **lumpa-saddo** uddharaṇattho hotīti **“ullumpatū”**ti padassa **uddharatūti** atthamāha. Upasaggavasena hi dhātu-saddā atthavisesavuttino honti yathā **“uddharatū”**ti.

Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā

556. Yassa atisayena balaṃ atthi, so **“balavā”**ti vuttoti āha **“balasampanno”**ti. Saṅkhaṃ dhamayatīti **saṅkhadhamako**, taṃ dhamayitvā tato saddapavattako. **Appanāva vaṭṭati** paṭipakkhato sammadeva cetaso vimuttibhāvato.

Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ pamāṇakarānaṃ saṅkilesadhammānaṃ avikkhambhanato. Tathā hi taṃ brahmavihārapubbabhāgabhūtaṃ pamāṇaṃ atikkamitvā odissakānodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetuṃ na sakkā. Vuttavipariyāyato pana **appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaraṃ**, tenāha **“tañhi”**ti-ādi. Tattha arūpāvacare odissakānodissakavasena pharaṇaṃ na labbhati, tathā disāpharaṇaṃ.

Keci pana taṃ āgamanavasena labbhatīti vadanti, tadayuttaṃ. Na hi brahmavihāranissando āruppaṃ, atha kho kasiṇanissando, tasmā yaṃ suvibhāvitāṃ vasībhāvaṃ pāpitaṃ āruppaṃ, taṃ **“appamāṇakatan”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ vā sātisaṃ brahmavihārabhāvanāya abhisankhataṃ santānena nibbattitaṃ, yañca brahmavihārasamāpattito vuṭṭhāya samāpannaṃ arūpāvacarajjhānaṃ, taṃ iminā pariyāyena pharaṇappamāṇavasena **“appamāṇakatan”**ti vattuṃ vaṭṭatīti apare. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Rūpāvacarārūpāvacarakammeti rūpāvacarakamme, arūpāvacarakamme ca sati. **Na ohīyati na tiṭṭhatīti** katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā paṭibāhitvā sayāṃ ohīyakaṃ hutvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāve na tiṭṭhati. **Laggitunti** āvaritūṃ nisedhetuṃ. **Ṭhātunti** paṭibalo hutvā ṭhātuṃ. **Pharitvāti** paṭippharitvā. **Pariyādiyitvāti** tassa sāmattiyaṃ khepetvā. Kamassa pariyādiyaṃ nāma tassa vipākuppadanaṃ nisedhetvā attano vipākuppadananti āha **“tassa vipākāṃ paṭibāhitvā”**ti-ādi. **Evammettādivihārīti** evaṃvuttānaṃ mettādīnaṃ brahmavihārānaṃ vasena mettādivihārī.

559. **Aggaññasutte -pa- alatthunti** Aggaññasutte¹ āgatanayena upasampadañceva arahattañca alatthuṃ paṭilabhiṃsu. Sesāṃ suviññeyyameva.

Tevijjasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca terasasuttapaṭimaṇḍitassa Sīlakkhandhavaggassa atthavaṇṇanāya

līnatthappakāsanāti.

Sīlakkhandhavaggaṭikā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 66 piṭṭhe.

Sīlakkhandhavaggaṭṭikāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akatavidhānā	229	Aṭṭo	256, 389
Akathamkathī	258	Aṭṭhakathā	16
Akāraṇaṃ	49	Aṭṭhakappe	155
Akuddho	159	Aṭṭhāne	252
Akkamati	124	Aṭṭhuppattiko	57
Akkharappabhedā	291	Aḍḍhateḷasahi	209
Akkharikā	127	Aḍḍhayogo	256
Akkhitto	314	Aṇusahagate	105
Aggaṃ	338	Atakkāvacarā	134
Aggaññāni	334	Atikkamitvā	258
Aggisālaṃ	306	Atipāto	111
Aggiromaṃ	130	Ativelam	159
Aggo	103	Atiharaṇaṃ	247
Aghassa	275	Atiharati	251
Aṅgaṃ	129, 314	Atīritaṃ	111
Aṅgalaṭṭhiṃ	130	Aturito	296
Acalā	327	Atulitaṃ	111
Accayo	284	Attakāmā	245
Acchatha	126	Attajjhāsayo	57
Acchandikabhāvamattaṃ	131	Attatthaparattḥādibhede	26
Acchannaṃ	257	Attapariccajanaṃ	279
Ajinacammehi	128	Attamaṇā	187
Ajjhagā	25	Attā	378
Ajjhāsayaṃ	179	Atthaṃ	31
Ajjhāsayo	28	Atthakavi	130
Aññātaṃ	111	Atthajālaṃ	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthabyañjanasampannassa	41	Aniyametvā	298
Atthābhisamayā	44	Aniyyānikattā	128
Atthikavādaṃ	226	Anukampako	116
Adahanto	44	Anukulayaññāni	330
Adiṭṭhaṃ	111	Anuttaraṃ	10
Adiṭṭhajotanā	111	Anupavajjaṃ	108
Addubbho	233	Anupādisesā	21
Addhaniyaṃ	21	Anuppadātā	120
Addhikā	326	Anuppadetu	324
Addhoṭṭhatāya	337	Anuppādo	107
Adhammakārī	323	Anumatim	373
Adhikarūpo	315	Anumatipucchā	111
Adhigayhanti	281	Anumatiyā	325
Adhiṭṭhānapāramitā	71	Anuyogo	143
Adhivacanapadāni	141	Anulomiko	31
Adhovirecanaṃ	131	Anuvicaritaṃ	145
Anaggipakkikā	307	Anusaṅgītā	16
Anaññathāni	107	Anusayā	28
Anattakatāni	179	Anussaranto	21
Anatthakaro	260	Anuhīramāne	102
Anadhikaṃ	108	Anūnaṃ	108
Ananulomattā	123	Anekajāṭisaṃsāraṃ	25
Anabhirati	157	Antarato	48, 60
Anāvilo	272	Antaradhāyati	168
Aniccadhammo	265	Antarā	48, 55
Aniccānupassanā	104	Antarikāya	48
Anitthigandhā	308	Antānantikā	160
Anibbisam	25	Antimavayaṃ	316
Aniyamitavikkhepo	163	Antojāto	230

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Antojālikatā	186	Abyāpādena	103
Antonijjhāyanalakkhaṇo	176	Abhayā	324
Andhatamaṁ	60	Abhikkantataro	273
Apaṇṇakaṁ	339	Abhikkantena	27
Apatanadhammo	340	Abhikkamo	242
Apanetvāna	16	Abhiijhā	258
Aparaṇṇaṁ	323	Abhinandanti	187
Aparappaccayo	312	Abhinivesaṁ	105
Aparādhho	284	Abhinīhāraṁ	58
Aparāparaṁ	144	Abhibhūtattā	374
Aparimāṇoyeva	316	Abhirādhayati	59
Apalikhati	353	Abhirūpe	273
Apāpapurekkhāro	317	Abhivadanti	142
Apāpe	317	Abhivisiṭṭhaññaṁ	134
Apāraṁ	401	Abhisankharitvā	357
Appaccayo	59	Abhisankharoti	369
Appaṭigho	255	Abhisamayattṭho	44, 45
Appaṭṭhataro	330	Abhisamparāyo	149
Appatiṭṭhā	392	Abhiharanto	242
Appapuññatāya	348	Abhiharitvā	232
Appamāṇasaññī	172	Amakkhetvā	238
Appamādo	143	Amaccā	325
Appavatti	270	Amarāṁ	142
Appasaddaṁ	363	Amarāvikkhepikā	163
Appāyuke	156	Amalīnaṁ	240
Appeti	44	Ambalaṭṭhikā	52
Abbhantaraṁ	328	Ayānabhūmim	296
Abbheyyaṁ	130	Araṇī	306
Abbhokkiraṇaṁ	127	Arahata	53
Abyāpajjaṁ	334	Arānaṁ	215

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Ariyasam̐gham̐	13	Assaddho	283
Ariyavihārā	209	Ahate	129
Arīnam̐	53, 215	[Ā]	
Arogo	171	Ākāro	328
Alagganaṭṭhena	240	Āgamavaro	15
Alaṅkāro	63	Āghāto	59
Alabbhaneyyapatiṭṭhā	133	Ācārasīlamattakaṁ	116
Avikkhepena	104	Āṇacakkam̐	23
Avijjāgato	180	Āṇāraho	28
Avitathāni	107	Ātāpanam̐	143
Avidvā	180	Ādānam̐	105
Avibhāvitam̐	111	Ādiccapāricariyā	131
Avibhūtam̐	111	Ādito	16
Avilomento	16	Ādīnavam̐	402
Avisiṭṭham̐	28	Ānandanti	60
Asam̐varo	28	Ānubhāvena	15
Asakamano	298	Ānuyantā	324
Asaññīkabhāvam̐	364	Āpāyiko	307
Asaddhammo	43	Ābādhiko	259
Asannipāto	313	Ābādheti	259
Asannihite	344	Ābhata	16
Asammissam̐	242	Ābhujati	251
Asammohena	41	Ābhujitvā	257
Asāmapākā	307	Ābhogo	177
Asukadivase	130	Āmisam̐	126
Asukanakkhattena	130	Āyatanam̐	106, 182
Aseṭṭhacariyam̐	117	Āyācane	232
Asmamūṭṭhikā	307	Āyācanti	401
Assaddhiye	106	Āyuppamāṇeneva	156
		Āyūhanam̐	105

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[U]	
Āyogo	375	Ukkaṭṭhā	289
Ārakattā	215	Ukkaṇṭhitā	157
Ārāmo	120, 361	Ukkānaṃ	130
Ālayābhiniveso	105	Uggacchanaka-udako	263
Ālokasaññāya	103	Uggaho	65
Āvaraṇagutti	232	Uggiletvā	298
Āvaranti	403	Ugghāṭeyya	274
Āvāhanaṃ	130	Uccā	124
Āvāhetvā	303	Ucchādanadhammo	265
Āsattakhaggāni	216	Uñchācariyā	306
Āsappanaṃ	260	Uṇhaṃ	331
Āsabhiṃ	103	Utupunṇatā	211
Āsayo	252	Utusamuṭṭhānā	156
Āsevanaṃ	121	Udīrayi	234
Āhanati	59	Uddhamvirecanaṃ	131
Āhāro	185	Uddhamāghātanikā	170
[I]		Uddharaṇaṃ	247
Itthabhāvaṃ	158	Uddhāro	130
Idappaccayā	185	Undriyissati	304
Iddhi	239	Upakkamo	112
Iddhimayo	112	Upaṭṭhāsi	108
Idhattho	186	Upaddavetha	260
Indajālena	127	Upaparikkhanti	31
Ibbhā	297	Uparibrahmalokesu	154
Iriyāpatho	208	Upasamaṃ	217
Issarattā	313	Upahato	284
Issaro	314	Upāyāso	176
		Upārambho	344
		Upāsakaratanāṃ	283
		Upāsanato	282

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[O]	
Upekkhāpāramitā	71	Okāsaṃ	234
Uposatho	211	Oghā	65
Uppaṇḍeti	347	Onandhanti	403
Uppalāni	263	Opapātiko	340
Uppādaṭṭhiti	139	Opānabhūto	326
Uppādo	138	Obhāsanimittakammaṃ	212
Ubbilāvitattaṃ	176	Obhāsayam	273
Ubbhidodako	263	Orasā	12
Ubbhinna-udako	263	Olārikā	369
Umaṅgasadisaraṃ	257	[Ka]	
Uruññāyaṃ	347	Kakkhaḷattaṃ	105
Ussannattā	239	Kaṅkhā	44
Ussannadhātukaṃ	23	Kaṭṭhaṃ	55
[E]		Kaṇṇajappanaṃ	131
Ekamsāya	339	Katvā	258
Ekacca-assatikā	152	Kathā	28
Ekaccasassatikā	152	Kathādhammo	52
Ekattasaññī	172	Kathetukamyatā	111
Ekanikāyampi	31	Kantāro	259
Ekabhattiko	123	Kandaro	65
Ekaraso	107	Kabaḷantarāyo	353
Ekāgāriko	353	Kammaṭṭhānaṃ	150
Ekālopiko	353	Kammaṭṭhānabhāve	128
Ekāhavāro	353	Kammaṭṭhānāni	17
Ekāhikaṃ	353	Kammapaccayā	155, 156
Etadaggaṃ	23	Karajakāyaṃ	262
Evaṃgatikā	149	Karaṇaṃ	59
Evaṃsaddo	34	Karaṇīyaṃ	23
		Karaṇīyena	337

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Karamarānīto	230	Kumbhadāsīkathā	129
Karuṇāvihārena	47	Kummaggo	275
Karuṇāsītalahadayaṃ	2, 3	Kūṭaṃ	25
Kasati	232	Kūṭaṭṭhā	229
Kasiṇena	61	Kūṭo	342
Kāmanīyā	402	Kerāṭikā	318
Kāmayitabbaṭṭhena	401	Kesaggahaṇaṃ	302
Kāmassādo	362	Keḷanā	317
Kāmūpasañhitāni	338	Keḷihassasukhaṃ	159
Kāyaparihārikā	255	Koṭṭim	102
Kāyasakkhiṃ	249	Koṭṭiyaṃ	284
Kāyikā	114	Koṭṭhāgāraṃ	323
Kāyo	186	Komārabhacco	209
Kāraṇaṃ	145	Kolambo	65
Kāraṇena	49	Kosalakā	337
Kārānaṃ	277	Koseyyakaṭṭissamayaṃ	128
Kālayuttaṃ	54	[Kha]	
Kālusiyabhāvo	309	Khaṇo	44
Kāhasi	25	Khattā	313
Kāḷakaṃ	256	Khanti	375
Kicchajīvitakaro	385	Khantipāramitā	71
Kicchati	309	Khayo	107, 269
Kittighoso	363	Kharā	299
Kiriyākappo	291	Khārim	306
Kilantā	344	Khāribharitaṃ	306
Kilāsubhāvo	54	Khiḍḍāpadosikā	159
Kuṇḍakaṃ	353	Khuradhārūpamaṃ	306
Kudaṇḍakabandhanaṃ	324	Khettaḷḍḍūnaṃ	299
Kupitacittaṃ	121	Khettavijjāya	307
Kumudavatiyā	211	Khobhetvā	210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ga]	
Gajjitam	137	Gopadakam	316
Gaṇasaṅgaṇikā	231	Gomayasiñcanam	324
Gatam	25	[Gha]	
Gatamalam	10	Ghaṭikā	127
Gatiyo	343	Ghaṭṭento	298
Gativimuttam	6	Ghanatālam	127
Gato	103	Ghanasaññā	105
Gandhajātā	63	[Ca]	
Gandhārī	389	Cakkavattī	293
Gandho	63	Cakkavālamahāsamuddo	65
Gabbhā	396	Caṇḍālam	127
Gambhīrā	134	Caṇḍālo	283
Gambhīro	26	Catubhāgamattam	126
Garukam	385	Catusaṅkhepaṁ	139
Gavesi	309	Candanam	63
Gahaṇī	314	Cariyā	28
Gāmo	122	Cariyāvidhānasahito	17
Gāravayutto	47	Calite	128
Gilāno	259	Cātuddiso	255
Gīvāyāmakam	126	Cātumāsī	211
Guṇakathāya	214	Cārikam	286
Guṇāguṇapadāni	226	Ciṇṇavasitāya	365
Guṇādhikopi	306	Cintākavi	130
Guhā	256	Cintāmaṇi	389
Gūlho	26	Ciraṭṭhitattham	17
Geham	25	Ciranikkhanto	404
Gocarasampajaññam	243	Cīnapitṭhacunṇam	51
Gocaro	23	Cutimattameva	174
Gottavasena	290		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Jha-Ñā]	
Cetiyaṅgaṇe	210	Jhānasaññā	370
Cetiyaraṭṭhe	385	Jhānavege	168
Cetovimutti	340	Jhānāni	17, 18
Corakaṇṭakehi	323	Jhāyitum	332
[Cha]		Ñāṇaṃ	137
Chatte	102	Ñāṇadassanaṃ	265
Chabbaṇṇarasmiyo	51	Ñātattacariyā	102
Chambhitattaṃ	157, 260	Ñātibyaṇaṃ	404
Chāyārūpakamattaṃ	310	Ñāti	240
Cheko	263, 342	[Tha]	
[Ja]		Thapanā	322
Janapadatthāvariyaṇṇatto	293	Thapitā	377
Janapadino	286	Thātum	405
Janā	140	Thānantaraṃ	324
Janitasmiṃ	305	Thānāni	137
Janetasmiṃ	305	[Ta]	
Jalaṃ	273	Takkagāheneva	171
Jātasamvaḍḍho	404	Takkayati	145
Jānatā	53	Takko	145
Jāyampatikā	240	Tajjitā	329
Jigucchati	356	Tajjo	119
Jiṇṇo	316	Taṇhāgatānaṃ	181
Jīvitindriyaṃ	111	Taṇhādiṭṭhivasena	141
Juti	239	Taṇhādhipateyyo	180
Jeguccham	356	Tathalakkhaṇaṃ	107
Jeṭṭhakaṃ	334	Tathāgato	109
		Taduttari	107
		Tantāvutāni	214

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tantinayānucchavikaṃ	16	Dassanīyatā	212
Tapassim	347	Dassanīyo	315
Tasitā	344	Dassukhīlaṃ	324
Tāyati	303	Daharāya	348
Tāvakālikāni	250	Dānaṃ	334
Tāsataṣṣanā	157	Dānapāramitā	70
Titthakaro	213	Dānasūro	325
Titthāyatane	166	Diṭṭhadhammo	176
Tiyaddhaṃ	139	Diṭṭhapubbāni	378
Tiracchānabhūtā	128	Diṭṭhapubbānusārena	162
Tilakaṃ	256	Diṭṭhasaṃsandana	111
Tisandhim	139	Diṭṭhi	375
Tuccho	380	Diṭṭhigataṃ	142
Todeyyo	384	Diṭṭhijālaṃ	186
[Tha]		Diṭṭhijukammaṃ	279
Thaṇḍilaseyyaṃ	354	Diṭṭhivedayite	182
Thutighoso	215	Diṭṭhekaṭṭhe	105
Theyyaṃ	116	Dinnaṃ	225
Theravaṃsapadipā	17	Dippati	22
Theravaṃsapadipānaṃ	16	Dibbavihāro	208
[Da]		Dibbā	396
Datti	353	Dīghasuttaṅkitassa	15
Dattikaṃ	307	Dīpavāsīnaṃ	16
Dattūhi	226	Dukkhaṃ	277
Dantamayasaḷākā	330	Duggatā	326
Dantavakkalikā	307	Duṭṭhacitto	281
Dandhāyitattaṃ	404	Dutiyadivase	23
Dasapadaṃ	127	Duddasā	134
		Duranubodhā	134

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dullabhā	54	Dhātusamatā	297
Dūteyyakathā	129	Dhāraṇaṃ	65
Devayāniyo	392	Dhutadhammā	17
Devasikabhaddaṃ	324	Dhutapāpo	230
Desanā	28	Dhurā	209
Desanāsīsaraṃ	166	Dhuvaṃ	142
Dosānaṃ	131	Dhuvadānāni	330
Dosābhisannaṃ	209	Dhuvasaññaṃ	105
Dosinā	212	Dhotā	319
Dvīhavāro	353	Dhovati	319
[Dha]		[Na]	
Dhanakkīto	230	Nakkhattassa	260
Dhammaṃ	10	Naggo	353
Dhammakkhānaṃ	102	Nattā	320
Dhammacakkaṃ	20	Nathirakatho	119
Dhammacintaṃ	31	Nandiṃ	104
Dhammajālaṃ	186	Namanaṃ	106
Dhammatṭhitiññaṃ	139	Narakapapātaṃ	398
Dhammatā	160	Nānāveraṇṇaṃ	313
Dhammatāsiddhaṃ	334	Nānubhonti	31
Dhammaniyāmena	340	Nāḷikā	127
Dhammanetti	44	Nikkaḍḍhitvā	257
Dhammapariyāye	186	Nikkhamati	143
Dhammavavatthānena	104	Nikkhamantā	268
Dhammarājā	293	Nikkhattassa	56
Dhammaruci	233	Nigamo	324
Dhammābhilāpo	29	Niccaṃ	142
Dhammena	283	Niccasaññaṃ	104
Dharanti	386	Niccolo	353
		Nidhānaṃ	252

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Ninnetvā	310	Paccayākāradesanā	18
Nipuṇassa	15	Paccayo	72
Nipuṇā	133	Paccavekkhaṇaṃ	65
Nippesikā	129	Paccāgacchato	373
Nibaddhadānāni	330	Paccāsaṃsaranto	243
Nibbattilakkhaṇaṃ	150	Pacchimakakkadvayasiddhiyā	42
Nibbānadhātu	21	Pañcasikhamuṇḍakaraṇaṃ	324
Nibbāpanīyaṃ	131	Paññāpāramitā	70
Nibbidānupassanāya	104	Paññāsaṅkalananicchayo	18
Nimittaṃ	105	Paṭalāni	131
Nirāmagandhā	308	Paṭikammaṃ	131
Nirutti	381	Paṭikiṭṭho	283
Nirodhānupassanāya	104	Paṭikkamo	242
Nivārenti	403	Paṭicca	150
Nīvaraṇakavāṭaṃ	104	Paṭicchanno	27
Nekkhammapāramitā	70	Paṭinissaggānupassanā	105
Nekkhammena	103	Paṭipakkho	85
Nemittikā	129	Paṭipatti	85
Neyyo	27	Paṭipattimukhaṃ	306
[Pa]		Paṭibhāgakiriyāṃ	364
Pakatiyā	155	Paṭibhānakavi	130
Pakappeti	369	Paṭivedhapaññāya	53
Pakaraṇe	305	Paṭivedesi	216
Pakāsā	46	Paṭisaṃvedeti	242
Pakkhā	325	Paṭisaṅkhānaṃ	106
Paggaṇhantesu	318	Paṭihaññati	332
Paggaho	106	Paṭihanti	331
Paggharaṇaṃ	105	Paṇamanti	257
Paccagghaṃ	361	Paṇidhiṃ	105
Paccayapariggahe	139	Paṇipāto	279

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṇītatarā	392	Paripatati	257
Paṇītā	134	Paripucchā	65
Paṇḍiccena	164	Parimaddanadhammo	265
Paṇḍitavedanīyā	134	Pariyatti	132
Paṇḍito	355	Pariyatto	23
Paṇḍupalāsikā	307	Pariyanto	259
Paṇḍurājā	129	Pariyādiyivā	405
Patitṭhapetabbā	327	Pariyāyo	49, 126
Pathavikāyo	229	Pariyeṭṭhi	307
Padavibhāgo	34	Pariyonandhanti	403
Padahanam	143	Parivaṭṭo	240
Padāni	127	Parivattanattham	131
Panthaduhanā	323	Parisappanam	260
Pamukhalakkhaṇam	107	Parisuddham	240, 264
Payātam	307	Parissayā	255
Payogasuddhiyā	42	Parilāhā	66
Payogo	130	Palibuddhā	66
Parattho	186	Pavattaphalabhojino	307
Paramam	356	Pavattino	22
Paramattho	27	Pavāyati	63
Parasamharaṇam	116	Pavisantā	268
Parādhīno	259	Pavuṭā	225
Parāmāso	150	Pasannakāram	357
Parikkhārā	322, 325	Pasavati	27
Pariggahitattā	208	Passatā	53
Pariggahetvā	243	Passaddhi	107
Paritassanā	157	Pahāya	103
Parittasaññī	172	Pahūtabhāvaṃ	310
Paridahitvā	240	Pākaṭamantanam	308
Pariniṭṭhāpitā	148	Pāṭihāriyam	37

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāṇabhūte	116	Pesācā	225
Pāṇātipāto	114	Pesitacitto	359
Pāṭabyataṃ	348	Poṅkhānupoṅkhaṃ	245
Pātesi	310	Poṭṭhapādo	360
Pābhataṃ	324	Potthaniyaṃ	210
Pārisajjā	325	Porāṇā	47
Pāsakaṃ	127	Posāvaniyaṃ	289
Pāsādiko	315	[Pha]	
Pāsādo	256	Pharaṇaṃ	106
Piyajātikā	402	Pharivā	405
Piyajātikāni	338	Pharusāṃ	119
Pisuṇavācā	119	Phalaṃ	225
Pīṭimaṇassa	262	Phaḷubījaṃ	126
Pīṭivacanaṃ	212	Phuṭṭho	230
Pīḷanaṃ	45	Phussa phussa	225
Pucchānusandhi	179	[Ba]	
Pucchāvasiko	57	Balavatutṭhi	379
Puññaṃ	239	Balavapāyāsaṃ	345
Puṭaṃsena	318	Balavā	261
Puthu-ārammaṇaṃ	135	Balikammakaraṇaṃ	131
Puthujjana	65	Bavhārijjhā	400
Pubbacaritaṃ	322	Bījabījaṃ	126
Pubbacariyā	101	Buddhacakkhu	242
Pubbaṇṇaṃ	323	Buddhabhāvaṃ	10
Pubbantakappikā	140	Buddhabhūmiyo	73
Pubbayogo	101	Buddhānubuddhā	15
Purassa	121	Buddhicariyā	102
Pūraṇakathā	119	Buddho	10
Pekkhā	127	Brahmakāyikā	155
Pemena	402	Brahmacariyaṃ	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Brahmajālaṃ	186	Bhedaṃ	28
Brahmaññā	317	Bhedo	124
Brahmavacchasī	315	Bhesajjamattā	23
Brahmavihārā	209	Bhogakkhandho	240
Brūhetvā	102	[Ma]	
[Bha]		Māṃsavaṇijjā	283
Bhaggo	364	Maggadīpakam	404
Bhaṅgo	270	Maggapaṭipanno	316
Bhatakānaṃ	344	Maggaphalasukhena	210
Bhayaṃ	157, 216, 217	Majjavaṇijjā	283
Bhayadassāvī	241	Maṇḍanaṃ	63
Bhayabheravaṃ	217	Maṇḍapo	256
Bhayānaṃ	157, 217	Mattikakakkam	128
Bhavataṇhāya	185	Madaniddam	365
Bhavadiṭṭhiyā	185	Maddantā	245
Bhavantarasamayaṃ	364	Madhupāyāsam	65
Bhavassa	184	Madhurena	339
Bhassam	305	Manāpā	121, 402
Bhāriye	209	Manena	159
Bhāvavigamaṃ	173	Manopaṇidhi	158
Bhāvetvā	10, 260	Manopadosikā	159
Bhijjati	345	Manomayaṃ	374
Bhinnapaṭiṭṭho	285	Manoramaṃ	16
Bhujisso	259	Mantapadam	308
Bhussati	344	Mammacchedako	120
Bhūtatāya	367	Marati	162
Bhūtabhabyānaṃ	158	Marū	103
Bhūtikāmo	228	Malaṃ	283
Bhūmantaraṃ	137	Mahacca	216
Bhūriviṇṇā	130		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mahaddhano	314	Mettacittatā	116
Mahantaṃ	137	Mettāpāramitā	71
Mahantānaṃ	129	[Ya]	
Mahapphalatāro	330	Yakkhadāsīnaṃ	365
Mahāgajā	255	Yatatto	230
Mahāgovindo	208	Yathādhammaṃ	29
Mahājanaṃ	23	Yathānusandhi	179
Mahājutikaṃ	282	Yaso	213
Mahāmattā	216	Yāpanīyaṃ	296
Mahāmatto	313	Yāvade	22
Mahāvipphāraṃ	282	Yoge	359
Mahāsamayo	44	[Ra]	
Mahesakkhatāro	158	Rakkhāgutti	232
Mānanimmadanattham	298	Rajatabimbakaṃ	288
Mārasenamathanā	13	Rañjanato	293
Māsapuṇṇatā	211	Rañjeti	209
Māsurakkho	130	Ratṭhiyaputtā	216
Māḷo	256	Ratanam	14
Migapakkhīnaṃ	322	Ratanāveḷam	51
Micchāvaṇijjā	283	Ratidhammo	159
Mukhadoso	268	Rattaññāni	334
Mucchākāraṃ	402	Rathūpatthare	308
Muttaharītakaṃ	254	Ramanīyo	347
Mutto	260	Ramme	332
Mudukāya	348	Rājagahaṃ	208
Musāvādo	118	Rājati	209
Mūlabijaṃ	126	Rājāgārakaṃ	52
Mūlabhesajjāni	131	Rājāmaccaparivuto	212
Mūlalakkhaṇaṃ	107		
Meghavaṇṇaṃ	361		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rāsikataṃ	308	Vacchatarasatāni	322
Rāsiko	324	Vañjhā	229
Ruci	375	Vaḍḍheti	232
Ruppanaṃ	106	Vaṇibbakā	326
Rūpī	170, 265	Vaṇṇena	273
Rogabyasanaṃ	404	Vaṇṇo	50
[La]		Vatthum	159
Lakkhaññā	212	Vadamānā	134
Lakkhaṇaṃ	111	Vadho	124
Laggituṃ	405	Vande	6, 10
Laggissāma	305	Vamanaṃ	131
Lajjī	116	Vayadhammā	25
Laddhagharameva	370	Vavatthāpanavacanaṃ	136
Lapanti	129	Vasanaṇaṃ	208
Laṇaṃ	250	Vasino	16
Lābhī	173	Vākkaraṇaṃ	315
Laṅgaṃ	131	Vādappamokkho	31
Lujjanaṭṭhena	258	Vādasāṅghaṭṭe	303
Lūkhājīvinī	347	Vānavicittaṃ	128
Leṇaṃ	256, 303	Vāyāmo	119
Leṇatthaṃ	332	Vāavedhi	164
Lokakkhāyikā	129	Vālamigāni	331
Loko	154	Vālarūpāni	128
Lomasāya	348	Vikkami	103
Lohite	128	Vikkhambhanaṃ	258
[Va]		Vikkhepo	162
Vaṃsaññāni	334	Vigatadaratho	262
Vacanabyatayo	212	Vigatadosaṃ	16
		Vighātaṃ	318
		Vijātītāya	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vijjāṃ	304	Visikhā	128
Vijjantarikāya	48	Vihananāṃ	164
Vijjāmayo	112	Viharati	116
Viññātabbāṃ	393	Vihāro	256
Vitakkitaṃ	176	Viheṭṭhanabhāvato	115
Vitthambhanāṃ	105	Vītikkamissāmi	114
Vitthāyitattaṃ	404	Vītihaṇaṇaṃ	247
Vināso	173	Vītiharati	251
Vinasseyya	217	Vīmaṃsā	145
Vipariṇāmo	105	Vīriyapāramitā	70
Vipassitaṃ	332	Vūpakaṭṭho	359
Vipāko	225	Veṭṭhakehi	309
Vippalambhesi	217	Vedayitaṃ	181
Vimati	44	Vedena	210
Vimaticchedanā	111	Veramaṇiyo	283
Vimuttiyā	107	Veramaṇī	333
Vimuttirasāṃ	24	Vesārajjappatto	312
Vimhāpayanti	129	Vodānaṃ	85, 106
Viratova	114	Vohāro	381
Virāgānupassanāya	104	[Sa]	
Virecanāṃ	132	Samkitti	353
Vilambitaṃ	315	Samkiliṭṭhacittassa	120
Vilāso	378	Samkilesa	84
Vivaṭṭānupassanā	105	Samghatthero	21
Vivaṭṭetvā	295	Samyogābhinivesaṃ	105
Vivaraṃ	257	Samvarāsaṃvarakathā	28
Vivāhanaṃ	131	Samvegaṃ	157, 217
Visaṅkhataṃ	25	Samsanditvā	305
Visabhāgapuggalo	23	Samsaranto	243
Visavaṇijjā	283	Samhata	313

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samhato	276	Sanarāmaralokagaruṃ	4, 5
Sakasaññī	368	Santā	134
Sakhilo	317	Santāpā	66
Sanakaḍḍhitvā	307	Santāpo	45
Sankhadhamako	404	Santārammaṇāni	133
Santhalikhitaṃ	240	Santāsaṃ	157, 217, 277
Sanḡāmaṇijayo	186	Santipaṭissavakammaṃ	131
Sanḡitā	16	Sandiddham	315
Saccapāramitā	71	Sandhāvissaṃ	25
Saccameva	383	Sannitodakaṃ	376
Saccikaṭṭhaparamatthavasena	40	Sannipatitānaṃ	21
Sacchikatvā	10	Sappaṭiharaṇaṃ	380
Sajjāvudho	261	Sappāyaṃ	232
Sajjhabbharitaṃ	376	Sappāyasampajaññaṃ	243
Sajjhāyanti	227	Sabbakilese	105
Sajjhāyitaṃ	308	Sabbāvato	262
Saññāḡgaṃ	371	Sabyañjano	233
Saññāivādā	170	Samaṇakammasaṅkhātā	353
Saññūḡhā	50	Samantacakkhu	242
Sanṭhāti	155	Samantānagaraṃ	309
Sattavaṇijjā	283	Samabharitā	401
Sattipaṇjaraṃ	23	Samayantaraṃ	137
Sattu	209	Samayappavāḍake	44
Satto	111	Samayayuttaṃ	54
Satthavaṇijjā	283	Samayo	45
Satthu	343	Samasamo	319
Saddanayo	52	Samā	103
Saddena	339	Samānayaṇi	309
Saddhāyiko	119	Samānā	299
Saddhāvahagunaṣṣa	15	Samāpattiyo	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samiddhā	388	Salākahattham	127
Samiddhikāle	131	Sallīno	337
Samuṭṭhānatṭho	148	Sallekho	126
Samuṭṭhāpanalakkhaṇam	107	Savanam	65
Samuttejetvā	320	Savikārā	185
Samupabyūḷham	308	Sassatisamam	144
Samena	283	Sahate	60
Samodhānam	107	Sahadhammiko	303
Samosaraṇam	107	Sahabyatam	157
Sampajānakārī	243	Sahabyatā	399
Sampatijāto	102	Sahitam	129
Sampahaṃsanam	35	Sāṇadhovanam	127
Sampahaṃsane	233	Sāṇāni	354
Sampādetvā	359	Sāththakam	128
Sampāpakam	270	Sāththakasampajāññam	243
Sampham	120	Sāththo	233
Sambukā	272	Sāpateyyam	329
Sambhārā	112	Sāvakaṇāramiññaṇam	136
Sammāmanasikāro	143	Sāvajjo	282
Sammāsambuddhena	53	Sārappattā	235
Sammutikathā	382	Sāsanam	28
Sammodanīyam	296	Sikkhāppahāna-	
Sammoditam	296	gambhīrabhāvam	28
Sayaṃpaṭibhānam	145	Sikhā	124
Sayanam	124	Sippiyo	272
Saraṇam	275	Sisire	332
Sarīracalanam	217	Sītam	331
Sarīrasaṇṭhāne	338	Sīlakathā	17
Sarīsape	331	Sīlaparisuddhā	319
Salākavejjakammam	131	Sīlapāramitā	70
		Sīsavirecanam	131

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sīhanādaṃ	352	Suvaṭṭitā	288
Sīhaḷo	16	Suvaṇṇasatthakena	209
Sukumārā	121	Suvihatantarāyo	14
Sukhaṃ	267	Sūceti	26
Sukhattham	332	Seṭṭham	47
Sugato	5, 6	Setamhi	102
Sujam	318	Seniyo	313
Sujā	306	Sobhanakaraṃ	127
Suññabhāvaṃ	119	Snehaparetā	263
Sutakavi	130	Snehānugatā	263
Suttaḡe	225	[Ha]	
Suttanikkhepo	57	Hatattā	215
Suddhakoseyyaṃ	128	Hatthamuddā	130
Suddhassa	211	Hatthighaṭṭā	216
Sunipuṇavinicchayā	17	Hatthisāriputto	361
Suppaṭividdhā	43	Hadayaṃ	124
Subhaṃ	393	Hammiyaṃ	256
Subhā	155	Harati	209
Subho	266	Hitānukampī	396
Surāpātīm	365	Hetunā	359